

Pirjo Korkiakangas

MUISTOISTA RAKENTUVA LAPSUUS

Kansatieteellinen Arkisto 42

KANSATIETEELLINEN ARKISTO 42
SUOMEN MUINAISMUISTOYHDISTYS

PIRJO KORAKIANGAS

MUISTOISTA RAKENTUVA
LAPSUUS

Agraarinen perintö lapsuuden
työnteon ja leikkien
muistelussa

THE CHILDHOOD OF MEMORY
The agrarian ethos in the recollection
of childhood work and play

Helsinki 1996

Verkkoversio julkaistu tekijän ja
Suomen Muinaismuistoyhdistyksen luvalla.

URN:ISBN:978-952-86-0126-5
ISBN 978-952-86-0126-5 (PDF)

Jyväskylän yliopisto, 2024

*Etukannen kuva: Kuv. Ville Liimatainen.
– Keski-Suomen museon kuva-arkisto.*

*Takakannen kuva: Lapsia 1950-luvulta,
kirjoittaja edessä vasemmalla. – Kuv. Olavi Hytönen.*

Kansi ja taitto: Ville Korkiakangas

© Pirjo Korkiakangas ja Suomen Muinaismuistoyhdistys

ISBN 951-9057-24-2
ISSN 0355-1830

Vammalan Kirjapaino Oy
Vammala 1996

“Jouluillan hämärtyessä 1979. Kun yritän muistella näitä lasten leikkejä tässä oman työpäiväni iltahämärässä tekee mieli siitäkkin vähän kertoa kun ei tiedä milloin on viimeinen työpäivä. Olen kiitollinen kaikesta mitä olen saanut ja oppinut. Työtä ja vain työtä ja sairauksia siellä matkalla on ollut sotaretkineen mutta rakastan elämää joka uutena aamuna aukee--”.

*Edellisen sivun kuva: Tyttö ja poika Kannonkoskelta.
Kuv. E. Lyytinen 1912. – Museovirasto.*

*Edellisen sivun teksti: Katkelma 1897 syntyneen miehen
kirjoituksesta museoviraston keruuarkiston Leikkikalut-kyselyyn
vuodelta 1979, (MV:K26/115).*

Alkusanat

Tutkimukseni liikkuu muistojen maailmassa, johon eri suuntaisia polkuja ovat aukaisseet sadat naiset ja miehet, tytöt ja pojat. Ilman heidän kertomuksiaan tätä työtä ei olisi syntynyt; heille kaikille ensimmäiseksi kiitokseni.

Sattumat ovat osaltaan vaikuttaneet tutkimukseeni. Suunnitellessani Jyväskylän yliopiston etnologian laitokselle pro gradu -tutkielmaani esitin professori Asko Vilkunalle summittaisesti aiheekseni ”jotakin lasten leikkeihin liittyvää”. Aihe täsmentyi keskusteluissa ja vei mukanaan. Asko Vilkunan ansiosta innostuin jatkamaankin. Myöhemmin lisensiaatintutkielmani toinen tarkastaja apulaisprofessori Veikko Anttila totesi tarkastustilaisuuden päätteeksi, että olimme olleet monesta asiasta eri mieltä ja osasta jäimmekin erimielisiksi. Tarkastajani tuntien koin nämä sanat kannustukseksi. Tämän työn ensimmäistä hahmotelmaa esittelin pohjoismaisella tutkijakursstillla Uppsalassa syksyllä 1989. Tutkimukseni näkökulma kuitenkin muuttui ja muistan sen tapahtuneen kuin sattumalta, kun kirjahyllystämme osui käsiini Martin Conwayn (1990) teos *Autobiographical Memory*. Kirjan lukeminen ohjasi minut muistin ja muistelun problematiikan pariin - ja tähän on tultu.

Vahvistusta ja kehittelyn virikkeitä ajatuksilleni olen saanut monilta tahoilta. Etnologian laitoksen tohtoriseminaarin innostavien istuntojen jälkeen aivot tekivät työtään aina seuraavankin yön. Professori Bo Lönnqvistiä ja apulaisprofessori Päiviikki Suojasta haluan kiittää osaavasta ohjauksesta. Heidän ohellaan kiitokset kaikille tohtoriseminaarilaisille. Tutkimukseni esitarkastajat professori Bo Lönnqvist ja dosentti Anna-Maria Åström ovat esittäneet hyödyllisiä työni viimeistelyyn vaikuttaneita huomioita ja ehdotuksia.

Tutkimustyöni aikana olen joutunut lukemattomia kertoja kääntymään museovieraston keruuarkiston puoleen, jossa minua on auliisti ja asiantuntevasti neuvonut erityisesti Jaana Onatsu. Valokuva-aineiston kokoamisessa olen saanut apua monilta kuva-arkistoilta sekä yksityisiltä henkilöiltä. Englanninkielisen tiivistelmän on kääntänyt Susan Sinisalo. Pojalleni Villelle kiitokset kirjani huolellisesta taitosta. Suomen Muinaismuistoyhdistystä kiitän työni julkaisemisesta *Kansatieteellinen Arkisto* -sarjassa.

Taloudellisesta tukea tutkimukselleni olen saanut Ellen ja Artturi Nyysösen Säätöiltä, Keskisuomalaisen Osakunnan Albert Hämäläisen stipendirahastolta ja Jyväskylän yliopiston humanistiselta tiedekunnalta.

Lopuksi kiitokset perheelleni, Mikolle, Villelle, Teemulle ja Pauliinalle sekä Elina-”miniälle”. Mikko on sinnikkäästi kommentoinut tutkimukseni eri versioita. Ville ja Teemu ovat aikuistuneet työni kuluessa ja Pauliinakin on kasvanut äitiään pitemmäksi. Vanhempieni Rauni ja Lauri Hytösen perinteenharrastus ylittää tämän työn kautta yli sukupolvien.

Jyväskylässä vuotuisen sadonkorjuun päättymisen eli mikkelin päivänä 29.9.1996

Pirjo Korkiakangas

Sisällys

1. Muisti, lapsuus ja lapsuuden tutkimus 11

- MUISTITIETO ETNOLOGISESSA TUTKIMUKSESSA 12
- GENERINEN MUISTI, EPISODINEN MUISTI JA MUISTOT 16
- HISTORIA JA MUISTI 18
- OMAELÄMÄKERRALLINEN MUISTI 25
- YKSILÖLLINEN JA KOLLEKTIIVINEN MUISTOISSA 28
- AIKA, PAIKKA JA TOIMINTA MUISTOJEN JÄRJESTÄJINÄ 33
- MUISTAMINEN, UNOHTAMINEN JA NOSTALGIA 35
- LAPSUUDEN TUTKIMUKSEN SUURIA JA PIENIÄ KERTOMUKSIA 41

2. Lapsuuden muistelu: tutkimuksen tavoitteet ja aineistot 47

- TUTKIMUKSEN PAIKANTAMINEN 47
- TUTKIMUSTEHTÄVÄN PERUSTEITA JA RAJAUKSIA 49
- AINEISTOT JA ANALYYSITAVAT 54
 - HAASTATTELUT 54 KYSELYLOMAKKEET 55 KOULULAISTEN KIRJOITELMAT 58
 - MUSEOVIRASTON KERUUARKISTON AINEISTOT 59 AINEISTOIHIN VIITTAAMINEN 60
- LÄHDEKRIITTISTÄ TARKASTELUA 61
- TUTKIMUKSEN ALUE: AGRAARISEN PERINNÖN SUKUPOLVET 65

3. Lapsuuden työnteko 76

- TYÖHÖN ”KUN KYNNELLE KYETTIIN” 78
 - TYÖNTEON ALOITTAMISIKÄ 78 ”HAAVEET OLIVAT ENEMMÄN PIENET”: TYÖNTEKO JA ELÄMÄNKULKU 82 MUISTOT VARHAISIMMISTA TÖISTÄ 95
- ”HERRA EI LAISKOJA ELÄTÄ” 105
 - AIKUISET TÖIHIN OPETTAJINA JA MALLIN ANTAJINA 105 HUOLELLISUUS, RANGAISTUKSET JA PALKITSEMINEN 114 PIENOISTYÖKALUT 120
- SUKUPUOLI TYÖNJAOSSA 124
 - ”IKIVANHA JA ALKUPERÄINEN” 124 JOUSTAVUUS JA MUKAUTUMINEN 126
 - RAJOJEN YLITYKSIÄ: POJAT NAVETASSA, TYTÖT HEVOSTÖISSÄ 136

LASTEN TEKEMÄT TYÖT 144

TÖIDEN KIRJO 144 LAPSET TOISTENSA HOITAJINA 155 YHTEISISSÄ TÖISSÄ, PELKOJA
JA NOSTALGIAA 159 TAKSVÄRKIN TEOSSA: PERHEEN SOSIAALINEN ASEMA JA LASTEN
TYÖNTEKO 166 KOHTI AIKUISUUTTA: PIKKUPIIAT JA RENKIPOJAT 174

LAPSET JA ELÄIMET 181

PAIMENESSA, VASTUU TAAKKANA JA VAPAUTENA 181 ELÄINNIMIKOT - LEIKISTI
TYÖTÄ 184 ELÄIMET LEIKEISSÄ, LAPSET "ELÄIMINÄ" 190

4. Lapsuuden leikit 196

LEIKKI LAPSUUDEN MÄÄRITTELIJÄNÄ 198

LEIKISTÄ TYÖHÖN 198 LEIKIT JA KOULUNKÄYNTI 204 LEIKKI, URHEILU JA
LUKEMINEN 215 MITÄ LEIKIKSI MUISTELLESSA MIELLETÄÄN 226

LEIKKIEN SOSIAALISUUS 236

LEIKKITOVERIT 236 VANHEMMAT LASTEN LEIKEISSÄ 243 LEIKKIEN HARMONIAA JA
RISTIRIITOJA 249

KIELLETYT LEIKIT 254

KIELTOJA JA KIUSAUKSIA 254 VEDEN JA TULEN VAARAT 258 KORKEAT PAIKAT JA
TERÄASEET 265 SUKUPUOLISUUDEN SALAT 267 KORTINPELUUSTA ALKAA TURMION
TIE 270 ENTEET JA SOTALEIKIT 273 SUKUPUOLI TAI IKÄ LEIKKIKIELTOJEN
PERUSTEENA 277 VANHEMPIEN KÄRSIVÄLLISYYS KOETUKSELLA 279

"HETKELLISIÄ MAAILMOITA": LEIKKIPAikkojen muistelu 281

LEIKKIPAikka, MIELIPAikka 281 OMA TUPA, OMA LUPA 294 LEIKKIPAikat SISÄLLÄ
299 LEIKKIPAikkojen vaaroja: arvioivaa muistelua 302

LEIKKIKALUT MUISTOESINEINÄ 304

MIELUISAT LEIKKIKALUT 304 HARTAASTI TOIVOTUT LEIKKIKALUT 314

5. Muisteltu lapsuus, yksityinen ja yhteinen 321

KERTOJAN ÄÄNI, TUTKIMUKSEN ÄÄNI 321

TYÖNTEON ETHOS JA LEIKKIMISEN KEPEYS 324

MUISTELUN RAKENTEET JA STRATEGIAT 328

MENNYT, NYKYINEN, TULEVA 331

Lähteet 334

Summary 348

1. Muisti, lapsuus ja lapsuuden tutkimus

Aikuisille lapsuus on sekä tuttua että vierasta. Vaikka lapsuus on ollut osa elämäntietämme, ovat monet lapsuuden aikaiset tapahtumat ja kokemukset vuosien myötä unohtuneet. Kannamme kuitenkin lapsuuttamme mukanaamme, se on osa henkilökohtaista historiaamme. Lapset ja lapsuus ovat myös jatkuvasti eri tavoin läsnä arkielämässämme, joskaan emme voi enää täysin samastua lasten kokemusmaailmaan, sillä aikuiseksi kehittyminen muuttaa tapamme käsittää asioita ja tulkita kokemaamme. Sen sijaan muistellamme menneitä tapahtumia niistä voi kehkeytyä itsellemme ja myös muille merkityksellisiä kertomuksia. Muistojen lapsuudesta kertoessamme sivuamme niin oman lapsuusajamme kuin kertomishetkenkin käsityksiä ja tulkintoja lapsuudesta ja lapsuusmuistomme muokkautuvat jatkuvasti uudelleen elämäntietomme aikana.

Muistojen lapsuutta rakentavat omien yksilöllisten muistikuvien ohella lapsuusajamme olosuhteet ja ympäristöt, jotka ovat olleet lähtökohtana lapsuuden kokemuksille sekä yhteydet ja tilanteet, joissa lapsuuttamme muistellamme. Individuaaliset muistomme kietoutuvat sosiaaliseen ja kulttuuriseen aikaan ja paikkaan. Tutkimuksessani lapsuuden, lapsuuskäsitysten ja -muistojen kontekstina ovat agraarisen ympäristön elämänehdot Suomessa kuluvan vuosisadan aikana. Näkökulmani on etnologinen ja historiallis-antropologinen. Selvittelen, millaisia yhteisesti jaettuja kertomuksia ja tulkintoja lapsuuttaan eri aikoina eläneiden lapsuusmuistoista muotoutuu sekä miten muistelijoiden omat lapsuusmuistot, erityisesti lapsuuden töiden ja leikkien muistelu, kietoutuvat yleisempiin käsityksiin lapsuudesta.

Tutkimukseni koostuu viidestä pääluvusta. Ensimmäisessä luvussa esittelen muistin ja muistelun asemaa ja merkitystä etnologisessa tutkimuksessa sekä kehittelen ja yksilöin työni perustana olevaa ajattelutapaa ja käsitteistöä. Toisessa luvussa esittelen tutkimukseni aineistot kiinnittämällä erityistä huomiota lapsuutta koskevien muisteluaineistojen luonteeseen. Edelliseen liittyen kuvailen myös työni läpikäyvää piirrettä: agraarista elämänpiiriä ja sen merkitystä eri sukupolvien elämänkulussa. Agraarista lapsuutta ja sen muistelua konkretisoin sisällöllisesti kolmannessa ja neljännessä luvussa, jotka ovat tutkimukseni etnografinen osuus, ja samalla aineistojen ja niiden analyysin ja tulkinnan välistä vuoropuhelua. Lapsuuden muistelun perusteemoina tarkastelen omina lukuinaan lapsuuden työntekoa ja lapsuuden leikkejä. Viidennessä luvussa pohdin ja arvioin muutamia näkökohtia, joissa tiivistyvät tutkimukseni teoreettiset ja metodologiset ydinkohdat.

MUISTITIETO ETNOLOGISESSA TUTKIMUKSESSA

Käsitteenä ja tutkimusaineistona muistitieto on sisältynyt ikään kuin itsestään selvyytensä etnologisen tutkimuksen paradigmaan, yleisesti muistitieto on käsitelty tutkimuksen primaarimateriaaliksi ja argumentaation yhdeksi perustaksi. Informanttien muistamaa on käytetty toisaalta tiedon lähteenä todentamaan tutkimuksen tematiikkaa ja johtopäätöksiä, toisaalta muistitiedoksi nimetyllä aineistolla on pyritty ikään kuin fenomenologis-hermeneuttisen tutkimusotteen mukaisesti ”inhimillistämään” ja ymmärtämään tutkimusaihetta ja tutkittavia. Kuitenkaan muistitietoa sellaisenaan ei ole pidetty riittävän luotettavana pyrittäessä hahmottamaan historiallisesti mahdollisimman objektiivista todellisuuden ja kulttuurin kuvaa. Muistitiedon luotettavuutta onkin etnologisessa tutkimuksessa punnittu yleensä tietoisella lähdekritiikillä, ensi kädessä muistiin perustuvien tietojen keskinäisellä vertailulla, jolloin kriteerinä on kumuloituvuus: mitä useampia tiedonantoja asiasta saadaan, sitä paikkansapitävämmäksi tieto voidaan arvioida (esim. Erixon 1958; Lilja 1996, 42-45). Lisäksi muistitiedon tarkentamisen ja varmentamisen käyttökelteisinä apukeinoina ovat esimerkiksi historialliset asioita eri puolilta valaisevat dokumenttiaineistot. Näin käsitettynä ja käytettynä muistitieto ymmärretään, myös yksilöllisenä muisteluna, luonteeltaan kollektiiviseksi, yhteistä muistia ylläpitäväksi ja etupäässä myös siitä kertovaksi.

Etnologiselle tutkimukselle ominainen tapa käyttää muistitietoa korostamalla sen kollektiivisuutta ja yhteisen muistin ylläpitäjänä myös perinteellisyyttä, sisältyy jo kielitieteilijä E.N. Setälän (1915) vuosisatamme alussa

esittämään määrittelyyn etnologian eli kansatieteen alasta ja tehtävästä.¹ Setälän (1915, 10) mukaan etnologia on tiedettä “siitä kulttuurista, jonka ihminen on yhteisön (perheen, heimon, kansan) jäsenenä luonut”. Etnologia tutkii siis yleisesti ihmisten yhteisöllistä kulttuuria ja erityisesti se kohdistuu kolmeen pääalueeseen: (1) aineellisiin kulttuurituotteisiin, (2) tapoihin, menoihin ja instituutioihin sekä (3) henkisiin kulttuurituotteisiin (Setälä 1915, 12). Näistä kolmannen kohteen, henkisten kulttuurituotteiden, “henkiset ainekset” muodostuvat kielestä ja sen avulla säilyneestä, kielelliseen asuun puetusta “muistotiedosta”. “Kansan muistotiedossa” Setälä (1915, 18-20) erotti neljä päälajia: kansanuskon (kansankäsitykset yliluonnollisista asioista ja ihmisen niistä riippuvuudesta), kansanmoraalin (kansankäsitykset siitä mikä on oikein ja mikä väärin), kansantiedon (kansankäsitykset maailman rakenteesta, kokemusperäiset tiedot luonnosta, sen ilmiöistä ja ajanvaiheista) sekä kansan mielikuvituksen tuotteet. Olennaista niin aineellisille esineille, tavoille kuin muistotiedollekin oli niiden liittyminen historialliseen jatkumoon: esineet entisaikojen tuotteiden jatkajina tai niistä kehittyneinä, tavat muinaisten tapojen ja muistotieto vanhan muistotiedon jatkona. Nämä Setälän esittämät tulkinnot muistitiedosta (muistotiedosta) kollektiivisena, historiallisuutta ja perinnettä ylläpitävänä muistina ovat luonnehtineet perusteiltaan etnologista tutkimusta jatkuvasti.

Etnologisessa tutkimuksessa muistitiedon käsitteellisiä ja sisällöllisiä näkökohtia ei kuitenkaan ole – joitakin poikkeuksia lukuunottamatta – järin innokkaasti problematisoitu, vaikka muistitiedon käyttöön on koettu liittyvän ongelmallisuutta. Useimmiten tässä yhteydessä on viitattu nimenomaan muistitiedon yksilöllisyyteen suhteessa etnologisen tutkimuksen tavoitteen tuottaa objektiivisena ja historiallisesti totena pidettävää tietoa. Yksilöllisellä muistitiedolla on katsottu olevan merkitystä vain silloin, kun sillä on “kyky liittyä traditioon” tai se “jaksaa muodostua perinteeksi”. (Erixon 1958, 30-34.) Etenkin viime vuosikymmeninä on etnologian tutkimuksessa paljolti irtauduttu yhden “oikean” todellisuuden etsimisestä ja kuvaamisesta korostamalla yksilöllisen kokemuksellisuuden merkitystä kulttuurin eri piirteiden analysoinnissa tai pyrkimällä objektiivisen totuuden sijasta tai ohella kulttuurisesti relativististen “totuuksien” saavuttamiseen (esim. Ehn & Löfgren 1982; Pennanen 1985).

¹Setälän Suomalais-ugrilaisen Seuran vuosikokouksessa joulukuussa 1911 pitämä esitys suomalais-ugrilaisen kansatieteen alasta ja tehtävistä pohjautui, joskaan ei kriittikittävästi, englantilaisen antropologin Alfred Cort Haddonin kehitysopillisiin ajatuksiin. Kustaa Vilkkunan (1958, 7-11) mukaan Setälä sai vahvoja vaikutteita myös U.T. Sireliuksen suomalais-ugrilaisen kansatieteen tutkimukseen vakiinnuttaman typologisen menetelmän mahdollisuuksista ja sovelluksista.

Suomalaisista etnologeista Veikko Anttila (1982) on Jyväskylän Tourulaa pienyhteisönä tarkastellessaan kiinnittänyt jossain määrin huomiota muistitiedon käyttöön kansatieteellisen tutkimuksen aineistona. Anttila ei ole tutkimuksessaan tavoitellut vain historiallista totuutta, vaan pyrkinyt myös luomaan kuvaa siitä, “millaisena se nähdään”. Hänen mukaansa tähän päästään esimerkiksi siten, että kirjallisen (asiakirja)lähteistön avulla rekonstruoidaan elämän muodolliset kehykset (historiallinen todellisuus), muistitietoon perustuva haastatteluaineisto lisää siihen sisällön, “näkemisen”. Molemmat aineistokokonaisuudet kertovat omaa versiotaan samasta asiasta, mutta samalla osittain myös kontrolloivat toistensa versioita (Anttila 1982, 27; vrt. Talve 1990, 412.) Etnologisen tutkimuksen saralla edellisen kaltainen menettely onkin - tutkimuksen aiheen valintaa ja rajaamista myöten - koettu toimivaksi ja käyttökelpoiseksi. Periaatteessa kyseessä on muistitiedon suhteuttaminen kulttuuriseen, sosiaaliseen ja historialliseen kontekstiin. Kirjallisen lähteistön tai asiakirja-aineiston suhteuttamisessa muisteluaineistoihin on kuitenkin otettava huomioon, että etnologinen tutkimus voi kohdistua myös aiheisiin, joista ei ole olemassa asiakirjojen kaltaisia lähteistöjä; esimerkiksi tässä työssä käsittelemistäni lapsuuden kokemuksista on vain harvoin, jos koskaan, jäänyt muistelusta riippumatonta ns. dokumentoitua tietoa.

Myös folkloristisissa kertojatutkimuksissa niin kertojaa kuin hänen kerrontaansakin on tarkasteltu kulttuurimiljöönsä ja paikallishistorian tulkkinä, näkijänä, sekä perinteenkantajan ja välittäjän ominaisuudessaan eräänlaisena kulttuurinsa ja historiansa tuotteena (esim. Kaivola-Bregenhøj 1988; Siikala, A.-L. 1990). Niin ikään historiallisten tarinoiden (esim. Lehtipuro 1982, 50-51; vrt. Alver 1989) tai eepin kansanrunouden avulla on todennettu ja etsitty historiallista ja kulttuurihistoriallista tietoutta ja ajankuvaa, kuten Anna-Leena Siikala (1987, 19) kirjoittaakin: “Onko kertovalla kansanrunoudella sitten lainkaan arvoa historian tutkimuksen kannalta? On toki. Vaikka myyttiset aiheet ovatkin usein yleismaailmallisia ja ikivanhoja, ne muotoillaan ja tulkitaan kulttuuristen viitekehysten puitteissa. Ne saavat ajankohtaistuessaan uusia historiallisia muotoja ja saattavat jäädä elämään tietyn aikakauden kulttuurimiljöötä heijastelevina pitkiksikin ajoiksi. Muistia tukeva runomitta säilyttää proosailmaisua paremmin menneiltä ajoilta periytyvää ainesta. Myyttiperinne kertoo ajattelun ja uskomusten historiasta. Vanhakantaiset runot ovat saattaneet säilöä myös tapojen, esineiden, käytäytymisen, sosiaalisten rakenteiden ja elinkeinojen vaiheita kuvaavia aineksia. Yksityisten tapahtumien sijasta ne avaavat näkymän kulttuurin historiaan.”

Anttila (1982, 26-27) toteaa Jan Vansinan ja Maurice Halbwachsin muistin ja muistamisen kollektiivisuutta korostaviin tulkintoihin nojautuen muis-

titiedon laadun riippuvan monista tekijöistä: “ -- sen funktiosta yhteisössä ja sitä kautta yhteisön laadusta ja tilanteesta, sosiaalisesta struktuurista, muistajan henkilökohtaisista intresseistä jne. eli toisin sanoen tieteen tarvitsema muistitieto on riippuvainen samoista aktiivisen unohtamisen ja torjunnan mekanismeista kuin ihmisen muisti yleensäkin. Yksi tekijä siinä, mitä ilmoitetaan muistettavan, on tarkoituksenmukaisuus, ja se pakottaa kiinnittämään huomiota haastateltavan henkilökohtaiseen taustaan.” Anttila korostaa myös enkulturaation ja sosialisaation kautta sisäistettyjen yhteisöllisten ajattelu- ja kulttuurimallien auttavan ja kehystävän mieleenpalauttamista (vrt. Bartlett 1932) sekä muistin kiinnittymistä historiallisiin tapahtumiin, vaikkakin – kuten Anttila huomauttaa – yksilölle merkitsevempiä ovat henkilökohtaisemat tapahtumat, primaarikokemukset (vrt. Lehmann 1977). Muistitiedon problematisoinnistaan huolimatta Anttila (1982, 28) liittyy pieniyhteisötutkimuksensa objektiivisuutta korostavaan ja historiallista totuutta etsivään etnologiseen tutkimusperinteeseen huomauttaessaan, että tutkijan tulee kuitenkin olla tarkkaavainen suhteessa tutkittaville (haastateltaville) affektiivisissa, arvoja sisältävissä asioissa ja niiden rinnastamisessa dokumenttitietoon.

Objektiivisen ja historiallisesti totena pidetyn tiedon yhdeksi edellytykseksi on nähty aineiston, myös muistitietoaineksen, määrällinen edustavuus, jolloin tiedot kontrolloivat toisiaan, ovat luonteeltaan kollektiivisesti hyväksyttäviä ja yhteisesti jaettuja. Tällöin myös yksilöllinen muistiaines sidotaan kollektiiviseen kehukseen, vaikka tähdennettäisiinkin muistitiedon olevan luotettavaa vain silloin, kun tiedonantaja kertoo nimenomaisesti omakohtaisesti kokemastaan, ei toisilta kuullusta eikä kirjatietoon pohjautuvista tulkinnoistaan. Kuitenkin tieteellisenä korostetun lähdekritiikin vaatimusten on katsottu täyttyvän vasta, kun tutkittavasta asiasta on käytettävissä useiden eri kertojien samanlaisia, omakohtaiseen kokemukseen perustuvia tiedonantaja (esim. Leimu ym. 1979, 48). Tämäntapainen muistitiedon määrittely sulkee ulkopuolelleen individuaalisten kokemusten muistelun nimenomaan yksilöllisesti arvokkaina ja merkityksellisinä. Yksilöllistä muistia pidetään todistusvoimaisena vain, jos se palvelee yhteisen muistimme ja yhteisen menneisyytemme vahvistamista. Asian toinen puoli lienee kuitenkin se, että muistitietoa (kuten tietoa ylipäänsäkin) on arvioitava ottamalla myös huomioon tiedon yleinen sosiaalinen rakentuminen (Berger & Luckman 1994 [1966]). Toisekseen tutkijan hyväksytyin tieteellisin kriteerein oikeaksi todentama tieto on loppujen lopuksi aina jonkinasteista tulkintaa. Tähän liittyen Bo Lönnqvist (1990, 22, 26) onkin korostanut etnologian yhtenä tehtävänä kulttuurin polyfonisuuden esiin tuomista ja sen myötä yhteiskunnan kriittisenä omatuntona ja muistina toimimista. Tämä asettaa hänen mukaansa etnologisen tutkimuksen tärkeän ja perustavanlaatuisen metodologisen haasteen

eteen: miten tavoittaa informanttien ymmärrysmaailma ja miten välittää sitä edelleen lukijakunnalle.

Tässä tutkimuksessa tavoitteenani onkin käyttää muistiin perustuvia aineistoja tavanomaista moniäänisemmin kulttuurin, perinteen ja yhteisen historiamme hahmottamiseksi ja kuvaamiseksi. Tätä silmällä pitäen erittelen ja problematisoin yksilöllisen ja kollektiivisen kohtaamista muistelussa ja muistitiedossa: lähtökohtanani ovat muistelijoiden yksilölliset lapsuusajan kokemukset ja muistot, joiden pohjalta analysoin ja etsin yksilöllisen muistiaineksen kytkentöjä muisteltuna lapsuusaikana ja muisteluhetkellä yhteisesti jaettuihin käsityksiin. Vaikka tutkimuksessani nostan esiin individuaalista moniäänisyyttä, tärkeä näkökohta kuitenkin on, että yksilöinä olemme aina jonkin ryhmän, yhteisön, kansan jäseniä, muistamme ja muistelemme yksilöllisten kokemusten ja elämysten ohella kollektiivisesti jaettua.

GENERINEN MUISTI, EPISODINEN MUISTI JA MUISTOT

Muistitietoa käyttävät tutkimuksessa nykyisin monet tieteenalat, perinnetieteiden ohella mm. historia, psykologia, sosiologia ja yhteiskuntatieteet. Kullakin on omat painotuksensa ja tapansa käyttää muistiin perustuvia aineistoja. Psykologialle on ominaista muistin jaottelu muistamisen prosessia ja muistin käsittelemiä tietoja koskeviin rakenteisiin ja lajeihin. Etnologiselle tutkimukselle käyttökelpoisia näkökohtia liittyy psykologi Endel Tulvingin (1985) esittämään säilömuistin (pitkäkestoisen muistin) kolmijakoon. Ensinnäkin käyttäytymiseemme kuuluu muistiin pohjautuvia automaattisiksi muuttuneita ja ilman tietoista muistelua toteutettavia toimintoja (esim. viljan leikkaaminen sirpillä). Toisaalta voidaan erottaa yleinen tietoja koskeva generinen tai semanttinen muisti (esim. tietorakenteet sirpeistä tai viikatteista viljan leikkaamisen välineinä). Generinen muisti viittaa "ajattomiin" ja abstrakteihin tietoihin ja käsityksiin, jotka jaamme toisten kanssa. Tietorakenteet toimivat ajattelua ohjaavina malleina, joiden avulla asioita ja ilmiöitä kussakin tilanteessa tunnistetaan ja yhdistellään (Tulving 1983, 38). Kolmanneksi on erotettavissa episodinen muisti eli tapahtumamuisti, henkilökohtaisesti koettujen yksittäisten, konkreettisten tapahtumien muistaminen (esim. muisto ajallisesti ja paikallisesti spesifioitavasta sirpin käytöstä). Episodiselle muistille on olennaista nimenomaan se, että muistin perusyksikkö on jokin ajallisesti ja paikallisesti sijoittuva tapahtuma. Episodi sisältää alun ja lopun sekä niiden välisen toiminnan, ja tapahtumaa muisteleva on aina itse mukana toiminnassa tai ainakin seuraamassa sitä (Tulving 1983, 37).

Generinen muisti luo ikään kuin kognitiivisen perustan muistoille, episodinen muisti kuvittaa niitä henkilökohtaisilla tapahtumasisällöillä (Tulving 1983, 64-65). Generistä muistia luonnehtii kollektiivisuus ja tietorakenteet asioista, esineistä ja ilmiöistä jäsentävät yhteistä tapaamme ajatella ja toimia. Kun episodisen muistin yhteydessä puhutaan muistettavan tapahtuman liittymisestä johonkin tiettyyn hetkeen, päivään tai ajankohtaan, ei välttämättä ole kysymys kalendaarisesta tai kronologisesta ajasta. Episodisen muistin aika on muistelijan henkilökohtaisesti kokema aika ja tapahtuma liittyy tähän persoonalliseen aikakokemukseen ja henkilökohtaiseen menneisyyteen. Samoin episodiseen muistiin perustuvan tapahtuman totuudellisuus on henkilökohtainen usko siihen, että muistettu on totta. (Tulving 1983, 39-40.)

Ulric Neisser (1994, 2-7) on erottanut episodisesta muistista seuraavat vaiheet: (1) todellinen tai alkuperäinen tapahtuma, (2) tapahtuma yksilön kokemana, (3) tapahtuman muistamisen prosessi ja (4) tapahtuma muistettuna eli muistettu versio tapahtumasta. Perinnetieteellisessä muistitietoon tai henkilökohtaiseen kerrontaan perustuvassa tutkimuksessa alkuperäiset ja todelliset tapahtumat ovat aina problemaattisia. Useimmiten käytettävissä ovat vain kertojan muistot ja tulkinnat tapahtumista ja niiden yksilöllisestä kokemisesta. Yksittäisiä ja yksilöllisiä tapahtumia koskevissa omaelämäkerrallisissa tiedoissa "historiallinen totuus" onkin ongelmallista, koska kerrotulle ei ole esitettävissä ulkopuolista evidenssiä. Muistelussa ja kerronnassa on kuitenkin oma narratiivinen totuutensa siinä mielessä, että muisteltaessa ikään kuin luodaan ja neuvotellaan yhteisesti hyväksyttäviä ja vuorovaikutuksessa toimivia versioita siitä, mitä on koettu tapahtuneen. Ja vaikka yksittäisten tapahtumien muistaminen historiallisen totuuden mielessä voikin olla kiistanalaista, eivät kaikki muistot suinkaan ole virheellisiä, vaan yksittäisissäkin muistoissa on paljon sellaista, josta olemme yhtä mieltä ja joka kuvaa hyvinkin onnistuneesti sitä, mitä uskomme todella tapahtuneen tai mitä pidämme mahdollisena.

Episodinen muisti on liitettävissä muiston käsitteeseen, jonka voi määritellä muistiin, mieleen jääneeksi elämykseksi, muistikuvaksi (Suomen kielen perussanakirja 1992, s.v.; Hodne 1981, 34-37). Muisto on erotettavissa ainakin osittain muistitiedosta, joka etnologisen tutkimuksen käsitteenä omakohtaisenakin kokemuksena on painotetummin yhteisöllistä, kollektiivista muistiainesta kantavaa; muistoissa taas korostuvat tunnepohjaiset ja yhteisestikin koetuista tapahtumista nimenomaan yksilöllistä elämystä koskevat piirteet.

Muistot ovat mitä tyypillisimpiä muistin tuotteita tai sisältöjä. Ne ovat mieleenpalautuksia aikaisemmista tapahtumista ja tilanteista, mahdollisesti hyvinkin kauan tapahtumien jälkeen; ne ovat elämänhistoriamme osia ja kuuluvat oleellisesti persoonallisuuteemme ja identiteettiimme. Muistoihin

sisältyy kuvia itsestä ja niitä välitetään toisille. Ne eivät kuitenkaan ole satunnaisia mieleen palautuvia muistikuvia, vaan jäsenyneen muistojen kokonaisuuden osia, jotka kuvaavat johdonmukaisesti myös kertojaa itseään sekä vahvistavat tai oikeuttavat hänen ajatuksiaan ja kokemuksiaan elämänsä tapahtumista ja valinnoista. (Vansina 1988, 8; Bruner 1990, 121-123.)

Yksittäisten muistojen ohella voidaan puhua erityisistä muistokulttuureista (esim. Virtanen 1982, 176; Lönnqvist 1990), jotka syntyvät joidenkin ihmisryhmien yhdessä kokemista elämänmuutoksista. Esimerkkinä muistokulttuurin vaalijoista ovat Suomessa olleet esillä muun muassa siirtokarjalaiset (Sallinen-Gimpl 1994, 47-52), joiden elämänkulkuun ovat käänteentekevästi ja vääjäämättömästi vaikuttaneet historialliset, maantieteelliset, sosiaaliset ja kulttuuriset muutokset. Toisaalta nykyajalle luonteenomaisina pidettyjen voimakkaiden muutosten yhteydessä on esitetty, että muistelukulttuuri korostuisi erityisesti vanhuksilla. Muistelukulttuuri ei kuitenkaan ole pelkästään vanhusten tai joidenkin erityisryhmien asia, vaan sitä voi ajatella myös yleisempänä ilmiönä; esimerkiksi viime aikoina voimistunut elämäkertatutkimustraditio perustuu monenikäisten omaelämäkerrallisille muisteluille (esim. Piela 1993; Roos & Peltonen 1994). Myös tässä tutkimuksessa liikutaan eri sukupolvien muistokulttuureissa, jotka voivat vuosisadan vaihteessa syntyneillä olla aivan toisenlaisia kuin viime sotien jälkeisillä suurilla ikäluokilla tai lapsuuttaan 1980 - 1990-luvuilla eläneillä. Koska lapsuus-käsitystä rakennetaan osaltaan aina muisteluhetken perspektiivistä, muistelun ajan ja muisteluhetken yhteen kietoutumat voivat eri sukupolvilla muotoutua hyvin erilaisiksi ja tuottaa osaltaan erilaista muisteltua lapsuutta. Lapsuuden muistelussa onkin paljon kyse omakohtaisen kokemustason ja historiallisen, menneen ajan tapahtumien ja käsitysten kohtaamisesta nykyhetkessä. Tutkimukseni yksi päämäärä onkin tarkastella, millaisia käsityksiä lapsuuden eri asioista nämä kohtaamiset tuottavat.

HISTORIA JA MUISTI

Historian objektiivisuuden ongelmaa historian ja muistin välisinä suhteina ovat tarkastelleet erityisesti annalistit ja mentaliteettihistorioitsijat. Muun muassa Jacques Le Goff (1992, xi-xiii) liikkuu tässä yhteydessä hyvin pitkissä historiallisissa ajanjaksoissa ja keskittyy kollektiivisen muistin ilmaisuun. Samoja piirteitä on kuitenkin yksilöllisen muistin tasolla menneen ja nykyisyyden suhteita peilattaessa ja ajatuksilla on vastaavuutta historiallisesti orientoituneeseen etnologiseen tutkimukseen.

Tupakinkerit Konnevedellä 1900-luvun alussa. – Keski-Suomen museon kuva-arkisto

Kivijärven kiertokoululaisia 1910-luvulla. – Keski-Suomen museon kuva-arkisto.

*Seuraavan aukeaman kuva: Karstulan koululaisia asioimassa kirjastoautossa 1977.
– Jyväskylän yliopiston etnologian laitoksen kuva-arkisto.*

Le Goffin (1992, xi-xii) mukaan muistiaines on historian raaka-ainetta, josta historian tutkimus ammentaa. Niin muistilla kuin historian tutkimuksellakin on rajoituksensa ja vaaransa suhteessa "totuuteen". Muisti on valikoiva ja subjektiivinen, altis ajan ja yhteisön vaikutuksille; historian tutkimus voi niin ikään olla sidoksissa aikansa sosiaalisiin, ideologisiin ja poliittisiin rakenteisiin. Historian ja yksilöllisen tai yhteisöllisen muistin sekä unohtamisen välillä on käynnissä jatkuva dialoginen prosessi, ne ruokkivat, muokkaavat, jopa manipuloivat toisiaan. Kuitenkin Le Goff päätyy siihen, että historian tutkimuksen tulee pitää kiinni myös objektiivisuuden tavoittelusta ja säilyttää uskonsa historialliseen "totuuteen" ja sen ainakin jonkinasteiseen saavuttamiseen tutkimuksen keinoin. Tutkimuksessani toteutan le goffilaista päämäärää historiallisen "totuudellisuuden" etsimisenä lähinnä eri sukupolvien kollektiivisista kokemuksista ajatuksena, että sukupolven yhteiset elämäkokemusten piirteet peilaavat ja kertovat lapsuuden ilmentymien ja lapsuuskäsitysten kollektiivisesti hyväksytyä ja totena pidettyä historiaa.

Toisekseen tarkastelen muistia siinä mielessä individuaalisista lähtökohdista, että pyrin näkemään asioita myös yksityisten ihmisten muistojen kautta. Tutkija tekee kuitenkin aina ikään kuin toisen tason tulkintoja, sillä myös muistelijä tulkitsee ja arvioi omaa muistiainestaan suhteessa yhteiseen ja yleiseen. Vaikka yksilöllisen muistin tarkastelu problematisoi muisteluaineiston luotettavuuden kysymykset totutusta osin poikkeavasti, on totta, että myös henkilökohtaisesti muistettu voi olla jopa dokumentoivan tarkkaa (ks. Åström & Sundman 1990, 10). Muistojen ja muistin moninaisuuteen huomiota kiinnittämällä onkin mahdollista etsiä asioista ja tapahtumista "tiheitä" merkityksiä (vrt. Geertz 1973, 27), joita ei välttämättä löydy niitä koskevista dokumenttiaineistoista.

Kollektiivisella, yhteisellä historiallisella muistilla on oma kehityskulkunsa, josta yhteisötasolla on selkeimmin erotettavissa jako suulliseen ja kirjalliseen muistiin. Le Goff (1992, 54) erottaa kehityskulussa viisi eri vaihetta: (1) kirjoitustaidottomien yhteisöjen etninen muisti, (2) esihistoriasta antiikin aikaan ulottuva kehitys, jolloin alkoi siirtyminen suullisesta muistista kirjoitettuun muistiin, (3) keskiajan muisti, joka oli tasapainoilua suullisen ja kirjoitetun muistin kesken, (4) 1500-luvulta nykyhetkeen ulottuva kirjoitetun muistin lisääntyminen sekä (5) nykyajalle luonteenomainen muistiaineksen runsaus.

Kollektiivisen muistin kannalta monella tavalla tärkeitä näkökohtia liittyy Le Goffin jaottelun neljänteen kohtaan, kirjoitetun muistin lisääntymiseen. Ensinnäkin kansanopetuksen tehostuminen välttävän luku- ja kirjoitustaidon ohella edisti yleisemminkin kirjallisen ja muun valistustiedon

leviämistä eri kansankerroksiin. Tosin esimerkiksi Suomessa kansanopetus nojasi pitkään kirkon antamaan opetukseen, kinkereihin ja rippikouluun, joissa jonkintasoisen lukutaidon saavuttaminen koettiin kirjoitustaitoa tärkeämmäksi.² Myös kouluopetuksen juurtuminen maaseudulle perustui ensi kädessä lukutaidon tarpeeseen, vielä kansakoululaitoksen alkuvaiheissa tähdennettiin erityisesti luetun ulkoa oppimista; kirjoituksen opetus oli melko yksipuolista tai keskittyi pääosin kaunokirjoitusharjoituksiin. (Halila 1949a, 76; 1949b, 248-251; vrt. Peltonen 1992a, 93-96.) Kuitenkin kaikella kansanopetuksella oli vaikutuksensa siihen, että kollektiivista muistia alkoivat enenevästi ohjata oman arkielämän kontekstin ulkopuoliset tahot (esim. Anttila & Räsänen 1987). Tähän liittyy myös lasten aseman vähittäinen muuttuminen, kun lapsuuden yhdeksi piirteeksi arkielämän tehtäviin oppimisen lisäksi tuli luku- ja kirjoitustaidon hallitsemisen ohella myös yleisempi koulun kautta saatu oppi ja sivistys.

Kirjallisen kulttuurin voimistumisen voi nähdä osaltaan eräänlaisena kansallisena projektina, jonka yksi ilmentymä oli perinnekirjallisuuden perustaminen ja kansanperinteen kirjallisen kyselytoiminnan aloittaminen (esim. museoviraston edeltäjän Muinaistieteellisen toimikunnan ensimmäiset kyselyt 1900-luvun alussa; ks. Husso 1976, 5). Kansan, rahvaan, oman perinteen arvostamista motivoi ensisijaisesti katoamassa olevan elämäntavan, etupäässä talonpoikaisperinteen ja -kulttuurin, pelastaminen tallentamalla sitä myös kirjalliseen muotoon. Kuitenkin, jos tällaista keruutoimintaa verrataan viime vuosisadan lopun kansallisen heräämisen virittämään sivistyneistön hakeutumiseen "sivistymättömän kansanosan" kulttuurin lähteille (esim. Räsänen 1989, 13-21; Lilja 1996), erona on se, että arkistojen perinnekeruu perustui pääasiassa ja perustuu edelleenkin tavallisten ihmisten omalle (kirjoitus)toiminnalle. Yhteisen muistin kartuttamisesta on tullut ikään kuin joka miehen ja naisen oikeus ja samalla keino reflektoida omaa yksityistä historiaansa.

²Viime vuosisadan vaihteen käsitykset ja kokemukset luku- ja kirjoitustaidon oppimisesta ja tarpeellisuudesta "tavallisen maalaisihmisen" näkökulmasta käyvät hyvin ilmi 1883 syntyneen miehen muisteluksesta: "Isä ja äit ja vanhemmat siskot opetti lukemaan. Tikku annettiin kätehen, ensin pit oppia ne poostaamet aapiskirjasta. Minä muistelen niin että minä pantiin Perijoelle ja minu oli siellä nii ikävä kun viikon olin, siellä minä opin ne puustaamet ja tavvaamaankin. Lukuseteliin sain täyven ristin ja lukkar kehu että johan nyt tuli hyvä lukija. Mutta se oli sitten ainut täys risti minkä minä sain, kyllä minua sitten muissa kinkerissä toruttiin. Se lukuseteli piti olla niin kauan kun rippikouluun meni. Äit otti sen heti talteen ettei sitä rähjätty ja sitten kun uuestaan mentiin se annettiin taas. Se oli se kinker seurakunnissa ainua lukutaion ylläpito. Ei sitä kirjojutusta sillon vielä opittu eikä sitä vaatittukaan. Kiertokoulussa ne opetti mutta en minä sitä oppinu, niille isommille sitä opetettiin. Minä olen nimeni vain opetellu kirjottamaan ja se on sitä myöjen selevä. Lukutaito ja työnteko ne oli tärkeimmät." (MV:KTKKA, Alasalmi & Riipinen 1961.)

Kutcn Agneta Lilja (1996, 26-27) Uppsalan perinnearkiston (Dialekt- och folkminnesarkivet, ULMA) toiminnan tutkimuksessaan toteaa, tämä vaatii selkeää asennemuutosta kulttuurikäsitteen ja kulttuurin tallentamisen suhteen. Kulttuuriksi alettiin hyväksyä myös yksityisten ihmisten omat kirjalliset tuotteet sekä valinnat siitä, millaista muistitietoa ja perinnettä tulisi tallentaa. Näin siitäkin huolimatta, että periaatteessa varsinaiset päätökset siitä, mitä perinne on tekisivätkin arkiston tutkijat ja kyselyiden laatijat.

Le Goffin (1992, 54) viidentenä mainitsemaan nykyajalle luonteenomaiseen muistiaineksen runsauteen liittyy monia asioita, jotka ovat tärkeitä sen vuoksi, että ne muuttavat kollektiivisen ja yksilöllisen muistin suhteita ja vaikuttavat niihin. Esimerkiksi monenlaiset yhteisen muistamisen aiheet, symbolit ja välineet, tai yhtenäiskulttuurin merkkeinä raha ja tavarat luovat yhteisiä merkityksiä. Suuret tapahtumat vaikuttavat myös aikakäsitteemme erottamalla ajanjaksot ennen ja jälkeen tapahtuneen. Muistelun kannalta tärkeää on ollut myös valokuvauksen kehittyminen kaiken kansan harrastukseksi. Valokuvaus, visuaalinen aikarajat ylittävä muistin säilyttäjä, tuottaa sekä dokumentteja että muistelun välikappaleita, joiden ympärille kehkeytyy henkilökohtaista ja yhteistä muistelua. Erityisesti viime vuosikymmenien aikana kollektiivista muistokulttuuria on alkanut yhä enemmän muokata joukkotiedotus: lehdistö, radio ja televisio luovat ikään kuin kollektiivisten muistojen kehikkoja, mutta samalla ne kietoutuvat henkilökohtaiseen muisteluun. Kun joukkotiedotus on luonteva osa arkielämää, sen välittämät tiedot, mallit ja maailmankuvat työntyvät yksilöllisenkin muistin aineksiksi. Joukkotiedotuksen tuottama kollektiivinen muistiaines vaikuttaa enenevästi myös historiallisesti suuntautuneeseen tutkimukseen. (Le Goff 1992, 95.)

Edelliset näkökohdat nostavat esiin kysymyksiä, jotka liittyvät niin mentaliteettien historiaan kuin historialliseen antropologiaankin. Mentaliteettien historian oma historia on sekini jo ollut monivaiheinen ulottuen yhtenäisen kansanluonteen ja kulttuurin mentaliteeteista eri aikakausien, vuosisatojen, luokkien, eri sukupuolten, uskontokuntien tai etnisten ryhmien mentaliteettien tutkimiseen (Peltonen 1992a, 54-55). Edellisten ohella voidaan puhua myös eri sukupolvien mentaliteeteista, joille oletettavasti antavat erityistä merkitystä lapsuus- ja nuoruusajan kokemukset. Mentaliteettien historian uusinta vaihetta on luonnehdittu antropologiseksi mentaliteettien historiaksi tai historialliseksi antropologiaksi, jonka Le Goff (1992, xiv) määrittelee seuraavasti: "historian tutkimus käyttää antropologian menetelmiä tavoittaakseen historiallisten todellisuuksien syvimpiä tasot, olivatpa ne sitten aineellisia, mentaalisia tai poliittisia ottamalla huomioon samanaikaisesti ihmisyyden ja tiedon rakenteellisen ykseyden". Peltonen (1992a, 61) sen sijaan kiinnittää huomiota siihen, että historian ja antropologian yhteisenä

tutkimuskohteena ovat nimenomaan kulttuuriset ilmiöt, joiden perusolemus on julkisuus. Tunnistamme samankin kulttuurin sisällä erilaisia mentaliteetteja, vaikka emme jaakaan niitä. Tämän tapainen ajattelutapa korostaa antropologisen tutkimuksen keskeistä toiseuden käsitettä, jota voi tulkita yhtä lailla antropologisesti kuin historiallisestikin. Historioitsija on yleensä tekemisissä toisen ajan, antropologi toisen paikan kanssa (Cohn 1987, 18-49). Raja toisen ajan ja toisen paikan välillä on kuitenkin liukuva: historiallinen toinen aika voi antropologisessa mielessä sisältää myös toisen paikan; esimerkiksi vuosisadan alun lapsuuden kokemukset kertovat nykyhetkeen verraten sekä toisesta ajasta että toisesta paikasta.

OMAELÄMÄKERRALLINEN MUISTI

Kerrontaa, sen organisoitumista ja strukturoitumista sekä muistintamisen osuutta kerrontaprosessissa ovat perinnetieteiden piirissä eritelleet perusteellisesti folkloristit (esim. Kaivola-Bregenhøj 1988; Siikala A.-L. 1990; Harvilah-ti 1992; Aro 1996). Muistia ja muistamista on tarkasteltu muistissa olevan aineksen näkökulmasta. Käytetyt käsitteet skeema, kehys, skripti ja suunnitelma kuvaavat aineksen rakennetta, kertomusta sinänsä. Toisaalta kerrontaa ja kertomuksia on tarkasteltu niistä tulkittujen asenteiden, moraalien, asennoitumisen, toiminnan ja identiteetin kannalta. Käsillä olevassa tutkimuksessa keskityn enemminkin omaelämäkerrallisen kerronnan muisteluaspektien tarkasteluun: miten ja millaisista elementeistä muistoja rakennetaan, miten omat muistot ovat mukana erilaisten lapsuuteen liittyvien käsitysten tuottamisessa. Yritän siis jäljittää niitä aineksia, joista kerrotut käsitykset koostuvat ja sitä, miten kertojat itse niitä muististaan etsivät ja miten he kytkevät muistojaan yleisempiin tulkintoihin ja käsityksiin.

Omaelämäkerrallisen aineiston tuottaminen edellyttää muistia ja muistoja, joista omaelämäkerta tai muistelukertomukset koostuvat. Yleensä tutkimuksissa on tulkittu omaelämäkerrallisia kertomuksia suhteessa niiden tuottajaan ja hänen kulttuuri- ja yhteiskunnalliseen taustaansa. Toisaalta on sivuttu omaelämäkerrallisten tietojen suhdetta oletettuun todellisuuteen. Sen sijaan muistelun luonnetta ja merkitystä omaelämäkerrallisessa kerronnassa ei ole juurikaan käsitelty (vrt. Saarenheimo 1991, 260).

Lapsuusmuistot ovat aina osa muistelijan omaelämäkertaa. Muistin merkitys ja asema lapsuusmuistojen rakentumisessa voi kuitenkin olla jopa monimutkaisempaa ja vaikeammin lähestyttävää kuin myöhempien elämänvaiheiden osalta, joiden ajallinen ja kognitiivinenkin etäisyys on lyhyempi

muistelun hetkiseen elämänvaiheeseen. Psykologinen muistitutkimus, jolla on takanaan noin satavuotinen tutkimusperinne, ei juurikaan ole kohdistunut nimenomaisesti arkielämän konkreettisiin asioihin tai omaelämäkerrallisiin kysymyksiin. Kuitenkin muistin ja lapsuusmuistojen ongelmien ratkomisessa myös tässä tutkimuksessa ovat avuksi psykologisten muistitutkimusten muistia ja muistoja koskevat luokittelut, käsitteet ja niiden operationaalistaminen. Tärkeitä lapsuusmuistojen tutkimusta jäsentäviä erotteluja ja käsitteitä ovat omaelämäkerrallinen muisti, episodinen muisti (tapahtumamuisti) ja eloiset tai välähdyksenomaiset muistot (esim. Tulving 1983; Rubin 1986; Collins ym. 1993; Conway 1995).

Omaelämäkerrallisella muistilla tarkoitetaan sellaisten tapahtumien muistamista, jotka on itse koettu ja jotka liittyvät henkilökohtaisesti tärkeisiin päämääriin ja merkityksiin (Conway & Rubin 1993, 112-114). Itselle merkityksellisyyden näkökulmasta äärimuotoja ovat omaelämäkerralliset faktat (esim. syntymäaika, nimi, osoite) ja toisaalta yleistä tietoa itsestä sisältävä kognitiivinen rakenne eli minä-skeema. Minä-skeema koostuu yksityisestä vain itsen tietämästä sekä julkisesta myös muiden saatavissa olevasta tiedosta. Minä-skeema muuttuu suhteellisen hitaasti ja luo näin pysyvyyttä itsen liittyviin asioihin. (Brewer 1986, 27.) Omaelämäkerrallisen muistin puitteissa voidaan erottaa yksittäisiä persoonallisesti koettuja tapahtumia koskevat muistot, yleinen henkilökohtainen muisti sekä toistuvia tapahtumia koskevat muistot (Brewer 1986, 26-29). Yksittäisten muistojen ja toistuneiden, yleisten tietorakenteiden (joita kognitiivisessa antropologiassa on kuvattu mm. käsitteillä skripti ja skeema, esim. D'Andrade & Strauss 1992) erottaminen on kuitenkin käytännössä usein vaikeaa. Omaelämäkerrallisena muistettu yksittäinen tapahtuma voi olla lähtökohta yleisille maailmaa ja elämää koskeville käsityksille. Yleisten tietorakenteiden sisällöistä huomattava osa onkin opittu henkilökohtaisesti koettuina tapahtumina, vaikkei niitä kokemuksiina pystyttäisikään palauttamaan mieleen. Ne ovat menettäneet kokemuksellisuutensa ja jääneet mieleen pelkkinä "faktoina" ja sulautuneet yleisiin käsityksiimme elämästä ja maailmasta.

Yksittäisen, itse koetun tapahtuman mieleen palautumista tai palauttamista luonnehditaan käsitteellä henkilökohtainen muisto. Tällaiset muistot koetaan ainakin osittain tapahtuneen uudelleen elämisenä ja niihin sisältyy visuaalisia tai muita havaintoelementtejä sekä sitoutumista tiettyyn aikaan ja paikkaan. Lisäksi niihin liittyy vahva tunne niiden todellisuudesta (Brewer 1986, 30, 34-35). Henkilökohtaisista muistoista kertomista voi osittain verrata folkloristisessa tutkimuksessa kerronnan lajina erotettuun henkilökohtaiseen kertomukseen eli kokemukuvaukseen kertojan oman tai lähimpiin elämän tapahtumista. Henkilökohtaiset kertomukset ovat osa yhteisön ker-

tomistavan traditiota, vaikkakaan niitä ei voi suoranaisesti pitää perinnettä sisältävänä folklorena. (Esim. Virtanen 1982, 173; Stahl 1989, 12-13.) Omaelämäkerrallisilla kertomuksilla on monia eri funktioita: niillä voidaan huvittaa kuulijoita, lujittaa henkilökohtaisia suhteita tai ne voivat toimia moraalisina ohjeina. Tärkein funktio on kuitenkin se, että ne ovat keinoja minuuden määrittelemiseksi, ne kertovat kuulijoille keitä tai millaisia olemme tai toivomme olevamme. (Fivush 1994, 136.) Kertomukset eivät kuitenkaan pysy täysin samanlaisina ja staattisina, vaan voivat muuttua jokaisella kerrontakerralla; tämä koskee etenkin minäkertomuksia, sillä ei ole olemassa vain yhtä muistettua minää (Neisser 1994).

Oman elämänkulun muistelussa keskeisessä asemassa voivat usein olla välähdyksenomaiset tai eloiset muistot (flashbulb memories, vivid memories; Conway 1995), kuten muistot julkisesti ja yleisesti yllättäneistä (Brown & Kulik 1977) tai nimenomaan itselle emotionaalisesti merkityksellisistä tapahtumista (Fitzgerald 1988). Eloisien muistojen on ajateltu jossain määrin tukevan muistin kopioteoreettista tulkintaa eli käsitystä siitä, että muisti on melko luotettava kokemusten tallentaja. Tosin kopiohypoteesin verifioiminen on omaelämäkerrallisten muistojen osalta käytännössä mahdotonta, sillä yleensä alkuperäisestä tai todellisesta tapahtumasta on jäljellä vain muistoja, joita kylläkin voidaan vertailla toisten muistoihin vastaavasta tapahtumasta (Saarenheimo 1991, 261-262). Käsitykset omasta lapsuudestamme rakentuvat kuitenkin paljolti henkilökohtaisten muistojen varaan, joista eloiset muistot ovat individuaalisimpia ja käytännössä vaikeimmin todennettavia. Jos lapsuuden kokemuksellista hahmottumista tarkastellaan konstruktivistisesti, ei lapsuusmuistojen todentamisella suhteessa alkuperäisiin tapahtumiin sinänsä ole merkitystäkään. Sen sijaan henkilökohtaiset muistot kietoutuvat usein yhteisesti jaettuihin muistoihin ja käsityksiin, joiden suhteen individuaalista lapsuuden kokemus- ja käsitystasoa voidaan peilata.

Empiiriset tutkimukset (esim. Fitzgerald 1988) osoittavat, että eloiset muistot koskevat yleisimmin kansallisesti merkittäviä tapauksia (esim. onnettomuudet, salamurhat), normatiivisia elämänkaaren tapahtumia (esim. syntymät, kuolemat, avioitumiset), ensimmäisiä tapaamisia (esim. puoliso, joku tulevaisuuteen vaikuttanut henkilö) ja sellaisia toistuvia päivittäisiä asioita (esim. kouluun tai töihin meno, arkiaskareet kuten leipominen ja tiskaaminen), joilla ei tapahtumiin nähden ulkopuolisen mielestä näyttäisi olevan mitään erityistä merkitystä. Eloisia muistoja tuottavat myös henkilökohtaiset pelko-, uhka- ja vaaratilanteet sekä itselle merkitykselliset saavutuskokemukset. Näin eloisien muistojen kautta voidaan tarkastella kansallisesti tärkeiden tapahtumien ohella hyvinkin yksilöllisiä kokemuksia, joten eloiset muistot voivat olla yksi väylä etsiä enemmän tai vähemmän "aitoja" lapsuudenkokemuksia ja "lap-

sen katsetta” aikuisen tai kollektiivisen katseen rinnalle (vrt. Peltonen 1992a, 47-62).

Itselle erityisen merkityksellisten tapahtumien muistaminen tulee ehkä konkreettisimmin esille omaelämäkerrallisissa kirjoituksissa ja kerronnoissa. (Oma)elämäkertatutkimusten näkökulma ei kuitenkaan ole varsinaisesti muistiin ja muisteluun keskittyvää, vaan yleensä elämäkertoista etsitään ideaalimallisia tyyppielämiä, kertojan elämän ydinkertomuksia ja -teemoja (esim. Roos 1987; Piela 1993; Roos & Peltonen 1994) tai kertomuksen lajityyppijä (esimerkiksi romanssi, tragedia, komedia; Murray 1989). Tavallisimmin elämäkertatutkimus myös keskittyy nimenomaan aikuiseseen minuuteen; lapsuus on mukana vain juonteina, joilla aikuisiän minuutta ja elämänkulun aikana tehtyjä valintoja perustellaan. Myös yksittäisten tai toistuvien tapahtumien muistelu jää usein sivuosaan kytkeytyen lähinnä elämäntarinan pääjuonteen analysointiin.

Etnologisessa tutkimuksessa omaelämäkerrallista kerrontaa käytetään tavallisimmin aineistona, josta konstruoidaan yleisempiä kulttuurin, ajankohdan, mentaliteetin yms. piirteitä. Tällöin yksittäisen kertojan elämänkulun tematisoinnit jäävät sivuosaan. Toisaalta mikroanalyttisemmässäkin temaattisessa tarkastelussa, tässä tutkimuksessa esimerkiksi työnteon aloittamista tai kiellettyjä leikkejä koskevassa, on mahdollista analysoida muistoja ja niistä kertomista ainakin osittain kertojan koko elämänkulun perspektiivin kannalta. Yhtymäkohdat omaelämäkertojen tutkimukseen ovat ilmeisiä, vaikka tarkastelu liikkuisikin pääosin rajatun elämänperiodin, lapsuuden, sisällä.

YKSILÖLLINEN JA KOLLEKTIIVINEN MUISTOISSA

Sosiologi Maurice Halbwachs (1992 [1941], 50-51) on erottanut yksilölliset ja kollektiiviset muistot kehitellessään edelleen Émile Durkheimin (1977 [1895], 33-42) esittämää tulkintaa sosiaalisista faktoista. Halbwachsin mukaan yksilöt muistelevat, mutta yhteisö määrittelee sen, mikä on muistelemisen arvoista ja sen mitä täytyy muistaa. Yksilöt identifioituvat yleisiin, yhteisesti merkityksellisiin tapahtumiin, jotka ovat olleet tärkeitä heidän yhteisölleen. Näin yksilöt ikään kuin muistavat myös sellaista, mitä he eivät ole varsinaisesti itse kokeneet tai toisaalta yksilöiden itse kokemia tapahtumia koskeviin muistoihin kietoutuu asioita, jotka eivät ole alunperin itse tapahtumiin liittyneet.

Toisaalta, kuten Roos (1987, 32) huomauttaa omaelämäkertojen itsevalinnaisuuden problematiikkaa eritellessään, ihmisten kokemukset elämänta-

pahtumistaan ovat usein samankaltaisia ja niiden esittämisen tapakin voi olla oman elämänpiirin sosiaalisesti määrittynyt kokemistapa. Vansina (1988, 98) jaotteleekin perinteet virallisiin tai julkisiin ja yksityisiin. Viralliset perinteet ovat osa laajempien ryhmien historiaa ja niitä noudatetaan julkisesti tilaisuuksissa, joilla on huomattava merkitys ryhmälle; erityisesti virallisista perinteistä pidetään kiinni johtajien läsnäollessa. Asiat, jotka eivät edistä perinteen yhdistämisen ryhmän säilymistä, sivuutetaan tai niitä pidetään virheellisinä. Yksityiset perinteet sen sijaan liittyvät vain yksityisiin intresseihin eikä niiden tarvitse olla yhdenmukaisia virallisten perinteiden kanssa. Rinnasteisesti samantapaiset näkökohdat tulevat vastaan myös kaikessa perinteen keruussa, tallentamisessa, tulkinnassa ja reseptiossa: laitos tai tutkija määrittelee sen, mikä on keräämisen ja tallentamisen arvoista perinnettä. Tämä antaa puitteet ja merkityksen vastaajien henkilökohtaisille muistoille, jotka edelleen osaltaan luovat yhteistä muistia ja sen tulkintaa (Lönnqvist 1990; Lilja 1996). Omaelämäkerrallinen muistelu ei ole vapaa jonkinasteisesta kollektiivisen hyväksynnän perustasta. Vaikka näennäisesti toimisimmekin täysin itsevalintaisesti omaa elämäämme muistellessamme, olemme kuitenkin omaan kulttuuriimme soisalistuneita ja ilmaisemme itseämme omien kulttuuristen kerrontatapojemme mukaisesti (esim. Stahl 1989). Omaelämäkerta koostuu kulttuurisesti määrittävistä ja kulttuurin jäsenille yhteisistä periodeista (lapsuus, nuoruus, aikuisuus, vanhuus), joista rakennamme kronologisesti etenevän kertomuksen – tietty elämää hallitseva kronologia säilyy, vaikka muistelu alkaisi esimerkiksi vanhuudesta. Kokemuksena vanhuutta ei olisi olemassa ilman sitä edeltäneitä elämän jaksoja. Toisaalta myös elämämme kannalta merkittävänä ja siksi muisteltavana pitämämme episodit ovat kulttuuri- ja tilannesidonnaisia. Työttömän tarinaa esimerkiksi voidaan kertoa vain yhteiskunnassa, jossa työttömyydellä on tarinanarvoista merkitystä. Samoin lapsuudesta kertominen vaatii omat tuotantoehtonsa (ks. Mäkelä 1990, 48), joita tulen tässä tutkimuksessa osaltaan selvittämään.

Ihmisten muistoja omasta perhehistoriastaan ja kollektiivisesti jaettuja muistoja yksittäisten ihmisten menneisyydestä on luonnehdittu käsitteellä ylisukupolviset muistot (Hareven 1978; vrt. Vansina 1988). Kollektiivisen tietoisuuden luomisessa sukupolven muistot ja niistä kertominen liittyvät kulloiseenkin vanhimpaan sukupolveen. Iäkkäiden ihmisten tulkinta siitä, että he kantavat sukupolvelta toiselle siirrettävää muistojen lastia voimistaa heissä sellaista sukupolvetietoisuutta, jossa korostuu heidän missiotehtävänsä välittää muistoja seuraaville sukupolville (Myerhoff 1992, 232). Tämänkin tutkimuksen aineistoissa on lukuisia esimerkkejä siitä, kuinka perusteellisesti monet iäkkäät ihmiset ovat sisäistäneet perinteen siirron missionsa. Muun muassa monet museoviraston kyselyihin vastaajat kokevat kyselyt tärkeiksi

*Äidin ja tyttären yhteinen
lukuhetki. Kuv. Nestor
Saastamoinen 1912.
– Keski-Suomen museon
kuva-arkisto.*

*Lasten ruokailuhetki
isotädin avustamana
1950-luvun lopulla.
– Kuv. Olavi Hytönen.*

muistojen välittämisen väyläksi – oletettavasti myös psyykkisen purkautumisen keinoiksi. Jotkut vastaajat haluavat pysyä sinnikkäästi mukana, vaikka fyysiset edellytykset tai olosuhteet asettaisivat esteitä. Joillekin kirjallinen muistelutyö näyttäisi muodostuneen velvollisuudeksi, josta laistamista on jopa puolusteltava, esimerkiksi vastausten myöhästymisen tai vastaamatta jättämisen syyt halutaan kertoa.

Meidän koulumme opettaja -- kyseli noin kymmenisen vuotta sitten näitä kysymyksiä, olin kiinnostunut ja Hän antoi minulle paperia ja kysymys vihkon ja siitä se alkoi. Olen aina odottanut tätä kyselyä. Kirjoitan oman muistini mukaan en haastattele. Perhe pitää tätä vanhuuden höperrytenä. Erikoisen kiinnostava oli kysely Naisten sota-ajan elämästä. Olen joskus vastannut muihinkin kyselyihin, en enään muista mihin. Tämä kysely antaa minulle todella paljon. Toivoisin voivani pysyä mukana vielä pitkään. Nyt on vaikeaa kun täytyy kirjoittaa toinen silmä peitettynä, muuten näkee kaiken kahtena. On joku verenkiertohäiriö. Sitä vain pahoittelen kun en nuorena tarkemmin kuunnellut mummuni ja äitini kertomuksia. (MV:EL1991/149.)

Kun vartuin vanhemmaksi, sivuutin varsinaisen lapsuusajan, alkoivat kaikenlaiset harrastukset vetää puoleensa. Jo kansa koulu aikana lausuin ja omalla silloisella tyyllilläni kirjoitin runoja. Heti kun minut hyväksyttiin ikäni puolesta liityin nuorisoseuraan --. Sen toiminnan kautta opin paljon sitä, mikä lisää jokaisessa isän maan ja koti seudun rakkautta. -- Kun täytin 19 vuotta täytyi minun jättää sisarusparvi, koti ja isäni ja se rakkaaksi muodostunut ympäristö, ja mentyäni naimisiin Saarijärveläisen miehen kanssa oli muutettava tänne. Jouduin miniäksi, ja koin sen vuoksi monia vaikeuksia talon väen taholta, ennen kuin opin uusiin oloihin. Vuoden päästä tuloni jälkeen syntyi vanhin poikani. Pienen lapsen hoito ja uuden kotini erilaiset tavat tukehduttivat vähäksi aikaa kaikki harrastukseni. Ikävöin lapsuskotiin jossa minulla oli tilaisuus vapaasti laulella ja soittaa omaa kantelettani, täällä ei semmoseen tuntunut olevan aikaa senkään vertaa kuin siellä, eikä toisetkaan perheen jäsenet harrastaneet semmosta mistä ei leipä levennyttä. -- Kun muutin Kannonkoskelta joka oli kovin vanhan aikainen pitäjä tänne Saarijärvelle tuntui jollain lailla kovin haikealta jättää se rauhallinen ja vielä vanhoja tapoja säilyttänyt ympäristö ja koti ja siirtyä aikaansa seuraavaan ja enempi materialistiseen elämään tyyliin. Ehkä tästä johtuen heräsi haluni tallettaa niitä vanhoja asioita, jollain lailla ja johonkin tuleviin aikoihin säilytettäväksi. Näin ollen teen mie-

lelläni tätä, muistelemista ja kirjoitan kun suinkin aikaa riittää paperille niitä vanhoja asioita jotka pian ajan rientäessä unohtuvat. Aina kun uusi kirje liuskoineen ja kyselyineen saapuu postissa olen kovin utelias tietämään millaisia nyt ovat kysymykset, voinko ja tiedänkö niihin vastata. -- Toivon että olisin tilaisuudessa avustamaan tätä keräystyötä vielä kauan, vaikka vastaukseni ovat usein kiireessä tehtyjä mutta luulen että yhä vanhetessani kun askel lyhenee tulee myös aikaa enempi tämän laiselle työlle. (MV:EL1964/105.)³

Kehityspsykologisten tutkimusten mukaan lapsilla ei ole tietoisena muisteluna ilmenevää omaelämäkerrallista muistia ennen noin neljän vuoden ikää. Tästä huolimatta pikkulapset muistavat yksittäisiä tapahtumia ja heillä on muistiin perustuvia yleisiä tietorakenteita. (Nelson 1993a, 1993b.) Omaelämäkerrallisen muistin kehityksen kannalta tärkeään ikävaiheeseen, 3 - 5 vuoden ikään, joudutaan kiinnittämään huomiota kaikissa lapsuusmuistoja koskevissa tai sivuavissa tutkimuksissa. Samoin lapsuutta koskevien omaelämäkerrallisten muistojen tutkimukseen vaikuttaa aina osaltaan se, tarkastellaanko omaelämäkerrallisen muistin kehitystä lapsen muistijärjestelmän tai yleisemmin kognitiivisten rakenteiden muutoksista johtuvana vai pyritäänkö kehitykselle etsimään lähtökohtia lapsen vuorovaikutuksista ympäristönsä ja kulttuurinsa kanssa. (Fivush 1993; Nelson 1993a.)

Omaelämäkerrallisten tutkimusten yhteydessä kehityksen tulkintoja selvemmin joudutaankin yleensä pohtimaan omaelämäkerrallisessa kerronnassa esiin tulevien varhaisimpaa lapsuutta koskevien tietojen luonnetta: minkälaatuista muistitietoa ovat omaelämäkerralliset faktat (esim. syntymäajat ja -paikat) tai toisaalta elämänkulun aikana myöhemmin sisäistetyt tiedot ensimmäisten elinvuosien aikaisista tapahtumista (esim. sairastumiset), joita voidaan kertoa muistojen lomassa esimerkiksi perusteltaessa elämänvalintoja tai tapahtumien kulkuja. Mitä siis muistamme tai mitä unohtamme, tietoisesti tai tiedostamattomasti? Varhaislapsuuden amnesian, muistamattomuuden, kysymykseen palaan tarkemmin unohtamista käsitellessäni.

Jo vuoden tai parin ikäisille lapsille jää mieleen monenlaisia muistoja heille sattuneista tapahtumista. Pikkulapset eivät kuitenkaan muistele tai pysty palauttamaan tietoisesti mieleen tapahtumia omaelämäkerrallisessa muodossa. Muistin kehityksessä ikävaihe kolmesta viiteen vuoteen näyttää olevan merkityksellinen sen vuoksi, että tapahtumia koskevat muistot alkavat täl-

³Ensimmäisen esimerkin katkelma on 1923 syntyneen naisen kirjoituksesta museoviraston kyselyidensä vastaajille suuntaamaan elämäkertakyselyyn vuodelta 1991. Toinen esimerkki on 1912 syntyneen naisen vastauksesta vuoden 1964 elämäkertakyselyyn. Aineistoihin viittaamisen selvitän sivuilla 60-61.

löin tulla osaksi omaelämäkerrallista muistia. Katherine Nelson (1993a, 1993b) on korostanut, että omaelämäkerrallisen muistin kehityksen perustana olisi nimenomaan sosiaalis-kulttuurinen konstruointi. Kokemusten narratiivista luonnetta korostava ajattelutapa kiinnittääkin muistin kehitystä tarkastellessaan huomiota erityisesti lasten ja aikuisten välisiin suhteisiin tapahtumista puhuttaessa. Erilaisten lähimenneisyydenkin sattumusten kertaaminen voi konkretisoitua yhdessä muisteluksi. Esimerkiksi Robin Fivush (1994, 142-154) puhuu vanhempien erilaisista muistelutyyleistä, tavoista puhua menneistä tapahtumista ja kokemuksista lasten kanssa. Tällainen konstruktivistinen näkökulma liittyy omaelämäkerrallisen muistin kehittymisen kiinteästi kielen kehitykseen: omaelämäkerrallisen muistin kehityksen alkamisen katsotaan liittyvän yleensä noin viiden vuoden iässä saavutettavaan valmiuteen ymmärtää ja käyttää keskeisimpiä äidinkielen rakenteita ja merkityksiä arkipäivän puhekielille luonteenomaisella tavalla.

Omaelämäkerrallisia muistoja syntyy erityisesti lapsen kokemusmaailmaan nähden selvistä muutostilanteista ja muuttuvista vaatimuksista. Varhaisimmat lapsuusmuistot voinevatkin kertoa lapseen kohdistuneista odotuksista sekä siitä, miten ja mistä hänen on täytynyt suoriutua. Tässä yhteydessä lapset oppivat myös omista kokemuksistaan kertomisen kulttuuriset konventiot (esim. Fivush 1993, 41), esimerkiksi sen, mikä on kulttuurille ominainen tapa puhua henkilökohtaisista peloista tai toiveista. Lapsuuden muistelun kautta voi peilata myös sitä, millaisia kulttuurisia konventioita muistelijat hahmottelevat lasten ja aikuisten välisistä suhteista ja etenkin lapsen oman näkökulman esiinpääsystä tai liittymisestä erilaisiin tilanteisiin ja asioihin. Lapsuutta muisteltaessa keskustelut ja neuvottelut aikuisten kanssa yhtä laila kuin keskustelemattomuuskin projisoidaan muisteluhetkeen, joka puolestaan on ikään kuin pyhitetty omista kokemuksista puhumiselle tai niiden tunnepitoisellekin purkamiselle. Tältä osin kontrastointi suhteessa omaan lapsuusaikaan voi olla hyvinkin selkeää.

AIKA, PAIKKA JA TOIMINTA MUISTOJEN JÄRJESTÄJINÄ

Yhteisiä muistojamme jäsentävät monenlaiset tapahtumat. Eurooppalaisille tärkeitä muistojen kiinnekohtia ovat muun muassa ensimmäinen ja toinen maailmansota (Connerton 1989, 20). Suomalaisen yhteiskunnan ja kulttuurin muutoksia tutkittaessa on usein yhdeksi merkittäväksi rajapyykkiksi nähty nimenomaan toinen maailmansota ja sen jälkeiset vuodet. Viime vuosikymmeninä perusteellisin niin maaseutua kuin kaupunkejakin ravis-

tellut murroskausi tapahtui 1960- ja 1970-lukujen suuren muuton seurauksena.

Yksilöllisinä kokemuksina historialliset käännekohtat nivoutuvat elämänkulun eri vaiheisiin. Aika tai tarkkaankin rajattu aikamääre (esimerkiksi tietty päivämäärä) sinänsä on abstrakti käsite, ajankohta merkityksellistyy vasta, kun se liitetään historialliseen kehykseen, jossa sillä on ajan kokemisen kannalta jokin mieli tai asema. Koettuna aika on kerroksellista, mennyt ajan kohta on osa menneisyyttämme, jota tarkastelemme nykyisyydestä käsin. Ajasta on näin tullut perspektiivin antaja yksilöllistä ja kollektiivista menneisyyttä ja nykyisyyttä koskeville tulkinnoillemme. (Vrt. Zonabend 1984; Siikala J. 1989, 221.) Yksilöllisten muistojen kannalta voi olla hyvinkin olennaista missä elämänkulun vaiheessa jokin tapahtuma on koettu. Lapsuuteen ajoittuva toisen maailmansodan aika on esimerkiksi jättänyt jälkeensä aivan toisenlaisia muistoja ja vaikutuksia kuin muiden ikäryhmien kokemana (vrt. Elder ym. 1993). Lapsuuden kokemuksena sota-aika voi jälkikäteen muistua todellisena yksilöllisen elämänkaaren käännekohtana: lapsuuden loppumisena. Toisaalta muistomme kuitenkin muokkautuvat elämänkulun aikana niin, että voimme muistaa samatkin tapahtumat ja kokemukset eri-ikäisenä eri tavoin (esim. Knuutila 1994, 60-61).

Kerstin Arbaeus (1993, 47-51) on tutkinut mielisairaalaympäristössä lapsuutensa eläneiden lapsuuskertomuksia. Hän selvitteli miten ympäristö muokkasi elämää ja asetti rajoja sekä miten ihmiset loivat sairaalayhteisön kulttuuria. Lapsuusmuistoista hän erottaa kolme tasoa. Ensimmäinen on yleinen kertomustaso, joka on virallinen ja yleisesti hyväksytty kertomus asiasta. Se muodostaa ikään kuin faktiset raamit lapsuudelle: ympäristön, ajankohdan, yleiset tapahtumat jne. Tämän tason tarinan voi kertoa kuka tahansa yhteisössä elänyt. Toinen, persoonallisen kertomuksen taso koostuu kertojan omista kokemuksista, ajatuksista ja toiminnoista. Muistot ja muistelu konkretisoivat, kuvittavat ja tunnelmoivatkin ensimmäisen tason kertomusta. Kolmannen tason muistoja ja niistä kertomista sen sijaan luonnehtivat voimakkaat tunnelataukset. Lapsuuden tunnekokemukset, kuten pelko, suru, häpeä tai ilo, voivat kesken muistelunkin häivähtää kertojan mieleen ja formuloitua ensi kerran tunnekokemuksiin liittyviksi henkilökohtaisiksi muistoiksi. Paluu lapsuuden affektiiviseen tapahtumaan voi kestää ehkä vain hetken, mutta kertaalleen hahmottunut muisto on tämän jälkeen helposti palautettavissa mieleen uudelleen. Luonteeltaan tällaiset muistot ovat kuitenkin spontaaneja ja intiimejä eikä ulkopuolinen voi juuri vaikuttaa niiden mieleen palauttamiseen. Harvoin tällaisia muistoja esitetäänkään toisille. (Vrt. Vansina 1988, 8.)

Arbaeuksen kertomusten kolmitasomallia voi rinnastaa muistin tutkimuksen käsitteistöön. Ensimmäisen tason kertomuksia voisivat vastata yhteis-

sön määrittelemät kollektiiviset muistot halbwachsilaisessa mielessä (Halbwachs 1992). Toinen, persoonallisen kokemuksen taso rinnastuu lähinnä episodiseen muistiin, jolle on ominaista henkilökohtaisten tapahtumien ja toimintojen sekä niihin liittyvien tunnelmien muistaminen. Kolmannen tason kertomukset vastaavat välähdyksenomaisia tai eloisia muistoja. Niiden keskeinen elementti on voimakas tunne-elämys, joka edesauttaa niiden muistissa säilymistä. Toisen ja kolmannen tason muistojen ympärille syntyy myös kertomusperinnettä, vaikka osa hyvin henkilökohtaisista muistoista onkin ikään kuin vain itseä varten. Niistä ei juuri puhuta muille, mutta oman itsen kannalta ne ovat merkityksellisiä. Toisaalta esimerkiksi perinnearkistojen kyselyt voivat tarjota tämäntyyppisille muistoille purkamisväylän ja edesauttaa affektiivisten, jopa traumaattisten, muistojen mieleenpalautumista. Niitä on ehkä myös helpompi esittää tuntemattomalle, jota vastaajille edustavat sekä arkisto instituuttina että mahdollinen kyselyn laatija. Välähdyksenomaisten muistojen toinen ominaisuus on se, että ne voivat liittyä kollektiivisesti jaettuun, yhteisiin tapahtumiin ja historiallisiin käännekohtiin (Brown & Kulik 1977). Tällaisista välähdyksenomaisista muistoista kerrotaan usein toisille, niitä muistellaan yhdessä ja niitä kannattelevat kollektiiviset kokemukset.

MUISTAMINEN, UNOHTAMINEN JA NOSTALGIA

Omaelämäkerrallisen muistin tutkimuksessa ei voi välttyä muistojen ja eletyn “todellisuuden” suhteiden problematisoinnilta. Lähtökohtana on kysymys siitä, kuinka tarkasti omaelämäkerralliset muistot vastaavat elettyä elämää, sen tapahtumia ja kokemuksia. Kopioiteoreettisten käsitysten mukaan henkilökohtaiset muistot ovat identtisiä muistelijan elämäkokemusten kanssa (Brewer 1986, 40-41). Menneisyys voidaan muistojen kautta ikään kuin herättää elämään nykyajassa tai toisaalta muistojen uskotaan palauttavan muistelijan menneisiin kokemuksiinsa. Muistelija ottaa menneen haltuunsa aivan kuin sitä ei olisi menetettykään ja muistot kaikkine mieleenpalautuvine yksityiskohtineen olisivat ehdottomasti tosia (Myerhoff 1992, 238-243).

Muistin konstruktio teorioiden mukaan muistin toiminnalle olisi ominaista, että muistot muuntuvat, vääristyvät tai unohtuvat kokonaan (Brewer 1986, 41-43). Muistintutkimuksen klassikkona pidettävä Frederic Bartlett (1932) korosti erityisesti sitä, että muistamisessa ihmiset valikoivat, jäsentävät ja muokkaavat muistettavaa ainesta jatkuvasti uudelleen. Lisäksi hänen mukaansa muisteltaessa koostetaan menneitä tapahtumia uudelleen nykytilanteen tarpeita, asenteita ja odotuksia palvelevalla tavalla. Näin muistin toimin-

ta ohjautuisi hyvin voimakkaasti yleisten tietorakenteiden, skeemojen tai skriptien, pohjalta ja puitteissa. Omaelämäkerrallisen muistin tutkimuksessa on sen sijaan yleensä korostettu, että yleisten tietorakenteiden ohella muistissa täytyy säilyä myös yksittäisiä, omaan elämään liittyviä muistoja, joita voidaan konstruoida (Conway 1990, 25).

Tulkinta muistille ominaisesta valikoinnista ja jatkuvasta uudelleen muokkaamisesta on muistin tutkimuksessa täsmentynyt osittaisen rekonstruoinnin teoriaksi (Brewer 1986, 43-44). Äskettäiset kokemukset ja voimakkaita tunteita herättäneet tapahtumat saatetaan muistaa hyvinkin tarkasti. Ajan myötä muistot voivat sulautua toisiinsa ja niihin saattaa yhdistyä piirteitä ja yksityiskohtia toisten ihmisten samoja asioita käsittelevistä muistoista ja kertomuksista. Muistin luotettavuuden tarkastelussa tämäntapainen ajattelu problematisoi sekä muistojen suhteuttamisen alkuperäiseen tapahtumaan että eri ihmisten muistojen yhtäpitävyyden. Omaelämäkerrallisia muistojakin ikään kuin jaetaan ja niihin suodattuu kollektiivista muistiainesta. Erityisesti eloisien muistojen voi olettaa olevan sellaisia, joiden ympärille kehkeytyy monenlaista ja monenaikaistakin muistiainesta. Lapsuuden muistelu, joka useimmiten rakentuu eloisien episodien pohjalle, on herkkä koostamaan yksilöllisiksi koettuja muistoja myös muista kuin omakohtaisista muistiaineksista käsin.

Lapsuusmuistojen kertominen on usein myös kantaa ottavaa, retorista. Kertoja luo näin omaa tulkintaa lapsuudestaan sekä lapsuudesta yleensä ja tuottaa menneisyyden versioita, joiden kautta hän arvioi omaa elämäänsä ja ottaa kantaa nykytilanteeseen. Sosiaalisena konstruktionismina tunnettu suuntaus korostaakin muistoista puhumisen retorisia ominaisuuksia: muisteltaessa ei niinkään kerrota tapahtumien todellisuudesta, vaan pikemminkin tuotetaan todellisuuden tulkintoja (Middleton & Edwards 1990). Myös omaelämäkertojen tutkijat ovat korostaneet muistelijan omasta elämästään kertoessaan tuottavan ja etsivän elämälleen ja valinnoilleen psykologista, sosiaalista ja moraalista oikeutusta (Bruner 1990, 121).

Muistelu voi risteillä kollektiivisten tai kulttuurisesti yhteisesti jaettujen sekä henkilökohtaisten tuntemusten ja muistojen välillä. Usein kun muistellaan omaa lapsuutta tiettyjen yhteisöllisten ja osin jopa tiedostamattomien kehysten puitteissa, muistot saavat retorisen sivujuonteen. Asioita ja tapahtumia muistellaan suhteuttamalla niitä sekä yleiseen että yksityiseen, niiden oikeudenmukaisuus kyseenalaistetaan tai hyväksytään. Tämäntapainen oman elämänsä retorisointi on itse asiassa rinnasteinen elämäkerta- ja elämäntapatutkijoiden käyttämälle elämän hallinta -ajatukselle. Omaa elämää arvioitaessa se voidaan kokea ulkoisesti tai sisäisesti hallituksi. Kokiessaan elämänsä sisäisesti hallituksi, arvioijalla on tunne siitä, että hän on pääasiallisesti

pystynyt itse ohjaamaan elämänsä kulkua. Elämä on ikään kuin kulkenut itse aurattuja polkuja pitkin. Toisaalta monista syrjään poikkeamista ja hankalistakin esteistä ja kokemuksista huolimatta elämässä on menty eteenpäin ja vaikeudet kääntyvätkin voitoiksi. Elämänkulun odottamattomiinkin kiemuroihin on sopeuduttu ja väistämättömät olosuhteet on hyväksytty; tämänkaltaisen elämän sisäisen hallinnan esimerkkinä on pidetty talonpoikaista elämäntapaa, kun taas urbaanistuvan elämäntavan on tulkittu ikään kuin yrittävän päästä eroon elämän sisäisen hallinnan kahleista. (Esim. Roos 1987, 64-67.) Retorisoinnin näkökulmasta tulkittuna oman elämänkulun kokeminen ikään kuin näennäisesti itse ohjattuna merkitsisi sitä, että tiedostamattomasti tai jopa tietoisestikin on haluttu unohtaa tai sivuuttaa elämän hallintaa häirinneet tai rikkomaan pyrkinneet kokemukset ja tapahtumat (ks. Billig 1987, 91).

Elämän hallinnan problematiikkaa voi peilata myös lapsuuden kokemuksiin ja muistoihin. Esimerkiksi siihen, miten lapsuuden aikaiset omaa elämää koskevat asiat ja päätökset on koettu tai miten ne muistetaan. Onko lapsilla ollut päätösvaltaa omaa elämää ja tulevaisuutta linjaavissa ratkaisuissa? Miten lasten ääntä ylipäänsä on kuunneltu arkielämän asioissa? Nämä kysymykset ovat yhteydessä aikuisten auktoriteetin ja kasvatuspäämäärien asemaan ja asteeseen lastensa suhteen. Ne rakentavat osaltaan muistetun lapsuuden ilmapiiirin, joka puolestaan sävyttää lapsuusmuistojamme.

Nostalgialla tarkoitetaan nykyisin muistojen säilyttymistä surumielisyydellä, kaipauksella, eriasteisilla mielihyvän ja menneisyyden nautiskelun tunteilla. Etymologisesti nostalgia-käsite palautuu nimenomaan kaihoon, koti-ikävään, kreikan sanoihin nostos 'kotiinpaluu' ja -algia 'tuskaisuus'. Suomenkielessä nostalgia-sanana merkityksiksi määritellään 'koti-ikävä', 'kaiho', 'kaipuu', 'menneen ikävöinti', 'haikeus'. (Koukkunen 1990, s.v.; Suomen kielen perussanakirja 1992, s.v.) Nostalgia-sanana määrittelyistä näkyy nostalgisen muistelun tärkein ominaisuus: sen voimakas emotionaalinen latautuneisuus. Yleensä nostalgiaa on tarkasteltukin pääosin muistamisen sävyttäjänä (Turner 1987). Nostalgiseen muisteluun sisältyy kuitenkin aina myös unohtamista, muistelu saa sävyänsä ja voimansa nimenomaan nostalgisia tunteita ja mielikuvia herättävien piirteiden tai yksityiskohtien kautta. Nostalgisessa muistelussa korostuu koko muistelun ydinasia: koetun tapahtuman (asian, esineen) kehittyminen muistetuksi versioksi muistelun ja unohtamisen prosessin aikana (vrt. Neisser 1994). Muistelun tapana ja muistoja ilmaisevana nostalgia on periaatteessa rinnastettavissa retorisointiin: molemmat sisältävät implisiittisesti jonkin toisen. Retorisoijalle toinen on toinen vaihtoehto tai mahdollisuus, joka voi olla joko huonompi tai parempi kuin esitetty, mutta esitetyn puolesta kuitenkin puhutaan. (Billig 1987, 91.) Nostalgisen muiste-

lun toinen on jokin, joka on katoamassa, kadonnut, menetetty, jonka muisteluun liittyy luopumista ja surua ja joka muuntuu nostalgiseksi osittain myös unohtamisen kautta (Ross 1991, 189). Erityisesti näin on laita mielensisäisten nostalgian kohteiden, pelkkien muistojen suhteen. Ne ovat olemassa vain muistoina eivät fyysisinä muistelun kohteina.

Nostalgian kehykset määrittelee yhteisö (Davis 1979, 97-116). Nostalgisen kaipauksen kohteet voivat olla kulttuurisesti ja sosiaalisesti opittuja, esimerkiksi oman perhe- ja sukuhistorian, valokuvien tai päiväkirjojen kautta. Myös oma ammattiryhmä, yhdistykset, kerhot ja yleensä keskustelu samanhenkisten kanssa ohjailee nostalgiaa muistojamme. Tämän mukaisesti muistelu, hyvin individuaalinenkin, kuten muun muassa Halbwachs (1992) on esittänyt, loppujen lopuksi pohjautuu elämäämme ja toimintaamme jonkin yhteisön jäsenenä ja osallistujina.

Etenkin lapsuusmuistoissa on usein tärkeänä juonteena jokin kadotettu ja siksi kaivattu. Nostalgisesti sävyttyneessä muistelussa ikään kuin etsitään kadotettua paratiisia, jonne voitaisiin edes muistojen avulla hetkeksi palata. Toisaalta lapsuusmuistojen nostalgisuus voi olla sekoitus onnellisuuden, frustraatioiden ja toteutumattomien toiveiden tunteita (Ross 1991, 183,189). Muistellessa kuitenkin luodaan jotakin pysyvää, jota voidaan kaivata. Muistelun nostalgisuus ei olekaan vain sitä, että palautetaan mieleen onnellisia tai katkeransuloisia muistoja, vaan tällaisia tunteita nimenomaan synnytetään muistellessa. Esimerkiksi Ross (1991, 184-185) rinnastaa mielihyvän sisältöisen nostalgisen kokemuksen matkamuistoihin, joiden tarkoituksena on tyydyttää henkilökohtaisen nostalgian tarvetta. Samalla ne strukturoivat henkilökohtaisen ajan ja historian ainutkertaista kokemista, toistettavissa olevia tapahtumia varten ei matkamuistoja tai muitakaan muistelun esineitä välttämättä tarvita. Jonkin jo fyysisesti kadonneen muistelussa ei ole kysymys pelkästään nostalgiaa vaan jopa eräänlaisesta siirtymäriitistä: raja nykyisyyden ja menneen välillä pyyhkiytyy pois ja muisteliija on itse sisällä menneessä, historiasa, sen kokijana ja kohteena (Lönqvist 1993, 49).

Muistelussa sosiaalisen ja moraalisen oikeutuksen etsimisen vastapuolena voi olla kollektiivinen amnesia: sellaisten tulkintojen tuottaminen, jotka häivyttävät muistoista moraalisesti tai sosiaalisesti arveluttavia piirteitä. Jos uskotaan vain kollektiivisen tason muistojen tutkimukseen, kollektiivisen amnesian ongelmaa ei ole olemassakaan. Kuitenkin kollektiivisen muistelun prosessin problematisointi nostaa esiin myös kysymyksen siitä, mitä esittämätöntä muistoissa voisi olla. Muistaminen ja unohtaminen voivatkin järjestyä mielessä ikään kuin retorisin perustein jäsentymällä esimerkiksi laajempien ideologisten kannanottojen puitteisiin ja aiheuttamalla ristiriitojakin siitä, mihin menneisyyden asioihin kiinnitetään huomiota ja mitä esitetään

Paperitehtaan työnjohtajan pojat ampumaharjoituksissa Äänekosken Mannilan "kartanon" pihassa 1918. Mannila oli Äänekoski Oy:n mallitila. – Äänekosken kaupunginmuseo.

muille (Middleton & Edwards 1990, 9). Esimerkiksi seksuaalisuus on suomalaisessa yhteiskunnassa varsinkin lapsuuteen liitettyinä ollut pitkään tabu, josta ei ole puhuttu julkisesti – eikä juuri yksityisestikään. Seksuaalisuutta sivuavien aiheiden selvittely niistä uteleville lapsille lienee edelleenkin monille aikuisille hankalaa (Korkiakangas 1992).

Pyrkimys kollektiiviseen unohtamiseen voi olla hyvinkin tavoitteista, jopa totalitaarista, poliittisia tarkoituksia palvelevaa (Burke 1989, 108-110; Connerton 1989, 14-15), mutta joissakin olosuhteissa tällainen tilanne ikään kuin elättää rinnallaan epävirallista, salassa ylläpidettyä perinnettä. Suomessa tällaisia piirteitä on liittynyt esimerkiksi kansalaissodan tapahtumista puhumiseen, samoin joitakin toisen maailmansodan episodeja on alettu purkaa julkisemmin vasta viime aikoina. Sota-aikojen traumaattisia muistoja ei tässä tutkimuksessa varsinaisesti käsitellä, mutta niillä on kuitenkin ollut oma merkityksensä sota-ajan lapsuuden muistelussa. Toisaalta vaikka kollektiivisen unohtamisen negatiiviset puolet helposti korostuvat, on unohtamisella katsottu olevan myös yhteisön identiteettiä ja eheyttä voimistavaa vaikutusta:

menneisyyttä kontrolloimalla ikään kuin rakennetaan nykyisyyttä (Middleton & Edwards 1990, 10).

Aikuisina emme muista mitään parilta, kolmelta ensimmäiseltä ikävuo-
deltamme (Conway 1990, 25-28). Varhaislapsuuden muistamattomuudessa
näyttäisi olevan erotettavissa kaksi vaihetta: parilta, kolmelta ensimmäiseltä
vuodelta ei muistoja ole ensinkään, sen sijaan ikäväliltä 3 - 5 vuotta muistetaan
vain joitakin yksittäisiä asioita tai tapahtumia (Pillemer & White 1989). Var-
haislapsuuden muistamattomuutta on selitetty monilla psykologisilla teki-
jöillä (ks. Nelson 1993b, 362-365). Yksinkertaisin selitys on sellainen, ettei
muistoja voi olla olemassakaan, koska lapsilla ei ole tietoista muistijärjes-
telmää. Psykoanalyttinen ajattelu on korostanut hämmentäviksi tai sopimat-
tomiksi koettujen muistojen tukahduttamista (Freud 1954 [1904]). Kolman-
neksi mahdolliseksi selitykseksi on esitetty aikuisen ajattelun erilaisuutta lap-
sen ajatteluun verrattuna sekä tästä aiheutuva kyvyttömyyttä löytää aikui-
sena mielestä lapsuudenaikaiset kokemukset (Schachtel 1982 [1947]). Lisäksi
on kiinnitetty huomiota lapsuudenaikaisten muistojen muodostumisen ja nii-
den mieleenpainamisen samoin kuin mieleenpalauttamisen kietoutumiseen
kielen käyttöön ja kehitykseen (Nelson 1993b).

Varhaislapsuuden amnesian tulkinnoilla on yhteyksiä siihen, miten suh-
taudutaan lapsuusmuistoihin tutkimuksen kohteena ja niiden käyttöön tut-
kimuksen aineistona. Yksinkertaistava selitys, että lapsella ei ole toimivaa
muistijärjestelmää, merkitsisi sitä, että lapsuusmuistot olisivat melko merki-
tyksettömiä, irrelevantteja asioita. Psykoanalyttiseen tukahduttamisen mer-
kitystä korostavaan tulkintaan yhdistyy huomion kiinnittäminen erityisesti
muistelijaan, miten muistelijä itse pyrkii enemmän tai vähemmän aktiivisesti
siirtämään sivuun jotkut asiat lapsuudestaan ja mikä on tunteiden merkitys
muistamisessa ja unohtamisessa. Psykoanalyttisen ajattelun mukaan lapsuus-
muistoista tukahdutetaan erityisesti seksuaalisuuteen liittyvät kokemukset.
Sellainen tulkinta, että lapsuuden muistoihin ei enää aikuisena päästä käsiksi,
koska niiden mieleenpainaminen on perustunut aivan toisenlaiseen tietojär-
jestelmään kuin minkä avulla niitä aikuisena etsitään, korostaa sitä, että lapsuu-
den muistoihin ja niistä kertomiseen yhdistyy kaihoisia ja nostalgisia “kadote-
tun paratiisin” piirteitä (Schachtel 1982). Aikuisten ja lasten vuorovaikutusta
ja kielen merkitystä korostava tulkinta varhaislapsuuden muistamattomuus-
desta (Nelson 1993b) kiinnittää huomiota muistojen mieleenpainamisen ja
mieleenpalauttamisen yhtymäkohtiin suhteessa yhteisiin merkitysjärjestel-
miin, jotka konkretisoituvat erityisesti lasten ja aikuisten vuorovaikutuksessa
ja yhteisistä kokemuksista puhumisessa.

Ajattelutapaa, joka yhdistää varhaislapsuuden muistamattomuuden sa-
moin kuin omaelämäkerrallisen muistin kehityksen yleisemminkin aikuisten

ja lasten väliseen vuorovaikutukseen ja kokemuksista keskustelemiseen, voidaan jatkaa korostamalla omaelämäkerrallisten lapsuusmuistojen kaksinker- taista konstruoitumista. Varhaisimpiin muistoihin liittyy yhteisen muiste- lemisen elementtejä, niistä on puhuttu yhdessä esimerkiksi vanhempien tai sisarusten kanssa. Toisaalta lapsuusmuistoja tulkitaan elämänkulun aikana jatkuvasti uudelleen, uusissa tilanteissa ja uusien elämänvaiheiden yhteydes- sä. Kun oma elämäntilanne tai ympäröivä maailma ovat olennaisesti muuttu- neet, lapsuusmuistoista voi tulla jopa eräänlainen turvallisuustekijä. Erityi- sesti ikääntymisen yhteydessä muistelu voi lisääntyä ja muistoissa korostuvat idealisoivat piirteet. Lapsuudesta kertominen alkaa noudattaa draamallisia sääntöjä, kertomuksen jännitettä pyritään kehittelemään kietomalla yksit- täiset tapahtumat temaattiseksi kokonaisuudeksi. Kertomuksen perusteemaa saatetaan paisutella myös yleisemmäksi lapsuustulkinnaksi, jota keskeisiltä osiltaan kannattelee esimerkiksi nostalgisuus. Toisaalta lapsuusmuistoilla voidaan havainnollistaa koko oman elämänkulun ydintemaa tai käyttää lapsuusmuistoja joko menneen tai nykyisyyden eettis-moraalisen arvioinnin perustana.

LAPSUUDEN TUTKIMUKSEN SUURIA JA PIENIÄ KERTOMUKSIA

Lapsuuden tutkimuksen perusproblematiikka on usein liittynyt kasvatuksen ja sosialisointin (enkulturaation) kysymyksiin. Erityisesti varhempia kasva- tusanthropologinen tutkimus oli ensisijaisesti sosialisointikäytäntöjen vertai- lua ja kuvausta (esim. Mead 1930; Whiting & Whiting 1977). Lapsuutta onkin toistuvasti tarkasteltu elämänvaiheena, johon on olennaisesti kuulunut valmis- tautuminen tulevaan. Kulttuurinsa ja yhteisönsä tapoja, normeja ja rooleja lasten on oletettu oppivan ja sisäistävän tietoisesti opettamisen tai mallioppi- misen kautta.

Perinnetieteellinen tutkimus on käsitellyt lapsuutta hyvinkin tietoisesti aikuisten vallankäytön näkökulmasta. Toisaalta pitkään nimenomaan agraa- rikulttuuriin keskittynyt etnologinen tutkimus on ollut pääasiassa työnteon merkitykseen ja ideologiaan pohjautuvaa. Tämän ideologian puitteissa pi- dettiin tärkeänä lasten sosiaalistamista työnteon värittämään elämäntapaan (vrt. Schlumbohm 1983⁴). Kuitenkaan tutkimuksen kentässä lapset työnte-

⁴Jürgen Schlumbohm (1983) esittää erilaisten lapsuuksien historiaa tarkastellessaan, että talonpoikaisen lapsuuden peruspiirre on huomaamaton sosiaalistuminen työn- tekoon osallistumisen kautta, kun taas esimerkiksi aateliseen lapsuuteen on kuulunut tietoinen tapojen ja taitojen opettaminen ja "herra-aseman" omaksuminen.

kijöinä eivät ole juurikaan olleet toimijoita ja kokijoita, vaan heidät on huomioitu lähinnä viittauksen omaisesti; näin etenkin suomalaisissa kansankulttuurin monografioissa (esim. Vuorela 1983; Talve 1990).

Veikko Ruoppilan vuonna 1954 ilmestynyt *Kansa lastensa kasvattajana*⁵ hahmottaa suomalaisen talonpoikaisen kasvattajan nimenomaan (kasvatuksellisen) vallan käyttäjänä. Lapsuus Ruoppilan kuvaamana näyttäytyy elämänvaiheena, jonka kuluessa aikuiset sanallisen ohjailun, leikinlaskun, pelottelun ja kurituksen avulla muokkasivat lapsia kollektiivisesti hyväksytyihin kuuliaisuuden, nöyryyden ja kristillisyyden kunnioituksen raameihin sopiviksi. Ruoppilan (1954, 25-29) mukaan lapsi viidennen ikävuoden vaiheilla on saavuttanut tarvittavat fyysiset valmiudet, minkä jälkeen alkoi hänen identiteettinsä ja minuutensa kehitys. Oman perheen ja kyläyhteisön tehtävänä oli orastavan yksilöllisyyden pitäminen aisoissa ja yhteisön normien mukaisissa rajoissa. Lapsen paikka oli yhteisön määrittelemä ja lapsen tahto “vanheman taskussa”. Kuitenkin se, että lasten kasvattamistarkoituksessa on elänyt runsas sananlaskujen ja sanontojen kirjo, joihin Ruoppilan teos pääosin pohjautuu, osoittaa yksilöllisen identiteetin muodostumisen myös konstruoineen lapsuuden olemusta. Ruoppilan esiin nostamia teemoja ovat perinnetieteilijät tutkineet myöhemminkin jonkin verran (esim. Aukia 1979).

Kaiken kaikkiaan lapsuus ei kuitenkaan viime vuosiin saakka ole ollut suomalaisen perinne- tai yhteiskuntatieteiden tutkimuskentällä kovinkaan merkittävä tutkimuskohde (Korkiakangas 1989, 2; Alanen 1992, 1-2). Selvemmin lapsuus, lasten hoito ja kasvatusta on ollut psykologisen ja kasvatustieteellisen tutkimuksen ominta aluetta (esim. Pulkkinen 1977; Takala 1979). Myös arkiajattelussa ja lasten hoidon ja kasvatuksen neuvonnassa lapsuuden ymmärtämistä on ohjailtu nimenomaan psykologinen kasvatustieteellisyys (Tähtinen 1992). Toisaalta etenkin 1960- ja 1970-luvuilla virinnyt lastenperinteen tutkimus on sivunnut myös sosiaalistumisen, kulttuurimallien oppimisen ja perinteensiirron kysymyksiä (Virtanen 1970, 1972, 1980). Lapsuuden periaatteellisempi tarkastelu kulttuuris-yhteiskunnallisena ilmiönä on perinnetieteiden alalla ollut kuitenkin melko vähäistä. Tässä mielessä Bo Lönnqvistin (1992) teos *Ting, rum och barn* on selvä vedenjakaja tarkastelutavan muutoksessa. Lapsuuden paikkaa ja asemaa kulttuurissa analysoidessaan Lönn-

⁵Ruoppilan 1954 ilmestyneessä *Kansa lastensa kasvattajana* -teoksessa käsitellään lasten kansanomaista kasvatusta lähinnä sananlaskujen ja sanontojen pohjalta. Teos on, kuvailevasta esitystavastaan huolimatta, saanut eräänlaisen klassikon aseman. Tämänkin tutkimuksen kuluessa tulee monissa yhteyksissä esiin, että teoksen kuvailemat piirteet ovat itse asiassa varsin hyvin yhdistettävissä perusteellisempien tutkimusten esiin nostamiin näkökohtiin. Mielenkiintoista on muun muassa se, että monet informantini lapsuuttaan muistelllessaan selittävät käsityksiään samoin sanonnoin ja ilmaisuin, joille Ruoppilan teos rakentuu.

Äänekosken Pohjan talon väki ruispellolla 1925. – Äänekosken kaupunginmuseo.

qvist (1992, 12) ottaa osaltaan esiin valta-asetelman aikuisten ja lasten välillä mm. seuraavasti: “Det är i gränsområdet, i spänningsfältet mellan vuxen- världen och barnvärlden, som den – ur antropologisk synvinkel – egentliga barnkulturen skall sökas: en kontinuerlig omprövningsprocess i kampen om reviret, om tiden, om positionerna och om tingens betydelser.”

Tietoisempi vallankäytön analyysi lasten hoidon, kasvatuksen ja yleisemminkin lapsuuden tarkastelussa liittyy osaltaan siihen teoreettiseen diskurssiin, jonka ranskalainen Michel Foucault toi niin yhteiskunta-, kasvatukseen kuin perinnetieteelliseenkin keskusteluun. Esimerkiksi Foucault’n (1980) yhteiskunnallisen vallankäytön kehitystä analysoivaa ajatusrakennelmaa on sovellettu muun muassa lasten kasvatuskäytäntöjä (esim. Lilieqvist 1991) sekä kuria käsittelevään tutkimukseen (esim. Ojakangas 1992).

Kansainvälisesti lapsuuden historian tutkimuksen suurin kertomus on ollut Philippe Ariès’n vuonna 1960 ilmestynyt ranskalaisen säätyläisperheen ja lapsuuden historiaa käsittelevä teos *L’Enfant et la vie familiale sous l’ancien régime*. Teos käännettiin englanniksi 1962 ja vuosikymmenen loppupuolelta lähtien se on näyttänyt tietä eri tieteenalojen lapsuuden tutkimuksille. Ariès’n olennaisin oivallus on se, että lapsuus erillisenä koettuna, nähtynä ja keskustelun aiheeksi nousseena ikävaiheena on historialtaan nuori ilmiö. Lapsuus “keksittiin” 1500 - 1600-luvuilla, jolloin alkoi vakiintua käsitys pikkulapsista viattomina ja naiiveina olentoina. Lapset, siis pikkulapset, olivat lähinnä ai-

kuisten lepertelyn ja huvittelun kohteita. Tämän pikkulapsi-ikään rajoittuvan lapsuuskäsityksen rinnalle alkoi vähitellen 1700-luvulla voimistua lasten realistisempi ja vakavampi kohtelu. Pikkulapsi-ikään ohittaneiden lasten nähtiin tarvitsevan suojelua ja muokkaamista. Alettiin yleisemmin kantaa huolta lasten koulutuksen tarpeesta, heidän fyysisestä terveydestään ja hygieniastaan, tosin lähinnä moraalisisessa mielessä.

Ariès'lainen lapsuuden historian tulkinta on ollut viime vuosikymmenien suurin ja vaikuttavin kertomus sekä tutkimusta ohjaavana että vasta-argumentoinnin herättäjänä. Ariès'n kehittelemiä lapsuuden historian tulkintoja on melko suoraviivaisesti siirretty kulttuurista, yhteiskunnasta ja historiallisesta ajanjaksosta toiseen. Olennaisinta on kuitenkin Ariès'n tietoinen keskittyminen lapsuuden kuvailussa ja tulkinnoissa paikallisesti ja ajallisesti sidoksiseen ja ensisijaisesti korkeakulttuuriseen yläluokkaan. Hänen lapsuuden historiansa itse asiassa päättyykin Ranskan vallankumoukseen. Nykydiskurssin mukaisesti voitaisiin sanoa, että Ariès'n hahmottelema lapsuuden historia on sosiaalisesti konstruoitunutta, vaikka Ariès itse ei tarkastelutapaansa ja tuloksiaan tällä tavoin luonnehtinut.

Ariès'n suuren kertomuksen ansiosta heräsi kiinnostus lapsuuden sosiaaliseen, yhteiskunnalliseen ja historialliseen paikantamiseen. Myötäilyn ohella syntyi myös vastustavia kantoja. Lapsuuden historiaa on tarkasteltu esimerkiksi DeMausen (1976) tavoin sen pimeitä puolia painottaen tai korostamalla lapsuuden lapsiystävällisempää historiaa (esim. Pollock 1983). Tutkimuksen rekonstruoimaa kuvaa entisaikojen lapsuudesta värittää aina kuitenkin olennaisesti käytetyn lähteistön luonne. Esimerkiksi säätyläisperheiden kirjeenvaihto ja lasten päiväkirjat kertovat hyvin erilaisia tarinoita kuin oikeustapaukset tai väestö- ja sosiaalishistorialliset tilastotiedot ja katsaukset (esim. Pollock 1983; Thomson 1960; Tillhagen 1983; Pulma & Turpeinen 1987). Etenkin mentaliteettien historian tutkimuksessa on tapahtunut selvä siirtyminen korkeakulttuurin historiasta julkisen, arkisen ja alhaisen tasolle tulkitsemaan maailmaa "matalan katseen" kautta, tavallisen ihmisen arkipäiväisten ajattelu- ja toimintamallien näkökulmasta (Geertz 1973; Le Roy Ladurie 1985; Peltonen 1992a).

Lapsuuden historiasta ja lapsuuden kertomuksista puhuttaessa onkin syytä ottaa huomioon niiden monet ilmenemismuodot. Erityisesti on erotettava toisistaan aatehistorialliset lapsuuden ideat ja luonnetta koskevat tulkinnat ja eri aikoina eläneiden lasten sosiaalinen todellisuus. Lapsuuden historian tutkimusta on ollut ennen Ariès'ta ja toisaalta lapsuuden historiaan kuuluu paljon muutakin kuin hänen teoksensa herättämät keskustelut ja tutkimukset. Lapsuuden tarkasteleminen historiallisesta näkökulmasta oli Suomessakin esillä jo 1920 - 1930-luvuilla havainnollistettaessa lasten elinolojen huomattavia

vaihtelua ja jäljitettäessä lapsuutta koskevien aatteiden ja ajattelutapojen alkuperää ja lähteitä (esim. Nyberg 1929, 1931). Joidenkin erityisalueiden, esimerkiksi lastensuojelun, näkökulmasta suomalaisen lapsuuden historiaa on käsitelty varsin perusteellisesti (ks. Pulma & Turpeinen 1987). Ariès-innostuksen myötä lapsuuden historia laajemman julkisuuden mielessä ikään kuin keksittiin uudelleen; suomalainenkin lapsuus sai näennäisesti oman historiansa (Hämäläinen-Forslund 1987).

Oma diskurssinsa oli 1980-luvun alussa herännyt huoli lapsuuden katoamisesta, jonka toi areenalle yhdysvaltalainen mediatutkija Neil Postman (1985). Lapsuuden tutkimuksen kentässä tämän keskustelun asema on toislaiseksi ollut selvästi lyhytaikaisempi kuin Ariès'n aiheuttama. Postmanilainen diskurssi liittyy nykylapsuuden nopeisiin yhteiskunnallisiin muutoksiin, ei vain laajoihin historiallisiin kehityslinjoihin. Erityisesti informaatioteknologian kehittyminen on vaikuttanut ratkaisevasti lasten asemaan ja lapsuuden muotoutumiseen. Postmanin ajatukset ovat osaltaan olleet murtamassa uskosta, että lapsuuden kysymyksiä voidaan eritellä ainoastaan kasvatus-todellisuuden kentässä. On käynyt entistä ilmeisemmäksi, että kasvatuksen ja sosiaalistamisen instituutiot ovat vain yksi osa lasten elämää.

“Todellisen lapsen” tai “autenttisen lapsuuden” selville saamista ja kuvaamista on pidetty mahdottomana, jos lähtökohtana on oletus lapsuuden sosiaalisesta konstruoitumisesta. Tällöin analysoidaan eri diskurssien tuottamia erilaisia lapsuuksia, joista jokainen on todellinen ja oikea oman totuusjärjestelmänsä puitteissa (Prout & James 1990, 27; Jenks 1996). Näin lapsuuden tutkimus irrottautuu yhden suuren kertomuksen tematiikasta. Kuitenkin toisistaan poikkeavat kertomukset voivat olla osa laajempaa lapsuuden diskurssia, voitaisiin oikeastaan puhuakin suurten ja pienten kertomusten rajoittamisesta. Näin on mahdollista välttää lapsuuden tutkimuksen totaalisen uudistamisen uhka: lapsuuden uusi ja uudenlainen marginalisoituminen. Lapsuudesta ei voidakaan keskustella irrallaan konkreettisista yhteisöllisistä ja kulttuurisista puitteista, jotka luovat lapsuuden ehdot ja edellytykset. Toisaalta lapset ovat aikuisten tavoin kulttuurinsa ja yhteisönsä toimivia jäseniä ja muokkaavat osaltaan historiallisesti ja kulttuurisesti muuttuvaa lapsuutta. Myös lapsuustutkimuksen uudelleen arvioinnit voivat osaltaan muuttaa arkitodellisuuden lapsuskäsityksiä. Muistellun lapsuuden tarkastelu tuo oman lisänsä tähän uudelleen arviointiin.

*Televison ääressä. Kuv. Raija Heiskala 1981.
– Saarijärven museon kuva-arkisto.*

Tietokonepelien lumoissa. – Kuv. Pirjo Korkiakangas 1992.

2. Lapsuuden muistelu: tutkimuksen tavoitteet ja aineistot

TUTKIMUKSEN PAIKANTAMINEN

Useilla tieteenaloilla on viime aikoina etsitty ja kehitelty uusia näkökulmia ja tarkastelutapoja lapsuuden tutkimukseen. Erityisesti on kritisoitu lapsuuden marginalisoimista siten, että lapset sinänsä ovat jääneet välineelliseen asemaan tarkasteltaessa lapsuutta vain aikuisten määrittelemänä yhteiskunnallisina ja kasvatuksellisinä seikkoina. Vasta-argumenttina on esitetty lasten huomioon ottamista tutkimuksen kohteina myös aktiivisina oman elämänsä ja sosiaalisen todellisuutensa rakentajina (esim. James & Prout 1990; Alanen 1992; Lönnqvist 1992; Qvortrup ym. 1994; Jenks 1996). Toisaalta vaikka omaelämäkerrallinen näkökulma on vakiinnuttanut asemansa monilla eri tieteenaloilla, nimenomaan lapsuuden muistelu on tutkimuksissa jäänyt vähemmälle huomiolle. Omaelämäkerrallisiin aineistoihin perustuvissa tutkimuksissa on keskitytty enemmän nuoruuden, aikuisuuden tai vanhenemisen vaiheisiin aikuisikäisen muistelijan määrittelemistä tematisoinneista käsin. Lapsuus on tavallisimmin ollut mukana vain elämäntarinan alkupisteenä tai elämänkulun arviointeihin johdattelevana sivujuonteena.

Lapsuuden tutkimusta on verrattu naistutkimukseen juuri sillä perusteella, että molemmat ovat pitkään olleet näkymättömiä ja merkityksettömiäkin pidettyjä tutkimusaloja. Etenkin niin sanotun uuden sosiologisen lapsuustutkimuksen taholta on esitetty naistutkimuksen metodien ja metodologian hyödyntämistä myös lapsuustutkimuksessa niin, että nostetaan näkymätön näkyväksi ja toimivaksi (ks. Qvortrup ym. 1994). Perustana tuli-

si tämän mukaisesti olla aikuiskeskeisen näkökulman muuttaminen lapsikeskeiseksi ja lapsuuden käsitteellistäminen lapsilähtöisesti. Tällöin voidaan tunnistaa se, että myös lapset elävät omaa elämäänsä ja luovat osaltaan omaa lapsuuttaan ja kulttuuriaan. Niin ikään lapset voivat aikuisten tavoin tuottaa tutkimuksen kannalta relevanttia ja arvokasta aineistoa. (Alanen 1922; Lönnqvist 1992.) Rinnakkaisilmiö lapsuuden näkyväksi tekemiselle naistutkimuksen metodein on ollut 1980 - 1990-luvuilla profiloitunut tyttökulttuurin erottaminen poikien alakulttuureihin painottuneesta nuorisokulttuurikäsitteestä (Näre & Lähteenmaa 1992, 9-11). Perinteentutkimuksessa lapsia arvostavalla näkökulmalla on kuitenkin alkujuurensa jo 1960 - 1970-lukujen lastenkulttuurin tutkimuksissa (esim. Virtanen 1970; Helanko 1975).

Lapsia on rinnastettu muihinkin marginaaliryhmiin kuten vanhuksiin ja vammaisiin. Näiden ryhmien yhteisenä stereotyyppisenä ominaisuutena on pidetty sitä, että ne ovat monin tavoin riippuvaisia "normaaleista, työikäisistä aikuisista". Marginaaliryhmien elämää säätelevät aikuisten normittamat säännöt sekä ajattelu- ja toimintamallit, joiden normittamiseen osallistuminen marginaaliryhmiltä itseltään näyttää puuttuvan. Tämäntapaisen tulkinnan mukaan on kyse ensisijaisesti siitä, milloin ihmisyksilöstä tulee yhteisönsä määrittelemänä persoona, jolla on individuaalista merkitystä – tai milloin hän individuaalisuutensa menettää. (Hocky & James 1993, 46-51.) Lapsuutta voidaan tarkastella myös sosiaalisena instituutiona, jota konstruoidaan lapsille mutta joka konstruoi myös itse itseään (Prout & James 1990, 7). Sosiaalisesti konstruoidut lapsuuden mallit määrittelevät ja sitovat lapsuuden ajalliseen ja paikalliseen yhteyteensä, yksilön persoonallinen tulkinta elämästään tai lapsuudestaan konstruoi osaltaan kollektiivista yksilöllisellä tasolla.

Tutkimuksessani nojaudun vahvasti etnografisiin lapsuutta koskeviin muisteluaineistoihin, joiden pohjalta etsin historiallis-antropologisen lähestymistavan avulla yleisempiä kulttuurillemme ominaisia käsityksiä lapsuudesta. Selvimpiä yhtymäkohtia ja rinnastuksia lähtökohdilleni ja tavoitteilleni on Suomesta löydettävissä Bo Lönnqvistin (1992) lapsen, lapsuuden ja leikkien yhteiskunnallista, sosiaalista ja kulttuurista paikkaa selvittelevästä teoksesta. Niin metodologisia kuin sisällöllisiäkin yhtäläisyyksiä on Marianne Lilieqvistin (1991) tutkimukseen uudisasukkaiden lasten kasvatuksesta Ruotsin metsäseuduilla viime vuosisadan lopulla ja tämän vuosisadan alussa sekä norjalaisen Liv Emma Thorsenin (1993) tutkimukseen kolmen sukupolven talonpoikaisnaisten työntekoa ja arkielämää koskevista mentaliteetti muutoksista. Pyrkimys tuoda esiin informanttien omaa "ääntä" yhdistää tutkimustani niin ikään Yvonne Verdierin (1981) kuvauksiin ranskalaiskylän naisten arkeen kuuluvien tehtävien, erityisesti pyykkärinä, ompelijana ja keittäjänä toimimisen, kautta. Kaikille edellä mainituille tutkimuksille on ominaista infor-

manttien ja tutkijan välinen vuoropuhelu. Thorsenin ja Verdierin kertojina ovat haastatellut naiset, dialogia käydään tavallaan henkilökohtaisesti ”tuttujen” kesken; Lönnqvist ja Lilieqvist keskusteleivat pääasiassa kirjallisten kyselyvastausten ja omaelämäkertojen kanssa. Omassa tutkimuksessani käyn vuoropuhelua niin haastateltujen kuin kyselyvastaajienkin kanssa. Tutkimustani yhdistää edellisiin myös pyrkimys geertziläiseen (Geertz 1973, 27-28) tiheään kuvauksen menetelmään, arkipäiväisten ajattelu- ja toimintatapojen monitasoiseen tavoittamiseen.

Tutkimukseni ”paikka” lapsuustutkimusten kentässä vaihtelee huomattavastikin tarkasteltavien asioiden mukaisesti. Painotukset ovat jonkin verran erilaiset lapsuuden työntekeä ja toisaalta lapsuuden leikkejä käsittelevien lukujen yhteydessä. Lasten työnteon tarkastelu kiinnittyy selkeämmin etnologisen tutkimuksen puitteisiin ja perinteisiin, leikin tarkastelussa painottuu yleisempi historiallis-antropologinen käsittelytapa. Kauttaaltaan perusjuonteena on lapsuuden tarkastelu koettuna elämänvaiheena ja historiana sekä se, miten lapsuuden muistelussa suhteutuvat toisiinsa mennyt muisteltu ja nykyinen muistelun aika.

TUTKIMUSTEHTÄVÄN PERUSTEITA JA RAJAUKSIA

Tutkimuksessani kuvailen ja tulkitsen suomalaisten lapsuuskäsityksiä kuluvan vuosisadan ajalta eri sukupolvien työntekeä ja leikkejä koskevien lapsuusmuistojen pohjalta. Muistoja ja käsityksiä erittelen kytkentöinä agraarisen elinympäristön ja elämäntavan perintöön, jonka jatkuminen maa- ja metsätaloudesta elannon hankkimisen mielessä on vähentynyt sukupolvesta toiseen. Erityisesti keskityn siihen, miten muistelijoiden omaa lapsuuttaan koskevat muistot ovat mukana lapsuuden töitä ja leikkejä koskevien käsitysten rakentumisessa. Leikin ja työnteon valitseminen lapsuuden erittelyn perusteemoiksi risteyttää tutkimuksen ajalliset lähtökohdat toisiinsa. Leikki on nykyajattelun mukaan lapsuuteen erottamattomasti kuuluva piirre, sitä pidetään jopa lasten oikeutena ja tärkeänä psyykkisen ja fyysisen kehityksen edellytyksenä. Lasten osallistuminen työnteokoon ei ole yhtä yksiselitteinen osa arkipäiväämme ja ajattelutapaamme, sen sijaan oletamme työnteon itsestään selvyytensä kuuluneen agraarisessa elinympäristössä aikaisempien vuosikymmenten lasten elämään.

Lasten työnteon ja leikkien muistelun käsittely omissa, erillisissä luvuisaan perustuu ensinnäkin siihen, että tällä tavoin menetellen on mahdollista edetä molempien teemojen puitteissa yksittäisten työhön tai leikkeihin liit-

tyvien muistojen kautta kohti kokonaisempaa kuvaa siitä, mitä kaikkea työksi ja leikiksi on ymmärretty ja ymmärretään. Lapsuuden muistelu on paljolti episodista, mistä johtuen tutkimusaineistot koostuvat usein melko fragmentaarista muistoista. Toisaalta leikkien ja töiden käsitteleminen erikseen on aineistojeni mukaista. Niin haastatteluissa kuin kyselyissä olen käsitellyt työnteon ja leikkien teemoja erikseen. Sama koskee käytettävissä olevia museoviraston kyselyjä. Työnteon ja leikin teemoja yhdistäviä tulkintoja teen aineistojeni antamien mahdollisuuksien rajoissa.

Muistot voivat rakentua yksilöllisille kokemuksille ja ne voivat olla enemmän tai vähemmän kollektiivisten ajattelutapojen tai kulttuurimallien suodattamia. Tutkimuksessani kysyn muun muassa, millaisia asioita lapsuuden töistä ja leikeistä muistetaan, millaisiin yksittäisiin tai yleisiin tapahtumiin muistot kiinnittyvät, onko muistoista erotettavissa jokin elämyksellinen, yksilöllinen tapahtuma tai toisaalta erilaisia yleisempiä ajattelumalleja myötäileviä muisteluaineiksia. Tutkimuksen keskipisteenä eivät ole kasvatuksen periaatteet, tavoitteet ja menetelmät sinänsä, vaan nimenomaan se, millaisia periaatteita ja menettelytapoja lapsiin suhtautumisesta nousee esiin, kun aikuiset muistelevat ja arvioivat omaa lapsuusaikaansa.

Lapsuuden leikkien ja työnteon teemojen puitteissa selvittelen edelleen sitä, miten representoimme menneisyyttämme ja millaisia muistoihin perustuvia konstruktioita tuotamme kokemuksistamme. Lähtöajatukseni on, että henkilökohtainen historiamme ja menneisyytemme rakentuu sekä yksilöllisistä että kollektiivisista aineksista. Menneitä tapahtumia ja asioita muistellamme palautamme mieleemme ensisijaisesti itse kokemaamme ja tässä mielessä mennyt on ikään kuin omaamme. Muistomme ovat henkilökohtaisia, mutta voivat liittyä myös muiden muistoihin samoista tapahtumista. Näin jaamme muistoja yhteisiksi koetuista tapahtumista ja tilanteista ja muiden muistot voivat lujittaa omiamme tai täydentää niitä. (Lowenthal 1988, 195-196; Halbwachs 1992.) Yhdessä muistelemine voi laajentaa henkilökohtaisen muistelun perspektiiviä siten, että yhteiset muistot luovat pohjan myös tuleville muisteluille (Middleton & Edwards 1990, 7). Yhdessä muistelu voi myös kuvittaa henkilökohtaisia muistoja konkreettisilla yksityiskohdilla, joita muistelijat ei itse ole pystynyt palauttamaan mieleensä. Muisteltaessa voidaan toisilta omaksuttuihin asioihin jopa viitata tai muistelu ikään kuin rakentuu-kin toisten kertomalle:

Ihan oikeat nallet ol minun siskon kanssa kummallakin omat ja niitä myö hoijectiin, pistettii voatetta peälle ja. Äethän on puhunu joskus jälakeen päen kun siinä ol, nyt ei ennää oo kauppa sillä kylällä, mutta sillo vielä ku minä olin semmone alta kouluikänen ni se on puhunu,

että se ol se nalle niin tärkeä minulle, että se pit aena soaha sinne kauppaan mukkaa. Ja sitten sille pit soaha vanhat kumpparit kuulemma jalkaan ja kaikki vaatteet päälle. Ja sitte kerran oltiin, tuota mänty sinne kauppaan ja. Äet ol sitte suuttunu siellä matkalla, että tartteeko sitä nyt rettuuttaa mukanaan että, kun en jaksanu kantaa sitä sitten koko matkaa. Sitten se jätettiin välillä sinne johonkin pinon päälle oottamaan ja sitte otettiin tullessa poes. Sitten toinen kerta ol ollu semmonen, nallen, kumikengät ol ollu jalassa sillä nallella ja ne tippu vähän ajan peästä pois jalasta, ja äitiä suututti hirveästi, ja sitten minulla on vielä pissat peässy housuun kaiken lisäksi. Se ol nauranna siellä kaupassa sitten kaupiaan kanssa, että on siinäkin lapsen hoitaja, että peästä pissit housuun. (H91N1960, 11.)

Muisti ja muistelu voivat “kääntää” yleisiä tapahtumia henkilökohtaisiksi kokemuksiksi (Lowenthal 1988, 195) ja menneiden kokemusten ja asioiden muistelu tapahtuu aina jossakin yhteydessä ja on tavalla tai toisella tavoitteista. Erityisesti vanhenemiseen liitettyä taipumusta muisteluun on totuttu pitämään tämän elämänvaiheen tunnuspiirteenä, jonka varaan perinteen tallennus on pääasiassa rakentunutkin. Toisaalta muistelua ja sen merkitystä on paljon tutkittu pyrittäessä kehittämään muistelulle perustuvia vanhusten hoidon terapiamuotoja (esim. Bornat 1994).

Oma kysymyksensä koskee lasten lapsuusmuistoja. Koska muistelu liitetään yleisimmin ikääntymiseen, ei muistelua ole juurikaan yhdistetty lapsiin. Vaikka muistia on esimerkiksi psykologiassa tutkittu jo pitkään, on lasten muistin kehityksen tutkiminen senkin alalla kohtalaisen uusi asia. Yhtenä syynä tähän on pidetty sitä, että psykologiset muistitutkimukset perustuivat pitkään pääasiassa verbaalista kykyä edellyttäviin sanalista- ja kuvatesteihin, joissa alle kouluikäiset eivät yleensä menestyneet kovinkaan hyvin. Viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana on kuitenkin tapahtunut muutosta niin, että laboratoriomaisien testien ohella on hyödynnetty myös todellisten tilanteiden käyttöä muistia tutkittaessa. (Nelson 1993a, 1-2.)

Kulttuuri- ja perinnetieteissä lapset toimijoina ovat olleet esillä etenkin lastenperinnettä tutkittaessa. Lastenperinne määritellään yleensä nykyperinteeksi, joka ikään kuin muuttuu nykyajan ilmiöksi uuden perinnettä tuottavan sukupolven myötä (vrt. Pöysä 1991). Aikuisten muistelun menneisyysperspektiivin katsotaan tuottavan esimerkiksi muistitietoa, lasten muistelun sijaan nykyperinnettä; kuitenkin perinteeseen sinänsä ajatellaan sisältyvän sekä jatkuvuutta että yhteisöllisyyttä (Manninen ym. 1994, 140). Toisaalta Leea Virtanen (1970, 14) luonnehtii kouluikäisten perinnettä kuvaavassa teoksessaan *Antti pantti pakana* aineistonhankintamenetelmänsä “muistelma-

Sumiaisten lapsia hevoskyytiä saamassa. – Sisä-Suomen Lehden kuva-arkisto.

Poninhoitajat. – Kuv. Ulla Lipsanen 1995.

luonteiseksi kerronnaksi ja kuvaukseksi”, siis lasten muisteluksi. Itse asiassa lastenperinnettäkin voidaan lähestyä myös muistelun näkökulmasta, vaikka lastenperinteen tuottamista tai tutkimista ei kovin tietoisesti ole tässä mielessä tarkasteltukaan.

Lapset voivat muistella myös yhdessä aikuisten kanssa, jolloin muistoja ja muistelua ohjaavat ensi sijassa aikuisten määrittämät kulttuurin aspektit. Näin lapset tulevat sisäistäneeksi yhteisiä historiallisen muistin kautta tulevia kulttuurimalleja, muistelutapoja ja muistoja (vrt. Middleton & Edwards 1990, 8). Kognitiivisen antropologian lähestymistavan mukaan yhteisesti jaetut tietomme ja olettamuksemme maailmasta määrittävät ymmärtämystämme ja tietojemme organisoitumista. Voidaan puhua kollektiivisista käsityksistä, skemoista, skripteistä tai kulttuurimalleista. Osatakseen käyttäytyä yhteisönsä odotusten mukaisesti yksilön täytyy sisäistää yhteisönsä kulttuurimallit eli yhteisön jäsenten yhdessä jakamat tiedot ja tavat maailman ymmärtämiseksi ja tulkitsemiseksi (Quinn & Holland 1989, 4). Kulttuurimallien on katsottu ohjaavan ihmisen sosiaalistumista tavallaan kahdella tasolla. Toimiessaan yhteisössä vallitsevien tapojen, normien, arvojen ja päämäärien mukaisesti yksilö kokee toimintansa tyydyttäväksi myös henkilökohtaisella tasolla, hänen omat kulttuurimallin mukaiset tarpeensaakin tulevat tyydytetyiksi. (Quinn & Holland 1989, 11-13.) Myös lapsuusmuistot ja niistä kertominen voivat auttaa hahmottamaan elämää ja käyttäytymistä ohjaavia kulttuurimalleja.

Muistitietoon ja muistoihin perustuvien lapsuuskäsitysten tutkimisen yhtenä ongelmana on kollektiivisen ja yksilöllisen kohtaaminen muistoissa sekä toisaalta muistojen kietoutuminen kertomishetken lapsuuskäsityksiin. Lapsuuden tapahtumia muistellessamme konstruoimme sekä menneisyyttämme että nykyisyyttämme ja arvioimme itseämme niiden suhteen. Omaelämäkerrallinen muisti liittyy henkilökohtaisiin päämääriin ja omaelämäkerrallinen tieto on luonteeltaan persoonallisen temaattista (Ross 1991, 190-192). Lapsuuteen liittyviä muistoja ei voi irrottaa muistelijan omista tematisoinneista, sillä lapsuudesta kerrotaan yleensä omasta mielestä kokemuksellisesti merkityksellisiä asioita. Omavalintaisuus ja tematisointi koskevat myös toisilta omaksuttuja varhaislapsuuteen sijoittuvia tapahtumia ja omaelämäkerrallisina faktoina esitettäviä perhe- ja taustatietoja, joilla ikään kuin perustellaan valittuja tematisointeja. Näin ollen lapsuuden muistojen kyselijä ja analysoija joutuu jatkuvasti käymään arvioivaa neuvottelua omien tematisointiensä ja kertojan tematisointien kesken. Tämä koskee etenkin perinnekyselyjä, jotka laaditaan niin, että ne antavat vastaajille tavallaan valmiin tematisoinnin. Kuitenkin vastaajat voivat itse viime kädessä päättää tematisointien hyväksymisestä ja siitä, miten niitä noudattavat. Näin ollen vaikka kyselyiden perusstruktuurien täytyy – ollakseen kyselyinä toimivia – poh-

jautua kollektiivisesti jaetulle, ne tuottavat aina myös rajoja rikkovaa muistetta.

AINEISTOT JA ANALYYSITAVAT

HAASTATTELUT

Tutkimusaineistoni koostuvat neljästä eri tavoin ja osin eri aikoina kerätystä aineistokokonaisuudesta. Olen itse haastatellut vuosien 1981 - 1992 aikana 75 eri-ikäistä naista ja miestä kolmessa keskisuomalaisessa kunnassa (Konnevesi, Sumiainen ja Äänekoski) (taulukko 1). Osan haastatteluista olen tehnyt pro gradu -tutkielmaani (1986) ja lisensiaatintutkielmaani (1989) varten. Niissä käsittelin lasten työnteon ja leikkien lisäksi lasten kotikasvatusta kansanomaisen kasvatuksen näkökulmasta. Pääosan haastateltavista olen tavoittanut paikallistuntemukseni perusteella ja osan koululaisten vanhemmille tekemiäni kyselyjen kautta. Vuoden 1991 kyselyyn yhteydessä tiedustelin vastaajien halukkuutta osallistua haastatteluun. Ilmoittautuneista valitsin haastateltavikseni 22 (kyselyistä tarkemmin seuraavassa luvussa). Tavoitteenani on ollut, että kaikilla haastateltavillani on lapsuudessaan ollut kosketusta agraariseen elinympäristöön ja elämäntapaan. Toisaalta olen mahdollisuuksien mukaan kiinnittänyt huomiota myös siihen, että haastateltavissani olisi lapsuusajan sosiaaliselta taustaltaan erilaisia. Suurin osa haastateltavistani on elänyt lapsuuttaan Keski-Suomessa, joskin mukana on myös muutamia eri puolilta Suomea alueelle muuttaneita.

Taulukko 1. Haastateltujen syntymäajat. (Syntymäaikojen ryhmitys vastaa sivuilla 68-73 esiteltävää sukupolvi- jaottelua. Samaa jaottelua noudatetaan kaikissa taulukoissa.)

Syntymäaika	Miehet	Naiset	Yhteensä
1894 - 1919	14	13	27
1920 - 1939	9	9	18
1940 - 1954	7	10	17
1955 - 1964	3	10	13
Yhteensä	33	42	75

Haastatelluista vanhin on 1894 syntynyt nainen (kuollut 1988), niin ikään nuorin on nainen, syntynyt 1961. Miehiä ja naisia on vuosien 1900 ja 1954 välillä syntyneistä suunnilleen saman verran. Koska naisten keski-ikä on korkeampi kuin miesten, viime vuosisadan puolella syntyneistä oli haastattelujen tekemisen aikoihin saavutettavissa useampia naisia kuin miehiä. Toisaalta 1920 - 1964 syntyneistä haastatelluista noin kolmasosan olen tavoittanut koululaisten vanhemmille suunnatun kyselyn kautta ja koska äidit ovat yleensä muutaman vuoden nuorempia kuin isät, nuorimmassa ikäryhmässä on naisia miehiä enemmän.

Haastattelumenetelmänä on ollut väljä teemahaastattelu, jonka aikana on keskusteltu haastateltavan muistoista ja käsityksistä omasta lapsuudestaan, lapsuusperheestä, lapsuusajan työnteosta, leikeistä ja kasvatuskäytännöistä. Lisäksi haastateltavat ovat kertoneet kokemuksistaan ja ajatuksistaan omien lastensa kasvattamisesta ja elämästä sekä yleisemmin käsityksistään lapsuudesta. Teemahaastattelun luonteesta johtuen saadun aineiston painopiste on vaihdellut haastateltavasta toiseen, joskin olen pyrkinyt käsittelemään kaikkia teema-alueita jokaisen haastattelun aikana. Haastattelut ovat kestäneet kontaktin luonteesta riippuen noin tunnista neljään tuntiin. Joitakin tiedonantajia olen haastatellut useampiakin kertoja. Haastatelluista 22 on nauhoitettu ja litteroitu, muut olen kirjoittanut mahdollisimman sanatarkasti muistiin haastattelutilanteessa, käsittelyä varten olen myös ne kirjoittanut puhtaaksi.

KYSELYLOMAKKEET

Toinen tutkimukseni aineistoryhmä koostuu puolistrukturoiduilla, tematisilla kyselylomakkeilla 1982 ja 1991 hankituista vastauksista. Kyselyjen tavoitteena on ollut saada perusselvitys kyselyjen suorittamisajankohtina peruskoulua käyvien lasten vanhempien muistoista ja käsityksistä lapsuutensa aikaisista leikeistä ja töistä. Samoin kyselyillä on kartoitettu sitä, millaisia käsityksiä ja kokemuksia koululaisten vanhemmilla on omien lastensa hoidosta, kasvatuksesta, leikeistä ja töistä. Analysoidessani kyselyvastauksia mainitsen tarvittaessa, millä tavoin asiaa lomakkeessa tiedusteltiin.

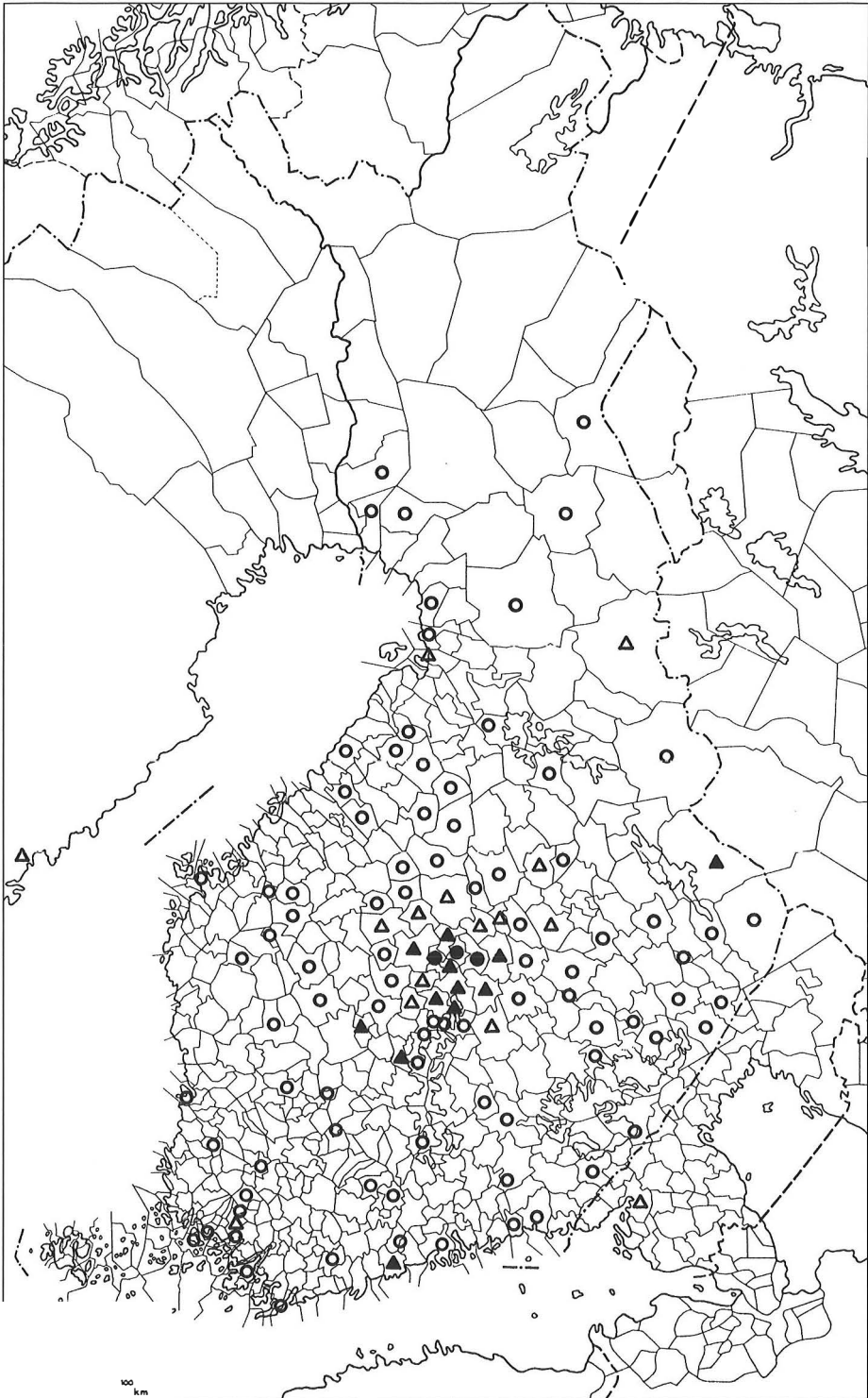
Vuoden 1982 kyselyn suoritin Sumiaisissa, vuoden 1991 Konnevedellä ja Äänekoskella. Kaikkiaan kyselyvastauksia kertyi 440: Sumiaisista 98, Äänekoskelta 159 ja Konnevedeltä 183. Sumiaisissa ja Konnevedellä lomakkeen palautti noin 90 % koululaisten vanhemmista, Äänekoskella jaetuista lomakkeista jäi palautumatta parikymmentä prosenttia. Kyselyt toteutin paikallisten peruskoulun ala-asteiden koulujen avustuksella. Sumiaisissa kyselyyn

vastasivat kolmen ala-asteen koulun kaikkien oppilaiden äidit ja isät, molemmat omilla lomakkeillaan. Konnevedellä suoritin kyselyn kahden ala-asteen koulun ja Äänekoskella yhden ala-asteen koulun oppilaiden äideille ja isille. Äänekosken (kaupunki vuodesta 1973) valinta yhdeksi aineistojeni keruun kohdekunnaksi perustuu siihen, että pyrin tällä tavoin osaltaan “testaamaan” maaseutumaisen elämäntavan tai -arvojen jatkuvuutta kaupunkimaisissa oloissa (vrt. Anttila 1982; Kortteinen 1982; Ahponen & Järvelä 1983). Äänekoskella on koko tämän vuosisadan ajan elannon hankkiminen perustunut teollisuuden ohella maatalouden harjoittamiseen, oman lisänsä Äänekosken maaseutumaisuuteen ovat antaneet viime vuosikymmenien kuntaliitokset. Teollisuuspaikkana Äänekoskea luonnehtii “agraarisen perinnön” osalta myös muuttoliike – tosin viime vuosina on seutukunnalla liikuttu myös toiseen suuntaan hakeuduttaessa asumaan maaseudulle.

Vanhin vastaaja oli syntynyt 1923 ja nuorin 1964; vastaajista oli naisia 255 ja miehiä 185. Vastaamatta jättäneistä valtaosa oli miehiä. Syntymäaikojen tarkemmat jakautumat tulevat esiin kaikissa kyselyaineistojen analyysiin liittyvissä taulukoissa (esim. taulukot 3 ja 4, s. 81). Kyselylomakkeissa vastaajilta tiedusteltiin myös, missä he olivat viettäneet lapsuutensa. Vastanneet olivat asuneet lapsuudessaan yli sadalla eri paikkakunnalla, pääosa yhdellä jotkut useammalla. Lisäksi mainittiin seitsemän nykyisen Suomen ulkopuolista paikkakuntaa: neljä rajantakaisessa Karjalassa ja kolme Ruotsissa. Aineistossa on siis joitakin toisen maailmansodan jaloista evakkoina nykyisen Suomen puolelle tulleita sekä osan lapsuuttaan Ruotsissa siirtolaisina viettäneitä. Lisäksi kyselyihin vastasi muutama alunperin ulkomaalainen, mutta heidän vastauksiaan en ole ottanut mukaan analyysiin.

Karttaan 1 on merkitty kyselyihin vastanneiden lapsuusaikaiset kotipaikat, jotka näyttävät kattavan lähes koko Suomen aivan pohjoisinta osaa lukuunottamatta. Useimmat vastaajat ovat kuitenkin eläneet lapsuutensa Keski-Suomessa. Yksittäisiä mainintoja on myös muutamista kaupungeista, joskin valtaosan lapsuuden aikaiset asuinpaikkakunnat ovat olleet maaseutukuntia, vaikkakin vastaamisajankohtana lähes puolet vastaajista (äänekoskelaiset) asui kaupungissa. Tämä aineisto näyttää siis lapsuuden asuinpaikkojen osalta edustavan yleisemminkin suomalaista maaseutumaista lapsuutta.

Sekä kyselylomakkeeseen vastaaminen että kyselyaineistojen analysointi rakentuvat paljolti vastaamisen ajankohtana yhteisesti jaettujen tietojen, kulttuurimallien ja suhtautumistapojen pohjalle. Haastatteluaineistoja analysoitaessa on mahdollista suuntautua ikään kuin nykytilannetta jäsentävien ja mieleenpalautusta ohjaavien tietorakenteiden “taakse”. Haastattelutilanteessa liikutaan korostuneemmin henkilökohtaisten muistojen ja kokemusten tasolla; näitä on mahdollista analysoida muistojen kohteena olevan ajan-

Kartta 1. Koululaisten vanhempien kyselyissä (1982, 1991) mainitsemat lapsuus-
aikaiset kotipaikat. Avoin ympyrä = 1 - 2 mainintaa, avoin kolmio = 3 - 9,
täytetty kolmio = 10 - 49 ja täytetty ympyrä = yli 50 mainintaa.

jakson yhteisesti jaettujen käsitysten sekä omien subjektiivisten kokemusten kannalta. Kaikkein henkilökohtaisimmat muistot eivät sellaisinaan ole kovinkaan yksiselitteisesti käytettävissä jonkin oletetun kulttuurisesti järjestyneen yhteisen mentaliteetin argumentiksi. Toisaalta suhteutamme omia kokemuksemme monin tavoin olettamiimme kulttuurissa ja yhteisössä vallitseviin käsityksiin ja kulttuurimalleihin.

KOULULAISTEN KIRJOITELMAT

Kaikkiaan 358 peruskoululaista Konnevedeltä, Sumiaisista ja Äänekoskelta on vuosina 1982 ja 1991 kirjoittanut antamistani aiheista.¹ Kirjoitelmien aiheet liittyivät sekä haastattelujen että lomakekyselyjen tematiikkaan. Koululaiset kirjoittivat mieluisimmista leikkikalusta ja leikeistään, salaisista ja kielletyistä leikeistään, leikkipaikoistaan, töistään ja velvollisuuksistaan, nimikkotai lemmikkieläimistään sekä tiedoistaan entisaikojen lasten elämästä. Kirjoitelmien keruun suoritin samoissa kouluissa kuin kyselytkin, nyt vain tiedonantajinani olivat koululaiset itse.

Kirjoitelmien taso vaihtelee peruskoulun ala-asteen ensimmäisen luokan oppilaiden lyhyistä tuotoksista kuudennen luokan oppilaiden perusteellisempiin kirjoituksiin. Koululaisten kirjoitelmistakin on löydettävissä tutkimuksen kannalta olennaista muisteluainesta, vaikka aineiston keruuta ei ensisijaisesti ohjaillutkaan muistojen kartoittaminen. Kirjoitelmia käytän pääasiassa kuvaillessani yleisesti eri sukupolvien lapsuutta, sen ehtoja ja edellytyksiä tutkimuksen pääteemojen puitteissa. Tosin kirjoitelma-aineistoa on jossain määrin mahdollista analysoida myös muistojen näkökulmasta. Lasten haastatteluun samoin kuin heidän kirjoittamallakin tuottamiin aineistoihinsa on usein suhtauduttu kriittisesti esimerkiksi niihin oletetusti sisältyvän fantasioinnin vuoksi. Tässä suhteessa lapset eivät periaatteessa eroa aikuisista, fantasiat ja mielikuvat liittyvät esimerkiksi muisteleminen ja todellisuudenkin hahmottamiseen niin lapsilla kuin aikuisillakin. (Vrt. Virtanen 1970, 14; Bjurman 1981, 8-9.)

¹Lisäksi hyödynnän luvuissa *Eläimet leikeissä - lapset "eläiminä"* ja *Mitä leikeiksi muistella mielletään* koululaisten kirjoitelmia välituntiansa vietosta. Aineiston olen kerännyt 1987 viideltä keskisuomalaiselta koululta. Välituntiansa leikeistä ja toimista kirjoitti 263 ala-asteen oppilasta, joista monet useampiakin kuvauksia. Luvussa *Leikki, urheilu ja lukeminen* viittaan neljässä keskisuomalaisessa koulussa lukuvuoden 1986-1987 aikana kerättyihin kirjoitelmiin (yhteensä 81) aiheesta *Eilinen päiväni ylösnoususta nukkumaanmenoon*. (Lähdeluetteloon nämä aineistot on merkitty yhdeksi kokonaisuudeksi.)

Neljäs tutkimukseni aineistokokonaisuus koostuu kolmesta museoviraston toimeenpanemasta kyselystä. Lapsi ja työ -kysely (KA21) vuodelta 1978 oli YK:n seuraavaksi vuodeksi julistaman lapsen vuoden innoittamana suoritettu monistemuotoinen lisäkysely. Se oli ensimmäinen nimenomaan lapsuusmuistoihin kohdistuva keruu museoviraston (vuoteen 1972 Muinaistieteellinen toimikunta) vuodesta 1956 alkaen säännöllisesti vuosittain suorittaman kyselytoiminnan aikana. Muinaistieteellinen toimikunta oli tosin jo 1900-luvun alusta lähtien koonnut kirjallisten kyselyjen avulla kansatieteellistä aineistoa eri aloilta. Lapsuutta koskettavia tai sivuavia keruita olivat Nuorison hyppy, leikit, kisat y.m. ajanvietto (1900) ja Syntymään, lapsuuteen ja kuolemaan liittyvät tavat ja uskomukset (1914). (Husso 1976, 5.)

Lapsi ja työ -kyselyn lisäksi aineistonani ovat Leikkikalut-kysely vuodelta 1979 sekä Naisen asema -kysely vuodelta 1985. Kaikista kolmesta kyselystä olen ottanut mukaan nykyisen Keski-Suomen läänin alueella lapsuudessaan asuneiden kertojien muistelukset. Käyttämäni kyselyjen luonne näyttää painottuvan siten, että niihin ovat vastanneet (ainakin Keski-Suomen osalta) sellaiset henkilöt, joilla on ollut kohtalaisen kiinteä suhde agaaraisuuteen. Vastausaineistot sisältävät yleisimmin kertojan omakohtaista muistelua ja ovat sellaisinaan tämän tutkimuksen kannalta käyttökelpoista aineistoa. Jotkut vastaajat ovat omien muistelustensa ohella haastatelleet myös muita henkilöitä tai pohjaavat vastauksensa tyystin muiden kertomaan. Toisen käden muisteluaineisto voi luonnollisesti olla suodattuneempaa kuin itse muisteltu, tyypillistä toisia haastatelleiden vastauksille on nimenomaan se, että vastaajat ovat toisten kertoman kautta yrittäneet luoda kollektiivisesti edustavaa kuvaa kysytyistä asioista. Myös tällaista aineistoa voi analysoida muistojen ja muistelun kannalta, kun otetaan huomioon aineiston erityisluonne.

Kolmesta museoviraston kyselystä aineistonani ovat yhteensä 143 vastaajan tiedot. Eri kyselyjen vastaajia on seuraavasti: Lapsi ja työ -kyselystä 53 (naisia 35, miehiä 18), Leikkikalut -kyselystä 45 (naisia 33, miehiä 12) ja Naisen asema -kyselystä 45 (naisia 39, miehiä 6). Kaikissa kyselyissä on joitakin samoja vastaajia. Vastaajista noin puolet on syntynyt tämän vuosisadan kahden ensimmäisen vuosikymmenen aikana, noin kolmasosa 1920 - 1930-luvuilla sekä noin kymmenesosa viime vuosisadan puolella ja muutama 1940-1950-luvuilla.

Museoviraston kyselyaineistot ”löysin” vasta omien aineistojeni keräämisen jälkeen. Käsittelen museoviraston kyselyaineistoja yhtäältä korostaen niiden erityisluonnetta. Toisaalta olen niiden avulla voinut lisätä lapsuus-

muistojen historiallista syvyyttä, myös tutkimuksen maantieteellinen alue on niiden myötä luontevasti laajentunut sekä vahvistunut ja monipuolistunut agraarisen elämänpiirin osalta.²

Lapsi ja työ- ja Leikkikalut -kyselyt ovat olleet rajoituksetta käytössäni, Naisen asema-kyselystä olen käsitellyt vain lapsuuteen liittyviä kysymyksiä. Kyselyvastausten rinnalla olen mukana olevien vastaajien osalta käyttänyt myös museoviraston kyselyidensä vastaajilta vuosina 1964 ja 1991 kokoamia elämäkerta-aineistoja. Näitä aineistoja en kuitenkaan ole analysoinut kokonaisina elämäkertoina, vaan olen keskittynyt niidenkin tarkastelussa pääosin lapsuusmuistoihin.

AINEISTOIHIN VIITTAAMINEN

Haastatteluaineistoni olen kirjoittanut puhtaaksi ja nauhoitetut haastattelut olen litteroinut. Haastatteluihin viittaan ilmoittamalla haastatteluvuoden, haastateltavan sukupuolen ja syntymävuoden sekä puhtaaksikirjoitetun tai litteroidun haastattelun sivun tai sivut. Esimerkiksi koodi H82N1924, 5 viittaa haastatteluun, jonka olen tehnyt vuonna 1982, haasteltava on ollut 1924 syntynyt nainen ja esimerkki on sivulta viisi.

Kyselyihin viitatessani käytän koodia, joka sisältää tiedon kyselyn suorittamisvuodesta sekä vastaajan sukupuolen ja syntymävuoden. Lisäksi olen numeroinut vastauslomakkeet paikkakunnittain juoksevalla numerolla. Esimerkiksi K91N054/42 viittaa vuonna 1991 tehtyyn kyselyyn ja vastaajana on 1942 syntynyt nainen, 054 on lomakkeen järjestysnumero.

Koululaisten kirjoitelmiin viittaan ilmoittamalla kirjoitusvuoden, kirjoittajan sukupuolen ja luokan. Esimerkiksi A91/T3 on kirjoitelma vuodelta 1991, kirjoittajana on kolmasluokkalainen tyttö.

Museoviraston kyselyaineistoihin viittaan museoviraston ohjeiden mukaisesti. Esimerkiksi MV:KA21/663 tarkoittaa Lapsi ja työ -kyselyä, vinovi-

²Haastatteluihini pyrin saamaan mukaan sosiaaliselta taustaltaan mahdollisimman erilaisia ihmisiä. Samoin kyselyihini vastanneet edustanevat melko hyvin paikkakuntien väestöä, koska kyselyjen kohteena olivat kaikki peruskoulujen ala-asteiden oppilaiden vanhemmat tutkimuksessa mukana olevien koulujen alueilta. Sen sijaan museoviraston kyselyjen suhteen olen tutkijana ollut kerättyjen aineistojen "armoilla" koskien aineistojen väestöllistä edustavuutta. Esimerkiksi Helene Brembeck (1986) on todennut Ruotsin maaseudun lasten kasvatuksen tutkimuksessaan, että perinnekasvatustieteen aineistoissa ovat aliedustettuina maaseudun tilattoman väestön ja toisaalta suurtilallisten tiedonannot. Käyttämäni museoviraston aineistojen osalta aliedustavuus näyttäisi koskevan selvemmin jälkimmäisiä.

van jäljessä on vastaajan diaarinumero. Esitystavan sitä vaatiessa olen lisäksi ilmoittanut vastaajan sukupuolen ja syntymävuoden.

Kaikista esimerkeistä olen poistanut tiedot, joiden perusteella puhujan tai kirjoittajan voisi identifioida. Henkilö- ja talonnimet olen muuttanut peitenimiksi. Muuten kaikki lainaukset ovat mahdollisimman tarkasti puhujan tai kirjoittajan esittämässä muodossa.

LÄHDEKRIITTISTÄ TARKASTELUA

Kuten aineistojen esittelyjen yhteydessä olen maininnut, tutkimus on luonteeltaan aineistolähtöistä; koska tarkasteltavana ovat osaltaan kytkenät agraariseen perintöön, myös aineistojen käsittely ja esitystapa rakentuvat paljolti informanttien äänelle. Eriluonteisia aineistoja olen pyrkinyt analysoimaan nimenomaan niiden erityisluonteen mukaisesti: haastatteluja ja museoviraston kyselyaineistoja analysoin muistelukertomuksina samoin osin myös koululaisten kirjoitelmia. Koululaisten vanhempien kyselyaineistoja tarkastelen ensisijaisesti vastaustyyppien yleisyyden ja kuvattujen asioiden yleisten teemojen kannalta. Myös muista aineistoista olen tehnyt yleistäviä yhteenve-toja, vaikkakin pääpaino on aineistojen lähilukuun perustavassa temaattisessa tarkastelussa (vrt. Bohman 1986, 20-21).

Haastatteluista ja museoviraston kyselyaineistoista olen etsinyt tutkimusteemojeni esiintymistä myös "grounded theoryn" kaltaisella avoimella koodauksella (Strauss & Corbin 1990, 61-193). Tekstit olen jakanut kysymyksittäin tai teemoittain (esim. työikä, nimikot, leikkipaikat) osakokonaisuuksiksi. Niistä olen erottanut ja käsitteellistänyt teemojen mukaisia asioita ja niihin liittyviä muistoja. Nämä olen merkinnyt mahdollisimman systemaattisesti litteroituihin tai puhtaaksikirjoitettuihin aineistoihin. Koululaisten kirjoitelmia olen joiltakin osin analysoinut samalla tavalla.

Kaikki aineistoni ovat tekstimuodossa, joista analysoidessani käytän käsitteitä kuvaus, kertomus ja muistelu jossain määrin rinnasteisina. Kuitenkin kuvauksen ja kertomuksen käsitteillä viitataan pääasiassa olemassaoleviin teksteihin, käsitettä muistelu käytän tarkastellessani kertomuksia spesifimmin muistamisen aspektista käsin. Muistot taas ovat yksittäisistä kertomuksista, kuvauksista tai muisteluksista erotettuja muistin tutkimuksen käsitteistöön ja oletuksiin pohjaavia tulkinnallisia yksiköitä.

Itse kokoamani tutkimusaineistot (haastattelut, kyselyt ja koululaisten kirjoitelmat) olen kerännyt niin, että jokaisen aineistokokonaisuuden vastaajat edustaisivat kulloistakin kohderyhmää mahdollisimman kattavasti. Sen

sijaan museoviraston kyselyaineistot ovat tässä suhteessa toisenlaisia. Museoviraston kyselyihin vastaamista ohjaavat ensi kädessä vapaaehtoisuus ja aiheen omakohtainen kiinnostavuus tai koskettavuus, itsevalikoituvuus on periaatteessa yhteydessä kulloiseenkin aiheeseen. Toisaalta museovirastolla on omat vakiintuneet toimintatapansa, jotka on luotu ja kehitetty tietynlaisten perinneaineistojen hankkimiseksi ja niihin pohjautuvien tutkimusten mahdollistamiseksi (esim. Valonen 1977).

Perinnekyselyihin vastaajaksi valikoitumista voi jossain määrin arvioida sen perusteella, mitä vastaajat itse asiasta kertovat. Museoviraston elämäkertakeruissa (EL1964 ja EL1991, instruktio) pyydettiin vastaajia kertomaan, miten ja miksi he kiinnostuivat muistitiedon tallentamisesta. Silmiinpistävä piirre on, että yleensä vastaajilla näyttäisi olevan vahva sitoutuminen perinteen tallentamisen ”yhteiseen asiaan”: “-- teen mielelläni tätä, muistelemista ja kirjoitan kun suinkin aikaa riittää paperille niitä vanhoja asioita jotka pian ajan rientäessä unohtuvat. Aina kun uusi kirje liuskoineen ja kyselyineen saapuu postissa olen kovin utelias tietämään millaisia nyt ovat kysymykset, voinko ja tiedäkö niihin vastata” (MV:EL1964/105). Joillakin vastaajilla on ollut tai on yhtäaikaaisesti museoviraston kyselyihin vastatessaan myös monenlaista muuta kulttuurin tai perinteenkeruun harrastusta:

Virikkeen muistitiedon tallentamiseen sain, kun siskollani Helmillä oli tämä osoke, oli kai vähän kirjoitellut. Hän ehdotti minua ryhtymään tähän, kun ei itse ehtinyt. Niin minä aloin, kun tuli tätä aikaa. Olin myös Gallubin haastattelijana, myös Pellervoseuran haastattelija, siitä pidin paljon, olisin jatkanut edelleen, mutta kun ei ollut ajokorttia, että autolla olisi matkustanut, se oli muuten nyt vanhana vaikeaa.

Tämä muistitiedon tallennus on enimmältä omaa tietoutta, ensin kun aloin, oli joitain vanhoja joilta kyselin, annoin sinne heidän nimet. Nyt he ovat kuolleet. Tuo mieheni veli 81 vuotias, muistaa enempi minua. Perhe suhtautuu myönteisesti muistitiedon keruuseen. En vastaa enää minkään muun laitosten kyselyyn. Kaikki kyselyt ovat kiinnostavia, mihin vain osaan vastata. Muistitiedon tallennus on mielestäni arvokasta, kun on mihin saa ne tallentaa. Ne ovat läheisiä. On murheelloista, kun nuoria ei ne kiinnosta, vaikka mielestäni se olisi heille opiksi ja antaisivat arvoa ennen heitä elämää eläneet, se olisi elämälle juuria antava. Tämä kertoilu antaa sisältöä ja että voi vielä vaikuttaa, elää! Toivon museovirastolle elinvoimaa! (MV:EL1991/505.)

Kyllä kai se oli 1970 lukua kun näin lehdessä ilmoituksen, että Museovirasto kerää tietoja talvionginnasta. Luulin jotain tietäväni ja

ilmottauduin kerääjäksi. Siitä se sitten on jatkunut vaihtelevalla menestyksellä. Pääasiallisesti minä omasta muististani kirjoitan. Kerran olen haastatellut; silloin kun palokunnista oli tiedon keruuta, haastattelin Paloesimies --. Silloin alkuaikoina perhe naureskeli hyväntahtoisesti tälle harrastukselle. Nykyään ei ole ketään nauramassa, kun siskokin kuoli jonka kanssa yhdessä viimeksi asuttiin. Lähiympäristö ei tiedä yhtään mitään. Ei ole tullut puhutuksi suuremmin kenellekään, mitä tehdään, kun yksin ollaan. Kaikki aiheet ovat kiinnostavia ja parhainta on tietenkin, kun osaa jotain kirjoittaa. Aina ei pysty vastaamaan. -- Niin se anti sitten. Ainakin se on järkevää ajankulua, pitää mielen virkeänä ja antaa aivovoimistelua. Kiva on saada tervehdys joulun aikaan, kuin myös merkkipäivinä. Niin ja onhan se hopeamerkki, jonka olen saanut. Kiitos. Ei ole vaan tullut Helsingissä käytyä, että olisi sillekin käyttöä ollut. (MV:EL1991/135.)

Ainakin jossain määrin problemaattisena voi pitää museoviraston kyselyaineistojen hankintaa tutkimuksestani osittain poikkeavia päämääriä ja ongelmanasetteluja varten. Kuitenkin myös museoviraston kyselyaineistot käsittelevät samanlaista tematiikkaa kuin omat kyselyni, haastatteluni ja lasten kirjoitelmat. Tutkimusprosessini kuluessa olenkin todennut tarkastelujen analysointitavan kääntyvän suuremmista ongelmista muistitiedosta muistoihin. Museoviraston kyselyaineistot ovat sitä paitsi hyvin moniaineksisia, sillä usein vastaajat muistelevat myös ikään kuin ohi varsinaisten kysymysten. (Vrt. Österman 1991, 116-117.)

Satu Apo (1993; 1995, 173-175) on ottanut käyttöön käsitteen temaattinen kirjoittaminen, jolla hän tarkoittaa keruukilpailuihin ja kyselyihin tuotettavia kirjallisia vastauksia. Olennaista temaattiselle kirjoittamiselle on vastaajien osallistuminen sitoutuneesti ja aktiivisesti tutkimusprosessiin tuottamalla laveasti kirjoitettua aineistoa tutkijan asettamiin väliin kysymyksiin. Omista aineistoistani temaattisena kirjoittamisena voi pitää koululaisten kirjoitelmia sekä museoviraston kyselyvastauksia. Vaikka kyselyiden teemat ovat jokseenkin selvärajaisia, antavat ne vastaajille vapauden käsitellä eri asioita erilaisella tarkkuudella. Kaikki kirjoittajat eivät näin tee, jotkut seuraavat orjallisesti kyselyn kaavaa, toiset syventyvät itselleen tärkeiksi kokemuksiinsa teemoihin. Näin monista vastauksista muotoutuu kertomisen ohessa myös omaa elämää ja maailmanmenoa yleisesti kommentoivia tai pohdiskeluvia kertomuksia, jopa eräänlaisia elämäntarinoita. Tämän kaltaisesta aineistosta voi löytää hyvinkin henkilökohtaisten ja yksittäisten tapahtumien muistoja, sillä kirjoittajan oletama lukija voi kirjoittajan kannalta olla samanaikaisesti etäinen ja intiimi: tälle voi uskoutua pysymällä tuntemattomana.

Perinnekyselyt toteutetaan useimmiten keruukilpailuna ja näin ollen niiden luonteeseen kuuluu eräänlainen kilpakeruusopimus (Pöysä 1993, 17). Vastaja tekee oletuksia siitä, mistä hänen odotetaan kirjoittavan ja millä tavoin. Kirjoittajan tavoitteena on pikemminkin ”totuuden” kertominen kuin kaunokirjallisen tuotoksen tuottaminen (ks. Lejeune 1989). Ääritapauksissa ”totuudessa” pysyminen voi tuottaa esimerkiksi lapsuuden töitä koskevaan kyselyyn seuraavan kaltaisen vastauksen:

En voi kertoa mitään. Kasvoin isoäitini luona ja hän ei sallinut minun puuttua mihinkään töihin. Olin ensimmäinen lasten lapsensa. Aikuisena kun olen ajatellut miten hän niin suhtautui minuun, en voi asiaa ymmärtää muuten kuin että kun hän oli leski ja molemmat poikansa kuolivat nuorina, niin hän koetti tällä tavalla varjella minua kaikelta vaaralta. Hän hoiti minua oikein hyvin. Ja minun kodissani hän sai olla 15 v, kuoli 80 v. Isoisä oli leipurimestari ja isoäiti jatkoi liikettä jäätyään 36 v leskeksi. (MV:KA21/272.)

Toisaalta jotkut vastaajat määrittelevät itse omat lähtökohtansa ja antavat siten puitteet tai reunaehdot vastauksilleen ja samalla myös niiden tulokinnalle (vrt. Jokinen ym., 1992, 34-36):

Kerron naisena olemisesta niin omista kokemuksistani kuin sivusta seuranneena siitä lähtien kuin muistan 1940-luvulta Pylkönmäeltä, kouluvuosina vanhapiika-tädin luona asioita seuranneena Haapajärvellä ja 1957-vuodesta maalaisine arvoineni Pirkkalaan kaupunkimaiseen elämäntyylisiin muuttaneena (kesät ja lomat Pylkönmäellä). Luulen olevani aikakauteni tyypillinen edustaja kahden erilaisen elämänpiirin sulauttajana ja kahden erilaisen naisroolin, virka- ja kotiäidin asenteiden ristiriidassa ja vaatimusten paineessa eläneenä. Tämä sukupolveni tekee ainakin kahden naisen työt ja täyttää vähintään kahdenlaisen arvomailman mitat. (MV:K32/912.)

Keruukilpailujen sato on kuitenkin aina moniäänistä, yhteistä kilpakeruusopimusta rikkovaa ja kirjoittajat voivat esiintyä myös epäilevinä keruun toteuttajia ja laatijoita kohtaan (Pöysä 1993, 17-18), jopa arvostella heidän tietämystään keruun aiheista ja kritisoida kysymysten muotoa (Österman 1991, 50-51). Näitä retorisia palautteita on käyttämissäni museoviraston aineistoissa, samoin omiin kyselyihini sain joitakin oikaisuja. Seuraavat esimerkit ovat museoviraston kyselyistä:

Mitäs palkkaa me nyt olisimme saaneet? Mistäs ne sitä palkkaa olisivat maksaneet? Eihän niillä ollut rahaa itselläänkään riittämiin asti. – Työ-aika oli miten sattui, enimmäin niinkuin talonväki sen parhaaksi katsoi. Ne lommat, kaikkea sitä nyt kysytäänkin. Olikos niitä nyt aikuisillakaan. Ei toki. – Vai vielä sopimuksia. Tekisi mieli ihan nauraa. Ainakaan täällä ei sopimuksia ollut aikuisillakaan. Työhön mentiin, kun pyydettiin, ja palkka maksettiin sen mukaan kun työtä tuli. (MV:KA21/290.)

Tässä on vasta pieni osa mitä voisin kertoa lapsuudestani ja varhaisnuoruudestani, koska se on näiden kysymysten pohjalta vaikeaa. En siksi koska kysymykset ovat nyky ihmisten laatimia eivätkä he taida senaikaisesta elämästä paljonkaan tietää, ei lasten eikä aikuisten, siksi eivät vastauksenikaan ole mitenkään järjestyksessä, ja koska voin sanoa olevani melkeinpä koulun käymätön (1 luokka vaan) en minä osaa oikeen mitään lauserakennelmaa ja kirjoituskin on jo aika huonoa, käsi vapisee ja menee vähän omia aikojaan. (MV:KA21/402.)

Vastaajien pitempään jatkunut innostus perinteenkeruuseen saattaa aiheuttaa sen, että he ikään kuin konventionaalistuvat ja kouliintuvat vastaamaan odotusten mukaisesti. Kuitenkin se mikä "spontaanisuuksessa" ehkä menetetään voi koitua eduksi siinä mielessä, että harrastuksen jatkuminen kehittää vastaajien taitoja reflektoida ja ilmaista kokemuksiaan ja muistojaan.

TUTKIMUKSEN ALUE: AGRAARISEN PERINNÖN SUKUPOLVET

Tutkimus keskittyy lapsuuskäsityksen agraariseksi ajateltavissa olevaan perintöön. Agraarisuus on tutkimuksessa kauttaaltaan mukana kaksitasoisesti: elinympäristönä, jossa elannon hankinta on tavalla tai toisella sidoksissa maa-seudun peruselinkeinoihin ja toisaalta mentaalisina ajattelu- ja toimintamalleina, joita etnologit ovat yleistäen kuvanneet "talonpoikaisuutena". Tutkimuksen pääpaino on siinä, millaisia ajattelu- ja toimintamalleja agraarisesta perinnöstä nousee esiin, kun niitä lähestytään lapsuusmuistojen ja lapsuuden muistelun pohjalta. Agraarisuutta kokonaisvaltaisena elämänpuitteena en käsittele erikseen yksityiskohtaisemmin, vaan tutkimukseni luonteen mukaisesti agraarisuus tulee esiin nimenomaan lapsuusmuistojen sisällöissä ja usein ikään kuin epäsuorasti lapsuusmuistojen nostalgisessa tai retorisessa kontrastoinnissa nykyaikaan. Myös teokseni kuvitus kertoo omalla tavallaan agraarisuuden piirteistä ja niiden muutoksista.

"Pikitiien" tulo Sumiaisten kirkonkylään 1962. – Kuv. Olavi Hytönen.

Kuluvan vuosisadan alkupuolella yli 85 % nykyisen Keski-Suomen läänin alueen väestöstä hankki elantonsa maa- ja metsätaloudesta; vielä 1930-luvun lopussa lähes 70 %, 1950-luvulla noin puolet ja 1970-luvulla reilu neljännes keskisuomalaisista oli maa- ja metsätalouden harjoittajia, mutta 1980-luvun puolivälissä maataloudesta sai toimeentulonsa enää noin 15 %. Tämän vuosisadan ajan maatalouden osuus ammatissa toimivasta väestöstä on Keski-Suomessa ollut noin 10% koko maan keskiarvoa suurempi. Toisaalta Keski-Suomen maatalous on koko vuosisadan ajan pysynyt pientilavaltaisena. Luonnollisesti Keski-Suomen sisällä on ollut selviä alueellisia eroja: aineistojeni keruun kohdekunnista Sumiainen on säilynyt pitkään yhtenä maatalousvaltaisimmista, esimerkiksi 1985 vielä yli puolet kunnan asukkaista eli maataloudesta; vastaavasti Äänekosken asukkaista noin puolet sai elantonsa maataloudesta 1930-luvulla, 1970-luvun alussa vain 13 % ja 1987 enää kuusi prosenttia. (Jokinen 1993, 100-103; Lehtonen 1992, 3-4.) Pientilavaltaisuus on ollut luonteenomaista erityisesti pohjoiselle Keski-Suomelle, suurempia tiloja, säätyläisiä ja vauraampaa virkamieskuntaa on ollut suhteellisesti enemmän vanhoissa hämäläispitäjissä Keski-Suomen eteläosissa. (Laitinen 1988, 111-114; Jokinen 1993, 107-117.)

Niin tarkastelutapani kuin aineistojeni kytkennät agraariseen perintöön noudattavat tämän vuosisadan aikana tapahtuneita maaseutua eri tavoin kos-

Sumiaisten kirkonkylän muuttunut kylänraitti 1995. – Kuv. Pirjo Korkiakangas.

*Koululaisia viljelypalstoillaan Äänekosken nykyisen Kauppakadun varrella
toukokuussa 1922. Kuv. Otto Hyvönen. – Äänekosken kaupunginmuseo.*

keneita yhteiskunnallisia muutoksia. Lähes kaikkien vanhimpien informanttien lapsuskodeissa elanto hankittiin suoraan tai välillisesti maataloudesta. Toisaalta esimerkiksi 1940 - 1954 syntyneiden sukupolvesta puolen lapsuskodin toimeentulo on perustunut maatalouteen. Aikuisiässä heistä useat ovat hankkiutuneet muihin ammatteihin. Tämä näkyy hyvin muun muassa siinä, että tutkimuksessani mukana olevien koululaisten kodeista vain viidennes oli enää maalaistalo. Uusi nopea muutos maaseudun elinkeinoissa näyttäisi alkaneen aineistojeni keräämisen jälkeen. Erityisesti karjanhoito on 1990-luvun puolivälissä elinkeinona enää harvoissa niistäkään maalaistaloista, joissa se oli keskeinen osa maatalouden harjoittamista vielä viimeisten kyselyideni ja haastattelujeni aikoihin.

Tutkimukseni kyselyjen vastaajat ja haastatellut ovat ryhmiteltävissä neljään sukupolveen, koululaiset voi katsoa jo viidenneksi. Jaottelun perusteena ovat maamme sosiaalishistorialliset ja yhteiskunnalliset muutokset ja käännekohtat, joilla voi olettaa olleen merkitystä kunkin sukupolven kollektiivisten muistojen tai yksittäisten vastaajien yksilöllisten kokemusten ja muistojen rakentumisessa suhteessa jokapäiväisen elämän agraariseen perintöön. Sukupolvijaottelu ja -jaottelu on jossain määrin rinnasteinen Roosin (1987) sovellukselle yhteisten elämäkokemusten kautta määrittävistä sukupolvista. Tutkimuksessani sukupolvien erottelun perusteena on kuitenkin nimenomaan lapsuus aika, rajojen etsimisessä olen pyrkinyt ottamaan huomioon sellaisten agraarisen elämänpiirin muutosten ajoittumisen, joilla voin olettaa olleen yhteyksiä erityisesti lapsuusajan kokemuksiin ja muistoihin. Lapsuusikää en ole ennalta määritellyt esimerkiksi perinnetieteiden tapaan rajaamalla lapsuuden päättyneeksi noin 15 - 16 ikävuoden vaiheille, "ripille pääsyt" sosiaalisen aikuisuuden siirtymäriittiin (Hakokorpi-Jumppanen 1981, 21-25; Talve 1990, 201-202; Sarmela 1969, 107). Lapsuusikää ja sen päättymistä rajaavat tutkimuksessani aineistoista nousevat sisällöt, toisin sanoen se, miten lapsuus ja sen päättymisen tutkittavien kokemusten ja muistojen mukaan hahmottuvat.

Kuten Roos (1987, 52-53) on todennut, samantapaisten elämäkokemusten kautta määrytyvä sukupolvijaottelu ei välttämättä ole tiukasti sidoksissa biologiseen ikään. Eri sukupolvet voivat kattaa eripituisia ajanjaksoja ja eri sukupolvilla voi olla samantapaisia elämäkokemuksia. Tässä tutkimuksessa sukupolvista ensimmäinen, ennen 1919 syntyneet, on ajallisesti pisin. Tämä johtuu osin käytössä olevista aineistoista. Sekä museoviraston kyselyissä että haastateltavissani on joitakin viime vuosisadan puolella syntyneitä, joiden erottaminen omaksi ryhmäkseen ei kuitenkaan ole aiheellista. Muuten aineistot asettuvat luontevasti maamme historiallisia ja yhteiskunnallisia käännekohtia ja niiden aiheuttamia muutoksia noudattavaan aikakehykseen.

Sukupolvijaottelun perustana on seuraava vastaajien ja haastateltujen ikäryhmittely: (1) ennen vuotta 1919 syntyneet, (2) 1920 - 1939 syntyneet, (3) 1940 - 1954 syntyneet ja (4) 1955 ja sen jälkeen syntyneet. Viidettä mahdollista sukupolvea edustavat koululaiset ovat syntyneet 1970 - ja 1980-luvuilla.

Vanhimman sukupolven lapsuus ajoittuu vuosisadan vaihteeseen ja kuluvan vuosisadan alkupuolelle. Tämän sukupolven lapsuus kului yleensä melko staattiseksi luonnehditussa maaseutumaisessa elämänpiirissä. Talonpoikainen, vakavarainen elämä ei kuitenkaan ole ollut kaikkien aineistoissa tähän sukupolveen sijoittuvien elämää, vaan heistä osa on kuulunut siihen maaseutuväestöön, joka eli maattomana ja tilattomana. Oletuksena on kuitenkin, että maaseutumaisen elämäntavan kokemukset ja katsomukset peilautuvat suhteellisen kollektiivisina ja perinteisinä. Historiallisesti merkittäväntä tämän sukupolven kokemuksissa ja muistoissa on se, että osa eli lapsuuttaan ja osin aikuisuuttaankin "keisarivallan" aikaan. Toisaalta ensimmäinen maailmansota, sitä edeltänyt ja sen jälkeinen puute ja maamme itsenäistyminen yhdistävät historiallisesti tämän sukupolven lapsuusmuistoja. Myös kehittyvä koululaitos on tuonut oman lisänsä: sukupolven edustajissa on pelkän kiertokoulun käyneitä, mutta myös paikkakuntansa ensimmäisiä kansakoululaisia. Vaikka lapsuusmuistojen kiinnkohdat ovat muistelijan lapsuudessa, lapsuuden tapahtumia muistellaan ja konstruoidaan koko elämän ajan. Lapsuuden jälkeinen elämä vaikuttaa myös siihen, millaiseksi muistojen lapsuutta rakennetaan. Tutkimukseni vanhin sukupolvi, tai ainakin osa sen edustajista, muistaa sekä kansalaissodan että toisen maailmansodan. He ovat olleet jälleenrakentamassa Suomea, mutta myös kokeneet maaseudun tyhjentyksen 1960 - 1970-luvuilla. Lapsuuttaan muistellessaan he ovat olleet yli 65-vuotiaita.

Sukupolvista seuraavan, 1920 - 1939 syntyneiden, lapsuus on vietetty itsenäistä Suomea rakennettaessa. Agraarisessa elinympäristössä tämä sukupolvi on kokenut monia muutoksia. Yhtenä lapsuuden elinolosuhteita leimaavana on ollut maanomistusolojen muutos, monilla se on merkinnyt lapsuuden torpparikodin lunastamista itsenäiseksi 1920 - 1930-luvuilla. Tämän sukupolven koulunkäyntimuistot liittyvät pääosin kansakouluun. Nuorimpien lapsuus ajoittuu toisen maailmansodan aikaan ja lapsuuden elämisen puitteena sota-aika on ollut ainakin jossain määrin poikkeavaa. Valtaosa aineistojeni tämän sukupolven edustajista on ollut jo aikuistumassa tai aikuistunutkin toisen maailmansodan alkaessa. Tämä on kuitenkin ollut varsinaisesti se sukupolvi, joka selvimmin joutui kantamaan yhteistä vastuuta toisen maailmansodan jälkeen. Elämänmenoa leimasi eteenpäin menon tunne, kehitys, mutta toisaalta työnteke, raataminen. Maaseudulla elämisen ja olosuhteiden

perusrakenteet kuitenkin säilyivät entisen kaltaisina. Lapsuuttaan muistellesaan sukupolven edustajat ovat olleet etupäässä 50 - 60-vuotiaita.

Sukupolven 1940 - 1954 syntyneistä osa edustaa toisen maailmansodan jälkeisiä suuria ikäluokkia, osa taas on elänyt varhaislapsuutensa sodan aikana. Kaikki ovat käyneet kansakoulun, jokunen oppikouluakin. Tämän sukupolven lapsuuteen on yhteiskunta tunkeutunut monilla tavoin, esimerkiksi lastenneuvolatoiminta alkoi 1944, terveydenhuolto laajeni muutenkin maaseudullakin. Toisaalta koska ikäluokat olivat suuria, ei maaseutu pystynyt kaikkia elättämään. Maaltamuutto kaupunkiin voimistui, väestön vähentymistä vauhditti osaltaan maatalouden koneistumisen toinen aalto. Sukupolven lapsuuskodeissa oli tavallisesti paljon lapsia, mikä edesauttoi yhteisesti jaettujen lapsuusmuistojen syntymistä: esimerkiksi lasten leikkikulttuurin kuokoituksella oli hyvät edellytykset. Muistellessaan lapsuuttaan tämän sukupolven informantit olivat 30 - 50-vuotiaita.

Koululaisia lukuunottamatta 1955 - 1964 syntyneet ovat tutkimukseni nuorin sukupolvi. He ovat viettäneet lapsuuttaan ainakin jonkinlaisessa "hyvinvointi-Suomessa". Tosin maaseudun tyhjentyminen oli käynnissä, mikä autioitti kyliä ja lopetti palveluja. Toisaalta koneistuva ja tehostuva maatalous ei tarvinnut enää samalla tavalla lasten työpanosta kuin vielä sukupolvea aiemmin. Maaseutu alkoi muutenkin modernisoitua, radio ja lehdistö saivat rinnalleen television, autoilu ja liikkuminen yleistyivät. Erityinen nuorisokulttuuri ja nuorisoviihde ylsi maaseudullekin. Koulutukseen alettiin panostaa entistä enemmän ja yhä useampi maaseudun lapsikin kävi oppikoulun. Sukupolven lapsuusmuistot liittyvät vielä maaseutumaiseen elämään, mutta aikuistuessaan heistä yhä useampi on kokenut maaseudun vähittäisen murroksen. Lapsuuttaan muistellessaan he olivat noin kolmikymmenvuotiaita, valtaosalla oli myös omia kouluikäisiä lapsia.

Olen analysoinut muodostamiani sukupolvia koululaisten vanhempien kyselyyn vastanneiden omien ja heidän vanhempiensa ammattien perusteella ryhmittämällä vastanneet neljään eri luokkaan. Luokitus on sovellus Rauhalan (1966) ammattien kerrostumajasta, joka perustui 1960-luvulla suoritettuun eri ammattien arvostustutkimukseen. Rauhalan luokituksessa ammatit on jaettu kolmeen ryhmään, jotka kukin kolmeen hierarkkiseen alaryhmään, eli ryhmiä on kaikkiaan yhdeksän. Tämän tutkimuksen tarpeisiin riittää Rauhalan kolmiportainen ammattien kerrostumajako: luokka I eli "koulutetut", II eli "ammattissa toimivat"; III "työläiset ja aputyöväki". Olen kuitenkin sijoittanut maatalouden harjoittamiseen liittyvät ammatit kehittelemääni luokkaan IV, koska olen halunnut nostaa esiin nimenomaan maataloudesta eri tavoin elantonsa saavien osuuden. Luokituksessa määrääväni olen Rauhalan tapaan pitänyt isän ammattia, paitsi luokassa IV. Siihen olen sijoittanut

kaikki ne tapaukset, joissa vanhemmista molemmat tai jompi kumpi mainitaan maatalouden piiristä elantonsa saavaksi, esimerkiksi isä maanviljelijä ja äiti emäntä, isä maalari ja äiti emäntä, isä diplomi-insinööri ja äiti maanviljelijä, isä maanviljelijä ja äiti perushoitaja tai isä työmies-tilallinen ja äiti työmies-tilallisen vaimo. Tämän lisäykseni jälkeen luokitukseni ei siis vastaa Rauhalan mukaista sosiaalisesti ja arvostukseltaan alenevaa asteikkoa, vaan se enemmänkin auttaa aineistojeni yleisluonteen hahmottamista. Tutkimuksessani en siis vertaile eri ammattiryhmiä toisiinsa tai keskity vain varsin heterogeeniseen maataloudesta elantonsa saaneiden luokkaan. Sen sijaan käytän luokittelua kuvaamaan agraarisen perinnön osuuden muutoksia sukupolvesta toiseen.

Koululaisten vanhemmissa ei ole yhtään tutkimukseni vanhimpaan sukupolveen kuuluvaa. Sukupolviin 1920 - 1939 ja 1940 - 1954 syntyneet kuuluvista vastaajista enemmistö on elänyt lapsuutensa maataloudesta suoraan tai välillisesti elantonsa saaneessa perheessä; vanhemmista vastaajista kolme neljäsosaa ja nuoremmista noin puolet (taulukko 2). Nuorimman sukupolven eli vuoden 1955 jälkeen syntyneistä vastaajista noin kolmasosa on elänyt lapsuuttaan maatalouden piirissä ja yli 40 %:illa vanhempien ammatit sijoittuvat toiseen luokkaan. Kuitenkin kaikissa ammattiluokissa valtaosalla on lapsuudessaan ollut jonkinlainen kosketus maaseutumaiseen elämänpiiriin, mikä tulee ilmi eri kysymyksiin vastaamisen yhteydessä.

Kodin pihapiiri vuosisadan alusta Petäjävedellä. – Keski-Suomen museon kuva-arkisto.

Taulukko 2. Koululaisten vanhempien (yht. 440) omien vanhempien ammattiryhmien määrät ja prosentuaaliset osuudet eri ikäryhmissä/sukupolvissa

Ryhmä	Syntymävuosi/sukupolvi		
	1920 - 1939	1940 - 1954	1955 - 1964
I	1 (2 %)	9 (3 %)	3 (3 %)
II	4 (9 %)	92 (34 %)	50 (41 %)
III	5 (12 %)	46 (17 %)	31 (25 %)
IV	33 (77 %)	128 (46 %)	38 (31 %)
Yhteensä	43 (100 %)	275 (100 %)	122 (100 %)

Koululaisten vanhempien omien ammattien ryhmittely Rauhalan luokitusta soveltaen osoittaa, että kaikista vastaajista kyselyn aikoihin enää 17 % sai pääasiallisen elantonsa maataloudesta. Myös tässä on selvät erot sukupolvien välillä: niistä koululaisten vanhemmista, jotka kuuluvat 1920 - 1939 syntyneiden sukupolveen sai elantonsa maataloudesta vielä lähes 40 %, 1940 - 1954 syntyneistä vastaajista vain viidennes ja nuorimmista 1955 - 1964 enää kahdeksan prosenttia.

Kun verrataan koululaisten vanhempia ja heidän omia vanhempiaan, maataloudesta elantonsa saavien osuus näyttää yhden sukupolven aikana siis puolittuneen. Kun esimerkiksi 1920 - 1939 syntyneiden lapsuuskodeista kolmes- ja neljäsosassa elanto tuli maataloudesta, niin heistä itse sai 190 - 1990-luvuilla elantonsa maataloudesta enää alle 40 %. Toisaalta 1940 - 1954 syntyneiden lapsuuskodeista lähes puolet oli maalaistaloja, mutta vastaajista aikuisiässä vähemmän kuin viidennes oli tekemisissä maatalouden kanssa pääasiallisen elannon hankkimisen mielessä. Suhteellisesti suurin muutos on tapahtunut nuorimman sukupolven osalta. Heistä kolmasosalla lapsuuskodin elanto liittyi maatalouteen, mutta tutkimushetkellä heistä oli maatalouden harjoittajia vähemmän kuin kymmenen prosenttia.

Ammatin ja yleisemmin elannon hankkimisen puitteiden näkökulmasta tarkasteltuna agraarisen perinnön suhteellinen osuus on siis hyvin erilainen eri sukupolvissa. Toisaalta agraarisen perinnön osuus on muuttunut kaikkien sukupolvien edustajien oman elämänkulun aikana. Maatalous elinkeinona on erityisesti toisen maailmansodan jälkeisenä aikana jokaisessa sukupolvessa lapsuuskotiin verrattuna ikään kuin puolittunut. Lapsuuden agraarinen perintö vanhempien ammatin ja maataloudesta elannon hankkimisen mielessä tai yleisempänä kosketuksena maaseutumaiseen elämiseen ja ym-

päristöön on radikaalisti muuttunut vuosisadan alkupuolelta nykyaikaan tultaessa. Seuraavissa lapsuuden työntekoa ja leikkejä koskevissa luvuissa eritellen, kuvailen ja kysyn, miten ratkaisevia muutoksia tai katkoksia sitten on tapahtunut mentaalisisellä tasolla? Missä määrin aiemmin agraariseen elämään erottamattomasti kietoutuneet lapsuutta koskevat toimintatavat ja ajattelumallit, esimerkiksi käsitykset lasten työnteosta ja leikeistä, ovat jatkaneet omaa elämäänsä muistoissa ja missä määrin ne ovat “operationaalistuneet” lapsiin ja lapsuuteen suhtautumisessa?

Tuleva isäntä? – Kuv. Ulla Lipsanen 1995.

*Seuraavan aukeaman kuva: Lypsy Pohjan talolla Äänekoskella 1930-luvulla.
– Vanhan Äänekosken Kotiseutuyhdistys.*

3. Lapsuuden työnteko

Talonpoikaista, omavaraista maatalousyhteisöä¹ on luonnehdittu työnteon, nimenomaan ruumiillisen työnteon, leimaamaksi. Yhteisön jäsenten arkipäivää ja elämäntapaa on tämän ajattelutavan mukaan värittänyt ja säädellyt kokonaisvaltaisesti työnteko oman perheen tai talouden hyväksi. Tällaiseen elämäntapaan on yhdistetty kohtalaisen pysyvä ja tehokas työnjako yhteisön ja yksittäisen talouden sisällä (esim. Talve 1990, 198-202). Perinteisiin työtapoihin ja -menetelmiin perustuva maatalous tarvitsi ainakin sesonkiluonteisesti kaiken saatavilla olevan työvoiman (esim. Anttila 1974; Jokinen 1993, 124-130). Lapset olivat itsestään selvästi ilmaista työvoimaa; eräiden arvioiden mukaan traditionaalinen agraariyhteisö ei olisi selvinnyt ilman lasten työpanosta (esim. Szabó 1971, 19, 36).

Työtaitojen oppimista ja opettamista on pidetty myös tärkeänä lasten kasvatusta ja sosiaalistamiskeinona, osana aikuistumista ja aikuisen mittoihin kasvamista. Välineellisen arvon, työtaitojen hallinnan, ohella lapset ovat säistäneet työnteon yhdeksi ihmiselämän kulmakiveksi (Ruoppila 1954, 75-86, 182-186; Szabó 1971; Schlumbohm 1983; Brembeck 1986; Liliequist 1991;

¹Omaravaraisella maatalousyhteisöllä tarkoitan suhteellisen suurta omavaraisuutta yhteisön sisällä. Tällainen yhteisö tuotti ja kulutti itse pääosan tarvitsemastaan ravinnosta ja hyödykkeistä. Yhteisö myös työllisti jäsenensä. Tämäntyyppinen omavaraisuus alkoi Suomen maaseudulla murtua lopullisesti vasta toisen maailmansodan jälkeen. Omaravaraisuus näin käsitettynä ei edellytä jokaisen yksittäisen perheen tai talouden omavaraisuutta kaikissa elämän tarpeissa. Omaravarainen maatalousyhteisö ei koostunut vain talollisista, vaan siihen oli ikään kuin sisäänrakennettuna yleisemminkin agraarisen yhteisön väestöllinen heterogeenisuus.

Thorsen 1993). Työteliäisyyttä, ahkeruutta ja taitavuutta töissä on luonnehdittu suorastaan talonpoikaisideologian perustaksi (esim. Vilkuna K. 1983 [1946]; Vilkuna K. 1988 [1943]). Tämän mukaisesti voisi ajatella, että lapset ahkerasti ja nurisematta työtä tehden hankkivat itselleen statusta aikuisten silmissä.² Töihin osallistuminen ja erilaisten töiden taitaminen oli lapsille ehkä tärkein askel ainakin jonkinlaiseen tasa-arvoistumiseen tai kumppanuuteen aikuisten kanssa. (Liliequist 1991, 121.)

Maaseutuyhteisöjä ei voi historiallisessa katsannossakaan tarkastella yksinomaan homogeenisena, muuttumattomaksi ajateltuun talonpoikaisuuteen ja sen ideologiaan pohjautuvina (Markkola 1989, 56; Peltonen 1992b, 25-32). Yhteisöt ovat koostuneet sosiaalisesti hyvinkin erilaisista osasista, vaikka niiden ideologinen perusta olisikin liitettävissä talonpoikaisuuteen ja sen elämäntapaan. Ongelma on lähinnä se, miten talonpoikaisuus määritellään. Peltonen (1992b, 27) mukaan pohjoismainen käsitys talonpojasta vapaana, maata omistavana viljelijänä, talollisena, on rajoittunut. Kapea-alaisuudessaan se tuottaa vertailuongelmia, sillä esimerkiksi muualla Euroopassa talonpojiksi on luonnehdittu maatalousväestöä kokonaisuudessaan. Suomessa talonpoikaisuuden käsitettä on määritellyt tarkemmin muun muassa Anttila (1974, 14-15), joka lukee talonpoikiin niin itsenäiset tilalliset kuin vuokraviljelijätkin, "kulttuurihistoriallisessa" mielessä myös maatalouden työväen eli puhuu yleisemmin agraarisesta väestöstä. Oman värinsä perinteiseen maalaisyhteisöön ovat osaltaan antaneet säätyläiset, virkamiehet ja käsityöläiset. Myös tämän tutkimuksen maalaisyhteisöt ovat sisältäneet sosiaalisesti hyvinkin erilaisia elämisen puitteita, joskin Keski-Suomen säätyläisväestö on ollut Etelä- ja Lounais-Suomeen verrattuna perin harvalukuista. Useimmissa Keski-Suomen pitäjissä säätyläisten joukko oli niin vähäinen, ettei sillä ollut mainittavampaa vaikutusta erillisenä ryhmänä. (Laitinen 1988, 111-114.)

Suomalaisessa etnologiassa ei ole kovinkaan perusteellisesti tutkittu lasten arkipäivää työn ja lapsuuden piirteiden erilaisina kytkentöinä.³ Tyytymi-

²Etnologit ovat kiinnittäneet huomiota etupäässä agraarisen ja erityisesti niin sanotun talonpoikaisen kulttuurin lasten kasvatukseen. Kuitenkin myös työväenluokan lapsia on samalla tavoin kasvatettu uskomaan, että kova työ on välttämätöntä niin yksilön kuin perheenkin elämisen kannalta ja että työnteko sinänsä on moraalinen arvo. (Esim. Roberts 1984, 51.)

³Lapsuuden historian tutkimuksissa on keskitytty paljolti lasten kodin ulkopuolella tekemään palkkatyöhön. Tämä on yhdistettävissä mm. edistystä ja lapsen aseman parantumista korostavaan lapsuuskertomukseen (esim. Weber-Kellermann 1979). Yhteiskunnallisena ja sosiaalisena ilmiönä lasten työnteko on kiinnostanut eri alojen tutkijoita pääasiassa vasta, kun lapset työntekijöinä ovat tulleet ulos kotipiiristä. Thorsen (1993) on kiinnittänyt huomiota siihen, että maaseudun peruselinkeinoihin liittyvillä lasten töillä on huomattavasti pitempi perinne kuin lasten tehtaissa työskentelyllä. Szabó (1971, 36) onkin esittänyt, että lapsityövoiman hyödyntäminen teolli-

nen toteamukseen lasten osallistumisesta työntekoon aikuisten mukana ei riitä kertomaan siitä, miten lapsuuden työnteko on koettu, miten se on jäsentänyt lapsuutta tai värittänyt lapsuusmuistoja. Se ei myöskään kerro siitä, mitä kaikkea lapset oman kodin hyväksi ovat tehneet tai missä mielessä ja merkityksessä aikuiset ovat lasten työpanokseen suhtautuneet tai sitä arvioineet: miten tietoisesti lapsia on ohjattu työntekoon, oliko työntekoon kasvaminen ja kasvattaminen itseisarvo sinänsä, vai katsottiinko lasten työllä olleen myös taloudellista merkitystä? Oma kysymyksensä on se, miten maaseutuyhteisöissä erityisesti talonpoikaisuuteen liitetyt työn ihanteet ja työnteon kunnioitus historiallisessa mielessä kantavat: mieltävätkö esimerkiksi 1980 - 1990-lukujen vanhemmat lastensa työntekoon opettamisen merkitykselliseksi, tai millaisia kokemuksia ja ajatuksia lapsilla itsellään on työstä ja työnteosta? Tarkastelen edellä kuvattuja kysymyksiä viidessä alaluvussa. Ensimmäiseksi käsittelem työnteon aloittamista ja muistoja varhaisimmista töistä. Toinen kokonaisuus liittyy työtehtävien oppimiseen ja työnteon arvostuksen omaksumiseen. Kolmanneksi erittelen sukupuolen mukaiseen työnjakoon kasvamista ja siitä poikkeamia. Neljännessä alaluvussa käyn läpi erilaisia töitä, joissa lapsina muistetaan ollun mukana. Viidentenä kohtana tuon esiin erään agraarisen kulttuurin erityispiirteen: lasten suhteen ja suhtautumisen eläimiin.

TYÖHÖN “KUN KYNNELLE KYETTIIN”

TYÖNTEON ALOITTAMISIKÄ

Veikko Ruoppilan (1954, 182-183) mukaan viime vuosisadan vaihteen kansanomaisen kasvatuksemme tähtäsi nimenomaan siihen, että lapsesta tulisi omalla työllänsä itsensä elättävä, yhteiskuntaan sopeutuva kansalainen. Kuusi, seitsemän vuotta täyttäneiltä lapsilta saatettiin jo vaatia sellaisia työsuorituksia, että he hankkivat elatuksensa kätensä työllä. Kuvaavaa on, että lasten työn-

suudessa pohjautui talonpoikaiseen traditioon lasten työliön osallistumisesta. Kuitenkaan lasten työntekoa kotipiiriin ja maatalouden parissa ei ole juurikaan pidetty tutkimuksen arvoisena. Tosin viime vuosina yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa on sivuttu lasten kotipiiriin työntekoa nykyperspektiivistä (esim. Sohlberg 1990; Alanen 1992). Suomalaisen etnologian piirissä lasten työnteko on ollut esillä kansatieteen yleisesityksissä sivujuonteena maaseudun erilaisten työtehtävien kuvauksissa (esim. Vuorela 1983; Talve 1990). Toisaalta lasten työnteko on ollut yhtenä näkökohtana perinnetieteellisissä lapsuuden ilmentymien tutkimuksissa (Hämäläinen-Forslund 1987, 223-235; Lönnqvist 1992, 195-201).

teon tärkeyttä korostava ajattelutapa leimasi myös lastensuojelutoimia vielä pitkään kuluvan vuosisadan puolelle. Maaseudulla kunnanvaivaisten ja lasten antaminen elätteelle, huutolaisiksi, heistä vähiten tarjoavalle jatkui 1900-luvun alkuvuosikymmenille (Pulma & Turpeinen 1987, 67-77). Huutolaislapset, "kunnan eläit", joista joillakin vanhimmilla haastatelluilla ja museoviraston kyselyjen vastaajilla oli omakohtaisia muistoja, lunastivat asumisensa ja ravintonsa muistelusten mukaan joskus kohtuuttomaksi koetulla työnteolla. Varattomien lasten huoltotyötä vuosisadan vaihteen molemmin puolin harrastivat niin ikään yksityiset hyväntekeväisyysjärjestöt ylläpitämällä köyhien lasten työtupia. Näissä lapset saivat työtään vastaan päivittäisen ruuan ja yöspidon. (Eenilä 1971; Pulma & Turpeinen 1987, 87-97.) Monissa vuosisatamme alkupuoleen ajoittuvissa lapsuusmuisteluissa lapsuuskotikin näyttäytyy eräänlaisena armeliaisuuden tyyssijana, jossa yhteisen puuropadan ääreen pääsi vain työtä tekemällä:

Jokainen teki sitä työtä, mihin pystyi. Työn tekoon oli pakko. Muistan lapsuudestani tapauksen, joka on säilynyt mielessäni koko elämäni ajan. Olin ehkä 7 vuotias, jolloin perunannoston aikana en olisi mielelläni poiminut perunoita, sillä täysinäiset noukkoskopat olivat raskaita käsitellä. Tähän isäni sanoi kylmän ehtonsa - "jos ei perunoiden noukkiminen miellytä, saat lähteä huomenna kerjuulle". "Työtä on tehtävä elääkseen." Tällaista se oli elämä minun lapsuudessani. (MV:EL1991/383, mies s. 1915.)

Koneistamatonta ja omavaraista maataloutta on luonnehdittu elämäntavaksi, erotuksena palkkatyön kaltaisesta ammatin harjoittamisesta (esim. Anttila 1974). Tähän elämäntapaan olennaisesti liittyvän ja sen edellyttämän ruumiillisen työn tekemisen on katsottu olleen maataloudesta elantonsa saaneelle arvo sinänsä. Nimenomaan ruumiillisen työnteon arvostukseen on liitetty myös muita talonpoikaiseksi luonnehdittuun maailmankuvaan kuuluvia asenteita ja arvostuksia. Lapsuuden tutkimuksen yhteydessä ei voi esimerkiksi olla törmäämättä koulutuksen ja (ruumiillisen) työn vastakkainasetteluun. Toisaalta Max Weberin (1980 [1905]) mukaan nimenomaan protestanttinen etiikka loi kapitalistisen hengen, työn avulla yksilöllisiin päämääriin ja menestykseen ponnisteleavan asennoitumisen. Työnteon kokeminen itsetarkoitukseksi ja kutsumukseksi saavutettiin Weberin mielestä pitkällisen kasvatusprosessin avulla. Tässä oli kulmakivenä talonpoikaisen työnteon arvostamisen mukaisesti protestanttisen etiikan ajatus siitä, että työteliäästi ja säästäväisesti elävä ihminen toimii moraalisesti oikein ja hänen työllään oli Jumalan siunaus.

Mikäli lasten mahdollisimman varhainen työntekoon oppiminen ja työkasvatuksellisenä ja ideologisenä tavoitteena ovat olleet oleellinen osa enkulturoitumisprosessia, vanhemmat ovat tavalla tai toisella joutuneet määrittelemään ajankohdan tai ikävaiheen, jolloin lasten haluttiin osallistuvan työntekoon. Museoviraston Lapsi ja työ -kyselyssä (1978) tiedusteltiin vastaajilta heidän muistojaan ensimmäisistä kotipiirin töistään ja sitä minkä ikäisenä niitä tehtiin. Samantapaiset kysymykset sisältyivät koululaisten vanhemmille osoittamiini kyselyihin. Työnteon aloittamisen teemaa käsiteltiin myös haastatteluissa ja koululaiset kirjoittivat kotipiirinsä töistä. Koululaiset eivät kirjoitelmissaan nimenomaisesti muistele, vaan kuvaavat työntekoa ja sen merkitystä 1980-luvun ja 1990-luvun alkupuolen lasten kokemuksina. – Tätä kirjoitettaessa niistäkin voitaisiin jo kertoa muistoina.

Museoviraston kyselyihin vastaamista voi luonnehtia teemaattiseksi kirjoittamiseksi, mistä johtuu, että vastausten tarkkuus ja laajuus vaihtelevat – aivan kuten teemahaastattelussakin painopisteet ovat erilaisia haastateltavien mukaan. Kun vastauksista etsitään tarkkoja ”tietoja”, tuottaa kyselyaineisto jossain määrin ongelmia. Museoviraston Lapsi ja työ -kyselyn vastaajien muistelukset vaihtelevatkin pituudeltaan huomattavasti eikä kaikissa ole töiden aloittamisikää täsmällisesti esitetty. Miesvastaajista yli kaksi kolmasosaa ja naisvastaajista hieman yli puolet on kuitenkin eksplisiittisesti arvioinut ikävuoden tai ikävuodet, joihin ensimmäiset muistot työnteosta ajoittuvat.

Kaikissa niissä vastauksissa, joissa töiden aloittamisikä on täsmällisesti ilmoitettu, korostuu, että työntekoon muistettiin osallistutun hyvin nuoresta: ”heti kun kynnelle kykeni”. Sekä naisista että miehistä kaksi kolmasosaa muisteli olleensa ”vakavammin” mukana työnteossa viiden tai kuuden, joisakin töissä jo kolmen tai neljän ikäisestä. Kolmasosa nais- ja miesvastaajista aloitti työnteon muistamansa mukaan seitsemän ja yhdeksän ikävuoden välillä. Kokonaisuutena eri-ikäiset miehet ja naiset muistelivat työnteon aloittamista samansuuntaisesti. Vain yhden naisvastaajan (s. 1890) mielestä lapset ylipäänsäkin olivat jo toisella kymmenellä töihin ryhtyessään, oman työntekonsa hän muisteli alkaneen noin neljätoistavuotiaana:

Lapset ovat olleet jo toisella kymmenellä, kun ne on otettu mukaan työhön. Eihän niitä ihan pieninä. Mukana sai olla ja yrittää miten halusivat. Sitten kun kouluun menivät, oli osallistuttava loma-aikana työhön. Kesällä osallistuin heinäntekoon ja lantun perkaamiseen. Olin siinä 14 vuojen, kun aloin olla mukana työssä. (MV:KA21/679.)

Koululaisten vanhemmista noin kolmasosa muistaa aloittaneensa työnteon ennen kouluikää. Töihin osallistuttiin esimerkiksi seuraavasti: ”Aloitet-

tiin alle kouluikäisenä kukin voimiensa mukaan esim. tiskausta, lattian lakaisua, halkojen hakemista jne. pikkuuskareita” (K91N041/52). Yli kolmasosa ajoittaa työnteon aloittamisen ikävuosiin seitsemästä yhdeksään. Vajaa kolmannes muistelee työnteon alkaneen yli kymmenvuotiaana. Eri ikäryhmien välillä ei ole eroja siinä, milloin työnteko muistetaan aloitetun. Miehet ja naiset ajoittivat työnteon aloittamisen samantapaisesti. (Taulukot 3 ja 4.)

Taulukko 3. Koululaisten äitien kyselyssä ilmoittamat iät, jolloin on aloitettu työnteko (prosentit kokonaislukuina)

Ikävuosi	Syntymävuosi/sukupolvi			Yht.
	1920 - 1939	1940 - 1954	1955 - 1964	
3 - 6	4 (25 %)	43 (32 %)	22 (30 %)	69
7 - 9	6 (37 %)	58 (44 %)	29 (39 %)	93
10 - 12	6 (37 %)	30 (23 %)	23 (31 %)	59
13 - 16	0 (0 %)	1 (1 %)	0 (0 %)	1
Yhteensä	16	132	74	222

Taulukko 4. Koululaisten isien kyselyssä ilmoittamat iät, jolloin on aloitettu työnteko (prosentit kokonaislukuina)

Ikävuosi	Syntymävuosi/sukupolvi			Yht.
	1920 - 1939	1940 - 1954	1955 - 1964	
3 - 6	7 (32 %)	27 (26 %)	11 (35 %)	45
7 - 9	9 (41 %)	49 (47 %)	11 (35 %)	69
10 - 12	6 (27 %)	27 (26 %)	8 (26 %)	41
13 - 16	0 (0 %)	2 (2 %)	1 (3 %)	3
Yhteensä	22	105	31	158

Miehistä kysymykseen jätti vastaamatta vajaa kymmenen prosenttia ja muutamat muistelivat aloittaneensa työnteon “heti pienestä pitäen” tai “pikkupojasta”. Naisista vain muutama jätti vastaamatta ja lähes kymmenen prosenttia vastasi tapaan “pienestä pitäen”, “niin pienestä kuin muistan” tai “heti kun kynnelle kykeni”.

Museoviraston kyselyn vastaajat, joiden muistot ajoittuvat viime vuosisadan loppupuolelle ja tämän vuosisadan alkuvuosikymmeneen, muistavat yleis-

simmin töihin osallistumisen alkaneen ikävuosien kolme ja kuusi välillä. Tavallisesti myös kerrotaan niistä töistä, joita tämänikäiset tekivät. Muistelusten mukaan pienillekin lapsille löytyi soveltuvia työtehtäviä, joiden suorittaminen oli osin lapsen itsensä vastuulla. Olennaista on se, että vastaajilla on työntekoon liittyviä muistoja niin varhaiselta elämänsä ajalta kuin ylipäänsä oletetaan omaelämäkerrallisia muistoja voivan ollakaan (esim. Nelson 1993b). Työnteon kuuluminen erottamattomasti jo varhaislapsuuteen kertoo kuluvan vuosisadan ensimmäisten vuosikymmenten lapsuudesta kollektiivisina muistoina, joihin tosin liittyy myös yksilöllisiä muistoja aina muistettavissa olevasta varhaislapsuudesta lähtien.

Koululaisten vanhemmista suurin osa muistaa aloittaneensa työnteon kouluiässä. Sen jälkeen kun yleinen, kaikkia kouluiän saavuttaneita lapsia koskeva oppivelvollisuus vakiintui (maaseudulla 1930-luvulla), koulunkäynnin aloittamisesta on kehittynyt monessa mielessä lapsuutta määrittelevä rajapyykki. Samalla siitä on luontevasti tullut lapsuusmuistojen jäsentäjä. Toisaalta kouluikään ajoittuvista tapahtumista voi ollakin mieleen palauttavissa monenlaisia omaelämäkerrallisia muistoja, sillä kouluiän kynnyksellä lapset alkavat hallita kieltä ja kulttuurinsa käsitteistöä, mikä puolestaan auttaa jäsentämään kokemuksia (Schachtel 1982, 192, 196-198; Nelson 1993b). Toisin sanoen lapsen kehityksessä tapahtuu olennaisia muutoksia, jotka auttavat niin kokemusten mieleenpainamisessa kuin muistojen mieleen palauttamisessakin.

“HAAVEET OLIVAT ENEMMÄN PIENET”: TYÖNTEKO JA ELÄMÄNKULKU

Lapsuudenaikaisen työnteon varhaisimmat muistot kiinnittyivät monilla kyselyaineistojen vastaajilla tiettyyn ikään. Kuitenkin erityisesti jotkut vanhimmat vastaajat ja haastateltavat painottivat, ettei varsinaista ikärajaa lasten töihin velvoittamiseksi ollut. Elämän olosuhteet ja realiteetit määräsivät käytännössä töiden aloittamisen; samaan on viitattu muissakin “entisajan” lasten kotipiirin töitä sivuavissa tutkimuksissa (Ruoppila 1954, 75; Hedlund 1943-44, 75; Fabricius 1971, 41).

Vahvasti muistoissa korostuva tulkinta onkin, että lapsia ohjattiin työntekoon pienestä pitäen, heti kun sai “mahansa kynnyksen yli” (MV:K32/94). Työ oli ruumiillista työtä, sitä tehtiin “heti kun yhen halon saatto” [jaksoi kantaa] (H81N1896, 1), tai “niin pienestä kuin harava pysyi kädessä” (MV:KA21/772). Sanonnat jo kertovat, että työntekoon muistelusten mukaan osallistuttiin jossakin muodossa varhaislapsuudesta lähtien. Ilmaisut

kuvastavat myös sitä, että pientenkin lasten työntekoa pidettiin itsestään selvänä, maalaismaiseen elämänmenoon luonnostaan kuuluvana. Lapsilla ei työntekoon osallistumisen sijaan muistelusten mukaan oikeastaan muita vaihtoehtoja ollutkaan. Fragmentaarisimpiinkin lapsuusajan työntekoa koskeviin muistikuviiin sisältyy tunnelma alati tekeillä olevista töistä, joista osan aikuiset auktoriteetteina velvoittivat lasten tehtäviksi. Työn paljous, työntöön välttämättömyys ja arvostaminenkin määrittivät kaikenikäisten lasten ajankäytön, kuten 1940-luvun alun lapsuuttaan muisteleva nainen kertoo:

Lapset otettiin työhön niin varhain kuin he suinkin pystyivät jotain tekemään, hyvinkin 5-vuotiaasta lähtien ja aikaisemminkin jos työpaikka oli kaukana talosta, johon he eivät voineet yksin jäädä. Silloin aika piti saada kulumaan muuten vain. Leikkikaluja ei ollut mukana ja siksi yritin tehdä jotain, mutta äitini varsinkin oli hyvä ”työnjohtaja” ja hän pani meidät sopivaan työhön. Naapurien kertoman mukaan juuri meidän perheessä teettäminen oli tavallista rajumpaa. (MV:KA21/200.)

Ennen kuin kansakoulu 1920 - 1930-luvuilla ja koulunkäynti yleisemminkin myöhemmin vuosikymmeninä alkoi vakiintua osaksi lasten elämäntapaa, lasten tulevaisuus oli vahvasti sidoksissa tuttuun, vanhemmilta ja lähiympäristöltä perittyihin työntöön määrittämiin ajattelu- ja toimintatapoihin. Lasten omaa elämäntapaa ja tulevaisuuteen suuntautumista ohjailivat aikuisten päätävä ohella heiltä opitut käyttäytymismallit, jotka vähitellen sisäistyivät tai olosuhteiden pakosta oli sisäistettävä oman elämän ohje- ja nuoraksi.

Maaseudun tytöille palvelijaksi, piiiaksi tai kotiapulaiseksi lähtö oli lähes ainoa mahdollisuus kodin ulkopuoliseen ansiotyöhön. Samaa olivat usein äiditkin ennen naimisiin menoaan tehneet ja näin oli malli työntöön tulevaisuudelle valmis. Mielikuvat tulevasta eivät kuitenkaan välttämättä vastanneet todellisuutta. Mutta vaikka esimerkiksi haave palvelupaikan omasta huoneesta jäikin vain haaveeksi, takasi kotiapulaisena olo luontaisuuksiaan sentään jonkinlaisen asumisen, ruoan ja palkkaakin:

Äitini Ida Järvinen s. 1899 on ollut palveluksessa ja lasten hoitajana rikkaissa perheissä. Oli itsestään selvyyttä lähteä kotiapulaiseksi. Toivoin että koulu loppuisi pääsisi töihin. Niin olisin vapaa äidin holhouksesta. Minulla oli myös mielikuva millaista apulaisen elämä on. Asuimme [pehtorin perheenä] – pappilassa. Samasta eteisestä mentiin meidän puolelle ja pappilan keittiöön. Keittiön ovi oli joskus auki siellä hääräsi keittäjä Hilda ja sisäkkö Elma siniruudulliset leningit ja valkoiset

esiliinat edessä. Keittiöstä mentiin heidän huoneeseensa kävin siellä äidin kanssa. Heillä oli valkoiset huone kalut ja pesukomuutti. Meilläkin oli kamarissa valkoiset huone kalut oli sen ajan muotia. Olin kymmenen vuotias muutimme Saarelle omaan taloon. Ollessani kotiapulaisena vain yhdessä paikassa oli oma huone. Muuten jouduin keittiössä nukkumaan. Äiti sanoi ole vain kotiapulaisena, sinulla on asunto ja ruoka saat palkaakin jos menet tehtaaseen töihin pitää maksaa vuokraa ja ostaa ruoka siihen se palkka menee. Ja kotiapulaisena opit sivistyneet tavat. (MV:K 32/438, nainen s. 1922.)

Valmiiseen malliin sovittautuminen on aina itsetunnon koetinkivi tai mittari. Muisteluaineistoissa onkin esimerkkejä siitä, kuinka tuttuun ja koeteltuun tyytymisen muistettiin vaivanneen mieltä jo lapsena tai sen koettiin rajoittaneen oman identiteetin kehittymistä. Tuttuun alistuminen oli kuitenkin turvallisempaa kuin heittäytyminen uuteen ja tuntemattomaan. Toisaalta vaikka jonkinlaista omaehtoista valintaakin olisi voinut tehdä, valinnan vapaus oli ikään kuin näennäistä. Olosuhteet ja yllättävät sattumat, joista usein mainitaan äidin tai isän kuolema tai sota-aika, vaikuttivat tuleviin ratkaisuihin. Esimerkiksi jo valmiiksi suunniteltu koulunkäynnin jatkaminen keskeytyi yllätyksen edessä. (Vrt. Gullestad 1994, 260.) Alistumista voitiin muistella perustella myös alemmudentunnolla tai ylipäänsä oman itsetunnon kriittisellä arvioinnilla:

Minun opettajani antoi ainekirjoituksen, "Mikä sinusta tulee isona?" Minun aineeni oli lyhyt. Muistan kun ajattelin ... eihän minusta mitään voi tulla kansakoulupohjalta ... eikä minulla ollut lukuhalujaakaan, eikä ollut laskupäätätkään. Siksi minä kirjoitin lyhyen aineen. "Minusta tulee kotiapulainen, palvelia, jos kelpaan siihenkään. Mutta kun teen työni hyvin niin pidetään palveluksessa. En halua korkeita ajatella, kun vain pärjäisin palvelijana". (MV:EL1991/440.)

Kun lähtökohdat ovat rajalliset, sukupolvien välinen solidaarisuus todennäköisesti vahvistaa sosiaalisen liikkuvuuden rajoja, ajautuminen aiempien sukupolvien poluille on tällöin helpommin hyväksyttävissä (Bertaux-Wiame 1993, 39-50). Tämä ei ole ristiriidassa sen kanssa, että mitä vähäisemmät olivat kodin taloudelliset voimavarat sitä todennäköisemmin ja sitä nuorempana koti oli jätettävä; lähtö koski yhtä lailla tyttöjä kuin poikiakin (vrt. Apo 1995, 216). Toisaalta varakkaamman kodin perintö saatettiin kokea myös taakkana, kotitalon työt ja aikaisempien sukupolvien saavutukset sitoivat oman elämän hallintaa ja valintoja:

Opinhaluni oli nuorena suuri, halusin opettajaksi, mutta ei se tullut kuuloonkaan. Tärkeää oli vain kodin työt silloin kaikilla talojen nuorilla, ei huomioitu nuoren tulevaisuutta. (MV:EL1991/505.)

Vanhempien odotusten muistettiin kohdistuneen itse asiassa jo syntymättömään lapseen. Perheen ensimmäisestä lapsesta, viimeistään jo toisesta, odotettiin poikaa, josta kasvaisi talonpidon ja suvun jatkaja, koska ”tytöstä se kuin suku katkesi” (MV:K32/298). Tosin muisteluaineistot kertovat myös siitä, että poika oli tärkeä nimenomaan isolle talolle, varattomammissa oloissa poikaa vain oli ”syötettävä pitempään”, tytöt sen sijaan saatiin poikia aikaisemmin naimisiin ja toisten syötettäväksi (esim. MV:K32/400).

Tietysti agraarisissa oloissa on aina ollut myös sellaisia, jotka katkaisivat napanuoransa kodin ja suvun perinteisiin tai jotka ylipäänsäkin tekivät totutusta poikkeavia ratkaisuja tulevaisuutensa suhteen. Vuonna 1916 syntynyt mieshaastateltu ikään kuin todeten hyväksyy tavanomaisen vanhempien ammatin periytyvyyden, mutta omassa elämässään kertoja on kuitenkin toiminut toisin. Hänen autonasentaja-ammatin valintansa kulminoituu eräänlaiseen elämänuran avainpisteeseen⁴, jonka hän muistellessaan tulkitsee hyvinkin selkeäksi elämänsä käännekohdaksi:

Haaveet olivat enemmän pienet, että oli enemmän sellasta, että mitä teki vanhemmat, se periyty. Tavallaan siinä tuli koulutus ja kiintymyskin siihen mitä sitten aikuisena teki. Mutta kun alko autoja ilmaantua, se rupes kiinnostamaan ja aattelin, että perhana! Sillä se tuli klopina autokin tehtyä. Ja aattelin, että kyllä se on auto saatava. Kolmentoista, neljäntoista paikkeilla ajoin itestäni ensimmäistä kertaa Mäkeläisvainaana autolla. Maatiloilla ja semmosilla tottuivat, vähemmän oli jotka ajatteli, että mikä minusta isona tulee. Oli seppiä, tuli seppiä, että enemmän periyty. Jos oli varakkaampia taloja, joku vanhemmista lapsista naimisiin ja vanhemmat avusti, että jostain tila sille. (H82M1916, 8.)

Toisaalta lapsuudessa opittua työntekoa ja taitoja arvostettiin eräänlaisena pääomana, jota voitiin hyödyntää myöhemmässä elämässä. Kun tämän pääoman merkitystä mitataan muistellessa vuosikymmeniä myöhemmin, taitojen oppiminen ja työnteko kaikkienensa koetaan nimenomaan posi-

⁴Elämänuran avainpiste tarkoittaa sellaista tilannetta ihmisen elämänkulussa tai uranvalinnassa, jossa yksilö kokee ulkopuolisen vaikutuksen peruuttamattomasti ohjanneen hänen valintojaan. Tehdyt ratkaisut eivät noudata yleisiä malleja, mutta ne tuntuvat intuitiivisesti oikeilta. (Ks. Häyrynen 1995, 369-370.)

tiivisena elämän arvona. Vuonna 1896 syntyneen naisvastaajan muistelukseen lapsuudenaikainen kiireetön elämänmeno, oikeamieliset vanhemmat ja hyvä lapsuuskoti, menneet mutta muistoissa elävät, nostalgisoituvat eräänlaiseksi myytiksi onnellisesta ja harmonisesta lapsuudesta (vrt. Schachtel 1982, 198-199; Samuel & Thompson 1990, 7-8). Muistelija tulkitsee ja haluaakin tulkita sisäistäneensä työn tärkeyden ja kunnioituksen jo lapsuudessaan, ja tulkinasta on kehittynyt perustava retorinen juonne hänen oman elämänsä arvoinnissa:

Minusta kaikki työn oppiminen ja tekeminen oli mielekästä. Ei silloin ollut turhaa kiirettä. Eikä minua koskaan pakotettu työhön. Ja vapaata oli riittävästi. -- Olen suuresti kiitollinen Jumalalle joka antoi minun syntyä hyvään kotiin hyvien vanhempien lapseksi. Olen pitkään elämäni varrella tarvinnut kaikkia kotona opittuja taitoja kouluutukseni lisäksi. Kotini on vanha sukutila --. Ja on vielä samalla suvulla. -- Olin ennen naimisiin menoani opettajana kotipitäjässä. Jouduin seuraamaan lasten elämää. Silloinen lapsijoukko oli "kultaista" sekä lapsuus leikeissään, että koulussa. En muista pahoja lapsia olleenkaan, eikä tarvinnut rankaisua käyttää. Olen vieläkin yhteydessä heihin. Eilen viimeksi sain kirjeen ja lahjan 65 v poikaoppilaaltani. Paha lasta ei synny - aikuiset tekevät heistä hyviä, tai pahoja. Aikuisten esimerkki vaikuttaa. Toivoisin, että äidit hoitaisivat pienenä lapsensa, jos suinkin

Pojat naisten mukana vastojen teossa 1938. – Lauri Hytösen kuvakokoelma.

on mahdollista. Rehellinen, tasapainoinen äiti ymmärtää lastaan ja opettaa häntä entis ajan tapaan rakastamaan Jumalaa ja isänmaata. (MV:KA 21/327.)

Pienten lasten totuttamista tai mukaan ottamista työnteekoon ei muisteluksissa varsinaisesti kyseenalaistettu. Sen sijaan lasten työvelvollisuuksia saatettiin kritisoida, etenkin kun muisteltiin lapsuudenaikaisen työmäärän lisääntymistä iän karttuessa. Vanhempia arvosteltiin myös ahdasmielisyydestä tai ymmärtämättömyydestä. Lapsiin ei esimerkiksi luotettu tarpeeksi, heidän kykyjään epäiltiin, tai heidän lapsenomaisuuttaan ei oivallettu.

Olin vilkas lapsi ja nautin työnteosta, ja pidin kovasti pienemmistä lapsista. Kaikki muu oli mieluista mutta ei lattian siivoaminen. Lapsille määrättiin kuin halpa-arvoisempia töitä ja sanottiin, että tyvestä puuhun nouseaan. Olisin halunnut leipoa, lypsää lehmiä, pestä vaatteita ja keittää ruokaa mutta sitä ei saanut tehdä että ruokaa menee hukkaan. Aina kun äiti lähti pois kotoa leivoimme salaa kaakkuja, keitimme milloin mitäkin. (MV:KA 21/817.)

Lapset otettiin mukaan työmaalle, esim. pellolle tai riiheen niin pieninä kuin ne pystyivät tulemaan toimeen, noin 3-4 vuotiaina. Vähän isompana piti jo olla työssä mukana vointinsa mukaan. Kevyimpiä,

Pappa ja pojat verkkoja värjäämässä 1960. – Kuv. Olavi Hytönen.

toisarvoisia passinkeja piti tehdä ja kun yritti tehdä aikuisten työtä, sanottiin usein: Semmosta sinä tekisit jota et vielä pysty tekemään. (MV:KA21/149.)

Työntekoon, usein myös ensimmäisten töiden muisteluun, voi liittyä toiminnan kokemuksellisuutta värittävä mielihyvän tunne: työ on ikään kuin leikkiä (Korkiakangas 1990). Muistoissa työn ja leikin välinen ero ei aina olekaan selkiintynyt, työtä ei mielletä pakonomaiseksi aherrukseksi ja velvollisuudeksi, paremminkin omaehtoisesti virinneeksi ja leikinomaiseksi. Sen koetaan olleen pienen lapsen ”vakavaa” työtä, samalla kokemuksellisesti nautittavaa. Leikinomaisuuden yhdistymistä pienten lasten työntekoon muistelitvat kaikenikäiset vastaajat.

Neljän, viiden vanhana tytöt opetettiin kutomaan ensin sukkanauhaa kahdella puikolla. Siihen oikein innostui, kun ei ollut leluja, mutta aikaa oli kuitenkin kuluttettava. Välillä aina juostiin ulos leikkimään ja sitten taas tupaan kutomaan. (H82N1898, 3.)

Ensitöinä muistan kananpesäin etsimisen ja tiilten kannon kattoa tehdessä vuosia en muista. Työ oli samalla leikkiä ja työtä, ehkä työnantajat osasivat käsitellä lapsia ja puuha sekä ympäristö ovat aina kiinnostaneet olleet mieluisia. (MV:KA21/436.)

Petasin petini, joka päivä ja joskus tiskasin, ja siivosin äidin ja isän kanssa melkein joka kerta, kun siivosimme. Minusta se oli aika hauskaa, mutta nykyään se maistuu puulle. Kyllä minä siltikin tiskaan, petaan petini, ja siivoan äitini, ja isän kanssa. (A91/P4.)

Varhaislapsuudesta lähtien alkanut työnteko ja erilaisista työtehtävistä huolehtiminen voivat muistoissa kiertyä yhtenäiseksi kertomukseksi, jota jaksottavat eri ikävaiheisiin ajoitetut itsenäisesti suoritettut työt. Esimerkkinä 1911 syntyneen naisen kertomus, jossa hän sulkuihin sijoittamallaan itseään ja lapsiaan luonnehtivilla lisäyksillä ikään kuin varmentaa kollektiivisia muistojaan myös henkilökohtaisiksi muistoiksi ja käytänteiksi:

Monellakin torpan äidillä oli pakko kyllä kuljettaa jo kapalolasta mukana työpaikoilla kesällä. (Niin myös näin oli itselläni) 4-5 vuotiaat lapset olivat jo työssä mukana. Viljan leikkaajan perässä noukkivat tähkiä pieneen pärekoppaan ja perunapellolla taas perunoita ja marjoja noukkivat ihan kummasti. Tai sitten hoitivat pienempiä lapsia. (Näin

tein itse ja näin tekivät omat lapseni) Minä itse hoidin 2 ja 1 vuotiaita siskoksiani 10 vuotiaana. Kirnusin voin pitkällä mäntä kirnulla tuolilla seisten. Pesin lasten pyykit lakaisin lattiat kannoin puita, vedin vettä talvella avannosta 150 mt päästä kelkalla. Lämmitin saunaa, kannoin sinne veden noin 10 mt päästä kesällä. Marjoja noukittiin tingillä. Samoin lehtiä riivittiin koppa kaupalla. Jo 10 vuotiaana osasin leipoa ja keittää monenkin laista ruokaa. Hoitaa karjaa ja lypsääkin lehmiä. -- Työt muuttuivat iän mukana raskaammiksi. 14-15 vuotiaana piti tehdä sama kuin aikuisten. Aamusta iltaan tehtiin kaikenlaista pientä työtä äidin avuksi joka ikäkaudella. Ne lapset jotka pääsivät kouluun niille jäi työnteko talvella melkein olemattomaan. (Itse en ole koulua käynyt kuin joulusta kevääseen). (MV:KA21/565.)

Muistelija korostaa muisteluksensa omakohtaisuutta myös täsmällisin luvuin: tietyt työt tietyn ikäisenä, tarkat veden nouto- ja kantomatkojen pituudet. Samalla hän ikään kuin arvottaa lapsuutensa töitä, ne olivat lapselle vaativia, mutta suorituksina saavutuksia. Tyypillisesti vuosisadan alkupuolen naisten tavoiteltavia taitoja olivat kertojan muistoihin kuuluvat leipomisen ja lypsämisen hallinta. Muisteluksensa päätteeksi hän vielä suhteuttaa omaa lapsuuttaan parempiosaisiin, kouluja käyviin, mikä vielä lisää kertojan kokemuksissa hänen lapsuusaikansa työnteon arvoa.

Vuosisadan vaihteessa ja tämän vuosisadan ensimmäisinä vuosikymmeninä työtä tehtiin paljolti ilman koneiden apua, työtä riitti kaikille, lähestulkoon iästä riippumatta. Naisten työpanos oli tarpeen myös ulkotöissä ja usein vauvaikäisetkin lapset vietiin työmaalle. Töissä "olttiin mukana" jo ennen kuin mukanaolosta ylipäänsä voi säilyä minkäänlaisia mieleenpalautettavia omaelämäkerrallisia muistoja.

Kyllä lapsia jouduttiin ottamaan työn rintaan aivan vauvasta lähtien, jos ei ollut kotiin jäävää hoitajaa, siellä ne nukkuivat vaatteesta tehdyssä keinussa puiden välissä, ja eväät oli äidin mukana, ei sitä ennen juuri pulloa ja tuttia lapsilla ollut, sitten vähän isommat olivat mukana omissa leikeissään, ja aina sitä tehden, kun vähänkin kyettiin ottamaan osaa helpompiin töihin, mitään ikäraja ei tunnettu. (MV:KA21/308.)

Töiden aloittamisikää mieleen palauttaessaan muistelija usein hahmottaa tapahtumaa kytkemällä sen johonkin nimenomaiseen työhön tai esimerkiksi työkalun käyttöön (vrt. Radley 1990). Muistikuva tuntuu muistelijan mielestä liittyvän ensikertaiseen tapahtumaan. Monesti tällainen henkilökohtainen

Leivän teon opissa. – Keski-Suomen museon kuva-arkisto.

muisto kehittyy kerrottaessa eloisaksi muistoksi kertojan elävöittäessä kertomustaan sisällyttämällä siihen itselleen tärkeitä yksityiskohtia:

Muistan että olin alle kouluiän kun tein jo pieniä töitä, joita äiti ja mummo pyysivät tekemään. Olin noin viisivuotias kun työnäni oli hakea pesästä kananmunat ja ruokkia pikkukangat. Niille piti viedä kauraryyniä aamulla ja päivällä ja huolehtia ne yöksi emon kanssa isoon silppukonttiin ettei kissat ja haukat vie poikasia. Emokana oppi minut tuntemaan niin ettei sen poikasiin ollut aikuisten vara koskea. Myös kissalle ja koiralle ruuan antaminen oli vakituinen työni. (MV:KA21/817.)

Siinä minkä ikäisenä lapset työhön otettiin ei ollut mitään sääntöä. Kun vanhemmat meni omille töilleen otettiin lapset mukaan, niinpä muistelen alle 5 v. olleeni äidin mukana pellon kuokoksella ja heinäpellolla. Perunakuokka minulla oli, jolla yritin kuokkia, vaan luonnollisesti siitä ei mitään tullut. -- Aikaisimmat muistot heinäpellolta on siinä 5-6 vuotiaana. Meillä laitettiin siihen aikaan heinät haasiaan, niitä puita minä olin vetämässä: pääpuita, pönkkiä, riukuja ja sitten haravoitiin sen kun voimat riitti. Sitten kun heinää koottiin, isä kanto ruokovitsalla ja minä sisareni kanssa sain ladossa telmiä heiniä kasaan. (MV:KA21/290.)

Lapsuusajan ensimmäisten töiden muistoon voi liittyä myös työtä kohtaan tunnettua vastenmielisyyttä, joka osaltaan auttaa muiston säilymistä ja mieleenpalauttamista. Epämieluisen ja omasta mielestä epäoikeutetusti velvoitettujen töiden tekeminen on tuottanut vahvasti tunnepitoisia kokemuksia, jotka ovat muistelijalle tärkeitä teemoja oman lapsuuden jäsentämisessä. Vastenmielisten työtehtävien muistelu antaa muistelijalle ehkä mahdollisuuden arvostella aikuisia autoritaarisuudesta. Seuraavassa 1930-luvulle ajoittuvassa muistelussa kertoja ironisoiden kommentoi niin osakseen langennutta työtehtävää kuin aikuisten asennoitumista lapsiin, joiden odotettiin oppivan tuntemaan kollektiivista vastuuta perheen töistä ja niiden kunnollisesta suorittamisesta. Työnteon oppiminen oli nimenomaan luonteenkasvatusta:

Vaikka varhaisin lapsuuteni aika omassa kodissani oli vajaa kymmenen vuotta, ja vaikka vanhempani eivät olleet “köyhiä”, ja vaikka työtä, jota lapset voivat suorittaa, ei ollut kovin paljon, oli kuitenkin tehtäviä, joita jo melko pienenä piti suorittaa. Kyllä sitä jo 4-vuotiaana piti kantaa kortensa kekoon. Muistan aivan selkeästi tuon ajan, erinäisistä tapahtumista, ja muistan myös, että esim. puiden sisälle kanto oli oikein “urakka” -- laatikko piti tulla täyteen. Pieniä palvelustöitä äidille tai apulaistytölle sai myös tehdä, muistan erään tällaisen “juoksumatustöiden”, jota suorastaan inhosin. Kotonani oli tapana kuivattaa kaikki pesurätit ulkona, ja tämä erilaisten “luuttujen” haku ja vienti ja ulos levittäminen oli oikein “Mirjan työ”. Milloin piti hakea “tiskiriepu, tai pöytäluuttu, hellaluuttu”, tai “lattialuuttu”. Kun nyt asiaa ajattelen, niin kyllä taisi nuorelta apulaiselta monta ulkona käyntiä säästyä, kun minä nuo hommat hoitelin, ja muistan myös, että vanhempani vaativat erityisesti tottelemista, niinpä apulainen sai juoksumatusta sisartani ja minua mielinmäärin, “koska rouva oli sanonut, että tyttöjen pitää totella”. (MV:KA 21/463.)

Työnteon aloittaminen ja työnteekoon osallistuminen tuntuvat olevan varsinkin iäkkäiden muistelua hallitsevaa, työntekeä on koettu tärkeäksi ja muisteltaessa siitä kehkeytyy oleellinen osa koko elämäntulkintaa. Lapsuuden ensimmäisten työtehtävien muistelusta voi kirjoitettaessakin kehittyä vähitellen etenevä muisteluprosessi, jossa vuorottelevat “faktat”, toisilta kuultu ja henkilökohtaiset muistot. Esimerkiksi 1897 syntynyt mies aloittaa lapsuusajan töidensä muistelun arvioimalla pikkulasten mahdollisuuksia töiden tekoon: ratkaisevaa oli vuodenaika, sillä kehnosti vaetetut lapset eivät olisi talvella ulos tarenneet ja naistenkin – joiden hoivissa pienimmät lapset olivat – työt olivat enimmäkseen sisällä. Kuten monet muutkin vanhimpien ikä-

*Nauriin listijät Saarijärven Lannevedellä. Kwv. Tatu Hänninen.
– Saarijärven museon kuva-arkisto.*

*Lapset kauppamatkalla Äänekoskella 1920-luvulla.
– Äänekosken kaupunginmuseo.*

ryhmien vastaajat, hän arvioi elämisen tasoa konkreettisesti jokapäiväisen ruuan, "leivän", riittävyydellä. Elämän ulkoinen niukkuus pakotti pienim-
mätkin perheenjäsenet työskentelemään yhteiseksi hyväksi, mutta toisaalta
asetti työnteolle ja töille ehtoja.

Riippui vuodenajasta milloin pikkulapset otettiin mukaan työmaalle. Talvella naisten työ oli huoneessa ja sielä oli lastenkin oltava ei ollut mökkiläisten lapsilla vaatteita eikä jalkineita millä ulkona olis taren-
nut. Minun kotini ei ollut kaikkein köyhimpiä oli oma tupa ja leipää
oli joka päivä on ollut aikoja että on tarvinnut säästären syödä. Oli
lapsiperheitä joilla ei ollut omaa tupaa asuivat talojen saunoissa eikä
ollut leipää joka päivä. Olin lapsista nuorin vanhin veli s 1886-1889
sisko 1891 ja oma s v 1897. En ollut näkemässä miten nuorena lapsia
työmaalle vietiin, mutta Äiti kertoi että lapsen koppa vietiin mukaan
pantiin puun oksaan ja Isän piippu ja tupakkapussi puun juurelle ettei
käärmeet tulleet lähelle. Lehtiä riippiessäkin kun oli lapsi mukana oli
kannettava lehtikoppa selässä ja lapsenkoppa sylissä kotiin. En tiedä
miten vanha olin kun aloin työoppia saamaan mutta muistojeni aamu-
hämärästä se alkoi. Leikkitoverta minulla ei ollut kun ikäero minun ja
lähinnä vanhemman siskoni kanssa oli lähes kuusi vuotta, ei ollut lii-
oin leikkimiseen aikaa. -- (MV:KA21/378.)

Varhaisimpien töidensä muistelua kertoja aluksi tukee kansatieteellisellä
taustakuvauksella. Tässä faktapitoisessa jaksossa on korostetusti aikuisen näkö-
kulma. Muistelija haluaa ikään kuin asettaa muisteluksensa historiallisesti
korrektiin kehykseen.

Ennenkun käyn kertomaan lapsuus ajan töistäni, kerron mitä kaikkea
tupaamme kesän aikana oli hankittava että lapsille ja aikuisille työtä
talveksi riitti. Keväällä tuvassa idätettiin siemenperunat kesällä kuiva-
tettiin lehtiä syksyllä hampun päät ja pellavan sylkyt. Kun hamput ja
pellavat oli otettu, kuivattu, loukuttettu, vidottu ja harjattu oli ne valmiit
tupaan vietäväksi. Orsille lautojen päälle ne eriteltiin sydämmet, har-
jeet ja tappurat, sinne vietiin villat, höyhenet, siankarvat harjakset, leh-
män ja hevosen hännät ym. Orsilla toisella puolen tupaa oli reenja-
laksia ja tarvispuita. Tämänlainen oli työympäristö kesätöiden päätyt-
tyä. Kun villaset tai puolivillaset vaatteet oli paikattuinkin käyttö-
kelvottomiksi kuluneet leikattiin ne pieniksi tilkuiksi jotka purettiin
erotettiin villalangat jotka kartattiin lepeille ja kehrättiin langoiksi uu-
delleen. Riippuen siitä mitä langoista kudottiin sekoitettiin joukkoon

villa tai lehmän karvoja joita karvarilta ostettiin tarpeen mukaan. (MV: KA21/378.)

Kertoja jatkaa muisteluaan selvittelemällä työntekonsa aloittamista ja ensimmäisten töidensä ajankohtaa vetoamalla yleisesti muistamisen mahdollisuuksiin: “muistojeni aamuhämärästä se alkoi”. Samalla hän palaa lapsenomaisempaan näkökulmaan, jota sekä ajallistaa että todentaa yhdistämällä työn vaatimia suorituksia lapsen fyysiseen kehitykseen. Ensimmäisten töidensä fragmentaarisia muistoja hän faktuaalistaa paikkojen avulla: puulusikat ja astiat pestiin takan reunalla ja ensimmäiset “hämärät” muistot liittyvät töihin palohalmeella ja “Sorrin suurella nauris halmeella”. Todentamiseen hän pyrkii myös muistoaan selventävin yksityiskohdin sekä kertomalla kaskunomaisen pikku episodin kummin tuomista “listimäpalkoista”:

Lienee ollut ensimmäisiä töitani tilkkujen purkaminen ja Äidin käteen sukkulan antaminen kun se kangaskutoissa lattialle putosi. Tokko luuta olis vielä käsissä pysynyt vaikka lattian lakaisu varhaislapsuuteni tehtäviin kuului, samoin puulusikoiden ja astioiden pesu hiekalla ja huosiamella ruusun (takan) pangkon vierellä kolon reunalla jonne penkkien, permannon ja astioiden pesussa tarvittava hiekka huuhdottiin. -- Ensimmäinen hämära muisto palo halmeelta jossa minun piti tähkiä noukkia ja toinen yhtä hämära kun olin Sorrin suurella nauris halmeella sillä kaupalla nauriita listimässä että saan kaikki ne nauriit itseleni mitä saan listityksi. Ei tainnut montakaan naurista tuohikonttiin tulla kun meni aika tulilla nauriita paistaissa. Talvella Isäntä joka oli kummini nauriita kotiin ajaessaan poikkesi tupaamme monta kertaa nauris konttineen ja sanoi toin Jussille niitä listimäpalkkoja. -- Lienee ollut ensimmäistä maanviljely oppia minulla tähkien noukkiminen palohalmeelta josta ensimmäisessä kysymyksessä kerroin. En muista miten sinne olin mennyt ja kotiin tullut. (MV:KA21/378.)

Edellisenkaltainen muisteluprosessi on lähellä puheen prosessointia, jossa muistamista ikään kuin herätellään faktoiksi koettujen asioiden avulla. Anni Vilkon (1989) tavoin sitä voisi arkisena kerrontatapana luonnehtia kirjoitetuksi puheeksi. Kaiken kaikkiaan kansatieteellistä kuvausta, siis kollektiivisen tason muistitietoa, ja yksittäisiä omakohtaisia muistikuvia yhdistämällä kertoja on luonut muisteluksestaan prosessinomaisesti etenevän yhtenäisen kertomuksen, joka alkaa jostakin ja päättyy johonkin ja jonka voisi yhtä hyvin ikään kuin “kuulla” kerrottavan kuin lukea kirjoitettuna.

Pienten lasten hoito ja huoltaminen on kuulunut perinteisesti naisten tehtäviin. Lapset oleilivat naisten lähetyvillä ja kulkivat naisten mukana ulkotöissäkin. Naiset pyrkivät sitomaan hoivissaan olevat lapset näiden kykyjen mukaan meneillään oleviin työtehtäviin. Esimerkiksi naisten lypsäessä pienten tyttöjen ja poikien ensimmäinen karjanhoitoon liittyvä työ oli lehmien ripsuminen. Työstä kerrotaan tavallisesti vain lyhyen toteavasti ja lisätään, että työ oli pitkästyttävää. Vuonna 1910 syntyneen naisen henkilön rauhallisen maalaisidyllin kuvauksessa on eloisan muiston piirteitä, vaikka hän kertookin muistostaan kollektiivisena kokemuksena:

Koko alku- ja keskikesän tyyninä iltoina jatkui meidän lasten työ karjapihalla. Iltalypsyyn aikaan oli paljon paarmoja ja kärpäsiä, ja niin jokaiselle lypsäjälle varattiin apulainen, sutija. Tuore leppä tai koivunoksimppu kourassa me lapset hätyyttelimme nuo herhiläiset pois lehmistä. Joskus, varsinkin sunnuntai-iltana, olisi ollut riemuisaa mekastamista uimarannalla, mutta äiti oli tinkimätön: ensin työ, sitten huvi. Kello 7 (19) oli lehmät haettava kotiin lypsytarhaan, sitten sutiminen, kunnes pahankurisinkin pimpula oli maitonsa lypsäjälle luovuttanut. Vasikat juotettiin, maidot vietiin jäähtymään, portit ja veräjät tarkastettiin - ja sitten uimaan tai saunaan niin lypsäjät, sutijat ja järveen tuli koirammekin, Haukku. (MV:KA21/657.)

Toistuvat tapahtumat voivat jonkin tavanomaisesta poikkeavan piirteen avulla tuottaakin ikään kuin yksittäisiä muistoja. Ensimmäiseksi miellettyä muistoa voi esimerkiksi säilyttää se, että sitä on usein muisteltu – kertojanakin voi olla kuulija, ei kokija.

Rauha-sisareni kertoi olleensa jo ennen 6 ikävuottaan mukana esim. navetta (ometta) hommissa äidin ja apulaisen kanssa ja nukahteli väliin heinä- ja pahnakasaan lehmien syöttöpöydälle. Muistelen että minäkin kuljin varhain (5-6 v) kesällä iltalypsymatkoilla mukana, kun veneellä mentiin 4-5 km päähän Rekisalon saaren eteläkärkeen Nahkuriin. "Työni" oli varjeleminen t.s. hätistelin kärpäsiä lepänoksilla lypsettävistä lehmistä. (MV: KA21/571.)

Muina eläintenhoitoon liittyvinä varhaisimpina töinään naisvastaajat muistivat kanojen ruokkimisen ja niiden munien etsimisen ja keräämisen. Työtä muisteltiin yhtä lailla huvina kuin työnäkin. Seuraava ilmaisultaan lapsen-

omainen kuvaus muuttuu loppuosaltaan välähdyksenomaiseksi muistoksi.⁵ Lapsuuden mieluisan, joskin toistuvan, työn yllättävän kääntein mieleen muistuminen ikään kuin palauttaa kertojan takaisin tapahtumaan ja sen aikaan. Sukellus lapsuuden pikkuepisodeihin ryydittää koko muisteluksen:

Lapset sai pienestä pitäen tehdä työtä mihin pystyi. 4, 5 vuotiaana muistan kuinka kana syöttö oli mieleistä hommaa kun ties että sieltä sai sitten tuloksia. Etsittiin munia ne kun teki navetan parvelle. Sitten kerran oli, että oli kana munina ladon alle ja hautona, sitten ilmaantu kymmenen poikasta emon perässä pihaa se oli hauska päivä. (MV: KA21/772.)

Toinen naisten maailmaan liittyvä työ, jota useat niin nais- kuin miesvas- taajat muistelivat joutuneensa ensimmäisenä työnään tekemään, oli pienem- pien sisarusten hoitaminen. Kun monilapsisen perheen lapsi kasvoi muuhun työhön kykeneväksi, hoitotehtävät peri ikäjärjestyksessä seuraava. Pikkusi- sarusten hoitaminen alkoi vauvaikäisen kehossa tuudittamisella. Kehdon keinuttajina olivat tavallisesti lapset ja vanhukset, jotka eivät vielä tai enää muuhun työhön kyenneet. Pitkävetäinen ja paikalleen sitova työ vaati lähin- nä vain kärsivällisyyttä, lapsi oli tässä työssä pelkästään apulaisen asemassa ei niinkään oppimassa aikuisena tarvittavia taitoja.

Minun lapsuudessa n. 1920 ja eteenpäin koko talon väki teki työtä yhteen kekkoon. Lapsia käskettiin niin pienestä kuin kukin kynnelle kykeni. Ensimmäinen työ taisi olla pienempien hoitaminen. Mieleeni on jäänyt kun jouduin istumaan kätkyen jalkopäässä istualla soutamassa ja väkisin nukuin itse ennen kuin soudettava. Siitä eteenpäin sitten taluttamaan ja nostamaan kun pienemmät kaatuivat. (MV:KA21/767.)

Pienet lapset olivat mukana naisten kotitaloustöihin liittyvissä tehtävissä. Erityisesti tyttöjä ohjattiin osallistumaan ja selviytymään moninaisista koti- töistä. Vuokramökissä oman määrittelynsä mukaan "loisperheessä" lapsuu- tensa eläneen 1913 syntyneen naisen muisteluksen varhaisimmista koti- töistään sisältyy niin ideologisia kuin elosiakin yksityiskohtia. Muisteluksen

⁵Välähdyksenomaisen muiston käsitteen esittivät ensimmäisinä Brown ja Kulik (1977) tarkoittaen tällaisilla muistoilla omia muistoja yhteisistä koko kansakunnalle tärkeistä hetkistä. Esimerkiksi: Missä olit tai mitä teit, kun kuudit ensimmäisen kerran John F. Kennedyn murhasta? Kuitenkin todelliset eloisat muistot liittyvät usein nimenomaan yksittäisiin ja henkilökohtaisesti merkityksellisiin asioihin tai tapahtumiin (Conway 1995, 67-76).

aluksi kertoja määrittelee lasten töihin ryhtymisen ikää: “työhön mukaan heti kun vaan jotakin käsissä pysyi”. Tämän jälkeen seuraa ajankuvaan liittyviä töitä ja niitä selittäviä yksityiskohtia sekä kommentteja aikuisten suhtautumisesta lasten työntekoon: työhön piti oppia, siitä palkittiin tai huonosta tuloksesta rangaistiin. Eräiden työ- ja muiden taitojen hallinta jo varsin nuorena on muisto saavutuskokemuksista. Muisteluksensa lopuksi kertoja lyhyen retorisesti summaa lapsuutensa työnteon vaikutuksen elämänkulkunsa mitassa:

Lapset otettiin työhön mukaan heti kun vaan jotakin käsissä pysyi, ja tehtävä oli kans’ perunoita kuorimaan, lattiata lakaisemaan, silloin lakaistiin varpu luudalla ja lattiassa saattoi olla isoja rakoja josta oli saatava pois lastut ja muut roskat, äiti polki rukkia ja piti varansa että annettu työ tehtiin hyvin. Ei siinä ikä tullut kuuloon työtä piti oppia tekemään jo ennen koulu ikää, voimien mukaan, sitten aina välillä päästiin uimaan kun järvi oli lähellä, illaksi revittiin emännän lehmille heiniä käsin, että saatiin häneltä “kurria” lypsyn jälkeen, olihan se hyvää. Mutta työtä opittiin tekemään ja joskus tuli äidiltä tukkapöllyä jos ei oikeen oppinut. Lukea osasin ja kinnasta kutoa jo 6 vuotiaana, tiskata piti osata ja vaatteita paikata heti kun neula sormissa pysyi, hyvä se oli kun oppi kaikkea tekemään kotona. (MV:KA21/797.)

Kotipiirin töistä niin pojille kuin tytöillekin kuuluvaa oli polttopuiden pilkkominen ja sisään kantaminen, samoin keittiö-, sauna- ja navettavesistä huolehtiminen. Työt ovat jääneet mieleen alituisena, väistämättömänä velvollisuutena, ikään kuin lasten osalle langenneena kohtalona. Koulua käyviä lapsia työt odottivat kotiin tultua, usein polttopuiden ja vesien riittäminen oli koko lapsikatraan vastuulla, pienimpiä myöten. Eikä aikuisten valvovalta silmältä säästytyt tässäkin työssä:

Talvisin oli tärkeää puiden kanto huoneisiin. Kyökin puulaatikko oli täytettävä oli kesä tai talvi, mutta kamarin puita ei tarvinnut kesällä tuoda. Puun kantoon osallistui koko 4-päinen lapsisarja. Voimien mukaan siinä oli yksi tai useampia lapuja kantajaa kohden matkalla keittiöön, pirttiin tai kamareihin. Vielä oli noukittava lastuja koppaan sytykkeiksi. Erikoisesti muistan äitini tarkastaneen olimmeko sortaneet halkopinoja turhan päiten. Jos näin oli, jouduimme hajalla olevat puut uudestaan pinoamaan. Vettä myöskin kannoimme kaivolta sisälle keittiöön ja saunaan pienillä 3-4 litran hinkeillä, mutta silloin joku aikuinen vinttasi veden kaivosta saaviin. (MV:KA21/657.)

Puiden tekoon muistetaan tosin liittyneen pakkotyön ohella muitakin ulottuvuuksia: työ saattoi olla mieluisaakin, siinä oppi teräseiden käsitte-lyä, josta oli iloa omissakin touhuissa; kertojana 1954 syntynyt naishaasta-eltu:

Kyllä mä muistan että myö kyllä pilikottiin puitakin johan se ol meijän pakko tehdä sitä hyvinkin pienenä, ni komennettiin aina puun pilkkomiseen. Nehän oli siihen aikaan tehtävä käsin ne polttopuut. Ku se oli aika paljon meijän hommana vielä se puun pilkkominen ja sitte niitten puitten kantaminen sisälle. Hellapuitten. -- En minä muista että se puun pilkkominen ois niin hirmu vastenmielistä ees ollukkaan. Sitte meillä kävi semmone meijän torppari, siihe aikaan ol meillä torppareitakin. Ei ne vissiin virallisia torppareita enää ollu mutta kuitenkin ni ne asu siinä. Ne asu vielä jonkun aikaa ennen kun niijen oli pakko lähteä pois. Niin semmonen sokee mies se kävi sitte pilkkomassa sitte enimmät puut kyllä. Mutta meijänkin tehtävänä se oli. En mä muista mite nuorena minun piti sitä ruveta jo tekemään mutta kai sitte heti ku jakso heiluttaa sitä kirvestä. -- Se vaan aina, sen mä muistan vaan että sitä isä aina sano että ikinä ei saa olla niinku siellä toine ihmine --, tästä ku lyyvvään ni siellä ei saa olla toista ihmistä. Sen mä muistan että sen se aina hirveän kovasti vakuutti koska niistä lähti joskus irti se terä niistä kirveistä. Jos siellä sattu olemaan se lentää. Pää. Niin puukin saatto lentää, että siinä ei saanu niinku toisia olla siinä etupuolella. Muistan mutta ei sitä kirveen käyttöä kyllä, mää muista, että sitä ois mitenkään kielletty. Eikä puukkoa meillä oli puukkoja niitä sai käyttää. -- Kaarnaveneitä ainakin muistan vuolleeni. Heinäseipään tappeja, olikohan se pakollinen. Heinäseipään tappeja ainakin minä muistan vuolleeni paljon. Mitäs kaikkea sitte. Kuorittiin vaan kävelykeppejä niitä mä muistan tehtiin semmosia. Niihin kuvioita. Joo. Pajusta joo. Semmosia mä muistan ja sitte niihin tehtiin paljon muutakin koristetta sillä puukolla, ainakin sitte vanhempana. Oli vähän enemmän taitoa. (H91N1954, 15-16.)

Pienten lasten osana oli monenlaisten asioiden toimittaminen: vietiin kahvipulloa peltotöissä oleville miehille, juoksutettiin naisille voipyytyä tai kaljatuoppia kellarista ja toimitettiin kauppa-asioita. Aikuisten aikaa ja vaivaa säästäneiden, toistuvien juoksutustehtävien kuvaus kasvaa 1910 syntyneen naiskertojan muisteluksessa monien yksityiskohtien ja pikku episodien kautta eloisaksi ajankuvaukseksi:

Toinen työ oli kahvipullon vienti sukassa lähelle pellolle ja matka piteni iän mukana. Tällaista juoksua riitti pitkin päivää, voi pyttyä kivikellarista tai monta kertaa edestakaisin kuumana aikana. Kalja samasta paikasta tuopilla ja kaukana lähteestä vettä. Lähdekin sattui joka pellolle tai hakaan metsän reunaan. Eräällä pellolla naapurin puolelle oli oikein ruostevettä jota kesävieraat veivät Helsinkiin asti mennessään. Työkaluja piti viedä pellolle ainakin isälle. Eihän hevosia olisikaan voinut yksin jättää, ja vasaraa y.m. tarvittiin usein. Isän sana oli että lähde heti, ettet unohda, ja tämä oli muistettava. Kansakouluun lähdettiin yhdeksännellä ja sitä ennen käytiin kai pari vuotta ennen postissa ja kaupassa. Matka 1,5 km. Posti haettiin asemalta, missä se jaettiin huutamalla. Siellä oli hakija joka talosta. Kauppa asiat olivat aika vähäiset. Hiivaa, sokeria sekin yleensä tuotiin isossa ”topassa” hevosella käydessä. Tupakki aski oli haettava nopeasti, kun se haettiin usein kun vieras oli tullut. Palkkioksi sai ostaa hakupalkalla mansikkakaramelleja, rusinoita y.m. truuettiin 50 pennillä. Nämä luottamustoimet lisääntyivät koulunkäynnin ”kylkiäisinä”. Koulu oli kirkolla, matka 4 km. Siellä apteekki ja kauppoja. Apteekista tuotiin ja kyläläisille kanssa, asperiinia, kamferitippoja, kaikenlaista pulveria ja pullolääkkeitä. Kerran eräs Miina tuotti lutikanmyrkkyä. Minä sanoin apteekkarille: Miina käski kysymään, että miten sitä annetaan. Apteekkari sanoi, että lutikkaa niskasta kiinni ja lusikalla suuhun. (Apt. Virtakoski). Apteekkarin rouva pyysi kerran minua viemään kahvipannua sepälle, joka taas oli asemalla tien varrella. Tästä kehittyi pitkä ystävyysuhde välillemme. Kun meillä ei ollut puhelinta, täytyi viedä sanaa milloin mihinkin päin. Kerran piti mennä kunnalliskotiin, matka 2 km, pyytämään välskäriä varsaa leikkaamaan. Portilla oli vihainen koira räkyttämässä, kun ei ollut ihmisiä lähellä, en uskaltanut mennä portista sisään ja asia jäi toimittamatta. (MV:KA21/767.)

Juoksutusasioiden muistoissa korostuvat töiden toistuvuuteen ja ”passaamisluonteeseen” liittyvä vastenmielisyys tai positiivinen saavutuskokemuksen sävy. Vuonna 1935 syntyneen naisen muisteluksen katkelmasta on aistittavissa kertojan muistelema ylpeyden tunne lapsuuden työtehtävistä suoriuduttuaan. Paluuta lapsuuden kokemukseen ja tapahtuman merkittävyyttä ja juhlallisuutta nimenomaan lapsuuden kokemuksena lisää muisto ilmeisesti arkivaatteista poikkeavan punaisen mekon päälle pukemisesta. Tämäntapaisten trivialiteettien esittämisellä ei periaatteessa ole merkitystä muistelun pääjuonen kannalta. Ne ovat eräänlaisessa lapsenomaisuudessaan triviaaleja aikuisten näkökulmasta, mutta muistellessa ne voivat olla nimenomaan sellaisia yksi-

tyiskohtia, joilla kertoja lisää muistojensa uskottavuutta (ks. Coe 1984, 205-238):

Ainakin jo 6-vuotiaana minä puin punaisen mekon päälleni ja vein pankkiin rahaa, hain sitä ja kävin kaupassa jalkaisin kahden kilometrin päässä hakemassa postin ja 5 pennin hiivan! (MV:KA21/200.)

Välittömän kotipiirin ulkopuolella oleviin töihin pienimmät lapset osallistuivat aikuisten ja muun perheen mukana. Vauvaikäisten vahtiminen ulkotöissä lankesi lähinnä muihin töihin kykenemättömille. Kuitenkin jo 4-5-vuotiaille oli monissa ulkotöissäkin omat tehtävänsä. Viljankorjuussa pienimmät poimivat tähkäpäitä pellolta, heinänteossa heidän tehtävänsä oli heinäseipään tappien kantaminen seivästäjille. Perunanistutuksessa ja -nostossa pienet lapset työskentelivät muiden mukana. Muita kotipiirin ulkopuolisia varhaisimpia töitä olivat mm. lehtien riipiminen eläinten rehuksi, käpyjen keruu ja marjastaminen.

Seuraavassa 1916 syntyneen miesvastaajan muistelu esimerkkinä siitä, kuinka tietyn työn, tässä tapauksessa marjastamisen, muisteleminen kietoo kertojan muistoihin monenlaisia aineksia. Kertomusta kannattelee hyvin henkilökohtainen episodinen, eloisa muisto, jonka muistelijä sijoittaa nimenomaiseen aikaan ja paikkaan. Muistellessaan kertoja ikään kuin palaa ajassa takaisin lapsuuteensa ja sen myötä episodiin liittyviin ja sen aiheuttamiin tunteisiin ja tunnetiloihin:

Alan omasta elämästäni kirjoitan 6 vuoden vanhana olin Äitini kanssa Pellavata kitkemässä tämä rikkaruohon kitkeminen kävi ainakin minun ikäiselleni tämä oli huokeata ja kun vielä Äiti neuvoi tarkasti miten tätä työtä tehtiin. Olen nimittäin syntynny 16.7.16 joten olin ihan 7 vuoden kynnyksellä ja 2 työ oli Mehtä marjojen poimiminen Äitini ja vanhempien siskojeni kanssa näitä Mansikoita kasvoi Poltetuilla ahoilla eli halmeilla ja näitä myytiin Talojen Emännille niillä saatiin jauhoja Lihaa joskus muutamia markan kolikoita tämä tuotti kiinnostusta kun pääsi tienamaan ja pääsi ostamaan rahoilla vaatetta. --

Muistan tapauksen kun vein ensimmäisiä aho Mansikoita ne oli isoja ja punasia oli ihte herra pihassa istumassa tuolilla minulla oli 4 litran kori Levanto huomasi kun mainitsin päivää kun Lapset opetettiin aina sanomaan päivää Vanhemmalle ihmiselle tämä oli kunnia sana Ai sinullahan on poika kauniita marjoja äiti oli perannu ne puhtaaksi Levanto huusi tules mamma kahtoon kun poika toi kauniita mansikoita Rouva tuli ja sanoi Jesta sentään ompas ne herkullisia samassa se pyörähti

ympäri ja tuli takasi toi pitkän hiiva leipä pytkyn siinä oli voita ja lihaa päällä Istu nyt kiireemmäksi aikaa syömään leipääsi Minä istuin ja heinillä peitin jalkojani kun niissä oli Variksen saappaat niinkun se oli tavallista köyhissä perheissä ei kukaan Lapsi enään kuivia kenkä koppuroita jalkaansa laittannu Rouva huomaa ja sanoo ei tuo ole enään laita peliä että sinun poika parka jalkas verta tihuaa Eikös anneta Lasten vanhat kenkät Levanto sanoo että siellähän on komerossa Karin puku eihän se sille enään sovi annetaan se Vilholle samoin ne kenkät Mutta matkaan tuli se mutka että Levannon Rouva sanoo että nämä jalat on pestävä ja minut ohjattiin Pyykki tuvalle missä minun oli kipeät jalkani laitettava lipeiseen pyykki veteen Senhän ties miten niitä kirveli minä itkin ja ihtekseni hiljaa kiroilin vaika kohta en ääneeni aikasa likosi ni kipu heltisi mutta se Piika kun tuli ja otti ensin toisen jalkani ja kehnäs jalka pöydän päälle lipeäkivistä saippuata se vasta poltti sillon tuli ääneen kirosana ja se kehnäs saippuaisella rätillä ei ole ollu semmosta tuskaa ennen tai sen jälkeen vaika minun Vasen jalkani paletui Sota aikana melko pahaksi 5.12.1941 Olihan sekin kipeä mutta ei niin kipeä mutta pijan sen meni ohi Levannon Rouva rasvas se oli Tiekonissa Helsingistä. --

10 mk sain mansikoilla ja Kaakon emäntä antoi talkkuna topan ja hiivaleivän Minä lähin Kaakolta olin pukeutunna pitkiin housuihin Ida tytär toi vanhat sukkansa jalkaani nämä Kenkät oli ihmeelliset kun ne oli nöyrät ja kevyet ne pistin aina jalkaani kun vein marjoja Levannolle ja jalkojani en ole laskennu enään niin kipeäksi siitä sain sellaisen opin että se kuuluu myös meidän kehoomme Kyllä sanon että vieläkin olis mahdollista nyky nuorille tämän iän lapsille juuri tämä marjojen poiminta mutta ne eivät vihti tehä kun ei ole pakko. Nykysin Lapset saavat vanhemmiltaan rahaa ja niin paljon että niiden ei tarte tehä rahan eteen mitään ja nyky nuoriso on siihen kasvannu että jos raha loppuu ni sitä varastetaan tai keinotellaan lisää mutta työ on myrkkyä Sanon tähän erään Sanan laskun että jos työn teko olis herkkua ni Herrathan sen tekis? (MV:KA21/113.)

Muistellessaan kertoja risteilee yhtäältä menneessä muistojen ajassa, toisaalta kertomishetkessä esimerkiksi viittaamalla muistelun tarkoitukseen: "sieltä Helsingistä". Tällä tavoin muistelussa sivutaan ohimennen myös perinnekyselyn metodologiaa: dialogisuutta. Eläytyvä muistelukin on eräänlaista vuoropuhelua kyselyn laatijan ja kyselyyn vastaajan välillä (haastateltaessa haastatelijan ja haastateltavan). Retorisella moralisoinnilla muistelija suhteuttaa mennyttä ja kertomishetken aikaa toisiinsa, arvioi ja vertailee. Hän todentaa

kertomustaan monilla konkreettisilla yksityiskohdilla sekä suorilla sitaateilla tapahtumaan osallisten puheesta (vrt. Edwards, Potter & Middleton 1992, 442). Muistelus peilaa kahden sosiaaliluokan välisiä eroja aineellisesti ja mentaalisesti ja päättyy kiteytyneeseen muistiainekseen, sananparteen, joka yksinkertaisesti vain täytyy muistaa. Sananparsi on hyvä esimerkki kiistämisen kulttuurista: se kiistää ”sen totuutena tarjoillun väittämän, että laki olisi kaikille sama” (Knuuttila 1992, 71). Tässä muisteluksessa kiistäminen on kuitenkin jollakin tapaa ristiriidassa muistelijan nimenomaisesti työnteon moraalia ja eettistä velvoitetta painottaneisiin ajatuksiin.

Yhteisen elannon hankkimisen ohella ruumiillinen työ oli yhteisön yhteenkuuluvuutta ja arvomaailmaa yleisesti leimaava asia. Se oli yhteisön hyväksymä ja yhteisiin päämääriin soveltuva lasten luonteen kasvattaja. Jo varhaislapsuudessa aloitetun harjoittelun työnteokoon uskottiin tuottavan yhteisönsä normit täyttäviä aikuisia. Lasta ajateltiin tulevana aikuisena, ei pelkästään lapsena. Taloudellisen hyödyn sijasta monilla nuorimmille lapsille osoitetuilla töillä lienee ollut ensisijaisesti omavaraisen maalaisyhteisön arvomaailmaa ylläpitävä ja lujittava merkitys. Esimerkiksi tähkien poimitaminen lapsilla clonkorjuussa heijastaa jokapäiväistä ravintoa symbolisoivan leivän kristillissävyistä arvostusta: Jumalan viljaa ei saanut jättää pellolle pilaantumaan (vrt. Ruoppila 1954, 52-56). Sadon tarkkaan talteenottaminen jatkoi myös vakavaa viljaan ja leipään suhtautumista, niukimmillaan elämä oli kiinni jokaisesta viljanjyvästä. Jos leipä loppui, oli elämänkin loppu kuvaannollisesti ovella. Leipään suhtautumisen hartauden mentaliteetin voi tiivistää Kustaa Vilkun (1988 [1943], 244) idealisoivin sanoin: ”Kuvaavinta leivän kulttuurihistoriassa lienee entisajan suomalaisen talonpojan menettely: vain kirkossa ja leipään tarttuessaan hän paljasti päänsä ja risti kätensä. Ja emäntä vastattuaan taikinan painoi kämmensyrjällä ristinkuvan taikinan pintaan. Lapsikaan ei heittänyt leipäpalaa lattialle: kyseessä oli Jumalan vilja.” Aivan samanlainen sävy leivän kunnioittamisesta ja sen symboliarvosta sisältyy 1921 syntyneen naisen kertomukseen, johon on kietoutunut myös tarinaperinnettä:

Leipää ei koskaan saanut laittaa nurinpäin leipäkoriin. Sanottiin että leivälle pitää antaa suuri arvo ja olla kiitollinen että on leipää. Äiti kertoi: On ollut sellaisia aikoja, nälkävuosia. On täytynyt syödä petuleipää. Silloin nälkäiset ihmiset kulkivat talosta taloon. Jos jossain talossa oli pytyssä leipätaikina tulossa, niin nälkäiset ihmiset kun tulivat siihen taloon, söivät sen taikinan väkisin. Hevosilla vietiin niitä nälkäisiä seuraavaan taloon. Paljon kuoli ihmisiä nälkään, eräänäkin sunnuntaina oli Jämsässä haudattu 50 kuollutta. Oli niinkin nälkäisiä

että söivät kuolleita lapsiaankin. Näitä äiti kertoi. Senvuoksi leivälle täytyi antaa arvo. Se on taivaan Isän viljaa. Eikä leipää saa heittää hukkaan, eikä leipäpala kädessä saanut mennä ulos juoksemaan, se täytyi syödä sisällä istuen, jos niinkuin välipalaa otti. (MV:EL1991/440.)

Tähkien poimittaminen lapsilla oli heille sopivaa kevyttä työtä, mutta myös keino iskostaa jo pikkulapsiin huolellisuutta ja loppuunsaattamisen halua työnteossa. Lapsille osoitettiin heidän paikkansa ja asemansa kodissa: jokainen tehköön työtä ruokansa eteen. Leivän “ansaitsemisen” arvostus lienee osaltaan vaikuttanut siihen, että muutamat koululaisten vanhemmat muistivat tähkien poimimisen olleen vielä 1950-luvulla tärkeä pienten lasten työ. Seuraavissa tähkien poimimista kuvaavissa muisteluksissa näkyvät kaikki edellä mainitut piirteet. Muistelijat ovat miehiä, ensimmäisen esimerkin kertoja on syntynyt 1917 ja toisen 1916:

Sitä työn hyvyyttä, sen kunnollisuutta tähennettiin. Siitä moitittiin jos hosu. Kyllä ne kaekki ol otettava poes. Sitä sanottii että se on keskeneräinen työ, jos jäi peruja tai tähkiä. Kyllä se jälk pit tehä. Ei kannata leipeä, ei kannata jätteä märkänemmää. Tähkäpeät noukittiin ruispellolla lapsilla ensimmäenen työ tähkäpäejen kerrääminen. Se ol vaikeata kun ei ois viihtinnä katella [etsiä]. Se ol pitkästyttävää. Pit viijä lyhteelle mikä ei ollu vielä siottu. [Naapurissa] kerättiin vakkaan. Siitä kuul kyllä jos jäe, että huolimattomasti pojat noukki jos jäe päetä. (H86M1917, 3-4.)

Tästä mainitakseni oli se että kun Rukiin leikuu oli suoritettu ni tähät kerättiin myös talteen näitä keräs työt ja pojat isä ei suvahtinna että Lapset viettävät aikansa niin ja näin hän sanoi aina että Tähkäpäiden keruu kuuluu Lapsille on ne muutenkin Leipää syömässä. (MV:KA21/113.)

Näyttää siltä, että ns. talonpoikaisiin arvoihin nojautuva perinteensiirto, hyvänä esimerkkinä ruumiillisen työnteon kunnioitus, kasvatti lapsia samankaltaiseen elämään, mikä oli ollut vanhempien osana. Lasten elämänsä ja heidän tulevaisuutensa säätelyssä ei niinkään pyritty nykyaikaista koulutus- ja kulutusyhteiskuntaa kuvaavasti omien täyttymättä jääneiden toiveiden ja unelmien toteuttamiseen (vrt. Bertaux & Thompson 1993, 2-3). Paremminkin turvauduttiin tuttuun ja totuttuun, sen avulla oli ennenkin joten kuten eteenpäin menty (vrt. Wolf 1966). Menneiden vuosikymmenten lapsuuden eri il-

mentymiä voi tarkastella myös ylisukupolvisten käsitysten ja ajattelutapojen kautta. Niissä näkyy mielenkiintoisesti se, miten henkilökohtaisista lapsuuskokemuksista kerrotaan muistitietona ja muistoina, jotka edelleen kiteytyvät perinteeksi. Koululaiset kirjoittivat ajatuksiaan ja tietojaan entisaikojen lasten elämästä.⁶ Kirjoitelmista on yleistäen erotettavissa seuraavat menneiden aikojen lasten elämää kuvaavat teemat: (1) lasten oli tehtävä paljon – usein raskastakin – työtä, (2) kaikki lapset eivät päässeet kouluun, (3) kuri kotona ja koulussa oli ankara, (4) vaatteet olivat kotitekoisia, usein risaisia, kenkiä ei ollut kaikilla lapsilla, (5) leikkikaluja oli vähän ja nekin vähät kotona tehtyjä, (6) lapset eivät ehtineet paljonkaan leikkiä. Kuvaavaa kirjoituksille oli myös se, että entisaikain lapset elivät lähes poikkeuksetta maalla, enimmäkseen köyhissä oloissa ja tekivät nimenomaan maalaistalon töitä. Useimmiten tietolähteeksi mainittiin omat vanhemmat, isovanhemmat tai televisio.

Ylisukupolvinen työnteon ympärille rakentuva käsitys entisaikojen lapsuudesta välittyy selväpiirteisenä esimerkiksi viidesluokkalaisen tytön kirjoitelmassa, joka perusteiltaan on kuitenkin varsin realistisen sävyinen:

Ennen aikaan kun pappani ja isäni olivat pieniä koululaisia. Kun lapset alkoivat osata kävellä heidän piti aloittaa työnteko: hakea puita, kattaa pöytää jne... ja kun kasvoivat kulkivat isän ja äidin mukana oppien heidän työtään. Äideiltä työt oppivat ruuanlaittoa siivousta, ompelamista jne. Isältä pojat oppivat puutöitä metsän hakkuuta, peltotöitä jne. He joutuivat tekemään usein raskastakin työtä. Kouluun ei pappani ajalla ollut pakko mennä jos oli pitkä matka, mutta isäni aikana oli jo koulupakko. Kouluun ei ollut kyytejä ja talvellakin oli pakko kulkea omilla välineillään. Koulussa ei papan aikana saatu ollenkaan ruokaa. Mutta isän ja äidin aikana sai keiton ja voileipää ja maitoa sai tuoda kotoa jos halusi. Lapset eivät saaneet viikkorahaa vaikka tekivätkin kotona paljon työtä. Koska yleensä kaikki perheet olivat aika köyhiä, niin rahaa oli tärkeämpäänkin tarkoitukseen kuin lasten tuhlattavaksi. Lapsille ei ollut niin hyviä vaatteita, kuin nykyään. Kotoa saatiin lehmistä lihaa ja maitoa ja pidettiin muutakin karjaa jota lapsetkin hoitivat niin paljon kun jaksoivat. Pidettiin myös muita kotieläimiä joita hoidettiin hyvin ja teurastettiin josta tehtiin ruokaa. Peltoa viljelivät miehet ja pojat. Kesä oli kiirettä aikaa lastenkin elämässä. Kun oli heinäntekeä ja elonkorjuuta. Lapset haravoivat, kuljettivat tappeja aikuisille, isommat lapset osasivat seivästääkin. Kesällä työt aloitettiin aamulla aikaisin ja lopetettiin myöhään jos oli hyvä ilma, että olisi saatu

⁶Kirjoitelmien otsikkona oli *Mitä tiedän entisaikojen lasten elämästä*.

työt nopeasti valmiiksi. Sunnuntaina oli yleensä lapsillakin vähän vaapaata, aamulla käytiin kirkossa jonne tuli aina koko perhe. Näin kertoivat isovanhemmat ja vanhempani minulle, osan olen oppinut koulussa. (A82/T5.)

Tytön kirjoitelmaa voisi luonnehtia yhdessä muisteluun perustuvaksi menneisyyden rekonstruktioksi. Tällaiset tilanteet luovat kehykset sille, mitä muistetaan ja miten muistetaan. Jokainen uudelleen esittäminen lujittaa tietojen ja tietolähteiden, asioista kertoneiden aikuisten, vaikuttavuutta lapsiin, jotka ovat perinteen omaksumisessa noviisin asemassa. (Middleton & Edwards 1990, 8-9.)

Bertaux ja Thompson (1993, 2) puhuvatkin vertikaalisesti, sukupolvelta toiselle siirtyvän perinteen kaksikasvoisuudesta. Kulttuuri, yhteisön tapa elää, on itsessään yhteistä ja sosiaalista, mutta realisoituu yksilöiden kautta. Tästä kulttuuriperinnöstä välitetään nuoremmille sukupolville nimenomaan selkeää perinnettä, jonka perinteensiirtäjät itse hyväksyvät. Se kulttuurin kuva tai historia, joka piirtyy tällaisen perinteensiirron strategian kautta ei välttämättä kerro yhteistä, yleistä ja kollektiivista historiaa vaan perinteensiirtäjien valikoimaa historiaa. Tulkinnot koskettavat tämän tutkimuksen ydinkysymyksiä: ovatko muistot lapsuudestamme yksilöllisiä, valikoituneita, vai onko niiden taustalta löydettävissä yhteisiä ja kollektiivisia muistin perusteita? Mikä sitten on yhteistä samantapaisessa elämänpiirissä eletyissä eri ihmisten lapsuuksissa, millaisin periaattein ja ideologioin lapsia yhteisön jäseniksi sosiaalistetaan?

“HERRA EI LAISKOJA ELÄTÄ”

AIKUISET TÖIHIN OPETTAJINA JA MALLIN ANTAJINA

Etnologisessa kirjallisuudessa on toistuvasti korostettu sitä, kuinka tärkeää työtekoon oppiminen on ollut lapsille omaan yhteisöön ja kulttuuriin kasvamisenkin kannalta. Miten työnteon ja työtapojen traditiot ja konkreettiset työsuoritukset sitten opittiin, tai mikä oli vanhempien ja yleensä aikuisten asennoituminen lasten töiden oppimiseen ja rooli töiden opastamisessa? Tarastelen asiaa eri aineistojeni pohjalta yleisten, kollektiivisesti muistettujen käytäntöjen kannalta sekä kiinnittämällä huomiota myös siihen, mitä työtaitojen oppimisen ja opettamisen muistetaan merkinneen lapsille itselleen ja miten ne on lapsuudessa koettu.

Haastattelujen ohella työtehtävien oppimista ja opettamista tiedusteltiin sekä koululaisten vanhemmilta että museoviraston Lapsi ja työ -kyselyssä.⁷ Koululaisten vanhempien kyselyaineistoista nousee selvästi esiin viisi erilaiseen teemaan luokiteltavissa olevaa tapaa, joilla vanhempien muistettiin opastaneen lapsiaan työntekoon. Taulukoissa 5 ja 6 on esitelty näiden luokkien jakautuminen eri-ikäisten naisten ja miesten vastauksissa. Analyysissa ovat mukana vain henkilöt, jotka ovat vastanneet kysymykseen.

Taulukko 5. Työsuoritusten oppiminen ja opettaminen koululaisten äitien kyselyvastausten mukaan (prosentit kokonaislukuina)

Miten opetettiin	Syntymävuosi/sukupolvi			Yht.
	1920 -1939	1940 -1954	1955 - 1964	
Aikuiset opettivat	8 (53 %)	63 (47 %)	35 (53 %)	106
Katsottiin mallia	4 (26 %)	46 (35 %)	24 (36 %)	74
Määräys	1 (7 %)	15 (11 %)	2 (3 %)	18
Houkuteltiin	0 (0 %)	3 (2 %)	0 (0 %)	3
Ei neuvottu	2 (13 %)	6 (4 %)	5 (8 %)	13
Yhteensä	15	133	66	214

Taulukko 6. Työsuoritusten oppiminen ja opettaminen koululaisten isien kyselyvastausten mukaan (prosentit kokonaislukuina)

Miten opetettiin	Syntymävuosi/sukupolvi			Yht.
	1920 -1939	1940 -1954	1955 - 1964	
Aikuiset opettivat	9 (39 %)	44 (44 %)	15 (55 %)	68
Katsottiin mallia	9 (39 %)	36 (36 %)	8 (29 %)	53
Määräys	2 (9 %)	15 (15 %)	1 (4 %)	18
Houkuteltiin	1 (4 %)	1 (1 %)	0 (0 %)	2
Ei neuvottu	2 (9 %)	5 (5 %)	3 (11 %)	10
Yhteensä	23	101	27	151

⁷Koululaisten vanhempien kyselyissä (1982, 1991) kysymyksenä oli *Miten Teitä opastettiin tai neuvottiin töiden tekoon*. Museoviraston Lapsi ja työ -kyselyssä (1978) asiaa tiedusteltiin *Kuka neuvoo ja opasti työhön? Kuinka se tapahtui, annettiinkö ensin harjoitella jollakin tavalla vai pantiinko heti tekemään? Miten suhtauduttiin epäonnistumiseen?*

Riihenpuinnin tauolla 1924 Toivakassa. – Keski-Suomen museon kuva-arkisto.

Pojat keräävät tähtkäpäättä leikkuun jäljiltä. Kuv. E. Lyytinen 1933. – Museovirasto.

Kymmenisen prosenttia niin koululaisten äideistä kuin isistäkin on jättänyt vastaamatta kysymykseen tai vastannut yleisluonteisesti viittaamalla työn teon tärkeyteen: “Sanottiin että mitään ei saa ilman työntekoa” (K91N015/57) tai naisen rooliin perheensisäisessä työnjaossa: “Mummo sanoi että kyllä aikuisena joudutte passaamaan oman ukkonne” (K82N043/52).

Noin puolet koululaisten vanhemmista muistelee, että erityisesti vanhemmat, joskus isovanhemmat ja naapurit sekä sisarukset, opastivat työtehtävissä. Neuvoja annettiin suullisesti tai yksityiskohtaisesti “kädestä pitäen”:

Äiti tai isä seiso vieressä ja opasti kädestä pitäen (K91M015/56).

Mummo neuvoi ja naapurissa oli iso maatila jossa myös neuvottiin ja joskus myös käskettiin työntekoon (K91M016/56).

Äiti tai isä oli kaverina ja neuvoi miten jokin työ tehtiin. Kutomaan ja virkkaamaan on opettanut isä. (K91N026/43.)

Suullisesti ja katsottiin miten toiset tekee, äiti ja isä näytti, samoin sisaret ja veljet (K91N043/52).

Osa vastaajista korosti, että kerran opetusta saatuaan lapsen täytyi hallita työ ja tehdä se seuraavalla kerralla vanhempien käskemättä: “Alussa kerran neuvottiin, jonka jälkeen se piti osata ja varsinkin tehdä toiste käskemättä” (K91N015/55). Muutamista vastauksista henkii vanhempien arvostaminen myös työntekijöinä, ei pelkää isänä tai äitinä:

Isä yleensä neuvoi meitä ulkotoissa. Seurattiin ihailen esimerkkiä miten hommat hoituivat. (K91N032/57.)

Iso perhe, jokainen omalta osaltaan auttoi äitiä. Äiti oli hyvä ja viisas opastaja töiden teossa myös isä silloin kun kerkesi. (K91N083/55.)

Noin kolmasosa vastaajista muisteli, että töiden teko opittiin omaehtoisesti katsomalla mallia aikuisista. Töissä mukana olo vanhempia sivusta seuraten ja jäljitellen muistettiin ikään kuin itsestään selvänä toimintatapana: “Työntekoon kasvettiin luontaisesti mallioppimisen myötä maalaisyhteisössä” (K91M036/54). Toisaalta muistot työnteosta yhdessä vanhempien kanssa sisältävät hyvin positiivista latautuneisuutta: lasten rajallinenkin puuhastelu hyväksyttiin. Yhdessä työskentely, pieni kiitos tai tunnustus lisäsi lapsen itsetuntoa, hän koki itsensä tärkeäksi ja työnsä tarpeelliseksi aikuistenkin silmissä:

Mukana sain olla ja sivusta seurata. Pienistä vastuu tehtävistä vähitellen vaativampia töitä. (K91N041/54.)

Pienestä pitäen oli luonnollista osallistua kaikkiin mahdollisiin töihin voimien mukaan. Äidin ja isän antama tunnustus hyvin tehdystä työstä vain lisäsi innostusta työhön. (K91N054/48.)

Ottamalla meidät kaikkeen mukaan!! Se tuntui lapsesta hyvältä. (K91N061/42.)

Töiden oppiminen mukana ollen ja aikuisia seuraamalla koettiin yleensä luontevaksi, vaikkakin muutamat epäilivät työntöön oppimista pelkästään mallia ottamalla. Joidenkin vastaajien mielestä vanhemmat joutuivat houkuttelemaan lapsia työtehtäviin. Palkkiona oli esimerkiksi uimaan pääsy, kun työ oli suoritettu, joskus työntöistä palkittiin rahalla. Rahapalkkion käyttämisestä houkutteena työntöön muistelleet olivat kaikki 1940-luvulla syntyneitä maanviljelijäperheiden poikia. Vastaukset voi liittää tapaan antaa lapsille urakoita, joiden loppuun suorittamisesta palkittiin. (Esim. Ruoppila 1954, 77.)

Vajaa kymmenen prosenttia vastaajista muisteli, että vanhemmat yksinkertaisesti vain määräsivät työt lapsille, muistikuvissa painottui työn teko velvollisuutena. Samanlainen osa vastaajista ilmoitti, ettei töitä neuvottu mitenkään. Jälkimmäisen ryhmän vastauksista osa sisältäneee ajatuksen, että työt opittiin mallia katsomalla, itse tekemällä, "kantapään kautta". Työntöön määräämistä kuvattiin esimerkiksi vanhempien käskijän asemaa korostaen:

Käskettiin että, haeppas vettä, tai hae puita tai meneppäs keräämään lehmille keväällä heiniä (K91N106/44).

Vanhemmat käski, ei paljon neuvonut itse katsottiin (K91M050/44).

Annettiin sivusta kärkeviä käskyjä (K91N088/43).

Tietty määrä piti lampaille tehdä lepistä pösyloita - oli kova komento, maan kääntöä lapiolla, vesiä kasveille joesta kannettiin itikat söi (K91M090/45).

Kovasti patistettiin, leikit ei ole tärkeitä (K91N107/48).

*Lapset naisten kebruuta seuraamassa 1930-luvulla.
Kuv. Tatu Hänninen. – Saarijärven museon kuva-arkisto.*

*Koulupojat käsityöperinteen “opissa” 1980-luvulla.
– Sisä-Suomen Lehden kuva-arkisto.*

Työnteon velvollisuusluonnetta ja protestanttisen etiikan korostamaa laiskuuden synnillisyyttä vanhemmat tehostivat muutamien vastaajien muistaman mukaan selkeästi ja hyvinkin konkreettisesti. Näissä 1940 - 1950-lukujen vaihteeseen ajoittuvissa sananparsimaisesti ilmaistuissa muistoissa näkyy protestanttisen etiikan ahkeralla työnteolla menestymisen ja "taivaspaikan" lunastamisen idea puhtaaksiviljeltynä. Juonteet ovat samat kuin vuosikymmeniä aiemmin: laiskuus on pahasta, lapsenkin on ruokansa työllään tienattava, ihmisen elämä on "ylhäältä säädelty ja määrätty", ahkeruudesta palkitaan:

Se kuului aivan normaaliin elämään, pientä patistelua ja jos ei maistunut niin komennus että, ei laiskan syömänkään pidä (K91M006/45).

Sanottiin vaan, että on tehtävä töitä jos meinaa ruokaa saada (K91M027/46).

Aina: "Herra ei laiskoja elätä" ja muutenkin opittiin tuntemaan tehdyn työn suoma tyydytys (K91N035/46).

Työt piti oppia katsomalla mallia muista. Laiskuus ja leikit olivat SYN-TIÄ. (K91N035/43.)

Ahkerä leveämmän leivän saa (K91M095/54).

Etenkin äitien harrastama tyttöjen joutenoloon puuttuminen ja heidän patistelunsa työnteokoon tuli esiin hyvinkin eri-ikäisten lapsuusmuistoissa. Muistot työhön patistelusta toistuvat sukupolvesta toiseen ulottuen viime vuosisadan lopulla syntyneistä 1940 - 1950-luvulla syntyneisiin. Vaikka muistelu kertoisi paljon muutakin, iloisista leikeistä ja vapaa-ajan muista harrastuksista, kotona iskostettu käsitys päivittäisen työnteon välttämättömyydestä pulpahtaa tuon tuostakin esiin. Kerronnassa sen ehdottomuus näkyy myös sanavalinnoissa:

Työt lisääntyivät ruoanlaiton oppimisella, leipomisella, siivoamisella, pyykinpesulla, käsitöillä, äitiä tuli auttaa ompelutöissä y.m. marjojen noukkimisella, perunapellolla olla kylvämässä ja nostamassa, sekä kesällä haraamassa ja vesiheinät ja rikkaruohot pois ottamassa. Viedä lehmä aamulla klo 7 jälkeen kesällä 3 km etäälle metsään ja iltapäivällä klo 3-4 välillä lähteä hakemaan kotiin ja kulkea läpi kirkonkylän. Kesälläkään äiti ei antanut laiskotella, jos ei muuta ollut, leikattiin maton-

kuteita. Vähän oli aikaa leikkimiselle. Olisin ollut halukas lukemaan, ei liioin ollut kirjoja saatavissa. Kaikenlaista hommaa tuli opetella. (MV:KA21/402, nainen s. 1913.)

Äet opetti niin pienenä ketreämään ja jos ei muuta ni leppeitä sai tehdä. Äet oli siitä kummallinen, että se ei antanna lukkea. Lukeminen oli muutenkin hankalaa, kun valo tul vain seinällä olevasta tiittulasta. Jos valo näky oven alta äet tul jupisemaa, että mitä se lukkoo ee jaksa oamulla ylös nousta. Illalla pit het ruveta tekemään niitä kästöetä kun navetasta tultiin. Ne ol uunilla villat ja sukkapuikot, jokkaiselle oma sukkakuvin. En minä ollu koulussakkaan vielä, osasin keträtä. (H86 N1922, 11.)

Meijä äiti oli semmonen että tota ei saanu koskaan olla laiskana --. Aina piti olla joku sukankutin tai. -- Ja aina piti lakasta lattia tai luututa jotain. (H91N1947, 17.)

Eri sukupolvien naiset ja miehet muistelivat töiden oppimista ja opettamista samantapaisesti. Ainoa kyselyyn vastanneita sukupolvia erottava piirre on se, että työnteon velvollisuusluonne näyttäisi korostuvan 1940 - 1954 syntyneillä vastaajilla. Yksi tulkinta tälle voisi olla se, että 1940-luvun lopulla ja 1950-luvulla maatalouden tehostunut koneistaminen oli vasta alkamassa (Siiskonen 1990, 35-37). Lastenkin monipuolista työpanosta pidettiin vielä tarpeellisena. Myös toisen maailmansodan jälkeinen jälleenrakennuskausi ylimääräisine työvelvoitteineen kuuluu näiden vastaajien lapsuuteen. Toisaalta irtautuminen perinteisestä, ehkä vanhakantaisestakin yksipuolisesti ruumiillista työtä kunnioittavasta elämäntavasta oli vasta alkamassa.

Kokonaisuutena kyselyvastauksissa ovat kiteytyneinä työn tekemistä ja työnteon oppimisen tärkeyttä korostavat kollektiiviset kokemukset ja muistot. Työnteko hahmottuu elimelliseksi osaksi lapsuuden arkipäivää. Vaikka vastaukset, kuten tämän kaltaisissa kyselyissä yleensäkin, ovat usein pelkääntään toteavia, on mukana sekä hiven "menneen maailman ja elämäntavan" nostalgiaa että katkerankin sävyistä vanhempien arvostelua. Haastatteluissa muistelu kohdistuu selkeämmin omaan itseen ja henkilökohtaisiin kokemuksiin ja niiden tulkintoihin. Muistoja töiden oppimisesta ja opettamisesta projisoivat erityisesti kouluikäisten lasten vanhemmat myös itseen kasvattajana ja pohdintoihin omien lasten kohtelusta. Tyypillistä on kontrastointi ennen – nyt, oma lapsuus – omien lasten lapsuus. Ero entiseen koetaan hyvin selväksi, joskin oman lapsuuden aikaiset käytänteet ja asenteet hyväksytään, jopa idealisoiden. Muistelu ikään kuin vahvistaa kasvatuskäytäntöjen ja -asen-

teiden jatkuvuutta ja oikeutusta, vaikka niiden kohdistaminen omiin lapsiin ei tehoaisikaan:

No siinä saa kärkeä monta kertaa, kuuluu vaan joo, joo, äiti älä hermostu kyllä mä teen. Että on se niinku erilaista että ei ne tee sillai että justiin niinku tiskaaminen ja huoneen siivoaminen. No tiskit on nyt kun on tiskikone ni ne pistää koneeseen ja sitten kun se on täynnä niin päälle sen, mutta jos aattelee niin huoneensa siivoaminen niin kylä sitä saa monta kertaa kärkeä ja monta kertaa hermostua ennen kuin se tapahtuu. Ett ei se niinku, ett ei se sillai oo niinku minun aikaan oli. (H92N1959, 22.)

Toki myönnetään, että elämä ja sen vaatimukset ovat erilaisia kuin omassa lapsuudessa ja omilta lapsilta edellytetään sellaista, “mitä tään päivän yhteiskunta vaatii”. Kuitenkin oma lapsuus velvollisuuksineen kummittelee mielessä ja ohjaa ajattelua, esimerkiksi tiskaamisen epämiellyttävyyttä uhataan demonstroida poistamalla astianpesukone vähäksi aikaa käytöstä. Myös itse lapsuudessa sisäistettyä, ikään kuin automatisoitunutta, töihin osallistumista odotetaan omiltakin lapsilta.

Joo välillä pitää niin ku, sillai komentaa että. Mä tässä yks päivä sanoinkin että mä hävitän vähäks aikaa tuon astianpesukoneen pois ku ei enää viititä astioita ees sinne mättää että ne jätetään tähän pöyvälle. Että, kun vaan hommataan että ei oo koko konetta saatte tiskata muutamana viikon tossa ni tiijätte mitä se on. -- En mää oo mikään semmoinen omasta mielestäni että mä nyt vaadin sellasia asioita tehtäväks mitä mä oon ite tehny. Taikka että sinä aikana sillon kun minä olin kakara ni mitä tehtiin, mutta se mitä tään päivän yhteiskunta vaatii. Että mättää nyt astiat tonne astianpesukoneeseen ja ottaa harja käteen tai imuri sillon kun huomaa ett siinä on jotain mitä vois niin kun imuroida taikka, ja siis semmosta ja totta kai että pitää niin ku hallita ne hommat jo. Ni sehän on nyt niin kun oikeestaan niin kun itsestään selvyys. (H91M1956, 23-24.)

Harvemmin vanhemmat näyttävät ilmaisevan seuraavan esimerkin kaltaisia ristiriitaisia mietteitä oman lapsuuden aikaisen arvomaailman ja nykyisyyden välillä. Lasten odotetaan osallistuvan kodin töihin, mutta toisaalta havahdutaan huomaamaan, että “nehän on lapsia”. Samalla joudutaan arvioimaan omien vaatimusten oikeutusta, vaikka kuitenkin lopulta päädytään hyväksymään lasten työntekoon oppimisen tärkeys:

Siivouksessahan mä käytän tyttöjä usein apuna. Sitten välillä tulloo semmonen mieleen että herranen aika, että nehän on lapsia, että oonko-han mä liian kova kun mä komennan niitä että niitten täytyy oma huoneesa siivota. Sitten taas aatteloo että kyllä niitten on hyvä op-piakin. (H91N1960, 24.)

Kaiken kaikkiaan koululaisten vanhempien käsityksissä omien lasten kasvatuksesta heijastuu edelleen työntekoon oppimisen tärkeys. Oppiminen tähtää vanhempien tulkitsemana nimenomaan lasten omaksi parhaaksi ja sillä on edelleenkin merkitystä lasten tulevan elämän ja aikuisuuteen suun- tautumisen kannalta. Mutta aikaisempaan tuttuun ja turvalliseen elämään pyrkiminen ei enää ole ensi sijalla. Lapsia odottavat hyvin todennäköisesti uudenlaiset ja individuaalisemmat ratkaisut ja lähtö ”maailmalle”, omaan elämään on helpompaa, kun pystyy itse vastaamaan itsestään. Kyky mukau- tua uuteen ja selvitä arkielämänkin askareista on tärkeää ja tarpeellista lap- suuskodista saatua perintöä. Ajatus sisältää myös kehityksen idean, on hel- pompi oppia uutta, kun on tottunut jo kotona jotakin tekemään:

Ihan varmaan jos ne [omat lapset] ei opi tälleen ne ei opi ikinä. Niin- kun tytön sain mä oon saanu opetettua sen siisteyteen se pittää oman huoneen siistinä. Mutt kyllä minä varmaan kauan sulle [sanoo tytöl- leen, joka on jonkin aikaa läsnä haastattelutilanteessa] paapatinkin. Nyt oon ruvennu Jussia sitte että on ies petattava oma sänkysä. Siivottava pöytä. Kyllä se sen tekkee kun minä käsken. -- Joskus ottaa varmaan pattiin. Nii. Mutta sitte se on hyvä kun mennee ommaan huusholliin sitte se on niinkun automaattisesti siihe oppinu. -- Sitte aattelee että voi äit olitki mukava kun opetit mulle tämän. -- Hyvä lähteä maalimalle ku ies jotakin ossoa. Kyllä minä muistan sillon kun minä läksin moali- malle en mä sillee ollu koskaan ruuan laitosta silleen huolehtinu. [Ker- tojan äiti teki sisätyöt, lapset osallistuivat kaikkiin maataloustöihin.] Ensimmäistä kertoa kun perunata keitin ni sormi suuhu että millon ne on kypsiä. Mutta se voan piti kantapeän kautta oppia että millon ne on kypsiä. (H91N1955, 13-14.)

HUOLELLISUUS, RANGAISTUKSET JA PALKITSEMINEN

Nykyään vanhempien auktoriteettiasema suhteessa lapseen ei koululaisten vanhempien tulkintojen mukaan enää toimi kuten ennen. Vielä koululaisten

äitien ja isien omiin lapsuuskokemuksiin kuului se, että vanhempien auktoriteettiasemaa ei kyseenalaistettu eikä työnteosta tai muista velvollisuuksista-kaan purnattu. Vanhemmat, isovanhemmat, isommat sisarukset, jopa työväki ja vuosisadan alkupuolella talon torpparitkin, saattoivat puuttua lasten työnte-
teeseen tai opastaa siinä. Mutta oli ohjaamassa kuka tahansa työt oli tehtävä vastaan sanomatta. Työnteeseen oppiminen tähtäsi tulevaisuuteen ja oman elämän hallintaan: “Laiskuutta pidettiin hyvin pahana asiana. Jos vähänkin pinnasi töissään sanottiin heti että ei sinusta ihmistä tule kun et työhön opi” (MV:KA21/558). Työnteeseen oppimaton kun “ei ihtiisiä pysty elättämään soatikka sitten akkoasa” (MV:KA21/113):

Suhtautuminen oli työhön minkä vanhemmat kahtoivat että se työ käy ni se oli tehtävä muuten takapuoli oli verillä siellä kävi koivunie-
men herra käräjiä pitämässä. Sitä sanottiin aina että se joka ei tee työtä ni sen ei tarte tulla syömään ja että siitä tulee aikuisena semoinen että se ei ihtiisiä pysty elättämään soatikka sitten akkoasa nämä sanat jäi peähäni ja eivät hevillä unehu tämä oli ikävin kohtani olisin käynny mielelläni Kansakoulun läpi mutta jäi 2 vuoteen olin silloin 13 v täyt-
täny kun oli mentävä Isän mukana Tukin ajoon olin hänelle väkärinä -- Työ kun annettiin tehtäväksi Huomautan heti että tämä työ oli aina sitä lajia että sen pystyi Työhön kykenevä Lapsi tekeen tämä käsky oli sitä luokkaa että työ oli tehtävä halusi sitä tai ei jos työ jäi tekemätä ni illalla oli edessä selkäsauna. Vanhemmat säilyttivät perheessä sen kurin. Isä sanoi aina näin ensin on tehtävä työ sitten huvi päälle tästä ei ollu tinkimistä. (MV:KA216/113.)

Työn tekemättä jättämisestä seurasi usein rangaistus, ei tosin aina ruumiilli-
nen, yleisempää oli nuhteleva. Muistoissa korostuu lasten sisäistämiä tai ainakin sisäistettäväksi tarkoitettu tottelevaisuus ja työnteon välttämättömyys. Kun “Isä edusti lakia, äiti evankeliumia” (MV:KA21/633), oli heidän käsky-
jään nöyryyttävä noudattamaan. Toisaalta jotkut vanhemmat saattoivat osoit-
taa hyvinkin pitkällistä ymmärrystä, kun lapset laiminlöivät heille määrätty-
jä töitä.

Marjankerruu ol, myökin kulettiin Viljon kanssa marjassa. Etukäteen oli kerrankin jo tiedossa hyvä puolukkapaiikka. Äet laetto evvään kanssa puolukkaan sinne. Myö ruvettiin leikkimään. Tehtiin kova leikki, kiviä raevattiin. Koko päivä kulu oikein mukavasti leikkiessä. Tuli kotiin lähön aika. Viljo ol viisaamp, pannaan sammalia tonkka täyteen, mar-
jat peälle. Äet päevittel, voe noeta lapsraukkoja, miten paljon kerän-

neet marjoja. Minä lähin ite tyhjentämään, äet haluskin kantaa, kun lapsraokat tuolta asti kantaneet. Huomaskin että ei painanut paljon mittään. Huomas että eihän se paena tonkka mittään. No ei mittää, mänkeä huomenna uuvestaan. Ei myö sitten viivyty toisena päivänä kun kerättiin [tonkka täyteen]. Tietysti vähän suututtikin. Korennolla yhdessä kannettiin tonkka. (H85N1922, 5.)

Työtehtävissä epäonnistuminen aiheutti myös ristiriitatilanteita, kun esimerkiksi tytöiltä ei sukan tai lapasen kutominen sujunut, kehruusta puhumattakaan. Tämäntyyppistä taitamattomuutta kuitenkin muistetaan suvaitun paremmin kuin elannon kannalta tärkeässä työssä epäonnistumista. Eivätäkään äiditkään aina olleet taitavia käsityön tekijöitä.

Äitihän se enimmin neuvoi, vaan kyllä kai se niin oli että kun aina mukana oli, työ ikäänkuin tarttui. Ensimmäinen epäonnistuminen yleensä sivuutettiin noin vaan, sitten jo alkoi sadella toruja, että on tyhmä kun ei nyt tuommosta osaa tehdä. -- Muistaakseni parsimaan ja paikkaamaan minut ensin opetettiin. Olin alle kouluiän tai alakoulu iässä silloin. Ei se aina tietysti niin hyvää se jälki tullut, koska on mielessä sanonta; taas on tullut kurtujussin liisaa. Sitten lienen ollut kymmen vuotias, kun annettiin koneella ommella. Meillä kun, ihme kyllä oli ompelu kone omasta takaa. Sen jälkeen seurasi kehrääminen ja kankaan kudonta. En kyllä muista, että kukaan suuremmin opettanut olisi, sitä vaan mentiin mukaan ja kun sitä aina näki tehtävän se oli luonnollista, että osasi tehdä kun vaan viitsi. Koulussahan tietysti opittiin lapasen nostopeukalo ja koruommelta. Minä en kyllä oppinut niiden ohjeiden mukaan, sitten aikuisena olen opetellut. (MV:KA21/290.)

Vanhemmat opastivat antaen näin ajatellen täsmälliset ja selkeät ohjeet, joiden mukaan osasi ja tuli toimia. Kysyä sai uudestaan, mutta sanottiin, "pitähän se jo osata, ja onko sinulla peukalo keskellä kämmentä". Epäonnistumisesta ainakin isompana jännitti ja tilanteesta riippuen pelkäsi, mutta ei se tilanteen selvittyä niin pelottava ollutkaan. (MV:KA 21/436.)

Tyttöjä opetettiin sukkaa kutomaan varmaan jo 5-6 vuotiaana. Minut isä opetti tekemään luudan 10 vuotiaana ja kelkan 11 vuotiaana (oikein painojalaskelkan). Leikkikaluja päreistä ja laudan palasista sai opetella 5-6 vuotiaana, mutta ei tahtonut saada terävää puukkoa, kun pelättiin haavan tuloa, eikä suinkaan syyttä. Kankaan kudontaa opetettiin tytöille

ehkä 12 vuotiaana, samoin kehräämistä (vaikkakin kehrääminen jäi kotona varsin vähäiseksi). Kelkan ja luudan teon muistan, kun isä opetti aivan yksityiskohtaisesti alusta loppuun. Kunnollista kehruun ja kunnonnan opettajaa ei ollut, kun äiti ei itsekään niitä kunnolla osannut. (MV:KA21/404.)

Työtehtävien opettamisen muisteluksista paljastuu työn oikeaoppisen suorittamisen tärkeys: perinteiset työt oli lastenkin opittava tekemään oikealla tavalla ja oikealla “asenteella”.

Alunalkaen opetettiin oikeat työotteet, isä neuvoi työt alulle, äiti taas tuollaiset kasvimaan hoito jutut ym työn määrä ei ollut niin ratkaiseva, kyllä se siitä lähtee käymään, sanottiin, mutta jos esimerkiksi otti haravan varren käsiinsä niin että kädet ei olleet oikein, niin siitä toruttiin. Samoin siementen käsin kylvö, pellava hamppu ja heinänsiemen, oikea tahti piti olla askeleessa ja siementä heittävä käden liikkeessä. (MV:KA21/770.)

Tärkeää oli työtehtävien huolellinen suorittaminen. Yleisimmin lapsia vain moitittiin huonosti tai väärin tehdystä työstä. Lapsi joutui kuitenkin itse paikkaamaan jälkensä eli tekemään työn uudelleen. Muisteluiden mukaan epäonnistumisia seurasi joskus ruumiillinen rankaisu, useimmiten tuli välittömästi “tukkapöllyä”. Joidenkin vastaajien mukaan lasta voitiin epäonnistumisesta pilkata tai hänen taitamattomuudelleen naureskeltiin:

Isä oli parempi neuvoja, kuin kiireinen äiti. Siskot ja veljet myös opastivat, vaikka laiskasti. Jonkinmoinen “koeajo” suoritettiin, mutta ei kauan neuvottu. Epäonnistumiselle pyrittiin naureskelemaan, joku leikkilään kehui, joku puolusti, mutta ei se juuri mieltä ylentänyt. (MV:KA21/404.)

Lasten työhön suhtauduttiin usein väheksyen. Kiireisistä aikuisista työtä opettelevat lapset olivat suorastaan tiellä ja siitä kai sitten sanottiin että “paskaa lapset leipoo, hyvä muori ne sitten paistaa.” Mummut kai olivatkin lasten parhaita opettajia ja tukijoita myös lasten ja vanhempien välisissä ristiriidoissa. (MV:KA21/558.)

Suhtautuminen lasten työn huolellisuuteen ja ylipäänsä lasten työn teon velvollisuuteen näyttää nuorimpien haastateltavien ja koululaisten vanhempien mukaan olevan aiempaa kirjavampaa. Lasten kyllä halutaan osallistuvan

töiden tekoon kotosalla, mutta autoritaariset otteet ovat muuttuneet lapsia “ymmärtäviksi” tai vanhempien alistumiseksi: jos lapsia ei saa työhön, vanhemmat tekevät työn itse. Hyväksytään esimerkiksi se, että lapset osallistuvat töiden tekoon “joskus innolla joskus vähemmän innolla” (K91N045/47). Toisaalta monet vanhemmat myös myöntävät, että enää ei eletä oman lapsuuden kaltaisessa tilanteessa: “Osallistuminen ei ole itsestäänselvyys niinkuin ennen. Mutta pyytämällä tekevät yhtätoista” (K91N058/42). Näin siitäkin huolimatta, että työntekoa ja siihen oppimista yleisesti vielä arvostettiin.

Etenkin nuorempien lasten huolellisuuteen tai epäonnistumisiin työsuorituksissa vanhemmat itse yleensä tulkitsivat suhtautuvansa hyvinkin joviaalisti, niin että työntöön yrityksiä kerrottiin arvostettavan siinä kuin työn lopputulostakin:

Hirvitti ku poika kerran soitti seittemän aikaan [äidin työpaikalle] että miten isolle pistetään uuni ku hän leipoo donitsia. Mä vähän aikaa mietin, sitten mä sanoin että käy ensin pistää sen nappulan niin ja tuus sitten puhelimeen takasin, ja sitten sanoin että käys laittaa se toinen nappula niin ja tuu sitte takasin. Siinä meni meleken kaksikymmentä minuuttia kun mä neuvoin miten se uunin käyttö on. – Ja kummasti se on siellä vähän jauhoja oli kotona mutta tiskit oli tiskattu. Että sillai että en mä oo koskaan niitä kieltäny tekemästä mitään mutta sillai, että toi on justiin tuo leipominen. Ja sitten ku seittemän vanhana ni no se ol seittemän vanha vanhempi poika, ni ku oltiin retkellä ni halus tehdä nuotiopuita ni, kirves vaan kättee ja neuvottiin miten käytetään. Ett se on niin pääasia ollu jotta neuvottu mitä tehdä ja katottu sitten, jos ei osaa niin sitte ohjattu muuta tekemään. Sehän on ett sukulaiset nauro mulle ett mulla pojat pienempänä kun ne tiskas, ni hirvee hinku tiskata, ja mä annoin tiskata ja sitten mä otin astiat kaapista ja tiskasin ite uudestaan, panin pojat pihalle siks aikaa ettei ne nähny sitä. (H92N 1954, 45.)

Joissakin perheissä on kehitetty omat strategiat lasten systemaattiseen työntekoon opastamiseen ja ohjaamiseen esimerkiksi “neuvomalla ja ‘ohjelmoimalla’ etukäteen työt heille” (K91M084/46) tai laatimalla “‘lukujärjestys’ jokaiselle päivälle” (K91N072/52). Työtehtävät, joista lasten edellytetään kantavan vastuuta, rajoittuvat monissa perheissä kotipiiriin askareisiin. Lasten itsenäisempi vastuu töistä on aika selvästi edelleenkin sidoksissa perinteisenä pidettyyn työnjakoon ja nimenomaan äidin työssäkäyntiin kodin ulkopuolella. Vaikka useat nuoremmat haastateltavat korostivat isienkin osal-

listuvan joihinkin kotitöihin, esimerkiksi ruoan valmistukseen, näyttävät kotityöt ja lasten niihin opastaminen kuitenkin olevan etupäässä äitien vastuulla:

Minä sanon minä tuun päevällä töistä minä en tykkeä teällä astiat lojottaa pöövällä ne pitää soaha tuohon koneeseen ja vähä siistiä, ni kyllä teällä ol ihan siistiä. Ja sillai että huolehtikkee kampeenne tuonne ja kyllä minä oon koettanna niille lukkee lakia ja. -- Kyllä mä joskus oon komentanu. Paremmiin imuroi paremmiin ettei oo roskia, pese se lattia paremmiin, oon mä joskus komentanu. Ja peitä sänky kunnolla. Minä tietysti oon ikän peettännä sänkyjä työksen ni voe herran jumala kun ne osataan. Kyllä minä aena komennan. Vaikka ee tuo mejjänkään sänky toas siististi ku isäntä on tänä oamuna peettännä. (H91N1945, 13-14.)

Aiemmin lasten työntekeä pidettiin itsestään selvänä, lasten odotettiin ikään kuin ansaitsevan jokapäiväinen ruokansa kodin töissä avustamalla. Elämisen kannalta välttämättömät tarpeet, ruoka ja vaatteet, olivat palkkio tehdystä työstä, muunlaista palkitsemista eivät monet vanhimmat vastaajat ja haastateltavat muistaneet edes suoranaisesti osanneensa odottaakaan: "Kotona tehdystä työstä ei koskaan maksettu raha palkkaa, yleensä henki oli se että jokaisen oli osallistuttava itsensä elättämiseen" (MV:KA21/729). Jotkut informantit muistelivatkin vanhempien suhtautuneen lastensa työnteon palkitsemispyyntöihin varsin yksioikoisesti:

Tehdystä työstä ei koskaan maksettu. Jos joskus pyysi jotain ninkuin palkaksi oli vastaus että saathan sinä kolme pussia (ateriaa) päivässä eikö se riitä. (MV:KA21/558.)

Osa vastaajista ja haastatelluista oli kuitenkin sitä mieltä, että työsuorituksista palkittiin tavalla tai toisella. Palkitsemiskertomuksista nousi esiin kolme perusteemaa. Tavallisimmin joistakin töistä saatettiin palkita lasta pienellä rahasummalla, jonka säästämällä lapsi myöhemmin hankki itselleen jotakin tarpeellista. Joskus lapset saivat kehuja erityisen hyvistä työsuorituksista. Varsin yleinen käytäntö oli se, että lapsille annettiin urakoita (esimerkiksi tietty määrä lehtikerppuja, saran loppuun haravoiminen), jotka suoritettuaan he saivat pitää vapaata, mennä uimaan tai ongelle.

Joskus saatiin pieniä rahamääriä palkkioksi hyvin tehdystä työstä, yleensä ne säästettiin tulevia tarpeita varten. Vaatteet ja jalkineet hankki isä

ja äiti kylän suutarilta ja räätälistä, valmista täällä ei ollut kaupan. Tuli-han se sivuhuomautus, ole nyt kiltti ja ahkera poika kun sait noin nätit saappaat tai jotain muuta, yleensä se toivomus tehoi. (MV:KA21/770.)

Palkkioksi sai kiitoksen tai moitteen. Iivän suorituksen jälkeen ke-huttiin "aikamieheksi". (MV:KA21/64.)

Kerpunteko ja lehtien riipiminen oli lasten työtä. Sitä varten oli lapsil-la omat selkävakat. Aina oli urakka. Lehtiä piti riipiä selkävakat täyteen. Tai piti tehdä kymmenen lehtikerppua kukin ja sitten sai mennä ui-maan. (H81N1901, 1.)

Kaikkien sukupolvien, mutta selväpiirteisimminkin vanhimpien, kerto-muksissa lasten työntöön palkitsemisesta korostuu työnteko velvollisuute-na; lasten odotettiin oppivan ajattelemaan, että heidän on ansaittava joka-päiväinen elantonsa työtä tekemällä. Toisaalta lapset osallistuivat töidensä kautta itselleen tarpeellisten hankintojen, kuten vaatteiden tai kenkien, ansaitsemiseen. Urakoitten avulla lapsia opetettiin velvollisuuksien täyttämi-seen ja myös asennoitumaan niin, että huvitukset ja vapaa-aika on itse lunas-tettava ensin työtä tekemällä. Koska hyvin tehtyä työtä arvostettiin, myös lapsia huomioitiin työntekijöinä kehaisemalla heitä taiten tehdystä työstä. Myös kehumalla palkitsemiseen liittyi visio tulevasta: kiitokseen sisältyi ta-vallaan viesti, että hyvin työtä tekevästä lapsesta kasvaa yhteisön mitat täyt-tävä aikuinen.

PIENOISTYÖKALUT

Lapsia on opetettu ja sosiaalistettu maatalouden töihin myös pienoistyökalu-jen avulla. Tällaisen käytännön on oletettu auttaneen ja hyödyttäneen lasta monin tavoin. Lapsi on voinut pienoistyökaluja käyttäen harjoittaa työteh-tävien edellyttämiä motorisia taitoja oikean kokoisella välineellä, jolloin hä-nen on helpompi vähittäin integroitua aikuisten työyhteisöön ja töihin. Pienoistyökalujen avulla hän myös oppi parhaiten hyödyntämään työkalun eri ominaisuuksia. Havaitessaan hallitsevansa työt hän niin ikään voi toimia itsenäisesti ja tuntee itsensä työntekijänä aikuisten veroiseksi. (Esim. Mead 1964, 47-53; Elkonin 1980, 93-94; Pedersen 1988, 82.)

Edellisen tulkinnan mukaan pienoiskokoon tehdyt työkalut osoittavat aikuisten ymmärtävää, joskin myös käytännön hyötyajattelun ohjaamaa,

suhtautumista lapsiinsa. Varsin ideaaliset tulkinnot osoittautuvat kuitenkin problemaattisemmiksi, kun työkalujen erikokoisten variaatioiden merkitystä lapsille itselleen tarkastellaan muisteluaineistojen pohjalta. Ensimmäiseksi nousee esiin moraalinen painotus: lasten oli opittava työntekoon, aina eivät lapset suinkaan kokeneet oppimisen helpottamisen olevan aikuisten toimintoja ilmeisimmin ohjaava päämäärä:

Huonompi työkaluhan se aina jäi lapsen käteen, huonompi sirppi, viikate, kirves, talikko, hanko jne. Usein ne taas olivat kuluneempia ja keveämpiä ja kuluihan se aika siinäkin, kun työkaluja kunnosti. Työtä sekin oli ja työhön oppiminen oli yhtä tärkeä kuin itse työnteko. (MV:KA21/404.)

Koululaisten vanhemmille osoittamieni kyselyjen pienoistyökaluja koskevat vastaukset jakautuivat kahteen perusluokkaan: (1) minkäänlaisia pienoistyökaluja ei ollut, (2) oli yksi tai useampia, jotka luetellaan; osa myönteisesti vastanneista on tosin jättänyt pienoistyökalunsa yksilöimättä. Kaiken kaikkiaan noin puolet vastaajista muisti itsellään olleen jonkin pienoiskokoisen työkalun. Kaikissa ikäryhmissä miehet vastasivat hieman useammin myönteisesti kuin naiset: miehistä keskimäärin noin 60 % muisti omistaneensa pienoistyökalun, naisista noin 40 %. Pienoistyökalut ovat kuuluneet selvimmän nimenomaan vanhimman ikäryhmän miesten ja naisten lapsuuden työntekoon.

Naisille on yleisimmin nikkaroitu harava, melko useilla on ollut myös vasara, muutamilla puukko, saha, kuokka, lapio, heinähanko tai sirppi. Näiden ohella oli yksittäisiä mainintoja monenlaisista muistakin työkaluista, esimerkiksi: "Vanhasta kurkkupurkista tehty ämpäri vedenkantoa ja perunannostoa varten" (K91N016/59), "karstat, isä teki meille pienemmille käsinveivattavan kirnun - oli kirnuusvuorot" (K91N035/46). Miehillä selvästi yleisimmät pienoistyökalut ovat olleet vasara ja saha, monet muistivat myös haravan, puukon, kirveen ja vesurin, muutamilla oli ollut kuokka tai heinähanko.

Pienoistyökaluista on selvästi yleisin ollut harava. Sitä ovat sekä tytöt että pojat tarvinneetkin, sillä haravointi oli vielä 1960-luvulla selkeästi lasten työ. Muilta osin muistot pienoistyökaluista vastaavat aika selvästi työnjakoa tyttöjen/naisten ja poikien/miesten välillä.

Museoviraston Lapsi ja työ -kysely on tuottanut pienoistyökalujen ympärille edellisiin nähden perusteellisempia kertomuksia. Ei-vastauksista erottuu sävyllään hyvinkin erisuuntaisia kertomuksia. Monet vastaajat muistelivat vanhempien valinneen työkalujen joukosta lapsille kevyimmät tai pienikokoisimmat, vaikkakaan lapsille nimenomaisesti valmistettuja pienoistyöka-

luja ei muisteta olleen. Toisaalta muutamissa kertomuksissa esitettiin, että lasten työkaluiksi annettiinkin huonoimmat ja tylsimmät työkalut:

Työkaluissa olikin viheliäistä se, että meillä oli samat raskaat työkalut, kuin aikuisilla, mutta niistäkin aikuiset ottivat parhaat päältä ja meille jäi vahingot. Puulapiolla luotiin ojamultia, kun rengit ottivat peltikihvelit, jotka alkoivat tulla käytäntöön. Ei meidän vastalauseemme mitään auttanut. Sen ajan työkalut olivatkin yleensä kömpelöitä ja raskaita, ei niitä kukaan nykyään enään käyttäisi. (MV:KA21/633, mies s. 1907.)

Eri ikäryhmien muistoissa pienoistyökaluistaan näkyvät hyvin selvästi ne työt, joihin lasten on erityisesti odotettu osallistuvan tai joiden oppimista on pidetty tärkeänä. Samalla tavalla kuin koululaisten vanhemmat kyselyssään myös museoviraston kyselyyn vastaajat muistivat yleisimmin lapsuutensa pienoistyökalukseen haravan. Sen jälkeen useimmiten mainittuja pienoistyökaluja olivat sirppi ja kuokka. Lisäksi muistettiin muun muassa vesuri, vasara, kirves, puukko, viikate, lehti- tai selkäkoppa, lypsykiulu, naskali, takkavitsakin mainittiin. Muisteluksissa tulevat esille pienoistyökaluina lähes kaikki sellaiset työvälineet, joiden kanssa suhteellisen omavaraisen maalaisyhteisön lapset ovat lapsuudessaan voineet joutua tekemisiin. Näyttääkin siltä, että mitä iäkkäämmistä muistelijoista on kyse, sitä suurempi kirjo kokonaisuutena pienoistyökaluissa oli.

Pienoistyökalujen muistelut ovat konkretisoivia kuvauksia työvälineistä, joita lapsilla oli tai heille tehtiin. Työtaitojen oppimistavoitetta pienoistyökalujen avulla pidetään lähes itsestään selvänä asiana, kovin tietoisesti sitä ei ainakaan korosteta. Useimmat kodin työkalut olivat luonnollisesti yhteisessä käytössä, pienoistyökalu sen sijaan saatiin aivan omaksi (vrt. Bringéus 1990, 24), lisäksi se oli pieni ja lapsen edellytysten mukainen.

Omia työkaluja oli. Muistan vaarini tehneen minulle pienen haravan, samoin siskolleni. Oli myös pieniä sirpejä ja viikatteita, jotka oli korjattu lapsille särkyneistä työvälineistä. (MV:KA21/463.)

Heinätoïssä ja elonkorjuussa autoimme voimiemme mukaan. Sain enoltani kevyen, kauniin haravan. Sen lapa oli maalattu vaaleanpunaiseksi. Se oli työvälineeni monta kesää, piikkiä vain uusittiin katkenneitten tilalle. (MV: KA21/657.)

Peltotoïssä piti olla sitomassa lyhteitä, kun vilja leikkuu oli ja isäni teki

pajassa sirpit, kun rupesi olemaan siinä 10 v. Minä kun olin vasen kätenen niin piti olla sirppi vasen kätenen. (MV:KA21/772.)

Kuten monien muidenkin lapsuuden muistojen alueella, pienoistyökalujenkin muistelussa on variaatioita. Joillekin lapsuuden aikainen työnteko projisoituu pienoistyökalun kautta muisteluhetken aikaan. Kun vielä mukana on pieni ripaus nostalgiaa, tulee lapsuuden ja nykyisyyden erottaminen ja arvottaminen selväksi:

Kesällä heinäpellolla haravoin pienemmällä isäni tekemällä haravalla. Meillä oli siskoni kanssa omat haravat. Haravoimme heinät karholle keskelle sarkaan. Silloin oli heinä lyhyttä ja ohutta ja sitä jaksoi haravoida. (Nykyisin ei aikuisetkaan jaksaisi.) (MV:KA21/303.)

Joidenkin muisteluksissa pienoistyökalu osoittautuu keinoksi, jolla lapset saatiin ikään kuin välillisesti houkutellessa työnteon pauloihin. Vaikka muistelijat eivät itse sitä korosta, voi näistä suppeistakin kertomuksista tulkita, että lasten työnteokseen osallistuminen ja myös siihen oppiminen oli lapsen edellytysten huomioon ottamisen taustalla:

Sirppi oli vähän pienempi lapsella ja harava köykäisempi ja pienempi. Tiskivadit pantiin laatikon päälle matalammalle että ylettyi tiskaamaan. Kun kanto vettä, sai ottaa vähän pienemmän ämpärin tai muun astian, samoin yleensä kaikessa kantamisessa sai valita aina kevyempää. (MV:KA21/34.)

-- kerpoja tehtiin lampaille talveksi ja lehtien riipiminen kävi lapsilta ihan hyvin, niitä olivat haavan, koivun, raidan ja pihlajan lehdet, aikuisilla oli isot selkäkopat ja lapsilla pienet, se kotiin kanto oli kovaa puuhaa lapsille, mutta tehtävä oli sitäkin. (MV:KA21/797.)

Työkalut oli omia pienemmällä pieni kuokka, oma sirppi, veson. Ja oma harava. 6 vuotiaana sain uuden, siinä oli punanen lapa. Selkäkopan isä teki myös. Otti selästä mitan, perunakoppa oli oma ja marjatuokkonen. Niitä oli aina. Isä tapasi sanoa työkalu tekijän mukaan. (MV:KA21/882.)

Yhtenä pienoistyökalujen muistelun ryhmänä ovat perusvireeltään positiivissävyiset kokemukset ja muistot siitä, miten lasten edellytykset työnteon oppimiseksi otettiin huomioon. "Lapsikeskeisimmissä" tulkinnoissa lasten

työnteko näyttäytyy eräänlaiseksi leikiksi työssä: lapsille luotiin ikään kuin omat työnteon reviiirinsä, joissa työvälineen ja leikkikalun raja hämärtyy. Oma merkityksensä pienten, todelliseen työhön vielä kykenemättömien, lasten mukana oloon työmailla oli se, että näin he olivat aikuisten näkyvillä ja turvassa. Joskus leikin varjolla alkanutta työntekoa projisoidaan myöhemmän elämänkulunkin perspektiivistä:

-- senkin mää muistan, kun heinäseivästysaikoo ol ja olin niin pien vielä, että eehän mä ois saanu niitä heiniä seipäälle sinne ylös asti, niin pitkään, ni sitte aina laitettiin semmonen pienempi seiväs, mihinkä minä sitten seivästin. -- Nii ja silloin, mä aattelin, että voi että kun siinä vaiheessa ois tiennä että, ni ei ois, ois ees silloin pysyny poissa sieltä pelloilta. Kun sitä on sitte siitä lähtien kyllä saanu tehdä, aikuisena ihan riittävästi, mutta. Nii joo niin ne mulle laitto semmosen pienen seipään, mitä sitte sai. [Olitko tosissas työnteossa?] No kyllä kai sitä, mutta eehän ne pysynykkään ne heinät, kun niitä yheltä puolelta aina siihe laitto, että se nyt oikeestaan, siitä mittään apua ollu mutta kuhan nyt ollu sitte hommassa. (H91N1961, 7-8.)

Osalla kotona valmistetuista pienoistyökaluista onkin ehkä ollut kaksinainen funktio: niitä on käytetty sekä työvälineinä että leikkikaluina. Pienoi-
styökaluissa voi korostua sekä leikkiminen ja siihen liittyvä harjoittelu että työvälineiden käytön oppiminen. Lasten työskentelyyn pienoistyökaluilla voikin näin liittyä implisiittisesti roolileikin idea: lapsi jäljittelee aikuista ja samastuu häneen (ks. Elkonin 1980). Aiemmin lapset olivat pienoistyökalujen kanssa esimerkiksi heinäpellolla tai lehtikerppujen teossa konkreettisesti mukana työsuorituksissa. Nykyisin he sen sijaan ovat erilaisia työkaluja jäljittelevien lelujen kautta useimmiten vain symbolisesti tekemisissä aikuisten maailman kanssa, eivät enää mukana varsinaisesti tuottavassa työssä.

SUKUPUOLI TYÖNJAOSSA

“IKIVANHA JA ALKUPERÄINEN”

Suomalaisten etnologisten yleisesitysten (esim. Vilkkuna K. 1988; Vuorela 1983; Talve 1990; vrt. Haavio-Mannila 1968) mukaan perinteisen maalaisyhteisön työt jakaantuivat pääpiirteissään sukupuolen ja iän mukaan. Naisten ja miesten töiden ohella oli tehtäviä, joiden katsottiin soveltuvan tai kuuluvan lap-

sille tai vanhuksille. Tällainen työnjako koettiin funktionaaliseksi suhteessa töiden vaatimaan fyysiseen voimaan ja tärkeyteen elannon saannin ja yhteisön sosiaalisen rakenteen säilymisen turvaamiseksi. Toisaalta työnjaossa otettiin huomioon kätevyys, vastuullisuus ja ymmärrys, joita töiden suorittamisen ajateltiin edellyttävän eri sukupuolilta ja eri-ikäisiltä.

Joustava, jopa ihanteellisena pidetty, työnjako on eräiden tutkijoiden mukaan ”ikivanha ja alkuperäinen”. Günter Wiegelmannin (1975) mielestä sukupuolten välisen työnjaon ensiarvoisin perusta on biologis-funktionaalinen: jo ikiajoista lähtien naiset ovat tehneet ”naisten töitä” (etupäässä pihapiirin töitä ja erityistä näppäryyttä edellyttäneitä töitä kuten käsitöitä) ja miehet ”miesten töitä” (ulkotöitä). Alueelliset poikkeamat, esimerkiksi 1900-luvun alun Saksassa tai Skandinaviassa, ovat Wiegelmannin mukaan johtuneet siitä, että nimenomaan miehet ovat ryhtyneet tekemään aikaisemmin naisille kuuluneita maataloustöitä: niittämistä, lypsämistä, karjanhoitoa. Miehet ottivat haltuunsa ne naisille tyypillisesti kuuluneet työt, joihin ensiksi sovellettiin teknisiä innovaatioita tai joilla oli taloudellista merkitystä. Etelä-Saksan ja Pohjois-Skandinavian Wiegelmann määrittelee reliktialueiksi, joissa naiset pidempään tekivät heille alunperin kuuluneita töitä.

Sukupuolten fyysisten ominaisuuksien ja edellytysten eroon viittaa myös Anttila (1974) maatalouden innovaatioita käsittelevässä tutkimuksessaan; esimerkiksi heinäkorjuuta koneistettiin periaatteena säästää ”voimakkaan, rotevaa miehen työtä”. Taloon hankittiinkin niittokone ennen haravakonetta: viikatteella niittämistä huolehtivat miehet, joille työvoimana asetettiin korkeammat laatuvaatimukset kuin haravointiin kelpaaville, vähäväkisemmille naisille tai lapsille. (Anttila 1974, 109.) Naisia ja lapsia on yleensä maatalouden vuotuistöistä puhuttaessa käsiteltykin reservityövoimana, joka työskenteli miesten rinnalla ollen aina tarvittaessa saatavilla. Vaikka naiset olisikin hyväksytyt tasavertaisiksi työryhmiänsä, oli työn johto ja organisointi tavallisimmin miesten käsissä. Talonpoikaisen perinteen – usein myös sen tutkimuksen – mies- ja isäntäkeskeisyys onkin leimannut niin arkiajattelua kuin maataloutta koskevaa lainsäädäntöä ja tilastointia aina viime vuosikymmenille saakka (Siiskonen 1990, 10). Miehistä talonpoikaisuuden myyttiä on ylläpitänyt myös kaunokirjallisuus, kuten Kalevi Nikki (1991, 49) toteaa: ”Agraariyhteiskunta ja sitä kuvaava kirjallisuus on siinä määrin miesvaltaista, ettei emäntä voi edustaa talollista tutkimuksessakaan”.

Martine Segalenin (1983, 78-85) mielestä maatalouden töiden hierarkkisuuksia ja tuottavuutta korostava arvottamistulkinta on keinotekoinen. Tuottamattomiksi leimatut kotitaloustyöt olivat muiden töiden ohella osa vuodenvuorokierroksen mukaista töiden kokonaisuutta. Segalenin ajatusta voisi kuvaannollisesti luonnehtia ympyrän kehäksi, jolla kukin työ oli edellytys seuraavalle,

esimerkiksi viljankorjuuseen kiirehtivä työväki tarvitsi (naisten) valmistamaa ruokaa, josta osa tuli pellolta. Työt täydensivät toisiaan. Talous tuotti eläkkeeseen, usein se elikin pääasiassa tuottaakseen tarvitsemansa, mitä köyhempää oli elämä sitä tiukemmin tuotanto ja elossa pysyminen olivat toisistaan riippuvaisia. Näinhän myös tämän tutkimuksen vanhimmat informantit muistivat vuosisadan vaihteen ja alun elinehdot.

JOUSTAVUUS JA MUKAUTUMINEN

Mikäli haluttaisiin pysytellä ikaikaiseksi luonnehditussa, perinteisessä työnjaossa, itse asiassa miehet olivatkin vuotuistöittensä välissä eräänlaisena reservinä. Naiset sen sijaan tekivät päivästä ja vuodenajasta riippumatta samat kotitalouden, lasten- ja karjanhoitoon liittyvät työt. Kun naiset lisäksi astuivat ulos biologis-funktionaalista roolistaan (vrt. Wiegelmann 1975) myös miesten työalueille, olivat he työntekijöinä miehiä joustavampia. Normatiivisesti oli siis olemassa miesten töitä ja naisten töitä, mutta tarvittaessa niiden suhteen voitiin joustaa ja joustajina olivat nimenomaan naiset. (Berggreen 1984, 71-73.)

Sukupuolten välinen työnjako on paljolti kulttuurinen rakennelma, kaikissa kulttuureissa on tiukasti sukupuoleen sidottuja töitä mutta myös sellaisia, joiden tekemisessä on jouston varaa (Berggreen 1984; Lövkrona 1990; Vesterinen 1995). Peltonen (1992b, 209-219) kritisoi mm. Wiegelmannin esittämiä ajatuksia naisten työnjaollisesta joustamisesta perusteenaan se, että naiset ovat aina tehneet myös monenlaisia pihapiirin ulkopuolisia töitä ja joustamisesta puhuttaessa päädytään vain kehäpäätelmään. Edellisen vastineeksi voi kysyä, miksi juuri naiset ovat olleet monitöisiä tai mikä on estänyt miehiä joustamasta ja osallistumasta naisten elämää hallitseviin arkipäivän rutiineihin?

Mitä muistitieto ja muistot sitten kertovat maalaiselämään liittyvistä lapsuusajan töistä ja sukupuolen merkityksestä lasten työnjaossa. Lapsi ja työ -kyselyssä vastaajia pyydettiin muistelemaan *Miten työt jaettiin lasten kesken? Oliko selvästi erotettavia tyttöjen töitä ja poikien töitä?* Myös Naisen asema -kyselyssä (1985) työnjaon problematiikkaa sivuttiin kysymyksissä *Kasvatettiinko tyttöjä eri tavalla kuin poikia, miten?* ja *Mihin töihin tyttöjen piti ryhtyä, joita poikien ei tarvinnut tehdä?*

Valtaosa molempien kyselyjen vastaajista muisteli, että naisten ja miesten välinen työnjako oli olemassa ja sitä noudatettiin myös lasten suhteen. Lapsen ikä oli ensimmäinen peruste, eri työt edellyttivät erilaista suoritustasoa,

joten samat työt eivät soveltuneet kaikenikäisille. Varttuessaan tytöt ohjattiin naisten töihin, pojat miesten, mutta oli myös molemmille yhteisiä työtehtäviä, samoin kuin aikuistenkin kesken. Kollektiivista arkitietoa ja yhteistä arkikokemusta muisteltaessa asetelma vaikuttaakin selkeältä, kuten seuraavassa esimerkissä, joka kuvaa 1930 - 1940-lukujen maalaislasten töitä. Muistelu tuottaa nimenomaan muistitietoa, joka kuten kansatieteellisessä tutkimuksessa yleensä on korostettu, on sitä "oikeampaa" mitä useampia tiedonantoja siitä saadaan; aineiston määrää lisäämällä oikaistaan mahdolliset subjektiivisen kokemuksen aiheuttamat vääristymät. Tiedonannot siis kontrolloivat toisiaan. (Esim. Erixon 1958, 45-48.)

Kyllähän ne työt jaettiin. Tietysti oli niin, että vaativimmat työt annettiin isommille, vähemmän vaativat pienemmille. Oli myös tyttöjen ja poikien töitä, tyttöjen töitä olivat aina astiain pesu, kuivaaminen, lattian lakaisu, tai pesu tms., pojat taas ajoivat hevosilla, tekivät silppuja, hakkasivat halkoja, havuja. Olivat mukana päireitä höylätessä j.n.e. Yhteisiä töitä oli myös, esim paimentaminen, puunkanto, heinä- tai viljapellolla tehdyt työt, puimisessa tai riiehessä oleminen, marjan poimiminen j.n.e. (MV:KA21/463.)

Sen sijaan kun sama kertoja, 1927 syntynyt nainen, jatkossa alkaakin eritellä lasten töiden tekoa yksilöllisinä, itsensä ja miehensä, kokemuksina kaava-
maisuus muuttuukin moniulotteisemmiksi muistoiksi:

l'ähkien poiminta oli pieninten pellolla olijain työ. Isommat lapset haravoivat, sitoivat lyhteitä, jos ei vielä sirppiä uskottu, mutta kyllä mieheni kertoo, että hän niitti jo heinää tuollaisena 7-8 vuotiaana. Hevosten hoidosta olen jo kertonutkin. Karjatyöt eivät kyllä kovin paljon olleet lasten töitä, muistan että ainakin minä, koska olin tyttö, kävin talvisaikaan navetalla vain pumppaamassa vettä, tai repimässä turvepehkuu pieniksi paloiksi, joita käytettiin kuivikkeena. Muuten karjanhoito oli isompien työtä, ei sitä lapsille uskottu. Mieheni kertoo myös, että se oli "naisten työtä" jota poikia ei pyydetty suorittamaan, tuo "tallissa käyminen" oli poikain työtä. Mieheni kertoo muistavansa että hän veljensä kanssa joutui jo tuollaisena 7 vuotiaana kaikkeen, raskaaseenkin työhön, piti ajaa hevosella heiniä, puita, lantaa, osata valjastaa ja riisua hevonen, ja illalla piti "käydä tallissa" ts käydä ruokkimassa hevosia, kantaa niille kaivosta vettä, hakea riieheltä kontilla "silppuja" = hienoksi hakattuja olkia. Tämä silpun teko oli myös erityisesti poikain työ, pyöritettiin kammesta vauhtipyörää, joka pani

liikkeelle terät, jotka katkoivat olkia, joita toinen “syötti” kaukalo-
maiseen, puusta valmistettuun “silppuun pöytään”. (MV:KA21/463.)

Naisten ja miesten työnjaon luonnehdinnoissa toistuu näkemys, että maataloudessa miehet ovat vanhastaan tehneet naisia raskaampia, taloudellisesti tuottavampia ja ensimmäiseksi teknologisia innovaatioita hyödyntäviä töitä. Kuitenkin naisten hallitsema maitotalous kaupallistui merkittävästi jo 1800-luvulla ja ensimmäiseen maailmansotaan mennessä maataloutemme perustaksi vakiintui lypsykarjatalouteen pohjautuva tuotantosuunta. Lisäksi monet naisten töiksi luokitellut tehtävät olivat ja ovat raskaita. (Vihola 1991, 363-368; Peltonen 1992b, 216-219.) Tosin ruokatalouden ja siis itse elämisen kannalta vilja oli tärkeintä, ilman sitä ei pärjätty; maidotta voitiin kyllä selvitä talven yli.

Jos tutkimukseni muisteluaineistoa tarkastellaan kokonaisuutena, kollektiivista muistia heijastavana, näyttää peruselinkeinoista elantonsa saanut maalaisyhteisö ideologisesti ja käytännön työprosesseissa jakautuneen selvästi naisten ja miesten maailmaan. Vaikka naiset ovat perinteisten naisten töiden ohella osallistuneet moniin kotipiirin ulkopuolisiin töihin, ei heidän mukana olonsa esimerkiksi metsätöissä tai pajassa työskenneltäessä ollut kovinkaan tavanomaista. Miesten töihin eivät kuuluneet etenkin karjanhoitotyöt ja keskeiset kotipiirin huolto- ja hoitotyöt. Kun sukupuolten välistä työnjakoa eritellään oman kokemuksen ja henkilökohtaisten muistojen valossa, kollektiiviseen käytäntöön syntyy poikkeamia. Sukupuolten välistä työnjakoa tarkennettiin esimerkiksi siten, että naisten tai miesten töihin alettiin ohjata “vanhempia” lapsia, seitsemästä kymmeneen ikävuosien jälkeen. Pienemmät lapset olivat tässä suhteessa ikään kuin sukupuoleettomia, olivat naisten hoivissa ja avustivat naisia heidän töissään. Varhaislapsuuden jälkeen alkoi sosiaalisen sukupuolen kehittäminen, mikä vaikutti myös lasten työn ja suuntautumiseen. (Vrt. Löfgren 1975; Lönnqvist 1992.)

Vaikka kertojat erittelivätkin tyttöjen ja poikien töitä perinteistä työnjakoa noudattaen, omien muistojen ja kokemusten mukaan lasten työpanos ja sen luonne määräytyivät usein selkeämmin perheen sosiaalisen ja taloudellisen aseman sekä perheen tarpeitten perusteella. Tässä suhteessa muistot vaihtelivat: isossa talossa lapset pääsivät helpommalla tai joutuivat tekemään paljon töitä, mökkiläisten lapset pääsivät vähemmällä tai olivat “kaikki töisiä”.

Minun tietääkseni ei ollut suuremmin eroja tyttöjen ja poikien töillä. Talosten tyttäret tosin ei tainnut navetoilla olla, mutta pojat kyllä hoiti hevosia, me mökkiläisten lapset oltiin kaikki töisiä (MV:KA21/290, nainen s. 1927).

Erityisesti tilattomien ja yleensäkin vähävaraisempien kodeissa ei kovin vaihtelevia töitä lapsille riittänytkään, sen sijaan lasten oli valmistauduttava lähtemään muualle töihin elatuksensa hankkimiseksi. Mökkiläisten ja pienten torppien tyttöjen ja poikien työnjaolliset erot eivät ehkä olleetkaan yhtä selvät kuin talollisten lapsilla. Töissä jouduttiin tai opittiin joustamaan tarpeen mukaan, joskin tulevaisuuteen suuntautuminen oli niin sukupuolelle kuin sosiaaliselle asemallekin luonteenomaista:

Pikkutilallisen ja tilattomaan väestöön kuuluvan perheen lapsilla ei ollut eroa poikien ja tyttöjen kohdalla, sillä kumpaisenkin oli jo “kynnelle kykenevänä” lähdettävä vieraan palvelukseen ansaitsemaan omaa elatustaan piikoina ja rengineinä. Tyttö kelpasi lapsenpiiaksi jo 10-vuotiaana ja saman ikäisinä pojatkin alkoivat ajaa hevosia peltoja muokattaessa. -- Köyhemmissä torpissa saivat lapset sukupuoleen katsomatta saman kasvatuksen, mutta varakkaammissa kodeissa saivat tytötkin huomiota osakseen. Heistä toivottiin tulevan esimerkillisiä perheenemäntiä. -- Kotonani kasvatettiin tytöt ja pojat samalla tavalla. Rangaistukset olivat samanlaisia. Tyttöjen suorittamat askareet olivat aluksi keveämpiä, mutta myöhemmin vanhempina he jopa pilkkoivat puita. Poikien piti taas tarvittaessa hoitaa lapsia, lakaista pirtinlattiaa, sekä muistan kaulinneeni vaatteitakin (puhdasta pyykkii). (MV:K32/515, mies s. 1915.)

Muutaman vastaajan muistaman mukaan tyttöjen ja poikien töitä ei ainaakaan tietoisesti eroteltu. Töitä tehtiin yhdessä sukupuolesta riippumatta ja ne järjestyivät luontevasti kunkin työtehtävän vaatimusten mukaisesti. Tällaiset tulkinnat ehkä kertovat sen, että sukupuolten välinen työnjako oli niin sisäistetty, ettei siitä tarvinnut edes puhua:

Kaikilla perheenjäsenillä oli omat tehtävänsä, ne järjestyivät kuin itsestään, oli työnjako eri tehtävissä, esim. riihenpuinnissa oli tietty ohjelmansa. Perheessämme oli vain yksi tytär mutta hän oli paljon nuorempi. Miesten ja naisten töitten erosta ei puhuttu. (MV:KA21/149.)

Usein oman lapsuusperheen koostumus sinänsä jo edellytti joustavuutta töiden teossa. Jos perheessä oli vain tyttöjä, nämä tekivät myös poikien ja miesten töitä, tai jos vanhimmat lapset esimerkiksi olivat kaikki poikia, he joutuivat tekemään työille muuten kuuluvia töitä. Perhe mikrotason työyksikkönä joutui mukauttamaan sisäisen työnjakonsa työtehtäviensä ei niinkään saatavilla olevien työntekijöitten mukaan. (Vrt. Pedersen 1975.)

*Viitasaarelaisen talon emäntä tyttäriineen lampaista keritsemässä.
Kuv. T. Vahter 1926. – Museovirasto.*

*Pellon muokkaaja Konginkankaalta 1920 - 1930-lukujen vaihteesta.
Kuv. Helmi Helminen. – Museovirasto.*

Meillä ei koskaan eroteltu tyttöjen ja poikien töitä, ehkä siksi, kun vanhimmat olivat kaikki tyttöjä. Isä vei meitä mukanaan myös kaikenlaisissa ulkotöissä, puiden sahaus ja halkominen tehtiin joukolla. Sota-aikana olin 12-13 vuotias, silloin määrättiin mulle työviranomaisen taholta jo hakattavaksi halkoja kolme mottia, yhteisvoimin niistä selvittiin. Kudottiin ja neulottiin sukkia, lapasia ja lumipukuja rintamalle, oltiin ruokkimassa ohi kulkevia perheitä ja lypsämässä karjaa kotitöiden lisäksi. -- Tähkiä kerättiin, oja puhdistettiin, puutarhassa harattiin, kitkettiin ja harvennettiin. Karjaa hoidettiin, josta jo kerroin, hevosia hoidettiin annettiin vettä ja heiniä, sekä tehtiin "apetta", oljet oli tehty silpuiksi, niitä pantiin isoon saaviin ja kastettiin kuumalla vedellä ja painettiin tiukkaan, niistä tehtiin ape aamusella, johon sekoitettiin pari kourallista jauhoja. (MV:KA21/370.)

Meidän perheessä ei ollut aluksi eritelty tyttöjen ja poikien töitä, sillä ainakin me vanhimmat lapset, jotka olimme poikia, jouduimme sen vuoksi tekemään kaikkia kotipiirissä tehtäviä töitä. Kolmantena 6 päivästä sisarusparvesta syntynyt sisareni joutui sitten aikanaan ottamaan harteilleen enemmän, kun silloin me vanhemmat pojat (2 poikaa) teimme jo miestentöitä ja olimme ansiotyössä. (MV:K21/264.)

Oli tietysti pojille ja tytöille kuuluvia töitä. -- Kuten jo mainitsin, kotini oli maalaistalo, jonka isäni oli pakkohuutokaupasta ostanut ennen varsinaista huutokauppatilaisuutta. Erittäin rappioitunut tila, joka oli ollut samalla suvulla noin 200-vuotta eli iso jaosta lähtien. - Olen perheen vanhin ja kun ei siis poikaa ollut isäni rinnalle töihin, minä korvasin pojan puutteen. Olin mukana kaikissa mahdollisissa töissä. Noin klo 4 aamulla keväisin isäni herätti minut kanssaan kalalle. Ja tietysti se olin minä joka soudin venettä. Järvelle oli matkaa noin 1½ km. - Kun kesällä 1917 pitäjässä oli maataloustyöväen lakko, lähti meiltä pois kaikki miespuoliset työntekijät. Sen kesän aikana taas isäni herätti minut aamuisin klo 4 hakemaan hevoset laitumelta. Olin silloin 12 vuotias ja ratsastaen ilman satulaa toin hevoset pihapiiriin. Isäni ajoi niittokoneen ja minä harava koneen. Näin saatiin heinätyöt tehdyksi. Sinä kesänä oli ilmat erinomaiset. Lämmintä, aurinkoista, poutaa, heinät kuivuivat pellolla sen kun latoon ajoi. Ja minä olin aina toisena "hevosmiehenä". Samoin viljat saatiin kuivina korjuuseen, vasta syksyllä myöhemmin puitiin. Ainakin oli ilmojen puolesta "siunaus" mukana. Ettei kuten nyt, kun maa makaa tulvan alla, ojat vettä täynnä ja rumput tukossa, samoin ojen pientareet kasvaa pajukkoa, joten maanteillä

on huono näkyvyys. Minä karhitsin pelloilla, latasin, ajoin aurahevosia ja lantaa pelloille, tein mylly- y.m. kyytimatkoja. Olin oikea hevos-tyttö. Myöskin hoidin hevosia, ruokin ja harjasin ja kun isäni kengitti niitä, pidin hevosen jalkaa polveni varassa. -- Myös pajassa lietsomassa palkeita ja rautatankoa kääntämässä olin isäni kanssa viikko määriä. Hän oli erittäin etevä sepän töissä. Työreet hän raudoitti itse, tekemiin-
sä astioihin rautavanteet, latojen ovien saranat ja haat, eli ylipäättään kaikki mitä maatalon kunnostamiseen tarvittiin. Kun isäni kylvi viljaa, olin merkitsemässä koivun oksilla kylvön rajan. Jouduin siis tekemään kaikkia esille tulevia töitä, myös karjataloudessa sekä keittiön puolella. Alustin ja leivoin jo tuohon aikaan suuren hapanleipä taikinan. Kaikki työt neuvoivat joko isä tai äiti. Nuoremmat sisareni auttoivat enempi äitiä kuin isää, jonka apulainen minä paremmin olin. (MV: KA21/409.)

Miten totutun työnjaon rajoja sitten normaalitilanteissa rikkottiin? Maatalouden harjoittamisessa selkein raja kulki muistelusten mukaan naisten kotija navettatöiden sekä miesten hallitseman tallin välillä. Miehillä, jos kohta pojillekin, rajan ylittäminen oli asenteellisesti vaikeaa. Naiset tulkitsevat näiden muistojen kautta yhteisön miehistä arvomaailmaa, jossa tyypillisesti naisten töinä pidetyt olivat töiden arvostushierarkiassa miesten töitä alempana. Löfgrenin (1975) mukaan monilla naisten työtehtävillä olikin yhteisön silmissä miehisää alempi status ja naisten töitä tekeviin miehiin kohdistettiin huomattavasti ankarampia sanktioita kuin miesten töihin ryhtyneitä naisia kohtaan. Nainen miesten töissä ei edes ollut mitenkään tavatonta, sillä ekologinen sopeutuminen elannon harjoittamisen vuotuisrytmiin vaati useinkin naisen miehen rinnalle. Sitä paitsi naiset joutuivat suoriutumaan itsenäisesti miestenkin töistä näiden ollessa esimerkiksi sivutuloja hankkimassa. Löfgrenin (1982) mielestä naiset itsekin pitivät omia töitään miesten töitä vähempi-arvoisina. Tämän hän tulkitsee johtuvan osin siitä, että miesten työt naisten tekeminä ikään kuin naisistui ja menettivät arvostustaan. Naisten työt miesten tekeminä sen sijaan miehistyivät vain, jos niiden taloudellinen merkitys kasvoi. Muisteluksissaan naiset näyttävät paremminkin ironisoivan miesten ja poikien asenteellisuutta, joskus itseäänkin, jos kohta hienoisesti katkerinakin siitä, että poikia kohdeltiin eri tavoin kuin tyttöjä. Naismuistelijoiden mielestä poikien ei edes tarvinnut ahertaa työssä yhtä tiiviisti kuin tyttöjen:

Tytöt saivat tehdä kotonaan paljon enempi töitä kuin pojat. Astioiden pesu, siivous ja navettatyöt kuuluivat luonnostaan tytöille. Ei poikien

tarvinnut edes vesiämpäriä sisälle kantaa, sehän oli akkojen työtä (MV:K32/271, nainen s. 1923.)

Talous ja karjanhoitotyöt kuuluivat tytöille, ei pojille. Miesten mielestä olisi ollut häpeä, jos poika olisi tavattu tiskaamasta (MV:K32/544, nainen s. 1933.)

Pojat kasvatettiin jo lapsesta alkain isännän tehtäviin, se olisi ollut silloin häpeä jos miesten olisi tarvinnut avustaa, esimerkiksi navetalla (MV:K32/178, nainen s. 1910.)

Ei toki pidetty tyttöjä ja poikia saman arvoisena. Olihan se mies aina mies vaikkapa peukalon pituinen sanottiin meillä, tyttöjä kun oli 6 kpl ja poikia vain 2 kpl. - Tytöt kasvatettiin pienestä pitäen työtä tekemään, siivoamaan leipomaan lapsia hoitamaan ja miehiä passaamaan. Tytön piti olla ahkera ja kuuliainen, siveellinen ja ehdottomasti koskematon jos aikoi avioliittoon. Poikien ei tarvinnut tehdä mitään niinsanottuja naisten töitä, ne olivat edellä mainitut sisä työt ei poikien tarvinnut edes vesiämpäriä sisälle kantaa, sehän oli akkojen työtä. - Pojat sai hypätä korkeutta saivat heittää kiveä tai kuulaa eihän tytöt joutanut sellaiseen turhuuteen. Pojat saivat käydä ongella ja metsässä ansoja laittamassa, mutta ei tytöt. Jos tyttö pyysi mukaan ansoja laittamaan. Sanottiin näin. (Hierimen nuolija kauhan kuolija paskanen permees pois mä hyrrään) näin muka teeri tai metso meille tytöille. Kyllä tytöt sai herkemmin tukka pölyä kun pojat. (MV:K32/29, nainen s. 1915.)

Syksyisin oli ilman muuta otettava koppa käteen ja lähdeävä poimaan tähkiä pellolta, samoin perunanostotalkoissa kului olla mukana. Sitten kun voimaa oli hiukan enemmän, aamuisin herätettiin heinäpellolle haravoimaan ja vielä vähän lisää voimistuneena jouduimme myös elopellolle. Pojat näyttivät pääsevän aina helpolla, he kun vain ratsastivat hevoset pellolle ja "vain" pystyttivät seipäitä. (MV:KA21/671; nainen s. 1921, lapsuuskoti pappila.)

Meitä ol kolome poekaa ja kuus tyttöä. -- No ol ku ne juntit sae meeleen sitte voan olla. Niihän se ol. Herran tähän Olavikin, no meill on nuorin on poika sitte. Vanhin on poeka ja sitte -- meitä on aena kolome tyttöä siinä välissä ja sitte poeka ja kolome tyttöä ja poeka. Joo. Ee se Olavikkaan tarvinna -- kyllä se ol kuule vähästä mitä nihi, hyvä että se peetti sen sänkysä päivässä. (H91N1945,12.)

Edellä olevien ajatusten esittäjät kuvaavat 1910 - 1950-lukujen maalaislapsuutta naisten kokemana ja muistamana. Sen sijaan miesten muisteluksissa, erityisesti museoviraston kyselyaineiston ja vanhimpien haastateltavien osalta, ei samankaltaista katkeraa tai ironisoivaa sävyä ole havaittavissa. Naisten ja tyttöjen työalaan kuuluneita toimia miehet yleensä kuvaavat asiallisen toteavasti, ilman henkilökohtaisten kokemuksen, tuntemusten tai tunnelmien muistelua. Kovin monenlaisiin naisten ja tyttöjen töihin ei muisteta edes osallistutun, ainakaan niitä ei muistella. Etupäässä muistot naisellisista töistä ajoitetaan varhaislapsuuteen, jolloin poikien ja tyttöjen tehtävät olivat yhteisiä. Henkilökohtaisimmat muistot naisten töistä liittyvät miehillä vauvaikäisten sisarusten hoitamiseen, joita kuten naistenkin kertomana värittää lähinnä yksitoikkoista työtä kohtaan tunnettu vastenmielisyys. Kovin haluttua ei ollut myöskään naisten käsitöissä avustaminen, esimerkiksi sukkulaan pantavan puolan eli käämin rullaaminen rukilla naisten kankaankudontaa varten (vrt. Vuorela 1983, 492). Niin ikään lankavyöhdin pitäminen äidin kerjessä lankaa "ol turhamaista työtä" (H86M1917, 4). Eräs mieshaastateltu muisteli äitinsä valmistaneen kutomakoneella villavaatteita myyntiin. Näiden tekemiseen myös perheen poikien oli osallistuttava:

Ensimmäisillä luokilla olin kansakoulussa, kun piti aina kutoa iltasella. Kun tulin koulusta kotiin, äiti rupesi ruuanlaittoon ja "luki" hellan luota noottia ja ohjeita. Kyllä monet villapaidat ja housut olen kutonut [myyntiin]. Ensin piti aina puolata langat ja sitten kutoa. Ja tämä oli jokailtainen hiki. Ennen kouluikää oli jo langan puolaus. (H82 M1916, 1.)

Koululaisten vanhempien kyselyn miesvastaajista noin viidesosa muisti lapsuusaikaisiin töihinsä kuuluncen astioiden tiskaamista, ruoanlaittoa ja pyykinpesua maataloustöiden ohella. Vastaajista yksi oli syntynyt ennen viime sotia, muut pääasiassa 1940- ja 1950-luvuilla. Vaikka asenteiden hienoista muutosta töiden sukupuolen mukaisen jakautumisen suhteen näyttäisi tapahtuneen, eivät henkilökohtaiset muistot välttämättä sitä korosta. Seuraava haastatteluesimerkki on 1956 syntyneen kahdeksanlapsisen perheen pojan lapsuudesta:

Kyllä sitä joutu kuivaamaan astioita välillä ku äiti tiskas niitä ja ku se oli sitä että ei ollu niitä kuivauskaappeja, niin sitä pyyhkeeseen kuivatitiin ja sitten mätettiin kaappiin ja se oli vastenmielistä, voi jestas kun se oli vastenmielistä. Seistä siinä ja, kun se oli akkojen hommaa sitä paitsi. -- Ja ku oli semmonen perhe jossa on kolome poikaa ja, eehän sitä

koko ajan ollu, viis siskoa että niitä tuli niitä siskoja sitten siinä pikku hiljaa lisää mutta kuitenkin pääasiassa oli koko ajan naisenemmistö ollu siinä kun minä alan elämää muistaan. Niin kyllä me jouvuttiin siivoamaan. (H91M1956, 22.)

Sukupuolen merkitys näkyy useissa lapsuusmuisteluissa erityisesti tytöiltä ja pojilta edellytettyä työmäärää vertailtaessa. Naisten ja tyttöjen töissä on mukana monia ikään kuin näkymättömiä huolto- ja hoivatöitä, joita rutiininomaisesti tehtiin päivästä toiseen. Seuraavassa ilmeisesti jatko-sodan aikaan kesään 1941 ajoittuvassa (kertojan ajoitus vuotta aiempi, tarkoittaa kuitenkin sota-aikaa) muisteluksessa näkyy naisen rooli talouden arkirutiinien pyörittäjänä, nyt vain vastuun kantajana on 11-vuotias tyttö. Muistelus on yksityiskohtainen, eloisa kuvaus muistelijan mukaan tavanomaisesta kesäisen päivän kulusta ja siihen sisältyvistä töistä. Kertoja on pari vuotta aiemmin jäänyt orvoksi, isä kaatui talvisodassa ja äiti menehtyi keisarinleikkaukseen, ja muuttanut Itä-Suomesta isovanhempiensa hoiviin näiden maatilalle Keski-Suomeen:

Mutta muuten on jäänyt mieleen, että kyllä lapsiltakin vaadittiin suunnattomasti, tietysti se oli pakon sanelemaa. Kerronpa tässä nyt esim oman kesäisen työpäiväni. Talvella oli tietysti helpompaa, koska ei ollut ulkotöitä ja sitäpaitsi oli koulu, joka myös vaati osansa. Aamulla piti nousta ylös noin 6 tai vähän yli, ensin lehmän hakuun, joskus sai sentään nukkua, ainakin sunnuntaisin noin ½ kahdeksaan, jolloin herätettiin pesemään maitoastioita = separaattori astiat + siivilät, maitokiulut sangot tms. Sitten oli aamiainen ja tiskit, lattioiden lakaisut (luudalla) pölyjen pyyhkimiset, vedenkanto sisälle (tapahtui kaivosta kahdella 15 ltr "tonkalla" = maitopystöllä, joiden pohjat raastoivat koko ajan maata, kun vajaa 11 vuotias kantoi vettä esim v. 1940. Sitten kannoin puut sisälle. Sitten seurasi päiväkorvikkeen keitto, pakkaaminen koriin ja pellolle vienti, silloin kun oli heinä - elonkorjuu - perunanosto tms työvaihe menossa. Matka saattoi olla noin 0,5-2 km pellosta riippuen. Kauemmas ottivat eväät, joten tämä työ jäi pois. Kun palasi sieltä, piti taas tiskata + kuivata. Sitten pitikin jo ruveta päiväruu-anlaittoon, se oli tavallisesti kuoriperunoidenkeitto, pestä perunat, laittaa tuli hellaan, keittää perunat, laittaa ruoka pöytään, sitten tuli väki syömään, taas piti tiskata, kuivata, lakaista, taas piti hakea vettä, puita, juottaa vasikat, antaa kanoille vettä, jyviä. Ottaa lehmäpaloja = nyhtää pellonpientareilta (ojista ja reunoilta) heinää, kantaa pikkukontilla navettaan. Sitten piti kuoria perunoita, laittaa hellaan tulta, ja valmis-

tella iltaruokaa. Usein se merkitsi “rommaskalakouveen”[?] keittoa. Keittoon laitettiin ensin kiehumaan kokonaisia ohra- tai vehnäryynejä ja uunissa jo aiemmin paistettuja suolalihan luita ja heikkoja lihoja, joita talvesta oli koetettu säästää kesää varten “työajaksi” = peltotöiden ja yleensä ulkotöiden ajaksi. Tämä keitto kiehui padassa itseksään ilman pohjaanpalamisvaaraa, oli melko vahvaa ja hyvänmakuista väsyneille peltomiehille. Perunat lisättiin keittoon myöhemmin ja niin se valmistui itseksään, kunhan pikkuemäntä muisti panna muiden hommiensa kesken puita hellaan, sillä ennen väen pellolta tuloa oli monta työtä. Karjakeittiöön padan alle piti panna tuli, pumpata käsipumpulla pata vettä täyteen, juottaa vasikat, ruokkia possu + kanat, “kasata kone” = laittaa separaattoriastiat paikalleen illalla tapahtuvaa maidonlaskua varten. Sitten piti hakea lehmät laitumelta ja ottaa ne navettaan. Panna kiinni kytkeyisiin, ja jos lehmät joivat säiliön vajaaksi, täyttää se uudelleen. Sitten piti mennä tupaan, kattaa pöytä, katsoa, että keitto oli kypsää, laittaa iso vesikattila hellalle kuumenemaan tiskivettä, hakea sitä taas korvoon lisää, koska mummoni ja tätini vaativat, että noin 60 ltr vetävä vesikorvo oli täysi illalla, kun he kotiin pellolta palasivat. Sitten peltomiehet tulivat kotiin, “miehet” rupeivat syömään = vanha vaarini ja jotkut vanhat ukot, jotka eivät sodassa olleet. Naiset menivät navettaan lypsylle, sitten söivät lapset ja naiset, ja taas oli astiain pesu, “koneastiat” = separaattori ym maidon käsittelyastiat pestiin taas, tupa lakaistiin, juotettiin “maitovasikat”, vietiin koirille ruokaa, ja niinpä kello oli siellä 20, kun työt olivat loppuillaan. Urakka toistui päivästä toiseen. (MV:KA21/463.)

RAJOJEN YLITYKSIÄ: POJAT NAVETASSA, TYTÖT HEVOSTÖISSÄ

Vaikka karjanhoito kokonaisuutena on ollut naisten ja tyttöjen työkenttää, on tämän kokonaisuuden sisällä ollut työtehtävien eriytymistä eri sukupuolten kesken. Ulkona tapahtuvia karjanhoitotöitä: paimentamista, lehmien ripsumista niitä ulkona lypsettäessä ja lehmisavuista huolehtimista muistellaan yhtä lailla tyttöjen ja poikien työnä. Pojat tavallisimmin huolehtivat eläinten kuivikkeista ja rehuista ja olivat miesten matkassa myös lannanluonnissa ja -ajossa; miesten ja poikien karjanhoitoon liittyvät työt suuntautuivat siis navetasta pellolle, miesten omimmalle alueelle. Seuraavassa muistelee 1915 syntynyt mies pienen kotitorpan lasten lähes päivittäisiä ja lähes kaikkina vuodenaikoina toistuvia karjanhoito- ja navettatöitä. Muistelus kuvaa per-

hettä ja sen lapsia kollektiivina, jolla on sisäinen työnjakonsa eri-ikäisten ja eri sukupuolten välillä. Muistelijan “minuus” hahmottuu työyhteisön kautta, individuaalisuus ikään kuin sulautuu kollektiiviseen. Muistelu on kaikkineen- sa etnografisen tarkkaa töiden ja tapojen kuvausta:

Kesällä ennen heinäntekoa tehtiin lampaille talveksi kerppuja koivun ja haavanoksista. Lapset olivat mukana siinäkin touhussa. Isä kaatoi ensin puut joiden oksista me kakarat pienillä vesomilla karsittiin lehdelliset pikkuoksat ja niistä sitten sidottiin koivunoksalla kerput. Joskus sattui veson lipsahtaa kervuntekijän sormeen, mutta aika paransi haavat. Myös kesällä riivittiin lehtiä vainioiden laitamilla olevista haavoista ja raidoista. Riivityt lehdet vietiin heinävajojen lattioille kuivumaan. Juhannukseksi oli tapana riipiä lehtiä myös tuvan lattialle, josta ne kuivuttuaan juhlan jälkeen vietiin latoon. Tämä lehtienriipiminen oli myös lastentyötä. -- Karjaloudessa oli lapsilla monenlaista työtä. Kesäisin kun lehmät olivat suurella salomaalaitumella, oli lasten tehtävänä usein karjan hakeminen kotiin. Iltalypsyn aikana täytyi olla jonkun lapsista sutimassa kärpäsiä, kun äiti lypsi lehmii. Oli myös käytävä päivisin katsomassa eri vainioilla ettei karja päässyt pahantekoon omille tai naapurin viljelyksille. Puiset aidat tahtoi olla niin lahoja että lehmät tahtoivat tehdä niihin reikiä, joista sitten menivät viljaa sotkemaan. Päivisin oli lasten tehtävänä kerätä pellonojista nuorta heinää lehmille ottoseksi, joka annettiin niille iltalypsyn yhteydessä sen vuoksi, että karja tulisi iltaisin mieluummin kotiin. Jokaisella lapsella oli nimikkolehmät, joille kukin keräsi ottosensa. Heinät kerättiin käsin repimällä, vain varttuneemmat saivat käyttää sirppiä apuna. Heinien keruussa käytettiin sitävarten valmistettuja pieniä selkäkoppia. Syksyisin joutuivat lapset paimentamaan lehmii määrättyillä peltoalueilla niiden syödessä heinän odelmaa. Lyhytaikaista käyttöä varten ei puuaitoja kannattanut tehdä. Talvella joutuivat tytöt heti navettatöihin siinä iässä kun olivat saaneet kansakoulun käytyä, siis noin 13-14 vuotiaina. Silloin he opettelivat lypsämäänkin. Lannanajo navetasta kuului miesten ja samalla poikien töihin. Lapsuudessani oli kotonani vielä lantanavetat (uusi rakennettiin v. 1925 mutta vasta 1937 siihen tehtiin lattia), joten eläinten jätteet saivat olla navetassa niin kauan että sitä sai ajaa samalla kertaa pois enemmänkin. Tavallisesti lannanajossa kului 1-2 päivää. Kansanomaisesti tätä työtä sanottiin sontaropitiksi. Lanta ajettiin talvella tulevalle ruismaalle tehtäviin lantatunkioihin. Niihin ajettiin kerroksittain suomutaa ja lantaa. Pohja, väli ja pintakerros oli mutaa. Lantanavetan kuivikkeina käytettiin talvella kesäaikana haasioilla kui-

vattua rahkasammalta, jota otettiin kuokkimalla turvesoilta. Tämä turpeenkuokkiminen ja haasioiminen oli myös lasten työtä. Teimme sitä ansioon vuoksikin läheisellä osuuskunnan turvesuolla. Joskus jouduttiin kuivan turpeen puutteessa turvautumaan pieniksi silputtuihin havuihinkin. Syksyisin kerättiin metsistä katajia ja talvella kaadettiin oksaisia kuusia, joiden havut sitten hakattiin hakokirveellä hakotukin päässä noin 10 sm pituisiksi silpuiksi. Kesäisin vesottiin lepikoita peltojen ympäriltä ja muualtakin metsästä, jotka sitten silputtiin navettaan ja karjapihaan kuivikkeiksi. Kesällä tehtiin myös ulkopalstojen reunoilta vesotuista vesoista ns. "roukkuja", jotka talvella lumikelillä vedätettiin navetalle ja hakattiin silpuksi. Joskus vesotut lehdet hakattiin heti kesällä hienoksi ja kasattiin lehtoparmaiksi, jotka sitten talvella sai ajaa suoraan navettaan. Tämä lannankuivikkeiden valmistus ja ajo oli etupäässä miesten ja samalla poikien työtä. (MV:KA21/264.)

Maatalouden töitä erittelevissä tutkimuksissa ja kuvauksissa sivuutetaan lypsäminen poikkeuksetta maininnalla, jos sälläkään (esim. Vuorela 1983; Talve 1990). Kuitenkin lypsäminen on taito, joka vaatii oikean tekniikan harjoittelua. Tytöillekin se opetettiin vähittäin (vrt. Österman 1986, 67-68):

Lehmiä alon lypseä kaheksan vanhana. Ensin opetettiin tipottamaan. Lypsin aamusella ennen kouluun lähtöä, viimesillä luokilla jo vakituksena tapana. Äit lypsi aena ensin lehmän, sitten tilkottiin, tipotettiin pieneen mukkiin. Äit kun lyps sano tipotteleppa tuo lehmä, muutama tippa aena tul. Kaikki otettii ennen niin tarkkaa. -- Joskus olin opettajan luona yötä. Kun ol oikeen myräkkä opettaja soetti kottiin ja pyys saisinko jeähä yöks. Sielläki veekkosella kävin lypsämässä aena iltasella lehmän. [Opettajalla] Ol yks luluuä. Olin ylypeä kun osasin lypseä. (H86N1922, 1-2, 4.)

9 vuotiaana aloittelin lypsää lehmiä ja se oli hauskaa, kun sai alotella aikuisten työhön. Äitini epäili taitojani, mutta isäni sanoi, "Anna tytön vain harjoitella". Äitini epäili, että pilaan lehmät, kun maitoa jää utareisiin. Siitä se alkoi, sitten vartuttuani piti lypsää 11 lehmää, apulainen lypsi myös 11 lehmää, kun 22 lehmää oli kesällä maidossa. Silloin oli käsilypsy, koneista oli vain kuultu puhuttavan. (MV:KA21/272; nainen s. 1904.)

Oon oppinu kyllä lehmiä lypsämään sillo ku käsin lypsi mejän äiti vielä. Mä alle kouluikäsenä ehkä siinä kuuden vanhana mä oon, oon

lypsäny lehmää. -- Ei se ollu mitenkään pakollista mutta ihan vaan että se oli opettanu. Mulla oli yks lehmä oli semmonen ni mitä, -- ei ne kaikki ees antanu. Ku se kestää se lasten lypsäminen niin kauan. Semmonen vanhempi lehmä, joka anto sittelypsää. -- Ei meijä äitikä koneella meitä opettanu lypsämää. Että sitte ku meijä äiti oli kuollu meijä isä oli opettanut mut. Mä oon muutamia kertoja lypsäny, koneella. (H91 N1947, 17, 19.)

Käsinlypsäminen on myös raskasta, aikaa vievää ja päivänkulkua sitovaa se on ollut koneistuttuaankin. Vasta lypsykoneiden hankinnan myötä alkoivat maalaistalojen miehet uskaltautua aiempaa enemmän navettatöihin, myös perinteisesti naisille kuuluneeseen lypsämiseen.⁸ Siiskosen (1990, 74) mukaan tämä johtui siitä, "lehmä oli isännille tuotantoväline suuremmissa määrin kuin emännille", kun taas "emäntä ja lehmä kuuluivat yhteen, muodostivat parin ja 'elivät symbioosissa'". Jonkinasteista symbioottista yhteyttä poikien ja lehmikarjan välillä kuvastaa se, että myös pojille on annettu nimikkoeläimeksi vasikka tai lehmä, jonka kanssa puuhastelua myös muisteltiin.⁹ Vaikka karjanhoito ja navettatyöt näyttävät luontuneen pojiltakin ja se heille myös sallittiin (koululaisten vanhempien kyselyaineistossa karjanhoitoon liittyviä työmuistoja on 1930-luvun lopulla syntyneistä miehistä alkaen), vain yksi koululaisten isä (K91M064/44) ilmoitti nimenomaisesti lypsäneensä lapsena. Poika tai mies kotioloissa lypsäjänä on ennen lypsämisen koneistumista ollutkin poikkeavaa ja suhtautuminen ristiriitaista; esimerkiksi Ruotsin Öölannissa ei muistitiedon mukaan miehen lypsämää maitoa aina tohdittu edes juoda, vaikka pojat jo kuusivuotiaista saattoivat avustaa lypsämisessä (Österman 1986, 67; Lindström 1986, 134).

Tytöt hoitivat myös hevosia ja tekivät hevostöitä. Lapsi ja työ -kyselyn aineistossa mukana olevista naisvastaajista kolmasosa muisteli huolehtineensa hevosista, vieneensä niitä hakaan yöksi, ajaneensa hevosta pelto- ja metsätöissä ja opetelleensa hevosen valjastuksen. Usein syynä oli se, että perheessä ei ollut poikia, kuten muistelee 1914 syntynyt naisvastaaja: "Meillä ei ollut poikia. Sisareni ja minä teimme kaikkia töitä. Minä valjastin ja ajoin hevosia". (MV:KA21/571.)

Muistot hevostenhoidosta ja työskentelystä hevosten kanssa ovat tyttöjen osalta selvästi saavutuskokemuksia. Hevosen käsittely ja hallinta oli mieleen-

⁸Lypsykoneet yleistyivät Suomessa etenkin 1960 - 1970-luvuilta lähtien, joskin Siiskosen (1990, 73-87) mukaan vasta 1980-luvulla lypsäminen alkoi olla emännän ja isännän yhteinen työ. Kuitenkin esimerkiksi tilalla, jossa molemmat kävivät myös ulkopuolisessa palkkatyössä, emäntä edelleenkin huolehti lypsämisestä.

⁹Tähän palaan luvussa *Eläinmimikot – leikkisi työtä*.

jäävää ja itsetuntoa kohottavaa myös sen vuoksi, että se kuitenkin poikkesi tavanomaisesta. Miesten ja poikien töitä osatessaan tytöt kokivat ylittäneensä näkymättömän rajan, joka jakoi elämänpiiriä ja -hallintaa miesten ja naisten puoliskoihin. Tärkeää se oli ilmeisesti myös siksi, että tytöt omalla toiminnallaan ylittivät arvostuskynnyksen: osoittamalla aikuisille pystyvänsä samaan kuin pojatkin. Muisteluksissa naistenkin mentaalisesti sisäistävä miesten töiden korkeampi status ilmenee hyvin pienin keinoin: tytöt saivat puuhailta hevosten kanssa, saivat hevosten ohjaket käsiinsä, hevosen ajaminen oli vastuullista ja mielenkiintoista. Seuraavista esimerkeistä ensimmäisessä kertoja muistelee tosin joutuneensa hevostöihin, kuitenkin hän kuvaa itseään rohkeaksi ja on ilmiselvästi myös nauttinut töistä – etenkin kun tyttönä on taitanut myös naisten töitä, joita perheen ainoa poika ei ole oppinut aikuisiälläkään. Ei käy kieltäminen, että monet ns. miesten työt olivat näkyvämpiä, työn tulos oli usein konkreettisempi ja työn loppuun saattaminen jo sinänsä palkitsevaa:

Poikaa pidettiin arvokkaampana, koska taloon toivottiin isäntää ja suvun jatkajaa, mutta perheeseen syntyi 3 tytärtä ennen sotia, sotien jälkeen vielä 1 tytär ja viimeiseksi viidenneksi vasta poika. Silti tämä arvostus ei mitenkään häirinyt meidän sisarten kasvua. Koimme hyväksytyksi ja rakastetuksi itsemme ja saimme – ja kannustusta. Minä vanhimpana tosin jouduin myös “miesten töihin”, kun isä sairasti. Olin rohkea opettelemaan viikatteella niittämisen, hevosen valjastuksen, ajoin jopa hevosiinnettäkin. Jos poika olisi ollut sisarusarjan vanhimpia, hänelle olisi ilmeisesti opetettu enemmän ns. miesten töitä. Nyt niitä tehtiin kaikki yhdessä. Tyttöille opetettiin lypsäminen (käsin) ja heiltä edellytettiin kodinhoitotöitä ja taloustöitä. Näitä ei koskaan edellytetty veljeltäni. Talon töiden lisäksi veljelleni opetettiin metsästysharrastusta. – Tyttöjen piti tehdä kotitalous-, siivous- ja käsitöitä. Poika ei tehnyt sellaisia ollenkaan, eikä valitettavasti ole oppinut vielääkään. Tuottaa vaikeuksia löytää nykyajan naista emännäksi niin “pasatulle” miehelle. (MV:K32/912, nainen s. 1935.)

Hauskinta oli (8 vuotiaana) sain puuhata hevostallissa. Ja kesällä iltaisin vietin 6 aikuista hevosta yöksi hakaan 1½ km päähän. 2 vei ne. Minäkin ratsastin yhdellä ja toisella kädellä hoitelin kahden perässä juoksevan ohjia. Takaisin piti kävellä. (MV:KA21/327, nainen s. 1896.)

Heinä ja elokuormain pakkaaminen oli itsestään selvä työ, missä oltiin aamusta iltaan, oli hienoa saada hevosohjaket ja kohota vähitellen

hevoslikaksi mistä tuli päätyö 17 v:een saakka. -- Erityisen innokas ja ylpeä olin hevosliikan työstä. Ja se, että sai useasti hakea hevoset joko haasta tai pellolta pihalle, ja viedä ne hakaa. Kasvattisisar oli lehmien tuttava ennenkaikkea sekä kissojen. Oppi tuli mukana seuraten käytäntönä, kiinnostuksena. Oli vastuullista ja mielenkiintoista tuoda itse heinäkuormaa tai viljakuormaa latoon tai riiheen. Siellä sitä keikkui kuorman päällä tasapainossa itse ja pitäen kuorman koossa (mäkinen maasto).(MV:KA21/436, nainen s. 1931.)

Vaikka naiset kuvaavat poikkeuksetta hevostöistä selviytymistään mieltä ylentävinä saavutuskokemuksina, liittyy epäoikeudenmukaiseksi joko lapsuudessa tai muisteltaessa koettuun perheen lasten väliseen työnjakoon risiiriitoja aiheuttavia tunteita. Seuraava naiskertoja on lapsuudessaan kokenut, että hän oli perheessään eriarvoinen kahden sisarensa joukossa, vaikkakin "hevosmiehenä" oleminen sinänsä on ollut merkityksellistä:

Minä olin hevosties. Raskas jousikarhi kun tarttui kiveen, oli siinä nostamista. Kaikkea yleensä mitä maatalossa tarvittiin, oli tehtävä. -- Eeva oli naapurissa lapsenlakkana, ei tarvinnu tehdä kotona mitään. Äiti aina sano, eihän se Eeva jaksa. Kotona olin ei-toivottu lapsi, teetettiin aina kaikki vaikeimmat työt. -- Syksyllä metästä kerättiin maapuita, kasattiin. Kuurailimalla kasat ajettiin pitkin mehtiä kartanolle, ite sahattiin rankakasat. Lapsethan ne teki halot ja kanto tuppaan. Minä olin se päätekiä, toiset teki jos tek. Yhen kerran pisti nin vihaks, kun ajoin lantakuormaa. Se olis pitäny kaataa enkä oikeen jaksanu. Äiti ja Eeva seisovat tuvan rappusilla ja sanovat: Koa, koa voan kyllä sinä jaksat. Eivät tulleet auttamaa. Minunhan se oli se ruokakin laitettava aina muitten töitten välillä. Äiti kuto kankaita taloloihin. Eevasta sano: Ee Eeva jaksa, ee Eeva jaksa. Minä tein huushollia, keitin keetot että pääsivät syömään ja sitten takasin ulukotöihin. (H86N1905, 3.)

Myös nuoremmilla naisilla on kokemusta lapsuusajan hevostöistä, samoin työhevosen syrjäyttäneen traktorin kanssa työskentelystä:

Minä ratsastin sitten sillä omallakin kotona olevalla hevosella, mutta se oli niin vanha kyllä että se ei ite ollu oikeen kiinnostunu se hevonen. Ja mä tykkäsin hirveesti tehdä, niinkun tehtiin niinku vaikka traktorikin oli ni yhtä aikaa sen kanssa hevosella niitä töitä, varsinkin heinäpellolla. Haravointia ja sitte jyräämistä keväällä ku kylvettiin vilja ni sitte jos oli kuivaa varsinkin se jyrättiin vielä tiiviimmäks, että se ei

kuivanu. Niin semmosia vähän helpompia hommia minä hyvin mielelläni tein sen, halusin aina sen hevosen kanssa touhuta. Hyvin ja sitte minä luin kaikki nämä lännen missä hevosista kerrottiin, ja kaikki kirjat otin kirjastosta missä kerrottiin hevostarinoita ja. -- Äiti olikin sitte ihan varma että minä meen jatkamaan hevosalalle. -- Eihän mulla oo koskaan kuitenkaan niinku ollu mielessä että se ois semmonen ammatti. -- Ehkä minä ajattelin että sillä alalla ei oo työtä. (H91N1954, 19-20.)

Nykyisten koulutyttyöjen hevoskiinnostuksella ja ratsastusharrastuksella voisikin olla osittain kotimaista kulttuuritaustaa, vaikka esimerkiksi nuortenkirjallisuuden esikuvat ovat olleet varsinaisesti pontimina harrastuksen leviämislle. Tavallaan tyttöjen hevosharrastus on loogista jatkoa naisten hevostöille. Kehityskulku hevosen hyödyntämisestä työnteossa nykyiseen harrastusluonteiseen hevosen käyttöön on rinnakkainen miesten hevossuhteelle. Kuitenkaan koulupojat eivät kirjoitelmissaan hevosista kertoilleet, eivät edes leikkikuvausten yhteydessä.

Miesten muisteluksissa hevostöitä tekivät pojat ja miehet. Kun naiset muistelivat yleensä joutuneensa ahkeroimaan poikia enemmän, jotkut miehet taas korostivat poikien töiden, muun muassa hevostöiden, raskautta tyttöjen töihin verraten: "Pojathan järjestettiin raskaampaan työhön kun tytöt. Pojat lähtivätkin mieluummin heti kun kykenivät hevostöihin" (MV:KA21/28). Miesten muistot lapsuusajan työnteosta ja puuhailusta hevosten kanssa ovat naisten muisteluksia monisärmäisempiä, muistetaan hauskat hetket hevosten kanssa, mutta myös kyvyt ja voimat ylittäneet hevostyöt:

Hevosen hoito ja hevostyöt kuuluivat miesten ja samalla poikien tehtäviin. Kotonani käytettiin hevostallissa kuivikkeena talvella metsistä kerättyjä muurahaisten pesiä, niitä haettiin hevosella aina tarvittaessa. Hevosella ajo oli pojille jännää, siksi annettiinkin hevosen ohjat joskus noin 5-vuotiaan pojan käsiin, kun oli selvä hyvä tie eikä ollut vastaan tulevista vaaraa. Pellonajo oli ensimmäisiä töitä mihin poikana jouduin. Ehkä aivan ensimmäiseksi jouduin lanaamaan perunapeltoa, sillä pienenä kloppina en painanut liikaa seisoessani kahareisin ladan päällä. (MV:KA21/264, mies s. 1915.)

Kun peruna oli taimella avattiin vakoja niin talutimme hevosta kun isä oli auran perässä. Kun oli kivisiä pottuja, niin niissä käytettiin pystyarraa ja risukarhia, risukarhi oli tehty oksasesta näreestä. Isä opetti karhitsemaan, minä istuin karhin päällä ja ajelin. Kun vein hevosta laiturille

tai hain niin talutin hevosen ensin sellaisen kiven viereen että pääsin selkään, oli hauska olla hevosen selässä. (MV:KA21/588, mies s. 1905.)

Hevosilla olen ajanut aina. Valjastaminen tuotti vaikeuksia, vallankin kun oli jäykkä luokka, niin ei tahtonut saada rinnustinta kiinni. Isäni oli hevosmies ja kotona oli aina kantakirjaori ja tammoja, jotkut melko rajuluonteisiakin niiden kanssa oli pärjättävä yksin. Vanhin veli oli 4 vuotta vanhempi minua ja äkäluontoinen, niin isä ei mieluusti antanut esim. rajuluontoista oritta hänelle, vaan minulle, ja olipa minulla joskus metsässä itku silmässä, mutta selvittävä vaan oli. Se oli aina pahin pulma, kun ei ollut voimia. (MV:KA21/633, mies s. 1907.)

-- ojanpientareiden ja oja turpeiden kuokkiminen oli ikävää työtä, samoin kyntöhevosen ajo äärettömän ikävää kuin myös lehmien paimentaminen. Aika ei tahtonut kulua millään. Ikävää oli myös hevostierron ajo riihellä, kun silppuja tehtiin. Kiertää samaa ympyrää ja hoputtaa laiskaa hevosta. (MV:KA21/404, mies s. 1911.)

Muistanpa ajan, kun ensikerran tartuin sahran kurkeen, kun isä oli kyntämässä sahroilla, silloin ei ollut auroja, niin hän jätti hevosen ja sahrat pystyyn pellolle. Kävin sahran tappeihin kiinni ja käskin hevosta joka totteli. Siinä mentiin ehkä 20 m niin sahrat kaatui ja minä kiireenvilkkaa navetan taakse seuraamaan mitä isä sanoo. Hän arvasi asian myhäillen itsekseen. (MV:KA21/252, mies s. 1901.)

Liinulla ratsastaja 1920-luvulta. – Keski-Suomen museon kuva-arkisto.

Hevostöitään miehet muistelivat niukkasanisemmin kuin naiset. Siitä huolimatta muisteluksista kuultavat lapsuuteen palautuvat tuntemukset siitä, että hevostyöt valjastamisesta lähtien olivat pojille eräänlaisia taidonnäytteitä matkalla miehuuteen (vrt. Virtanen 1981, 76). Tämä lisäsi työn arvostusta ja statusta poikienkin silmissä.

LASTEN TEKEMÄT TYÖT

Yhtenä maaseutumaisen tai agraarisen lapsuuden kriteerinä voi pitää lapsuusmuistojen kytkeytymistä maaseudun peruselinkeinojen jonkinasteiseen harjoittamiseen. Varsinaisten mautilojen ohella pienimuotoista maanviljelyä ja karjanhoitoa on harrastettu myös talouksissa, joiden pääasiallisin elanto tuli muusta ammatista. Maaseutumaisen elämäntavan jatkumona oli kaupunkien omakotialueilla harrastettu puutarhanviljely ja karjanhoito. Maaseudulta kaupunkiin muuttaneiden kohdalla usein oli kyse aikaisemman maaseutuammatin pienimuotoisesta jatkamisesta. Kaupunkioloissa luontaistaloutta voitiin harjoittaa huonon ruokatilanteen vuoksi asemakaavamääräysten kielloista huolimatta vielä viime sotien jälkeisinä vuosina. (Anttila 1982, 94-99.) Toisaalta maaseutumaisen elämänmuodon ja sen arvojen pysyväisyyden on todettu säilyneen maaseudulta muuttaneilla kaupunkien lähiöissäkin (Kortteinen 1982; Ahponen & Järvelä 1983). Lasten kosketukset pohjautuvat heidän vanhempiansa lapsuuden maalaismaisen elämän juuriin, vanhempien kokemuksiin ja muistoihin. Myös siteet esimerkiksi maalla asuviin isovanhempiin ylläpitävät ainakin jonkinasteista "maalaisuuden" itua.

TÖIDEN KIRJO

Koululaisten vanhemmille osoitetussa kyselyssä heitä pyydettiin luettelemaan lapsuusaikanaan tekemiään töitä. Vastaajien luettelemista töistä erottuivat selvästi seuraavat kymmenen työtehtävien sisältöluokkaa:

- (1) maanviljelykseen liittyvät työt
- (2) metsätyöt, polttopuiden keruu
- (3) karjanhoito, paimennus
- (4) kotitaloustyöt, polttopuiden kanto, pyykinpesu, saunan lämmitys
- (5) puutarhatyöt, pihatyöt, lumityöt
- (6) lastenhoito

- (7) marjastus, sienestys, käpyjen keruu
- (8) kalastus
- (9) käsityöt
- (10) muuta (esim. "Kaikkia maalla olevia töitä", kaupassa käynti, rakennustyöt).

Vastaajat muistivat yleensä useampaan sisältöluokkaan kuuluvia töitä, esimerkiksi: "Heinäpellolla tapinlaittajana, hellapuiden haku, marjastus, perunannosto, kasvimaan kitkeminen, siivous, iltalypsy" (K91N004/54). Keskimäärin luettelot sisälsivät kolmen eri luokan tehtäviä. Toisaalta lapsuudentöinä muisteltiin useammanlaisia yhteen sisältöluokkaan sijoittamiani töitä; esimerkin vastaajalla kotitaloustöihin kuuluivat hellapuiden haku ja siivous, maanviljelykseen liittyviä töitä olivat heinänteossa tapinlaittajan tehtävä ja perunannosto. Lisäksi vastaaja oli osallistunut puutarhatöihin kasvimaata kitkemällä, karjanhoitoon lehmien lypsyssä ja marjastanut. Vastaajan tiivis luettelokin jo osoittaa, että töihin osallistumisen muistetaan olleen aika kokonaisvaltaisesti työpäivän tai työvuoden kierron mukaista.

Kaksi kolmasosaa vanhimman ikäryhmän naisista muisti maanviljelykseen liittyviä töitä, 1940 - 1954 syntyneistä 45 % ja nuorimmista eli 1955 - 1964 syntyneistä kolmannes. Karjanhoitoon oli osallistunut vanhimmista naisista yli puolet, keskiryhmän naisista kolmannes ja nuorimmista neljäsosa. Vanhimmista naisista kaksi kolmasosaa muisteli tehneensä kotitaloustöitä, keskiryhmän ja nuorimman ikäryhmän naisista yli 80 %. Kotitaloustyöt näyttävät olleen lähes kaikille toisen maailmansodan jälkeen lapsuuttaan eläneille naisille yhteistä, kollektiivista muistoainesta. Sen sijaan naisten, joiden lapsuus osui sota-aikaan tai sitä edeltäviin vuosiin, työnteon muistoihin kuuluivat lähes yhdenvertaisesti niin maanviljelys- ja karjanhoito- kuin kotitaloustyötkin.

Muiden töiden osalta yllättävää oli ensiksikin se, että lasten hoidon lapsuusaikaisena työnään mainitsi kaikkien ikäryhmien naisvastaajista vain noin kymmenesosa. Toiseksi vain muutama keski- ja nuorimman ryhmän naisista muisteli käsitöiden teon kuuluneen lapsuusaikaisiin töihinsä, vanhimmista ei ainoakaan. Sen sijaan haastatteluisissa ja museoviraston aineistoissa nuorempien sisarusten hoitaminen ja vahtiminen väritti hyvinkin selvästi erityisesti vanhempien ikäluokkien muistoja yhtenä tyttöjen ja poikien ensimmäisenä työnä. Käsitöiden teon puolestaan muistettiin kuuluneen olennaisesti tyttöjen töihin, jopa osana kotikasvatusta.

Mitä vanhemmista naisista on kyse, sitä useamman sisältöluokan töitä he muistivat lapsena tehneensä. Töiden määrä ja vaativuus lisääntyi iän karttuessa: monille tytöille kansakoulun päättäminen merkitsi kokopäiväiseen työntekoon ryhtymistä, joko kotitalolla tai vieraan palveluksessa. Vuosisa-

dan vaihteessa ja alussa piiioksi lähdettiin jo vuosia varhemminkin. Vuonna 1927 syntyneen naisen muisteluksesta voi aistia, miten työtehtävien lisääntyminen ja työn teon jatkuva hyörintä hallitsee kertojan muistoja lapsuusajan arjestaan:

Vanhimpana jouduin jo hoitelemaan kahta nuorinta ja soudattelemaan kätkyessä äidin ollessa navetta töissä tai kesällä ulkotöissä, olin silloin vajaa 8 vuotta. Kotona piti yrittää tehdä tuolloin jo yhtä ja toista, puidenhaku sisälle, veden haku, likaveden vienti, tiskaus lakaisu ja pääsipä joskus mukaan lypsyllekin, mutta ainoastaan jälkilypsyä lypsämään pieneen emalimukiin. -- Vähitellen työt lisääntyivät ja tulivat vaativammiksi 10-vuotiaana joutui jo paimentamaan karjaa, hakemaan ja viemään lehmät laitumelle, auttamaan lypsässä ja ruokkimaan ja juottamaan. Keittiön puolella uskottiin jo helpoimmat keittämiset ja pöydän kattamiset. Saunan lämmitys ja veden kanto saunaan. Heinäniityllä haravointi, jos nuorempien hoidolta onnistui pääsemään. Koulu vaikutti varsin paljon syksystä kevääseen, mutta iltaisin oli töissä autettava, missä vaan osasi. Kesällä olikin kitkemistä, heinätoitit ja kaikkea mitä nyt yleensä maatalossa tehdään. Ei kai sellaisesta, kun työajasta silloin tiedetty mitään. Nukkumaan mentiin hyvissä ajoin noin klo 20,00 paikkeilla ja aamulla aikaisin ylös ja kouluun matka 2½ km. (MV:K21/370.)

Monipuolinen työhön osallistuminen ja mitä moninaisimpien työtehtävien opettelu ja hallinta ovat osa myöhempienkin vuosikymmenten naisten lapsuutta; muistelukset kuvaavat 1950-, 1960- ja 1970-lukujen maalaistyttöjen töitä:

Lehmille riivin lehtiä, heinäpellolla laitoin heinää haasialle ja olin ladossa sitä polkemassa. Näytin lyhtyä, kun lehmää pojitettiin, vein lehmiiä laitumelle, tiskasin, lakasin, kannoin pikkupuita, kartasin (isä teki omat pikku karstat), marjoja keräsin ja siivosin, perunanistutuksessa ja -nostossa (puulapiolla kaivoin), peruna- ja kasvimaan kitkemiset, veden kantoa: lähteestä ruokavesi, lammesta pesuvedet + eläimille, omien sukien parsiminen. (K91N017/48.)

Karjanhoito (Lehmien ruokkiminen + juottaminen), opettelun lypsämään 5-v., heinätyöt, viljan viskaus (puhdistus), perunan kylvä + nosto, leipominen, siivous, tiskaus, pyykinpesu, vedenpumppaus navetassa ja saunaan, puidenkanto. (K91N016/59.)

Astiat tiskattiin, siivousta, vesien kantaminen lehmille ja perheelle, heinätyöt, puunkantamista, pilkkomista. Vaatteet korjattiin. Heinän näyttämistä vasikoille, maitotonkkien vieminen maitoautolle. Puuntai-
mien istuttamista. Tulien tekeminen karjakeittiöön. Kanalan siivous.
Isän mukana puita sahaamassa. - Puita mittaamassa metsässä, marjojen
poimimista, vastan tekoa, kantojen ja kivien keräämistä pelloilta. (K91
N027/63.)

Kaikki koululaisten vanhempien kyselyyn vastanneet vanhimman ikäryh-
män miehet muistavat tehneensä maanviljelystöitä lapsuudessaan, keskiryh-
män miehistä puolet ja nuorimmista noin kolmannes. Metsätöihin, joita voi-
si olettaa myös poikien joutuneen tekemään, muisti osallistuneensa kaikissa
ikäryhmissä 10 - 15 %. Sen sijaan kotitaloustöitä miehet muistivat tehneensä
varsin yleisesti: vanhimma ikäryhmästä noin kolmannes, keskiryhmästä
40 % ja nuorimmista puolet. Suurin osa miesten mainitsemista lapsuusajan
kotitöistä oli puiden ja veden kantamista sisälle tai saunaan. Kuitenkin keski-
ja nuorimman ryhmän miesten lapsuustöihin kuului myös muita kotitöitä,
muun muassa siivoamista, tiskaamista, leipomista ja joskus ruoan valmistamis-
takin. Erityisesti keskiryhmän miehistä näitä töitä muistivat tehneensä myös
muutamat maalaistalojen pojat:

Astianpesu, navettatyöt, sokerijuurikkaan haraus ja harvennus, käpy-
jen keräys, rakennustyöt (K91M084/51).

Kesällä puutarhatöitä ja muita maataloustöitä. Talvella astiantiskaamis-
ta. (K91M086/47.)

Paimenessa, heinän haravointia, lantun kitkeminen ja harvennus, le-
hesten hakkuu, ruuan laitto, lavunteko [polttopuut], lehmän ripsumi-
nen (K82M107/41).

Toisaalta maalaismaiseen elämään liittyvät työt kotitaloustöiden rinnalla
olivat tuttuja monille muista ammateista elantonsa saavien perheiden lapsille
(esimerkeissä pojille):

Vihannesmaan hoitoa, astioiden pesua, marjojen keruuta, mattojen
pesua rannalla, mattojen puistelu, työt heinäpellolla (K82M132/48).
[Isä kauppias, äiti opettaja.]

Saunanlämmitys ja muiden lämmityspuiden kantaminen/teko, peru-

nan nosto/istutus, mattojen puistelu, pyykin pesu, ruokakaupassa käynti, marjastus (K91M085/51). [Isä veturinkuljettaja, äiti myyjä.]

Perunan nosto, puitten teko, kitkeminen, siivous, maalaus (K91M004/51). [Työläiskoti.]

Metsätyöt, kotityöt, marjassa käynti, kasvimaan hoito (K91M067/53). [Isä sekatyömies, äiti kotiäiti.]

Siivousta, maalausta, heinätöitä, erilaisia maataloustöitä (K91M082/56). [Työläiskoti.]

Marjastamista, joka haastattelujen ja museoviraston kyselyn mukaan oli tyypillinen lasten työ, muistelivat lähinnä 1940 - 1954-syntyneet naiset ja miehet. Tämä voi osaltaan johtua siitä, että tämän sukupolven lapsuus osui sota-aikaan ja välittömästi sen jälkeisiin vuosiin, jolloin marjat olivat ruokatalouden tärkeä lisä. Toisaalta marjastamista ei aina ole edes mielletty työksi: nuorimmat vastaajat ovat ehkä pitäneet marjastamista vapaa-ajan vietteenä, vanhimpien vastaajien kohdalla työnteon käsitteeseen sisältyvät muita ikäryhmiä selkeämmin vakavina, elannon kannalta merkittävänä pidetyt työt.

Rakennus- ja sähkömiehen töitä sekä erilaisia remonttihommia kotitalalla ja sen rakennuksilla muistelivat etenkin 1950 - 1960-luvuilla lapsuuttaan eläneet miehet, aidanpanossa oli ollut mukana jokunen naisvastaajakin:

Isän mukana sähkötyöopissa, maanviljelystyöt, perunankaivu, puidenteko (K91M057/47).

Olin aina kun mahdollista isän mukana kaikkialla. Maataloustöissä, kirvesmiehenä. Maalarina, tapiseeraajana. Isä teki kaikkea mahdollista. (K91M008/56.)

Olin mukana kaikissa maataloustöissä pellolla ja navetassa: vasikan juotossa, lypsyssä, heinien ajossa ja jaossa, haravoimassa, seivästämisessä, viljan puinnissa, aitojen teossa, risusavotassa, polttopuiden kasauksessa ym. (K91 N035/46).

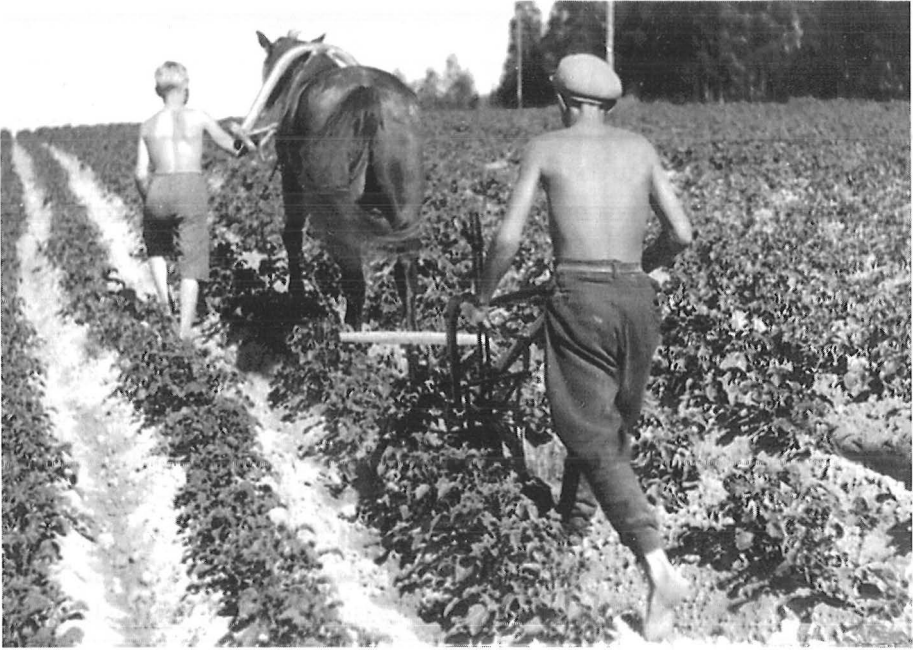
Koululaisten äitien ja isien kyselyvastauksissa melko harvoin esiintyneitä lapsuuden töitä olivat lastenhoito ja käsityöt. Lastenhoito oli jäänyt mieleen lapsuusaikaisena työnä yhteensä vain kolmelle miehelle; iltapuhteiden puukäsitöiden, rekien, kelkkojen, puuastioiden ja pärekkoppien, tekoa muisteli

ainoastaan kaksi 1930-luvulla syntynyttä miestä. Sen jälkeen kun rukki ja höyläpenkki hävisivät tuvasta toisen maailmasodan jälkeisistä pulavuosista toivuttua, vähenivät myös mahdollisuudet seuraavankaltaisiin lapsuusmuistoihin:

Talviaikaan meni aika siinä, kun setä isossa tuvassa rekiä ja muuta entiras. Piti olla tuvassa uteliaana katsomassa. Höyläpenkit ja vehkeet oli vapaasti käytössä ja poljettava puusorvi. Setä neuvoi ja antoi auttaa. Kun kouluun läksin opasti suksen teossa, että oli omat tekemät sukset. -- Iltasella talonväki kun oli kotosalla aina jotakin teki, meni nuorempi väestö siinä sivussa. Oli ilta- ja aamupuhdetyöt. Kyllä ne siinä kun rukki jurnutti menivät kunhan ei sormet ja varpaat menneet väliin. Tuntuu että paremmin lapset viihty kun nykyään. Sinä aikana ne ol nukkumassa, jotka eivät tehneet töitä. (H82M1916, 2, 8.)

Ylösnousu oli ennen viittä ja navettahommat kestivät puoli yhdeksään. Sitten syömään ja rukin ääreen pellavaa kehräämään. Mennessä jo lipaisin sormiani. Sisaria komensin tiskaamaan ja itse kannoin ensin ruoat ja astiat pois. Poikineiden päivälypsy oli kahdentoista ja yhden välillä ja sen jälkeen jo tuvan ovella taas lipaisin sormeja ja heti rukin taakse. Kahden ja kolmen välillä taas ruokailu ja sitten navettaan lehmille kuivaa ruokaa antamaan. Sitten taas rukille ja navettaan. Appeen tein aina valmiiksi jo aamulla ja illalla nostin veden kaivosta. Noin kello seitsemän pääsin navetasta, syönti oli kello kahdeksan ja nukkumaan kello yhdeksän. Siinäkin välillä olin aina rukilla tai kudoin sukkaa tai muuta villaista. Ja illalla aina ennen nukkumaan menoa oli käytävä lehmiiä katsomassa, aluset tarkistamassa. (H82N1899, 1-2; kuvaa kertojan työpäivää ennen rippikouluikää.)

Maataloustyön ja -kulttuurin muutokset näkyvät muutenkin koululaisten vanhempien kyselyaineistossa, esimerkiksi työtapojen ja -välineiden kautta heijastuvat erot eri sukupolvien muistoissa. Tarkastelen muutoksia muutamien esimerkkien avulla. Hevonen työhevosena lienee jo lähes harvinaisuus, 1950-luvulla hevostyöt olivat pojille vielä tuttuja: "Hevoskyntöä: isä aurassa, minä suitsissa" (K91M017/45). Samoihin aikoihin alkoivat traktorit yleistyä, mutta silti hevostakin tarvittiin, kuten 1946 syntyneen miehen lapsuusajan työt kertovat: "Heinäpellolla, perunapellon kitkeminen, traktorilla ajo, hevosella ajo" (K82M124/46). Muita jo pois jääneitä lapsuuden töinä muistettuja ovat paimentaminen, lehtien riipiminen lehmille, lehmien ripsuminen, savujen teko lehmahaassa, kerppujen teko, kirnuaminen, separaattorin pyö-

*Isä aurassa, poika suitsissa. Kuv. A. Pänkäläinen.
– Keski-Suomen museon kuva-arkisto.*

rittäminen, maitotonkkien ajo maitolaiturille hevosella, havujen hakkaaminen, lyhteiden sitominen, tähkien poimiminen ja saippuan kotona valmistaminen.

Koululaisten kirjoitelmat töistään ovat uscammin reaaliajan kuvauksia kuin muistelua. Kirjoitelmista voi kuitenkin hahmotella lasten mahdollisia ja oletettaviakin muistoja. Ilmeisesti maaseutumaisessa ympäristössä kasvaneet 1980- ja 1990-luvun lapset, sukupuolesta riippumatta, tulevat muistamaan osallistuneensa kotitöiden tekoon. Tältä osin lasten arki ei juurikaan eroa kaupunkilaisikätoveriensa päivän kulusta.¹⁰ Oleellista tässä yhteydessä on se, että etenkin nuorimpien lasten kuvaamista töistä suurin osa on kotitöissä avustamista tai liittyy suoranaisesti lapsen itseensä. Lasten halutaan edelleenkin oppivan tuntemaan vastuuta – ainakin omista tekemisistään, on siten kyse oman huoneen siivoamisesta, omien lelujen keräämisestä, omien urheiluvälineiden huoltamisesta. Tässä on nähtävissä viime vuosikymmenien aikana voimistunut perhe-elämän privatisoituminen, yhtä lailla myös perheensisäinen yksilöllisten oikeuksien ja reviirien korostuminen. Kotitöiden teko ja niihin osallistuminen korostui etenkin nuorimpien koululaisten kirjoituksissa, kirjoitelmatkin ovat hyvin samankaltaisia:

¹⁰ Analyysi perustuu koululaisten kirjoitelmiin vuosilta 1982 ja 1991. Työtehtävistään koululaiset kirjoittivat aiheinaan *Työni ja velvollisuuteni kotona* ja *Lasten työt ja velvollisuudet*. Suomalaisten kaupunkilaislasten töitä ovat viime aikoina tutkineet muun muassa Alanen (1992) ja Lallukka (1993). Solberg (1990, 118-137) on havainnut norjalaisien (kalastajakylän) lasten työntekoa tutkiessaan, että 10 - 12-vuotiaat tytöt tekevät kotitöitä selvästi enemmän kuin heidän isänsä ja pojatkin hicman isiään enemmän.

Siivoan omaa huonetta. Pesen oman polkupyöräni. Korjaan tavarat jotka olen levittänyt. (A91/P1.)

Siivoon huoneeni. Siivoon kasetit. Imuroin pesen lattian. (A91/P1.)

Roskat vien. Siivoan sängyn petaan. (A91/P1.)

Autan äitiä siivoamisessa. Peitän oman sängyn. Vien roskat. Tyhjennän astianpesukoneen. (A91/T1.)

Autan äitiäni astian panemisessa pöytään. Teen myös ulkona töitä esimerkiksi vien saunaan varten puita ja käänän myös joskus maata. Pesen joskus astioita. (A91/P3.)

Minä siivoan, hain puita olen ulkona pikkuveljeni kanssa hain perunoita (A82/P4).

Seuraava neljäsluokkalaisen tytön kirjoitelma, varustettu allekirjoituksella "Koti-apulainen -80", kuvaa kirjoittajan kokemusta työtehtävistään: hän on perheen kotiapulainen eivätkä työt aina tunnu mieluisilta. Toiseksi kirjoituksessa näkyy selkeästi muutos kirjoittajan omien vanhempien tai isovanhempien aikaisiin lapsiin iskostettuun "työnteon mentaliteettiin", pikku töitä ja palveluksia tehdään "joskus" tai "joka viikko":

Koska minä olen perheen esikoinen, joudun tekemään enemmän töitä kuin pikkuveljeni. Minä vien roskiksen, haen perunoita, käyn kaupassa ja postissa, joskus haen postin. Joskus minua ärsyttää koko homma. Joskus minä joudun vahtimaan pikkuveljeäni.

Minä joudun siivoamaan joka viikko oman pöytäni, joskus imuroin lattiat tai puistelen matot tai kattamaan pöydän tai siivoamaan.

Joskus minun on haettava myös pyykki koneesta, mutta ruokaa minun ei tarvitse valmistaa. Minun on siivottava myös huoneeni, jonka jaan pikkuveljeni kanssa. (A91/T4.)

Monet koululaiset kokivat, että heiltä odotettiin yhteisvastuullisuutta kodin arkipäivän askareissa:

Meidän perheessä jokainen joutuu tekemään jotain. Minä yleensä joudun peittämään vuoteeni melkein joka päivä. Joudun käymään kaupassa ja kauppakassi on painava melkein aina. Minun pitää kastella

kukkia melkein joka päivä. Joudun auttamaan isääni ruokapöydän katamisessa. (A91/T2.)

Minä aina koulun jälkeen teen ensin läksyt ja sitten kuorin perunat ja panen ne kiehumaan ja sitten imuroin. Äitini on töissä ja tulee klo 17.35. Ja siksi joudun tekemään töitä. Menen joskus Jennin kanssa ulos. Hän on pienin siskoni. (A82/T3.)

Minä teen kotona kovasti töitä. Minä ajan nurmikkoa, ja se on kovaa työtä. Meillä on etupuolella nurmikkoa ja takapuolella nurmikkoa, ja pensaa menee. Etupuolella on vaikea ajaa kun on pensaita ja omena puita, niitten alta on varsinkin kun oksat riippuu ja oksat on matalalla. Punkkerin reunoilta on vaikea ajaa kun on melkein pystysuora jostain kohasta ja jostain kohasta loiva. Joskus myös tiskaan. (A91/P3.)

Talvella minulle annetaan tehtäväksi tehdä lumityöt koska isoveljeni on aika laiska ja minä tykkään tehdä ne. Keväällä useasti joudun siivoamaan josta en erityisesti tykkää. Kesällä yleensä ajan nurmikon ja pesen auton. Syksyllä haravoi meillä koko perhe mutta minä kärrään ne tunkiolle. (A91/P3.)

Kotitöiden ohella maalaistalojen lapset kertoivat osallistuneensa myös monenlaisiin maataloustöihin. Työt voivat tuntua väliin raskailta, väliin niihin innostuttiin:

Minulla ja veljelläni Terolla on vuoroviikoilla kokkiviikko. Me katamme pöydän ja siistimme pöydän, joskus teemme ruokaa, siivoamme, autamme pihatöissä, kesällä ajamme nurmikon. Joskus tuntuu vähän raskaalta. Minun mielestä on kivaa tehdä kotitöitä ja auttaa vanhempia. Kesällä kun on paalattu ja on aika ajaa paalit latoon minä hyppään traktorin rattiin ja ajan pitkin peltoa. Muut heittävät paalit kärryyn. (A91/P3.)

Maalla-asumista myös idyllisoitiin siten, että kirjoituksissa heijastui kiintyminen maaseudun suomaan vapauteen, puuhailuun maataloustöissä ja eläinten parissa – ehkä sukupolvien myötä kehittynyt mauskokin:

Kotona hoidan työni aina loppuun asti kunnolla. Isän kanssa häärrään pellolla, kiperissä töissä. Muuten peltotyöt ovat minun hoidossani.

Isä tekee navettatyöt äidin kanssa. Niissä voi mennä jopa tuntikausia. Usein teen kotiläksyni vain hutaistemalla. Luen kokeisiin kovasti. Vapaa-aikana ajelen mopolla, serkkuni kanssa. Joskus hänen luokseen tulee muitakin serkkujani, jolloin he ajavat mopolla meille. Siellä valitsemme suunnan johon lähdemme pärtsäilemään. Ajelemme päivän ja tulemme illalla takaisin meille.

Minun isälläni on hyvä ajanviete vapaa-ajalle. Hän nukkuu päivät päästään ja lukee Koneviestin pääsivuja. Työkseen hän hoitaa karjatilaa perintönä omalta isältään.

Äitini kutoo mattoja ja poppanoita, vapaa-aikana. Joskus tekee uudet verhot ikkunoihin ja siivoaa viikottain. Siskoni auttaa häntä päivän töissä. Illoin hän katsoo leffoja telkkarista. Me muut osallistumme autamaan äitiä.

Maalla työskenteleminen on ainutlaatuista hommaa. Saa imettää sormiaan vasikoilla, juottaa vasikoita, syöttää härkiä rehuilla ja viljoilla. (A91/P6.)

Maalaistalon töihin osallistuminen koskettaa siis vielä nykyajan lapsiakin, näin ainakin koululaisten itsensä ja heidän vanhempiansakin mukaan. Toisaalta suhde työntekoon on muuttunut, niin vanhempien kuin lastenkin, vapaa-ajalle annetaan oma arvonsa. Siteeraan erään haastateltavani kertomusta kokemuksistaan siitä, miten koululaisten suhde ”rehelliseen”, ruumiilliseen maataloustyöhön on muuttunut 1970-luvun lopulta 1990-luvun alkuun tultaessa:

Nyt oon ollu kolometoista vuotta opena täällä ni silloin alakuvuosina pojat kehu työsuorituksillaan tuossa kaheksannella ja yheksännellä luokalla koulussa. Mutt ei ennää. -- Joillan ni vielä silloin alakuvuosina oli pojat kun ne oli silimät ristissä ett hyö on ollu puimassa koko illan tuossa ja vähän yötäkin. Ihan silimät ristissä. -- Ja sitte taas jotakin tukkikuorman kanssa ajoin siitä ja siitä ojasta yli, pääsinkin melekein. -- Että eipä enneä pahemmin. -- Nyt on puhe siitä kuinka ajoin isän mottorikelekalla jossakin jeällä tuhatta ja sattaa, se on tämmöstä. Ett siitä pölöpötetään. -- Mutta että jos aatellaan vielä viis, kymmenen vuotta sitten koulussa ni, just nuo systeemit, että joku vanhemmista soitti kouluun ett saako mun poika se ja se jäähä rankamehtään yheks päiväks, opettajalle tai reksille näin, tai kaheks päiväks ja sitte, hetken mietittiin ja lupa myönnettiin. Nyt nää suunnilleen vaan ilimottaa kun ne menee viikoks johonkin etelänmatkalle, ei oo yhtään rankametissä enää kukaan ollu aikoihin. (H91M1951, 9, 10.)

Seuraavassa on yhteenveto koululaisten vanhempien ja koululaisten lapsuusajan töiden kolmesta yleisimmästä sisältöluokasta sivuilla 144-145 olevan luokituksen mukaisesti:

1920 - 1939 syntyneet

naiset:

- (1) kotitaloustyöt
- (2) maanviljelystyöt
- (3) karjanhoito

miehet:

- (1) maanviljelystyöt
- (2) karjanhoito
- (3) kotitaloustyöt

1940 - 1954 syntyneet

naiset:

- (1) kotitaloustyöt
- (2) maanviljelystyöt
- (3) puutarha- ja pihatyöt

miehet:

- (1) maanviljelystyöt
- (2) kotitaloustyöt
- (3) puutarha- ja pihatyöt

1955 - 1965 syntyneet

naiset:

- (1) kotitaloustyöt
- (2) puutarha- ja pihatyöt
- (3) maanviljelystyöt

miehet:

- (1) kotitaloustyöt
- (2) maanviljelystyöt
- (3) puutarha- ja pihatyöt

koululaiset (tytöt ja pojat):

- (1) kotitaloustyöt
- (2) "muuta" (esim. kauppa-asiat, koulunkäynti)
- (3) puutarha- ja pihatyöt.

Vanhemmilla vastaajilla työt ovat olleet melko kiinteästi yhteisen elannon hankkimiseen liittyviä, nuoremmilla muistot kuvaavat siirtymistä kotipiirissä askarointiin ja yhteiseen puuhasteluun vanhempien kanssa. Kaikkien sukupolvien naisten muistot lapsuusajan pääasiallisista työtehtävistä ovat kuitenkin selkeästi perinteisen ja totutun sukupuolten välisen työnjaon mukaiset: tytöt tekivät kotitöitä, ne kuuluivat naisille. Miesten muistoissa maanviljelyyn liittyvät työt hallitsevat nuorimpia lukuunottamatta.

Koululaisten sisältöluokista kotitaloustyöt (siivoaminen, roskapussien vienti, ruoanlaitossa ja leipomisessa avustaminen, tiskaaminen) oli selkeästi ensimmäinen. Toisen ryhmän työtehtävissä mainittu koulunkäynti on uutta koululaisten vanhempiin verrattuna; heistä yksikään ei mieltänyt sitä työksensä. Sen sijaan monien koululaisten mielestä läksyjen teko tai koulunkäynti ylipäänsäkin on heidän tärkeä velvollisuutensa, jopa työtä. Neljäntenä lasten kuvauksissa olivat karjanhoito, oman lemmikkieläimen hoitaminen sekä pienempien sisarusten kaitseminen, viidentenä maanviljelykseen liittyvät työt, joista pojilla etenkin traktorin käyttöä edellyttävät työt. Vanhempien mainitsemat omien lastensa yleisimmin tekemät työt käyvät hyvin yksiin koululaisten kuvailujen kanssa.

Nuoremista sisaruksista huolehtiminen on ollut monien Lapsi ja työ -kyselyyn vastanneiden ja haastateltujen muistaman mukaan heidän lapsuusaikansa ensimmäisiä töitä. Ensimmäisiä kertoja työhön joutuessaan lapsi itsekin oleili vielä kotipiirissä äidin ja muiden naisten lähetyvillä. Perheen lapsiluku luonnollisesti vaikutti siihen, milloin tai missä iässä tähän työhön jouduttiin. Monilapsisessa perheessä tehtävään organisoitui useampikin lapsi, kuten vuosisadan alkuun ajoittuvan 14-lapsisen sisarussarjan vanhimpiin lapsiin kuuluneen haastatellun muistossa:

Kolme vuotta oli lapsella lepoaikaa. Äiti ei kyennyt lapsia hoitamaan, kun oli aina uusi lapsi tulossa. Tuvassa oli kaksi, kolmekin kätkyttä, aina isompisouvatteli. (H82N1899, 1.)¹¹

Sisarusten hoitamiseen liittyvät varhaisimmat muistot kuvaavat tavallisin vauvaikäisen kehdon tai muun tuudituslaitteen keinuttamista. Työ on jäänyt mieleen monotonisena ja etenkin pienimmille tuudittajille uuvuttavana.

Pitkään kestäneen hoitotyön koettiin vaatineen kärsivällisyyttä ja yhtämittainen paikallaan olo tuntui rajoittavan omia mielitekoja, toisenlaiset työtkin olisivat tuntuneet mielekkäämmiltä:

-- koska perheet olivat usein monilapsisia oli melkein aina tytöillä pienempiä sisarusia hoidettavana ei se juuri vakku (kehto) pirtistä pois joutanut, siinä istui vakun jalkopäässä "hoitaja" souteli usein niin kovaa että pienen pää meni laidasta laitaan, se oli ikävää puuhaa, koska olisi paljon mukavampi ollut tehdä ulkona jotakin reipasta työtä, sitä aina riitti koska mitään mukavuuksia ei ollut, ja isät ja äidit ja mummot ja vaarit pitivät töittensä ohella, silmällä lapsia etteivät pahan teos- sa olleet, vaan oikeassa työssä. (MV:KA21/797.)

Tuuditustyö toistui samanlaisena päivästä toiseen, tuudittajalle se ei tuottanut juurikaan onnistumisen elämyksiä, työ oli yksinkertaisesti vain jonkun tehtävä. Tekijätkin olivat tavallisimmin perheen vähävakisimmät: lapset ja isovanhemmat. Tuudittaminen oli lasten näkymätöntä arkipäivää ja henkilökohtaisen kokemuksen tasolla työn muistoja ylläpitää jokin pitkäveteseen

¹¹ Sammallahden (1980, 140) mukaan ei ole ollut poikkeuksellista, että monilapsisissa perheissä oli käytössä samanaikaisesti useampikin kehto.

työhön liittynyt poikkeava tapahtuma. Se saattoi olla kepponen, jonka avulla hoitotyöstä yritettiin vapautua, tai jokin muu poikkeustilanne. Vuonna 1907 syntynyt mies yhdistää muistelussaan kahdenlaista ja oletettavasti myös eri ikävaiheisiinsa liittyvää muistiaineistoa. Muistelu alkaa kertojan muistamana toistuneen tilanteen kuvailulla: tuuditettava piti saada jollakin keinolla ”poraamaan”, jotta aikuiset kiinnittivät vauvaan huomionsa ja pikkuhoitaja pääsi omille teilleen. Muistelus jatkuu yksilöllisenä, eloisana muistona, joka sellaisenaan on voinut tapahtua vain muistelijalle itselleen. Kuitenkin yksityiskohta, tsarin kuva, liittää muiston koko kansakunnan yhteiseen historiaan ja yhteiseen aikaan. Kuvauksensa loppuosan henkilökohtaisuudella muistelija ikään kuin todentaa kaikkea kertomaansa. Muisteluksen perustunnelma ja puhesitaatti vielä korostavat sitä, millaiseksi tuudittamistyö on lapsena koettu:

Erikoisia lasten vastuulla hoidettavia hommia ei ollut paitsi tietysti nuorempien kaitseminen. Usein, kun olisi ollut omia menoja, niin joutui esim. ”vaussa” tuutimaan nuorempiaan. Kyllä se aika tuli pitkäksi. Ei auttanut muu, kun nipistää vauvaa, jotta se alkoi ”poraamaan”, joku aikuinen tuli ottamaan sen ja silloin pääsi usein livistämään. Ikäni muistan kun olin kamarissa yksin vauvaa tuutimassa. Seinällä oli suuri Aleksanteri II:n kuva ja yhtäkkiä minusta alkoi tuntua, että se on elävä ja tuijottaa minua. Minun hermoni petti ja lähdin äkkiä. Selitin äidille, että ”se kaupan mies nilli silmä tuijottaa niin äkäisesti”. Saarillahan oli mahtava parta. (MV:KA21/633.)

Sammallahti (1980) päättelee kehdon väistyneen käytöstä 1900-luvun ensi vuosikymmeninä lähinnä lääketieteellisen ja pedagogisen valistustoiminnan vaikutuksesta. Väistyminen ei kuitenkaan tapahtunut yht’äkkisesti, esimerkiksi kaksi 1940-luvulla syntynyttä haastateltavaani muisti kehdon olleen käytössä heidän lapsuudessaan.¹²

Nuorempia sisaruksia oli hoidettava myös ulkotyömailla, kuten heinänteossa oltaessa. Myös vanhempien navetta- tai ulkotöiden aikana vastuu nuoremmista sisaruksista jäi vanhimman varaan, etenkin, jos perheessä ei ollut lasten hoitajiksi isovanhempia tai tehtävään pestattuja pikkupiikoja. Varhaislapsuuden vastuullisten hoitotöiden muistoja ajoitetaan päättelemällä oma ikä suhteessa hoidettavaan, kuten seuraavista esimerkeistä kahdessa ensimmäisessä. Varttuneemmilla lapsilla oli hoitotyön ohella monenlaista muuta

¹²Myös tämän kirjoittajalla on muistoja pikkusiskon kehdossa keinuttamisesta; muistot ovat ajoitettavissa kesään 1957, jolloin kirjoittajan isälle valmistettu kehto oli vuosikymmenien jälkeen otettu ”uusikäyttöön”.

puuhaa (kolmas esimerkki). Muistelijat kuvaavat myös lasten omaa mielikuvituksen ja leikkien maailmaa, josta vanhemmat pidettiin visusti tietämättöminä (viimeinen esimerkki):

Lyyti [vanhin sisko] joutu meitä nuorempia hoitamaan. Nuorimmainen kuoli kolmannella vuodella ollessaan, olin sitä kolmatta vuotta vanhempi, jouduin aina soudattelemaan. Pappi tuli kerran käymään, kun olin yksin lapsen kanssa, istuin kätkyen jalkopäässä soudattelemassa. Pappi ihmetteli, että eikös muita kotona olekaan. Olin silloin ehkä neljävuotias. (H81N1901, 3.)

Lapset otettiin työhön kun suinkin kykenivät, olin noin 5 v. kun jouduin hoivaamaan siskoani joka oli 5 v. minua nuorempi. Heiluttelin sitä pärekorissa joka roikkui tuvan orressa. Vanhempani sekä siskot ja veljet olivat muualla töissä. (MV:KA21/588.)

Olin ainoa tytär 4-päisessä veljessarjassa. Vanhin veli oli yli yhdeksän vuotta minua vanhempi, mutta kolme nuorempaa 2 v, 4 v. ja 7 v. minua nuorempia. Näin oli lapsenpiian virka ilman muuta työni. Äiti lähti aamulla jo kuudelta navettaan lypsylle, "lapset", kolme nuorempaa veljeäni jäivät silloin minun hoivaani. Samalla oli katsottava, että hellassa pysyi "ikuinen" tuli, sillä aamiaisruoka oli jo laitettu valmistumaan. Kunnollinen aamuateria syötiin jo klo 8 aamulla. Viimeinen ohje olikin äidiltä minulle 7-10 vuotiaalle: "Katso, ettei lapset polta itseänsä!" Ja siinä olikin katsomista, sillä ykskaks tuli tulinen riita Paulin ja Lassin välillä. Silloin oli vaarassa vesikattilat ja soosipannut hellalla. Tai hiljainen Pikkuveli sai tuhkaluukun auki ja mittaili lusikalla tuhkaa kissankuppiin. Tässä samalla piti itse valmistua lähtemään kouluun. Jouduin aloittamaan kouluni runsaan 4 km:n päässä olevassa kirkonkylän koulussa. (MV:KA21/657.)

Meillä oli kaivon päällä ensin kaivonkansi ja siinä iso tukki päällä, ettei lapset päässeet tai jaksaneet nostaa. Kun äiti ja isä lähtivät kauemmas työmaille ja lapset jäätiin keskenään kotiin, äiti nosti aina ison lihatinun kaivonkannen päälle. Kiivettiin tiinuun istumaan, leipäpalat äiti laittoi mentiin sinne syömään. Korkeat laidat se ol vähän kun leikkimökki. Eihän niitä leikkimökkejä silloin [1920 - 1930-luvuilla] vielä ollu juuri missään. Me leikittiin sitten siellä tiinussa, oltiin niin kun leikkimökissä. Eikä yhtään aateltu että jos vaikka pohja pettäis. (H86N 1922, 4.)

Edelliset muistelukset kuvaavat 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenten lapsuutta. Pienempien sisarusten hoidosta on kokemusta nuoremmillakin. Toisen maailmansodan jälkeisten suurten ikäluokkien lapsuuteen kuului heidän vanhempiaan sitonut työn paljous, monilapsisten perheiden lapset saivat huolehtia toinen toisistaan. Kun kollektiivisen huolehtimisvastuun säilyttämistä suurimmaksi osaksi lasten harteille muistellaan oman lapsuuden osalta, vanhempien lapsiin luottamista ihmetellään ja asiaa arvioidaan nykynäkökulmasta: samanlainen käytäntö ei toimi enää. Tässä suhteessa nuorempien ikäluokkien muistelukset poikkeavat selvästi vanhimman aineiston muistoista. Vanhemmilla muistelijoidella tämäntyyppistä retorisoivaa arviointia ei esiinny lainkaan, päinvastoin samaa käytäntöä on ilmeisesti jatkettu omien lasten kohdalla.

Niinkun mä oon aatellu nyt monta kertoo, minä oon äijillekin puhunu ett mitenkä sinä hirvisit meijät peästeä ku myö oltiin niin tolokuttomia ja meitä ol hirvee laoma, ku en minä näitä hirviäis [omia lapsia] -- esmerkiks peästäs rantaa itsekseen --. Siellä voan opittiin uimaan, ee meitä kukkaan opetti. -- Nii ee meitä kukkaa vahtinna soar ol siinä järvessä ja siellä käötiin keäntämässä ja, niinpäs voan pysyttiin hengissä (H91N1945, 6; lapsuusperheessä yhdeksän lasta, kertoja toiseksi vanhin.)

-- [aamulla] äet lähti navettaa, isä lähti savottaa jos ei ollu yötä. Ja siten pennut härski keskenään ja se mummu hänki siinä välissä. Koululaiset kouluun, no minunnihan on täytyyny olla koulussa vielä siinä vaiheessa kun se mummuki ol siinä ja tuota. Ja, ja en minä muista että niistä äet oes meistä huolehtinna sillä lailla, että nyt on tuossa tuo voate ja tuoss on tuo voate. Kyllä sitä sae katella kamppessa ja männä mänöjää ja sillä siisti ku se ol se. Aena ol pieniä mukuloeta joka kahen vuoden peästä ja sitten tuota niitä elukoita navetassa, ni jos se äet jouti sitten niitä huolehtimmaa. (H91N1943, 23; lapsuusperheessä kahdeksan lasta, kertoja toiseksi vanhin.)

Yhteistä eri sukupolvien muistoissa sisarusten hoitovastuusta on, että se muistetaan kokemuksena omaa elämää rajoittavana ja tästä syystä vastenmielisenä velvollisuutena:

Joo niitä oli muuten semmosia työsuoritteita joissa tosiaan tuntu että menee aika hukkaan, niin kun sekin oli sietämätöntä ku niitä siskoja kun synty tosiaan ni, sitte piti jossakin nurkalla hyssyttää vauvaa. Joo.

Vatkata niin kauan että se nukkuu se ihminen sinne. Voi jestas että se oli sitten sietämätönä kun näki ku toiset pojat menee menojaan ja yks vaan siellä nurkalla vatkaa ni. Välillä tuli sanottua oikein rumiakin, ni että nuku nyt perkele ja, vauhtia oikeen kovaa. (H91M1956, 23; lapsuusperheessä kahdeksan lasta, kertoja kolmanneksi vanhin.)

Kyselyyn vastatessaan ei koululaisten vanhemmista kovinkaan moni maininnut pienempien sisarusten hoitamista lapsuusajan työnä. Ehkäpä suppeaan kyselyyn vastattaessa työntekoon on sisällytetty mieluummin sellaisia töitä, joissa on koettu opitun konkreettisia aikuisten tehtäviä. Pienempien sisarusten hoitaminen on lapsuusajan työnä ikään kuin huomaamatta limittynyt jokapäiväisen elämän rutinoituneeseen kulkuun – samalla tavoin kuin erilaiset hoiva- ja hoitotehtävät kuuluvat edelleenkin naisten arkipäivään.

Nykyään pienemmistä sisaruksista huolehtiminen on lasten arkipäivän kokonaisuuden kannalta aivan erilaisessa asemassa kuin vielä 1950- ja 1960-luvuilla. Harvoin perheissä sattuuakaan tilanteita, että lapset joutuisivat vastuullisesti pidempiä aikoja huolehtimaan toisistaan. Jos molemmat vanhemmat ovat työssä kodin ulkopuolella, alle kouluikäisten lasten hoito on maaseudullakin yleensä järjestetty organisoidun päivähoidon avulla. Toisaalta isomman sisaruksen rooliin voi edelleenkin liittyä tilapäisiä hoitotehtäviä, jotka lapsi itse voi kokea jopa velvollisuudekseen:

Aamulla sijaan sänkyäni. Joskus pyyhin pöydän ja laitan astiat tiskikoneeseen. Hoidan 1.vuotiaista pikkusiskoa ja 3 vuotiaista pikkuveljeä kun isä ja äiti käyvät asioillaan. (A91/T2.)

Minun velvollisuuksia on pikkuveljen hoito, astijoitten pesu, siivoaminen, puunkanto ja muissakin hommissa minä autan äitiä. Eniten joudun hoitamaan pikkuveljeäni. Kotona asuu vanhoja ihmisiä niitä autan arkipäivä askareissa. (A82/T4.)

YHTEISISSÄ TÖISSÄ, PELKOJA JA NOSTALGIAA

Kun muistelija on kokenut tärkeäksi kertoa asioista sellaisina kuin ne hänen muistamansa mukaan olivat, ovat muistelukset yhteisiin töihin osallistumisesta faktapitoisia kuvauksia siitä, miten ja millaisin välinein työt suoritettiin. Kertomuksissa korostuu nimenomaan muistitieto ja sen tallentamisen

päämäärä. Tämäntyyppisillä kuvauksilla onkin vastattu perinteisen kyselytoiminnan yhteen perustarpeeseen: haluan tallentaa ja rekonstruoida mahdollisimman monipuolinen ja oletetusti todenmukainen kuva kulloinkin selvittävistä asiasta (vrt. Valonen 1977, 5).

Lasten erilaisten töiden muistelu alkaakin seuraavassa yksityiskohtaisilla työprosessien selvityksillä. Kertoja, 1915 syntynyt mies, muistelee kylläkin omakohtaisesti kokemaansa, mutta viittaa itseensä yhtenä työntekijäjoukosta vain ohimennen: “lapset joutuivat tekemään”, “kouluikäisenä jouduimme”, “tämäkin oli lasten työtä”. Muistellessaan vanhempien ja kynnelle kykenevän lapsipesueen yhteistä osallistumista edellyttäviä töitä kertoja pysyttelee taustalla, tarkkailevana osallistujana ja kuvaajana:

Kotini oli pieni torppa. Viljelyspinta-ala oli n. 4 ha. Lypsykarjaa 4 kpl, hevosia 1, sekä vähän vasikoita ja lampaita. Näin ollen täytyi hankkia tuloja muualtakin suuren perheen elatukseen. Lapset joutuivat senkin vuoksi heti nuorena tekemään töitä maa- ja karjataloudessa. Kouluikäisenä jouduimme kesäisin hoitamaan juurikasvimaat. Kesantopeltojen eli ruismaiden muokkaus, kuten ojien kaivaminen, turpeiden kuokkiminen, lantakasojen hajottaminen ja lannanajo, sekä peltojen äestäminen kuului jo kouluikäisten tehtäviin kesän aikana. Kylvämisen aikana kuului sitkaimen pisto, eli kylvetyn alueen rajan merkitseminen, joko erikoisella kepillä vedetyllä vaolla tai pystyyn pistetyillä lepän- tai pajunoksilla. Myös olkia käytettiin kylvöalan merkitsemiseen varsinkin kylvettäessä heinänsiementä keväisin laihoille. Kylvöjen jälkeen puhdistettiin lapiolla ja luudalla pellossa olevat maakivet mullasta, sekä puhdistettiin ojienpohjat, ja pientareet. Tämäkin oli lasten työtä.

Heinänteokoaikana oli haravointi käsiharavalla etupäässä lasten työtä. Pojat saivat jo n. 8-vuotiaana opetella niittämään luonnonniittyjä pienikokoisella väärävarsiviikatteella. Viikatteen kokoa suurennettiin sen mukaan miten “mies” kasvoi ja niittotaito kehittyi. Aluksi viikate saattoi iskeytyä maamättääseen tai kiveenkin, mutta vähitellen niittämisen taito kehittyi. Heiniä vajattaessa oli lasten tehtävänä olla heinäkuorman päällä tekemässä kuormaa eli levittämässä vanhempien hankoamia heiniä kuormaan. Kuormantekijän tehtävänä oli ajaa samalla hevosta heinäseipäältä toiselle ja sitten ajaa valmis köytetty kuorma vajalle. Myös heinävajassa tapahtuva heinien pakkaaminen eli survominen oli lasten työtä. Sitä tekivät 6-10 vuotiaat lapset. (MV:KA21/264.)

Siirtyessään muistelemaan töitä, joista oli osittain yksinkin vastuussa, kertojan rooli muistelijana muuttuu. Töiden yksityiskohtainen selvittely säi-

lyy edelleen, mutta tarkkailevasta osallistujasta tulee pelokas poika. Pelottavat tilanteet, pimeä metsätaival vain hevonen turvana, myrskyävä järvi ja voimien uupuminen verkonlaskussa tai osallistuminen kauhistuttavaan eläimen "hengenottoon" teurastettaessa, eivät olleet väistettävissä. Peloista puhuminen vanhemmille ei kuulunut tapoihin. Nykytilanteesta käsin aikuisten asennoitumista lasten yksilöllisiin eroihin tai taipumuksiin on helppo arvostella välinpitämättömyydeksi, tapahtuma-ajassaan ja -paikassaan, 1920- ja 1930-luvun syrjäisen pikkutorpan niukan elämän pakkoraossa ponnisteltaessa vaihtoehdot olivat rajalliset.

Elonleikkuusta voin vielä mainita, että varsinaiseen leikkuutyöhön opeteltiin n. 14 vuotiaana. Aluksi siinäkin sirppi lipsahdelti sormiin. Minullakin on vieläkin vasemmassa kädessä suuria arpia sirpin tekemistä haavoista. --

Noin 15-vuotiaana uskottiin pojat hevosen kanssa jo pidemmillekin reisuille mm. myllyyn. Kotonani olikin myllymatkoille ja toripäiville meno hevosella hankalaa, kun täytyi viedä hevonen taluttamalla tai ratsain noin 2 km järveä kiertäen "tien alkuun", jossa vasta voitiin valjastaa hevonen rattaiden eteen. Jyväsäkit, tai torilla myytävät tarvikkeet vei toinen henkilö veneellä suoraan järven yli rattaiden luo. Lapsuudessani oli ehkä ikävin työ lähteä yöllä n. 3,00 aikaan syyspimeällä viemään hevosta rattaiden luo tuota polkua pitkin. Kotoani oli matkaa Jämsän torille noin 15 km, joten matkaan oli lähdettävä aikaisin, että olisi ehtinyt torille klo 6:teen mennessä. Näitä yöllisiä hevosenkyytimatkoja tein jo noin 10 vuotiaana. Syysöisin joskus pelotti tuo metsätaival. Kun hevonen oli viety rattaiden luo oli sinne ehtinyt isäkin veneellä. Paluumatkan kotiin soudin veneellä. Määrättyyn aikaan päivällä menin veneellä taas isää vastaan, ja toin hevosen metsäpolkuja kierrellen takaisin kotiin isän tullessa veneellä. - Kotonani harjoitettiin kalastusta, kun kotini sijaitsi aivan järven rannalla. Syksyisin oli muikunpyynti verkoilla sievä tulonlähde. Meillä oli parhaalla aikaa 30 muikunverkkoa, jotka laskettiin järveen iltaisin ja nostettiin aamulla. Isän kanssa oli joku pojista aina mukana soutamassa. Kun etäisimmät verkot vietiin n. 4 km etäisyydelle kotirannasta, niin oli siinä päivittäin soutamista. Myrskyisillä säillä oli soutaja kovilla kun ei tahtonut jaksaa hallita venettä verkkoa laskettaessa. Joskus yritti pelkokin tulla housuihin kovassa aallokossa. Isäni oli kova vaatimaan että verkonkin piti osua oikeaan paikkaan vaikka olisi myrskynnytkin. Hän sanoi pian että, - Nyt se meni taas päin helvettiä. Tähän verkkojen soutuun joutui heti kouluiän mentyä ohi, eli noin 13-vuotiaana, kun oli senverran

voimia että jaksoi soutaa venettä.

Epämiellyttävien tehtävien jouduin tekemään, oli avustaminen kotieläinten teurastuksessa. Olen kai luonteeltani niin herkkä, että vielä vanhempanakaan olisi katsellut ja tehnyt teurastusta. Lapsena jouduin jo noin 12-13-vuotiaana olemaan mukana lampaiden, vasikoiden ja sikojen teurastuksessa. Erittäinkin eläimen hengenotto oli minulle kauhistuttava teko. Jouduin aluksi toimimaan hengenotossa eläimen verensekoittajana, eli pitämään veriastiaa, johon veri virtasi eläimen pistetystä puukonreiästä. Varsinkin sianteurastus oli mielestäni niin vaikea tehtävä, että näin lahtipäivää edeltäneinä öinä kaikenlaisia painajaisunia, tai en saanut nukutuksi ensinkään. (MV:KA21/264.)

Jyväskylän maalaiskunnan Särkän talon lapset sian teurastusta katsomassa 1920-luvun lopulla. – Keski-Suomen museon kuva-arkisto.

Lasten työnteon sävyllään etnografiset kuvaukset ovat muisteluaineistoissa kuitenkin vähemmistönä. Useimmiten kertojan oma persoona ja omat kokemukset näkyvät ainakin jollakin tavoin. Yhteisiin töihin osallistumista esimerkiksi kommentoidaan ikään kuin palaamalla lapsuuden kokemuksen tunnetiloihin, jotka muisteltaessa tulkitaan alkuperäisiksi. Kertojalle muisteltu tunnelmineen on todella tapahtunutta. Kun työnteon luonnehdintaan liitetään erilaisia tuntemuksia, kuvaus muuttuu painotetusti omaelämäkerralliseksi ja henkilökohtaiseksi muisteluksi. Edellisen esimerkin alkuosan muistitietoa tallentavasta esitystavasta poiketen riihenpuinti voitiin muistaa raskaaksi, pölyiseksi, ahdistavan pelottavaksikin. Pelko työssä epäonnistumisesta alkoi hallita ajatuksia jo etukäteen. Työntekoon osallistumisesta koettiin kuitenkin kollektiivista vastuuta, eikä yksilöllisiä tuntemuksia tohtinut edes ilmaista.

Riihelläolon koin vaikeana. Oli kuuma, pistiäiset pistelivät käteni haavoille ja surin alituisen, etten ehdi kantaa sitomia. Puoli kesästä aloin pelätä syksyä ja sen riisiä. En muista koskaan valittaneeni äidille tai isälle. Oletan, etteivät he tienneet. Oli itsestään selvää, että tein mitä tein. En koskaan kokenut, että minua olisi pakotettu, koin sen niin, että työni oli minun osani elämästä. (MV:KA21/571.)

Monenlaisia muitakin epämiellyttäviä tuntemuksia muistellaan lapsuuden työnteekoon liittyneen. Niistä ei kuitenkaan puhuttu vanhemmille, tai jos puhuttiinkin nämä eivät ehkä valituksista välittäneet:

Silloin [lapsuudessa 1920 - 1930-luvuilla] oli kuivat ja lämpimät kesät. Heinääkin olimme jo tehneet. Silloin sanottiin "Hermannilta heinään" ja niin sitä pidettiin tapana alkaa. Isä oli tehnyt meille tytöille syksy-puhteina pienet haravat. Heinä oli lyhyttä ja hienoa sitä jaksoi lapsetkin haravoida, ensin haravoitiin saran ojanlaidat keskeempään sitten toiseenkertaan ja vielä kolmanteenkin kertaan, ennekö tuli keskelle karho josta sai laittaa harkille. Ohut heinä kuivui poutapäivänä että sitä oli helppo haravoida. Keskipäivällä oli lepoetki ja saimme käydä uimassa kahdenkilometrin päässä Patalahdella. Minulla oli usein huono olo, oksetti, kuumassa auringossa haravoiminen. (MV:EL1991/440.)

Nii kyllä silleen kun tälleen jälestä päin aattelee mejän lapsuuve keksiäkin ni meillä oli hirveesti töitä. Ku tää aatteleppas tästäkin tuonne rantaan asti [useita kymmeniä metrejä] tuommonen yhen saran kokonon saatto olla porkkanaa, lanttua. Se oli meillä penskoilla että se piti

sitte harventaa ja kitkee ja. Ja sitte se oli hirvee puukasa tuolla valamiiks pilikottu se kesäaikaan piti mättää liiteriin. Sitt heinäpellolla niiten [aikuisten] mukana. Jos ei muita niin kalikoita sitte kantamaan ja heinäseipäitä. Sitte kun vähän kasvo ni seivästämään ja heinälatoon hyppimään, polokemaan. [Tyttären huomautus: Ni jos se heinälaossa hyppiminen oli vaan mukavaa.] No ei se ollu oikein kivaa. Ja sitt minä muistan yhenkin kerran yks kesä ni oisko se sitte ollu sen verra kosteata ne pölisi hirveästi. Me aina siitä seinänrakosesta kato hengitettiin raitista ilimaa että jakso olla. (H91N1955, 11.)

Mä en uskaltanu oikeitten lehmien luokse männä vaikka ol omia lehmiiä jatkuvasti meillä kotona mutta tuota. Mä pelekäsin niitä hirveästi mä en tiijä minkä takia minä pelekäsin mutta. Kauheasti juoksin aina karkuun kun näin että lehmä on tulossa. – Kyllä mä jossain vaiheessa sitten olin tuota lomittamassa äitiä kun se lommoa pit kesällä. Lypsinkin niitä mutta kyllä mä pelekäsin koko ajan niitä. Ne ol nii isoja olevinaan että mä en, aattelin että ne potkii minut ihan mustelmille. (H91N1960, 10-11.)

Lapsuuden ankeat hetket voidaan muisteltaessa tyystin unohtaakin, muistelijan muistoilleen kehittämä onnellisuusmuuri ei halkeile: lapsuus kaikinensa muistuu mieleen mukavana, työt mielenkiintoisina ja palkitsevina. Seuraavan kaltainen muistelu ei kuitenkaan ole korostuneen nostalgista. Lapsuutta ei idyllisoida niin, että kertoja sitä kaipaisi, vaan hän vain ikään kuin raportoi kokemuksiaan:

Lapsuus oli mukavata aikaa, töihinlähtö oli mukavaa, riihenpuinti ja muut. Oli mielenkiintosta, riihenpuinti oli oikeen herkkua, kun pääsi sitten saunaan, oli kun olis lehmän saanu lahjaksi. Työ ei tympäissyt milloinkaan. (H81N1898, 3.)

Yleisemmin vanhimman sukupolven muistelijat kuitenkin luovat muistoistaan ja arvioinneistaan yksinkertaisen, refleктоimattoman nostalgikudelman (Davis 1979, 17-21), kuten seuraavassa 1910 syntyneen naisen yhteenvetonomaisessa tulkinnassa lapsuusajastaan:

Koskaan en ole ymmärtänyt väitettä, että maalaislasten ympäristö on virikeköyhä. Ehkä se on virikeköyhä autokulttuurista, kamalasta kaupunkien slankikielestä ja rikosjengeistä. Mutta Luojan suuri aina vaihteleva luonto on ympärillä. Kotieläimet luovat turvallisuuden tunnet-

ta silloinkin, kun ihmiset sattumalta ovat poissa. Ja minun lapsuudessani me olimme vielä lapsia, meitä oli paljon yhteisissä leikeissä, isä ja äiti eivät olleet “meneviä” sillä tavoin kuin nykyisin. He olivat meneviä työssään ja “harrastavia” lastensa kanssa. Eikä kaikkea työtä laskettu rahassa, puolueista ei puhuttu. Siunaan lapsuuttani. Se oli turvallinen. Työtä oli paljon, mutta se sujui iloisesti. Sitä ei ollut liikaa ja se opittiin aivan kuin leikiten. Ei kasvatettu vaan kasvettiin perheen jäseniksi. (MV:KA21/657.)

Saman kertojan muistelu on alkanutkin melko nostalgisovalla tunnelmoinnilla ja harrasta maauskoa maalailevalla työnkuvauksella. Muistelukses- sa saavat tosin osansa myös ikävät ja raskaat työt, joiden vastapainoksi kerto- ja kuitenkin esittää aina palkitsevan kokemuksen, esimerkiksi “Aurinko paistoi tai sataa tihuutti, mutta lintujen kuoro lauloi--”. Muistelu sisältää ainakin kuulo-, näkö-, tunto- ja hajuaistimuksia ja runsaasti adjektiiveilla ja kuvailevilla verbeillä höystettyjä yksityiskohtia:

Mutta kun isä käsin kylvi siementä peltoon, olin sitkaimen pistossa t.s. laitoin pienen lepän oksan siihen, mihin saakka siemenet lennähtivät. Se oli luottamustehtävä, joka yritettiin hoitaa kunnolla. Niin kuljimme, kylväjä ja minä, saran päästä päähän monta kertaa päivän mittaan. Aurinko paistoi tai sataa tihuutti, mutta lintujen kuoro lauloi ja Päijänne huokuili rantakiviä vasten. Oli kevät, touon ja toivon aika. Isäni tai muun kylväjän ilme oli harras ja vakaa, ja niin oli pienen sitkaimen pistäjänkin mieli. Sitten tuli kylvökone, hevosvetoinen, mutta aina isäni jonkun pienemmän pellon käsin kylvi vakaana kävellen omia raivaamia peltojaan pitkin. Ikävimpiä töitä oli pitkien turnipsipeltojen perkaus: onneksi nuo sarat olivat Päijänteen rannassa, joten ei ollut pitkä matka uimaan. Meidän lasten tehtävänä oli antaa yksitellen nuo riihen lattialle ajetut sitomet ahtaajalle. Kotitalossani on vieläkin nuo toistasataa vuotta vanhat, mustat, honkaiset riihet (kaksi) tuolla puimalan kahta puolta. Välistä alkoi iltapuoleen väsyttää ja tuntui siltä, että nuo mustat riihen parret eivät ikänä tule täyteen. Mutta tulivathan ne; ja sitten saunan löylyyn ja iltaruualle! Rukiinpuintiaamuna oli meistä lapsista erittäin hauskaa päästä isän kanssa vielä lämpimään riiheen sitomia ravistamaan. Tämä tapahtui niin, että kuivuneen sitomen latvapuolta lyötiin riihen leveään seinähirteen, jotta kuivuneet jyvät putoisivat lattialle. Muistan vieläkin tuon isän työtahdin, jota yritimme matkia: yksi, kaksi, kolme, neljä lyöntiä latvapuolella. Sitten jyvänsä menettäneestä latvapuolesta kiinni ja oikein komea pamaus tyvapuolel-

la, pam! - ja jokseenkin jyvistä tyhjä sitoma heitettiin luhan puolelle loppukäsittelyyn. Kun viljat oli saatu sitomista irti, ne viskattiin ja säkitettiin. Kummassakin me lapset olimme innolla mukana. Vedimme kuivia, tuoksuvia jyviä viskaimen nenän alta pois ja pitelimme säkin suuta auki miesten täyttäessä säkkiä. - Ja niin rihipäivä päättyi niin lasten kuin aikuistenkin kohdalta saunomiseen ja ruokailuun. (MV: KA21/657.)

Yhteisten töiden tai yleisemminkin lapsuuden aikaisten työtehtävien muisteluun monet vanhimmat vastaajat suhtautuivat nostalgisesti tunnelmoiden, täysin refleктоimattomasti. Tällainen suhtautuminen saattaa olla ainakin osaltaan perusteena sille, että ylipäättänsä on vastattu perinne-kyselyihin: perinne sinänsä on koettu niin tärkeäksi, että sen tallentamiseen halutaan osallistua ja ikään kuin olla mukana pelastamassa jotakin arvokasta unohtumisen uhan alla olevaa entistä elämänmenoa. Nostalgiamuuriin sisältyy kuitenkin melko usein ainakin implisiittisesti refleктоivia tai arvioivia kommentteja. Erityisesti omakohtaisten, yleisistä (ideaali)käytännöistä poikkeavien muistojen esintuomisella saattaa olla tällainen tehtävä.

TAKSVÄRKIN TEOSSA: PERHEEN SOSIAALINEN ASEMA JA LASTEN TYÖNTEKO

Museoviraston kyselyjen vastaajista eivät kaikki ole kertoneet kovin selkeästi lapsuuskotinsa varallisuudesta tai sosiaalisesta asemasta. Usein nämä on pääteltävä vastausten sisällön perusteella. Esimerkiksi Lapsi ja työ -kyselyn vastaajista kahdentoista eli neljäsosan lapsuuskoti oli ollut torppa, jonka vuokratoihin kuuluivat päätaloon suoritettut päivätyöt, taksvärkit. Yhden vastaajan lapsuusperhe asui vuokratontilla mäkitupalaisena, toinen käsityöläisvanhempineen "loisina" pienessä hellahuoneessa. Molempien asumisten vuokra suoritettiin päivätöinä. Myös vanhimmissa haastateltavissa on kymmenen torppari- ja mäkitupalaiselämää kokenutta ja muistanutta. Muista selvästi erottuvista maaseutuväestön ryhmistä (esim. käsityöläiset) aineistoissa on mukana vain yksittäistapauksia. Näin olen valinnut lasten työnteon ja perheen sosiaalisen aseman mikroanalyttisen tarkastelun esimerkiksi torppareiden ja mäkitupalaisten lasten osallistumisen taksvärkin tekoon.

Vaikka torpparit maaseudun sosiaalisessa portaikossa sijoitetaankin talollisten alapuolelle, eivät kaikki torpparit olleet sosiaalisesti samanlaisessa asemassa, oli vakavaraisempia ja köyhempiä torppareita. Koska torppareilla oli myös omia viljelyksiä ja karjaa, oli elämä yleensä ainakin ruoan suhteen

jollakin tavoin turvattua. Työtä oli kuitenkin tehtävä kahden talon tarpeiksi, usein varsin epävarman kontrahdin edestä. Koko torpparilaitoksen pääasiallinen peruste eli talollisten tarvitseman ylimääräisen työvoiman turvaaminen, toteutui kuitenkin Keski-Suomen eri osissa eri tavoin. Esimerkiksi pohjoisosassa talot ja torpat olivat pieniä, eikä talollisilla ollut kovin suurta tarvetta ulkopuoliseen työvoimaan. Eteläosassa talot ja torpatkin olivat yleensä suurempia, niin myös torppareiden taksvärkkirasitus saattoi olla varsin vaativa. Itse torpatkin olivat pohjoisosan torppia vauraampia. (Laitinen 1988, 119-121.)

Muistot torpparielämästä vaihtelevat luonnollisesti sen mukaan, millainen oman kotitorpan asema oli. Ratkaisevinta torpparin aseman määrittelyssä oli ensinnäkin se, perustettiinke torppa jollekin emätalon pojalle, vanhin tavallisesti peri kotitalon. Suuri osa torpista oli kuitenkin rakennettu lisätyövoiman saamiseksi emätaloon, tällöin torpankontrahti määritteli torpparin aseman ja elämän. Aina ei kontrakteja laadittu kovinkaan selväsanaisesti ja epävarmin asema oli torppareilla, joiden kontrahti oli suullisen sopimuksen varassa. Tällöin torppari ei koskaan voinut olla varma seuraavista vuosistaan, sopimuksen jatko oli emätalon omistajan hyväntahtoisuuden varassa. Elämää leimasi väliaikaisuus ja turvattomuus, asumukset ränsistyivät hoidon puutteessa, muistelee 1915 syntynyt mies. Kotitorpan itsenäistymisestä 1928 kertoja muistaa mittamiehenä olon veljen kanssa, kun torpan maat erotettiin päätalosta. Kotitaloa alettiin kohentaa, uusi navetta rakennettiin, muuten elämä kuitenkin jatkui kertojan muistojen mukaan lähes entisellään:

Lapsuuden kotini, Hahkan torppa sijaitsi Jämsässä Nytkymenjärven rannalla. Torppa oli päätalon, Kukkolan omistuksessa, meillä oli siihen vain ennen torppien itsenäistymistä vuokrasopimus, jonka isäntä saattoi irtisanoa milloin hyvänsä vaikka jonkun tekosyyin nojalla. Juuri sen vuoksi torppien kunto oli yleensä rappiolla. Torpista joutui maksamaan ensisijaisesti veroa työnä ja maantuotteina talolle. Siihen kuului mm marjoja. Kerran sattui sellainen kesä, ettei vadelmia tullut yhtään torpan veromailta, vaan niitä oli haettava 40 km:n etäisyydestä Längelmäeltä saakka. Kunta verotti torppia itsenäisten tilojen mukaisesti. Sitä en muista, joutuiko isäntä maksamaan veroa torpparien tekemistä töistä ja saiko torppari vähentää verotuksessa isännälle maksamansa työvuokran ja luonnontuotteet.

Torpan rakennukset muodostuivat n. 6x6 m suuruisesta pirtistä, jonka lattialaudat notkuivat niin, että oli pelättävä ettei lattialla olevat lapset pistäneet sormiaan, tai varpaitaan taipuvien lautojen väliin. Toisessa päässä rakennusta kaksi kammaria. Pirtin ja kammarien välillä oli aikoi-

naan ollut n. 4 m:n välikkō, jonka perään oli myöhemmin kyhätty hatara kyökki, jossa talvipakkasilla vesi jäätty astiassa. Rakennuksen ikkunat olivat yksinkertaisia, jotka talvella huurtuivat ja jäättyivät umpeen. Me lapset sulateltiin ruutuihin reikiä, joista sitten saattoi tirkistellä ulos. Pirtin lattia oli myös yksinkertainen, siis ilman lämpöeristeitä.

Huoneiden sisustus oli hyvin yksinkertaista. Pirtin seinät olivat savun mustaksi patinoimat veistetyt hirret. Kammarien seinissä ja katoissa oli pinkopahvi, joka oli seinissä repeillyt niin, että pahvin alle listeröidyt sanomalehdet olivat paikoin näkyvissä. Vesikaton vuotamisen vuoksi kattopahvin päälle valunut vesiläimäreitä painaen pahviin pusseja, joista vesi oli sitten laskettu pois pistämällä pahviin reikä puukolla. Nuo kattopahvit muistuttivat suuria kartoja, joissa nuo veden aiheuttamat ruskeat kuviot olivat kuin suuria vuoria.

Kammarin seinällä oli pieni seinään kiinnitetty kirjahylly, jonka ainoana kirjana oli pari virsikirjaa ja vanhempieni vihkiraamattu. Vielä seinällä oli kaksi ehkä joululehden liitteenä saadut kehystämättömät väripainetaulut, Böclinin: Kuoleman saari ja Vincin: Pyhä ehtoollinen.

Huoneiden lämmöstä huolehti maakivistä ja savesta muuratut uunit. Valaistuksena olivat pienet öljylamput.

Torpan tultua itsenäiseksi rakennettiin uusi hirsinavetta ja asuinrakennuskin peruskorjattiin. (MV:EL1991/383.)

Edellinen kertoja ei varsinaisiin taksvärkkitoihin enää ehtinyt. Tarkasti ja elävästi ovat muistoissa sen sijaan työpäivät lehmän astutuksen maksamiseksi:

Naapurissani oli sonni, jonka astuttaviksi vietiin kotonanikin lehmät. Lehmän astutuspalkkio oli suoritettava taloon tehtävänä työnä, joka oli yksi työpäivä jokaista astutusta kohti. Työ oli yleensä syksyllä tehtävää elonleikkuutyötä, joka oli tavallaan urakkatyötä, eli jokaista työpäivää kohti oli leikattava "tinki", joka oli 15 kuhilasta ruista (1 kuhilaassa oli 15 sidonta, joiden vahvuus siteen kohdalta tuli olla 8 tuumaa. Sitominen oli tehtävä niin tiukkaan, että 3 oljesta sai nostaa sitomen ilmaan) ja kauraa ja ohraa leikattaessa tinki oli 20 kykkää (yhteen kykkään tuli 10 kaksoisnikulia). Kun leikkuu oli urakkatyötä, hyväksyttiin lapsetkin sitojiksi kun vaan sitomet tulivat tarpeeksi tiukkaan sidottua. Olin lapsena usein äidin kanssa leikkuussa suorittamassa sonnipäiviä. Kun ahkerasti yritimme ja leikattavana oli runsasolkinen vilja, saimme yhtenä päivänä leikatuksi kaksi tinkiä. (MV:KA21/264.)

Torppien päivätyövelvollisuudet muistetaan vaihtelevasti, useimmilla virallinen torppariaika ajoittui lapsuuteen. Joissakin tapauksissa muistin varmentamiseksi on katsottu säilyneitä kirjallisia kontraktisopimuksia. Näin on ilmeisesti asianlaita 1911 syntyneen naiskertojan tarkassa kuvauksessa. Lapsuskoti oli kahden emätalon maalla sijainnut torppa, jonka kertojan isä 1920-luvun alussa lunasti itselleen. Torppa oli pienimmästä päästä – joskin keski-suomalaisittain lähellä keskiarvoa (Jokinen 1993, 108): peltopinta-ala noin kaksi hehtaaria, saman verran luonnon niittyä. Vuokra suoritettiin työnä, tuotteina ja rahana. Kertojan tapauksessa päivätyöt tehtiin omin eväin, lapset vanhempien apuna.

Yksi rukiin leikkuu viikko Tiitisen taloon omin eväin. 1 henkilö aikuinen. Yksi touon leikkuu viikko Ritolan taloon omin eväin. 2 viikkoa heinässä, viikko kumpaankin taloon omin eväin. Yksi suoajo viikko omalla hevosella omin eväin mies ja hevonen. 10 kg voita. 100 litraa puolukoita. 100 mk rahaa. Talon metsästä sai sitten torppari ottaa puuta rakennusten korjaukseen, ja huonompaa puuta polttopuuksi.

Se oli sitä taksvärkkiä, kun torpparit tekivät taloon työssä torpan vuokran. Esimerkkinä voin mainita että lapsen työ kelpasi vanhempien rinnalla leikkuu pellolla, jos teki yhtä suuria lyhteitä. Ja koska tingillä leikattiin 12-15 kuhilasta päivässä niin ne lapsen lyhteet oli sitten siinä lisänä, eikä ollut väliä vaikka lapsia oli useampia koska taksvärkki tehtiin omassa ruuassa, siis eväät mukana. (MV:KA21/565.)

Vuokrasopimukset solmittiin päätalon isännän ja torpan päämiehen kanssa. Torpparilla oli velvollisuus huolehtia siitä, että koko hänen huoneväkensä noudatti sopimuksen ehtoja. Torpparien ohella mäkitupien asukkaat maksoivat asumisensa päivätöinä; mäkitupalaiset suorittivat vuokran mökistään – joskus mökki oli omakin – ja pienestä vuokratontistaan tai pikkuisista peltotilkuistaan. Kovin kummoisia viljelyksiä mäkitupaan ei kuulunut, vaan elanto saatiin tilapäistöistä talollisten tiluksilla tai muusta ammatista, esimerkiksi käsityöläisyydestä. Yleensä mäkituvasta ei edes laadittu kirjallista kontraktia, joskaan aina ei torpastakaan. (Rasila 1961, 16, 34-36; Haatanen 1968, 38-40.) Vuonna 1906 mäkitupalaisen pojaksi syntyneen miesvastaajan muistaman mukaan mäkitupalaiset tekivät taksvärkkinsä, kun omilta kiireiltä ehtivät. Tosin vuotuistyöt, heinänteko ja elonleikkuu, tehtiin määräaikoina. Aikuiset taksvärkin tekijät työskentelivät talon ruoassa, vanhempiaan avustavia lapsia ei taksvärkkisopimukseen (suullisiin tai kirjallisiin) sisällytetty, joten he eivät talosta ruokaakaan saaneet. Lasten työpanosta ei muistelusten mukaan hyväksytty tasavertaiseksi aikuisten, etenkin ei miesten, työn kanssa;

yleensä muistetaan lasten kahden työpäivän vastanneen yhtä naisten työpäivää. Aikuisten veroisiksi lapset kelpuutettiin 14 - 16 vuoden iässä.

Syntymä ja lapsuuskotini oli mäkitupalaispaikka. Siihen kuului joitakin peltotilkkuja yhden lehmän kesälaidun ja heinämaina pieniä niityalueita ja mäkiä. Polttopuut talon maalta, kuivasia ja maapuita. Asuntona yksihuoneinen rakennus missä oli sentään porstuan erottama hirsinen aitta ja konttoori missä voi kesällä nukkua. Vielä oli sauna ja navetta (ometta). Kaikesta tästä oli työvero, päivä viikossa talon ruuassa. Taksvärkkiin sai mennä silloin kun muilta kiireiltä jouti talvella ja kesällä. -- Rukiinleikkuhan oli tavallisesti tinkityötä talollisissa. Se tinki oli meidän paikan taloissa 12 kuhilasta (kuhilas 15 sidonta). Silloin piti olla vanhemmille sitomassa että saivat pikemmin tinkinsä. Tähkien poimiminen oli meidän lasten työtä. Niitä kun ei saanut ihan paljon peltoon jättää. Kun vanhemmat leikkasivat talon ruuassa niin ei me lapset menty talon pöytään syömään kun olimme auttamassa. (MV:KA21/108.)

Olen syntynyt Jämsän pitäjässä, käsityöläisperheeseen, toisena lapsena ja yritän tässä kertoa omasta lapsuudestani, koska se on minulle niin tuttua ja omakohtaisesti koettua. Siihen aikaan [naiskertoja, syntynyt 1913] olivat kaikki koulua käymättömät ja maattomat ihmiset köyhiä, työtä oli tehtävä kovasti mutta palkkaa ei siitä paljon maksettu. Meillä oli asuntona yksi pieni huone jossa oli 2 ikkunaa, pieni hella-uuni josta tuli se lämmin että juuri ja juuri kovilla pakkasilla sulana pysyttiin joskus piti isän tai äidin nousta yöllä pitämään tulta hellassa että aamuun selvittiin sulana. Asunto ei ollut omamme, asuimme siinä "loisina" niinkuin silloin sanottiin, vuokrana tehtiin kesällä työtä taloon, puut keittämistä ja lämmitystä varten hankittiin itse, muistan kantaneeni puita, oksia y.m. metsästä kesällä siitä lähtien kun pystyin äidin ja veljen kanssa metsään menemään äiti teki takan jokaiselle, nosti selkään ja sitten lähdettiin peräkanaa kotiin, äiti edellä, sitten veli ja minä viimeisenä. Talveksi varautuita puita ei liiteristä saanut kesällä polttaa, muutenkin piti kaiken kanssa olla "nuuka" että selvittiin eteenpäin. -- Muistan päivätyöt ja taksvärkit, olen niitä tehnyt itsekin, jo 9 vuotiaasta olin riihellä, laittamassa ruis sitomia häkille, puukolla side poikki ja nopeasti auki ravistamalla sidon häkille jossa kaksi aikuista jatkuvasti kepakoilla puivat, toisella puolen oli joku vanhempi joka otti puidut pois, se oli kovaa työtä, siinä oli paras pysyä tahdissa mukana, tai sai pian kepakosta sormilleen, illalla ei tahtonut jaksaa saunaan

mennä. Puolipäivää siitä sai, naisen päivää, vaikka siinä olisi mennyt aikuisen aika yhtä hyvin. Riihipäivä oli siitä hyvä että kun saatiin puitua ja uusi ahdos sisään ei onneksi leppiä vesaamaan illalla laitettu, niin kävi jos oltiin heinässä tai kaurapellolla jos kävi satamaan saatiin päivä täyteen se oli 10 tuntia! (MV:KA21/797.)

Lasten tekemät taksvärkkityöt vaihtelivat, aina eivät lapset olleet samoissa töissä aikuisten kanssa. Torpparin tytöllä esimerkiksi kitketettiin emätalon juurikasvimaita, tai hän oli lapsenlakkana talon lapsille. Lasten tinkitöinä muistettiin myös perunan kylvöön ja nostoon osallistuminen ja talon karjan paimentaminen. Jos päätalollisella itsellään oli useita työhön kykeneviä lapsia, ei torpparin tai mäkitupalaisen lasten työapua tarvittu.

Mäkitupalaisesta torppariksi pääsy oli mahdollinen väylä parempaan elämäntasoon. Seuraavan muisteluksen mukaan näin ei kuitenkaan välttämättä käynyt: vaikka pikku mökki vaihtuikin suurempaan, köyhyys seurasi mukana. Aivan varhaislapsuutensa asuinoloja, erikoisia tapahtumia ja henkilöitä kertoja (1902 syntynyt nainen) ”muistelee” eloisesti; muistot ovat lapsuusperheen yhteisen muistelutyön kautta muuntuneet henkilökohtaiseksi muistoaineeksi. Ensimmäisistä elinvuosistaan, joita ei itse voi edes muistaa, kertoja ikään kuin poimii lapsenomaisia ”ihmetyksen” aiheita ja fragmentaarisia tapahtumia: ”Kerran kun isä ei ollut kotona--”, ”Kerran Kotilaisen suuri härkä--”, ”Poikelassa oli liinakko ruuna--”.

Lähellä peuhasi Leuhunkoski kovalla voimalla. Maisema oli kaunis ja rauhallinen. Suuren maalaistalon liepeillä oli pieni, kahden perheen asuttava mökki. Vuorella kasvoi jouhipetäjiä, kanervikkoa ja puolukoita. Samassa mökissä seinän takana asuivat pianovirittäjä ja kirjansitoja herra ja rouva Oksanen. He olivat hiljaisia, sivistyneitä, hyvin vanhoja ihmisiä. Korva mull’ on tarkka, se on tosi, sanoi herra Oksanen ja heristi sormiaan korvansa juuressa. Rouvalla oli ihmeellinen koppalakki, joka muistutti ampiaispesää ja se oli meistä ihmeellinen. Se oli muotia siihen aikaan. Oksanen kulki myös kirjakaupalla. Meitä oli 6 henkeä siinä yhdessä pienessä huoneessa, isä, äiti, Maija, Viktor, Hilja ja minä vielä kätkyessä. Pienet raukat pantiin ensin koppaan, myöhemmin kätkyeseen. Mutta sitä täytyi soutaa, jos ei vauva muuten viihtynyt. Ja se oli isomman siskon työ. Ja niin alkoi tyttölapsen elämän tehtävä. V. 1904 muutettiin Jyskylään. Se oli Poikelan torppa. Sinne kävi isä tekemässä taksvärkkiä. Se mökki oli rauhallisella paikalla. Siinä oli paljon peltoja. Suuria koivuja, iso nurmikkopiha. Suuri tupa 2 akkunaa, suuri kiviuni. Navetta, jossa lato toisessa päässä ja keskellä

välikkö, jossa oli sekä puita että heiniä ja aittoja rinnattain. Toisessa asui kesällä Kerä-Heikki vanhanpuoleinen mies, lyhyt ja paksu. Hän oli mustiin puettu ja kopekset kaulassa. Kellonvitjat riippui vatsan päällä. Hän ei tainnut oikein suosia meitä, kerran heristi linkkuveistä suunsa edessä ja peloitteli, että salvetaan sitä tyttöjäkin. Sitten oli vielä sauna ja kylätie meni aivan vierestä. Vielä oli pienempi mökki. Siinä asuivat pappi ja mummu Iltan kanssa. Kerran kun isä ei ollut kotona ja me olimme äidin kanssa heinäpellolla, niin Viktor heitti Hiljaa maamunalla ja Hilja rupesi itkeä möllöttämää, niin äiti piiskasi Viktorin niin hirveästi, että veri juoksi pitkin sääriä. Hän piiskasi myös Hiljan ja Maijan. Niin Ilta tuli ja otti minut syliinsä ja vei metsään, ettei se kauhea huuto olisi kuulunut. Isä ei hakannut, eikä antanut äidinkään hakata. Kerran Kotilaisen suuri härkä, Matti, tuli meille pihaan ja möyrysi hirveästi, niin me juostiin tupaan, pantiin ovi hakaan ja mentiin kätkyeen soutamaan. Poikelassa oli liinakko ruuna. Kun se tunsu kahvin hajun se tuli meille tupaan, pyytämään sokeria. Se oli kaunis, kesäinen sunnuntai noin v 1905. Poikelaiset olivat meillä vieraina silloin. (MV: KA21/393.)

Muisteluksen sävy muuttuu, kun edetään kertojan viidenteen, kuudenteen ja seitsemänteen ikävuoteen ja niiden jälkeisiin muistoihin eli ikävaiheisiin, joihin liittyviä omakohtaisia muistoja voidaan palauttaakin mieleen (esim. Nelson 1993b). Tätä lapsuuden jaksoa värittävät pääosin köyhyys ja äidin antama ankara kuritus pienistäkin rikkeistä. Elämä oli jopa kurjempaa kuin päätaloon sijoitetuilla ”kunnan eläteillä”, nämä saivat sentään syödäkseen ja kunnan kohtelun. Tosin kurjuuden keskeltä pilkahtelee myös valoisia episodeja: mieluisat työtehtävät, joulunvietto päätalossa ja päätalon isännän puhdetöiden aikaiset tarinatuokiot. Kertojan lapsuuden parhaat muistot juontuvatkin kodin ulkopuolella koettuihin tapahtumiin. Muisteluna kertomus on rekonstruoitu eriaikaisista, itse koetuista ja toisten kertomista tapahtumista:

V. 1907. Isä teki uuden tuvan Harsulan maalle Kettuhaan portille. Siellä meillä oli jo töitä. Käytiin marjassa, Viktor kävi ahkeraan ongella. Oltiin paimenessa talon lehmiä. Tehtiin kerppuja lampaille. Ja kun äiti kehräsi emännille, sain hajoitella villoja. Sain nyhtää maasta pellavia ja leikata pienellä sirpillä kauraa. Se oli niin mieluista työtä, että ei olisi malttanut odottaa aamua. Kun talon emäntä kutoi kangasta tein varkain käämiä, mutta pian se sotkettiin ja sitten juoksin kotiin karkuun. Heillä oli myös pieni lapsi kätkyessä, jota olin usein soutamassa. --

Samassa talossa oli rahoilla Otto ja Anna. Otto hoiti hevosta, hakkasi lapuja, teki ajotöitä pellolla ja Anna hoiti lasta. Kun heidät oli kunnasta myyty, niin en luule, että heille olisi maksettu palkkaa. Mutta ei heitä siellä pahasti kohdeltu. Saivat eholtaan kunnan ruokaa. Huonompi meillä oli kun oli köyhyys ja aina piiskattiin. Silloin oli v. 1908. Meillä ei ollut paljon mitään ruokaa eikä vaatetta. Meillä oli ainoa veli Viktor. Vaikka hän oli vielä pieni niin äiti hirvisi piiskata niin hirveästi. Kerrankin hän piiskasi koko viikon joka ilta vain siitä syystä, kun hän kulki Oton kanssa tekemässä aita. Sitten - jos jotain särkyi vahingossa tai hukkui, kaikista piiskattiin. Jos vähänkin valehteli tai kirosi, heti tuli selkäsauna. Maattiin retkujen päällä lumpputyyny pään alla ja nutturytkyjä peitteenä. Kenkiä ei ollut. Oli jostain saatu tanskalaiset puukengät. Niillä käytiin vuorotellen nurkantakana, puuseetäkään ei ollut. Jos joku kävi liika lähellä niin selkäsauna. Mutta ei Harsulan talossakaan ollut. Käytiin vain miehet tallin takana ja naiset navetan takana. -- Jouluna he [Harsulan isäntäväki] kutsuivat meidät jouluterialle. Olkia oli pantu lattialle ja kuusi koristettu. Kun meillä kaikilla oli hyvät lauluäänät niin meidän piti leikkiä kuusen ympärillä ja laulaa. Ja me kyllä osattiin. Joulun jälkeen kun isäntä purki kuusen, hän jakoi meille myös karamelliä. Juhannuksena pantiin haavan lehtiä lattialle. Niihin tehtiin kauniita kuvioita pureksimalla. Ja koivuja pantiin tuvan eteen. Isännällä oli tapana tehdä puhdetöitä takkavalkealla. Siinä vuoleskellessaan hän tarinoi meille jatkuvasti. Joskus taisi tulla vähän valheitakin. Siinä lähellä oli sen talon riihi. Kun ennen vietiin kuolleet riiehen niin sitä kammoksuttiin. Niin kerran isäntä koitteli Maijaa. Kun hän tiesi, että muualla ei olkia ollut kuin riihessä, niin hän varsin lähetti Maijan hakemaan sieltä kourallisen. Niin sitten Maija toi. Se oli pimeä talvi-ilta. Ei meillä peloiteltu lapsia. Äiti oli taikauskoinen, mutta isä ei suvainnut turhanpuhumista ollenkaan. (MV:KA 21/393.)

Palkollisuus seuraa kertojaa jatkossakin. Perhe muuttaa teollistuneeseen lähikuntaan, jossa isä työskentelee ensin jonkin aikaa maatilan hevosmiehenä ja sen jälkeen paperitehtaan työläisenä. Lapset paimentavat maatilan karjaa, kitkevät ja harventavat turnipsimaita, pojat ovat miesten mukana hevosistöissä. Isän mentyä tehtaaseen alkaa kertojan oma ura lapsenliikkana, josta vähitellen eteneminen kotiapulaiseksi: "Se oli aina niin, että rouvat ottivat mielellään maalaistyttöjä. Opettivat itse kaikkiin töihin. Sitten oli vara muuttaa jo vaativampaan. Viimeinen isäntäni olikin sitten jo rykmentin komentaja v. 1932 ja palkka 400 mk" (MV:KA21/393). Muisteluksena kertoja päät-

tää tähän – palvelijanuransa huippuun. Koko siihenastisen elämänsä, lähes kolmekymmentä vuotta, hän oli tehnyt työtä pääasiassa toisten eteen, ensin mäkitupalaisen ja torpparin tyttärenä, siitä maatilalla avustamaan ja edelleen lapsenhoitajasta kotiapulaiseksi. Kertojaa odottanut tulevaisuuskaan ei hänen asemaansa paljon muuttanut, muistelustaan kirjoittaessaan hän on työmiehen leski.

Torppareiden ja muiden päivätyöläisten asema ei omakohtaisten kokemusten perusteella ollut kehuttava. Päivätöiden paljoutta ja raskautta ei lapsuutta muisteltaessa suuremmin valitella, sen sijaan asumisen ja muiden elinolosuhteiden muistetaan usein olleen puutteellisia. Talollisten lapset taas saattavat muistella torppareita hyvinkin eri tavalla painottuneesti.

Taksvärkkäreitä kyllä oli joka talon alueella. Heitä sanottiinkin “aloolaisiksi”. Heillä oli työvuokra, ja lapset voivat auttaa urakka luonteisissa töissä, kuten elonleikkauksessa y.m.s. “Aoolaisilla” oli monenlaisia luontaisetuja. He voivat pitää lehmää ja muita kotieläimiä. Olipa eraalla hevonenkin. (MV:KA21/633.)

Taksvärkkiläiset tulivat enimmäkseen talkoisiin joukolla. Työ oli melkein urakaluonteista, kun se oli tehty runsas ateriointi ja usein vielä tanssivat päälle. (MV:KA21/121.)

Päätalon lapsille torppareiden asema on jäänyt mieleen varsin toisenlaisena kuin torppareiden lapsille itselleen. Taksvärkkiä torpparit kyllä joutuivat tekemään, mutta toisaalta heillä oli “monenlaisia luontaisetuja”, työnkin muistetaan olleen hauskaa talkootyötä.

KOHTI AIKUISUUTTA: PIKKUPIIAT JA RENKIPOJAT

Kodin töihin osallistumista vakavammin elatuksen hankkimiseen joutuivat vuosisatamme alkupuolella osallistumaan vähävaraisten kotien lapset, jotka monesti alle kymmenvuotiaista olivat naapureissa ja vähän kauempanakin lapsenlukkoina tai pikkurenkeinä. Tosin monet talollisten tyttäretkin olivat kesäisin naapurien tai sukulaisten lasten hoitajina. Jos lapsilla oli mahdollisuus koulunkäyntiin, olivat he kuitenkin kesät vieraan työssä ja viimeistään koulun lopetettuaan (12 - 13-vuotiaana) ympärivuotisesti. Muistelukset noista ajoista vaihtelevat sävyiltään, naisten muistot pikkupiikana olostaan ovat yleensä katkerampia kuin miesten muistelukset poika-ajan palkollisuu-

desta. Useimmiten naisten muistojen negatiivisuus liittyy siihen, että kotiin oli ikävä tai kohtelu talossa oli huonoa. Perusteluna lasten kodin ulkopuoliselle työlle oli yleensä konkreettinen leivän jatkeen tarve; lapsuusperheen asemaa helpotti jo sekin, että palveluksessa olevat lapset saivat jokapäiväisen ruoan palveluspaikassaan. Palkkana oli lisäksi vaatetta, kenkää, ruoka-aineita, hieman rahaakin. Seuraava "kurjuuskertomus" ajoittuu 1920-luvun puoliväliin:

Vieraan palvelukseen jouduin ensi kerran kun olin 12 vuotias, isäni sairastui vakavasti ja eihän siinä muu auttanut kun lapset maailmalle, vanhempi veli oli 14 hän meni renkipojaksi, minä lapsenpiiaksi nuorempi veli oli vasta 6 v. hän jäi kotiin menin siihen taloon syksyllä hoidettava lapsi oli ½ vuotta, minä olin pieni ja heikko itsekin, työtä talossa oli paljon, mutta oli hyvä että sain ruokaa tarpeeksi, mitään palkkaa ei maksettu, kenkiäkään jotka oli minulle teetetty, ei emäntä antanut kun isä keväällä haki minut kotiin, kun oli vähän tervehtynyt, omaa nukkumapaikkaa ei minulla ollut siinä talossa nukuin mihin sattui iltasella.

Minun lapsuudessani ei kotiseudulla ollut muuta ansiotyötä lapsille kun pikkupiian ja renkipojan paikkoja, köyhien lapset niihin joutuivat, kun kotona loppui leipä, talollisten lapset pääsivät jopa kouluun jos päättä oli, minäkään en päässyt vaikka lukuhaltu oli valtavat.

Ei siihe aikaan mitään lomiam ollut, esim. piijoilla aina piti olla valmiina työhön vaikka yöllä, sanottiin ettei piika ole ihminen ja renki on kun kesy kotieläin. Joka talossa oli omat tapansa ja niille opetettiin kun taloon tuli, palkka oli pieni asuin työpaikassa, nukkumapaikka oli keittiön nurkassa oleva liian pieni sänky siihen mahtui kulmittain jotenkin suoraksi, kun illalla avasi sen syöpäläisiä vastaan sai taistella jatkuvasti, esim. punatakit lutikat, olivat sitkeitä puusängyissä ja hirsiseinissä, ei ollut myrkyjä millä niitä olisi hävitetty, lutikka ei kuole pakkasessaakaan.

Ei silloin mitään kirjallisia sopimuksia tehty, ei aina aikuistenkaan työsuhteissa, sana piti, mitä sitä nyt lasten kanssa, hyvä kun ruokaa saivat, minullekin kun äiti yhdessä paikassa pyysi että jos saisin kengät, talvi oli tulossa, isä sairasti taas, talossa jossa silloin olin, oli vanhapiika tytär, joka pyynnön kuultuaan huusi "kyllä siinä ovenpielessä on sen verran ronttosta että paskalle pääsee!" Näin oli köyhän lapsen elämä, ja jos kipeäksi tuli niin kotiin vaan jos ei parin päivän uninpäällä makaaminen auttanut. Ei me lapsia oltu, mossa, kakaroita, pänkkiä ja mitä milloinkin. (MV:KA21/797.)

Säällisen elämän syrjään kiinni pääsemiseksi rippikouluikäisellä työllä saattoi olla takanaan jo vuosia kestänyt traagisiakin kokemuksia sisältänyt piikomishistoria, kuten seuraavalla 1912 syntyneellä naiskertojalla. Elämän käännekohta tiivistyy muuttoon uuteen palveluspaikkaan kenkälaatikkoon mahtunut omaisuus mukana:

13-vuotiaana yksinäni matkustin junalla Helsinkiin (oli 19 km asemalle, enkä ollut junaan nähnyt). Pikkupiikana olin leskiäidillä, jonka poika luki papiksi. Siivosin, tiskasin, ruoka komeron ovi lukittiin, olin suorastaan nälässä, en saanut palkaksi rahaa, että olisin päässyt kotiin. Avasin epätoivoissani kaasuhanat nukkuakseni lopullisesti, mutta herrasväki tuli kotiin ja pelasti sillä kertaa. Oulunkylän insinööri vei kotiinsa pikkupiiksi, jouduin kissantappajaksikin, kissa nousi avannosta ennen kuin ehdin pois. Jos edellisessä paikassa jouduin sitomaan aa muisin teologiaa lukevan pojan kengännauhoja, tässä paikassa työnnettiin vauva klo 5 aamulla keittiöön, jotta herrasväki voi rauhassa nukkua. Tästä paikasta sain rahapalkan, jolla matkustin kotiin. Rippikoulun kävin kotoa. Juhannuksena ripille päästyäni pakkasin omaisuuteni kenkälaatikkoon ja matkustin tädin luokse Tampereelle työtä etsimään, koska kotona oli lapsia niin paljon. Lehti-ilmoituksen perusteella pääsin pikkupiiksi täysihoitolaan. Ostoksilla juostessani pyydettiin minua sekataravakauppaan, jossa selvisin kohtisiltään myyjäksi. – Isäni [leskeksi jäänyt pappilan torppari; lapsia kahdeksan] ei mennyt naimisiin koskaan, joten säästin aina palkkani ja ostin orvoille sisaruksilleni tarpeellista. Nuorin veljeni sanoikin: Meillä ei joulu olisi ilman Tertun lahjoja. Naimisiin mennessäni olin säästänyt kapiot ja huonekalurahat. Sain osakkeen entiseltä isännältä velaksi. (MV:KA21/743.)

Yhdellä nuorimman ikäpolven naishaastateltavistani oli kokemusta samantapaisesta piikomistyöstä vielä 1960 - 1970-lukujen vaihteesta. Haastateltava muistaa vanhempiensa säästäneen tuolloin omaa asuntoa varten. Perheen neljän lapsen elämään tämä vaikutti niin, että “me kaikki opittiin tekemään töitä. Hankittiin niinku sellainen ylellisyystavara niinku ite” (H92N 1959, 4). Piikomistyöt kodin ulkopuolella alkoivat kertojan ollessa kymmenvuotias, ensimmäiset kaksi kesää piikomisaikka oli kymmenen kilometrin päässä kotoa, isän siskon maatilalla, josta kertoja kävi kotona sunnuntaisin:

Joo, no se on puskaradio. Kun mä siinä kymmenen vanhana, seitte-

mästä kymmeneen sisarukset melkein hoidin, laitoin ruuat ja siivosin ja tiskasin ja leivoin niin ne ties sitten, ett mä osaan tehdä niin siitä se lähti sitten, yks pyys ja sitten pyys toinen. -- No, se oli yleensä aamulla kun lapset nous ni niitten kanssa aamupalalle ja sitten leikkimään ja siinä hoidettiin eläimiä ja niin kuin maalaistalossa ne on, kun perhe huolehtii siitä eläimien ruokkimisesta ja kykyjensä mukaan, ni kaikki semmoset tiskaukset ja ruuanlaittoa siinä vaiheessa ei pahemmin ollut ett jotain puuroa ja jotain semmoista muuta, tiskaaminen ja sitten siivos apuun ja kaikki tämmöset. -- Illalla käytiin eläimet, hyvää yötä sanomassa eläimille ja sitten mentiin nukkumaan jo siihen aikaan, kun ei siellä niinku ei televisio eikä tämmöstä ollu. Luettiin jotain kirjaa ja kuottiin [kudottiin]. (H92N1959, 6.)

Kaksitoistavuotiaana kertoja lähti kesäksi sadan kilometrin päähän, neljälapsiseen virkamiesperheeseen lomalla ollutta kotiapulaista tuuraamaan, samassa paikassa meni seuraavakin kesä:

Silloin kun minä olin siellä saan kilometrin päässä ni siellä oli perheen äiti ja isä töissä ja mä laitoin ruuat täällä illalla, mut eihän mun ois tarvinnut leipoo mutta kun siinä aika rupes käymään pitkäks niin tuli leivottuakin välillä. -- [Vapaa-ajan vietto:] No siinä ol vuoden nuorempi se niinku se vanhin lapsi, niin sen kanssa käytiin siel kaupungilla ja nuorten kans oltiin diskoissa ja bingoissa ja mitä siellä oli. -- Siellä sai ihan vapaasti mennä, mutta ei sitä niinku usein tullunna siinä kun oli se semmonen pienlaps se nuorimmainen, ni mielellään oli aina sen kanssa sitten siinä niin ne muutkin lapset, niin otettiin koko lapsikönttä ja lähetettiin kävelylle kaupungille. -- [Tekivätkö perheen omat lapset mitään kotitöitä:] Kyllä ne teki. Sehän justiin oli huvittavaa kun ne ei niinku ennen ollu sillai, olhan ne niinku tiskannu ja tällai mutt ne oppi multa sen leipomisen ja ruuanlaiton. -- Kaks vanhempaa veljeä ku ne ol, ne ei ollu tossa kun vuos ja kolme kuukautta nuorempia kun minä. Ne leipo siinä, opetteli leipomaan ja ruuanlaittoon kun minä laitoin. Se oli jännää niistä kun samanikänen tekee ni heijän piti saada kokeilla kanssa. (H92N1959, 7-8.)

Palveluksessa olo on jäänyt kertojan muistoihin mieluisana kokemuksena, koti-ikävä ei mieltä vaivannut ja palveluspaikat tuntuivat kodilta, jonka syksyn tullen haikeana joutui jättämään. Palveluspaikkaansa kertoja muistaa jonkin aikaa kotiin tultuaan hieman kaivanneensakin, mutta kotonakin oli tehtävää, koulu alkoi ja haikeus unohtui:

[Eikö koskaan tullut ikävä vieraassa paikassa?] Ei tullu. Harmitti aina kun kesä loppu ett nyt pittää lähtee kotia. -- Ne [päivät] kulu ihan hyvin. Sillai kun niitä lapsia hoiti päivät ja illatkin mentiin vielä yhdessä. -- se vaan että kun tottu siihen perheeseen missä oli niin tuli sellanen haikea olo kun tuli sinne kotia lähtö aika. -- kyllähän se joskus aina niin ensi alkuunsa että mitenkähän ne pärjää ja mitenkähän ne jaksaa, mutta se alko taas se koulu ja siinä tuli ne kotihommat sitten siinä, ni sen hyvin äkkiä unohtu että ei sitä niinku kaivannu, siinä ol koko ajan tekemistä jotain. (H92N1959, 5-6.)

Kertojan muisteluksessa – myöhempiäkin elämänvaiheita käsiteltäessä – painottui suhde työhön, jonka hän, ainakin haastattelijalle siitä kertoessaan, koki elämänsä tärkeäksi elementiksi. Haastattelun aikoihin hän, kahden kouluikäisen lapsen äiti, teki kolmea työtä rinnakkain ja korosti usein puhuesaan sitä, kuinka joutenolo ei oikein maistunut, loma-aikoinakin piti jotakin työtä puuhata ajan tappamiseksi.

Erityisesti vanhempien ikäpolvien miesten ja naisten muistelukset lapsuuden aikaisista palveluspaikoistaan ja töistään ovat erilaiset. Naisilla painottuu selvästi jonkinasteinen onneton olo, kotiin on ikävä, työ on raskasta, ruoka riittämätöntä, kohtelukin usein huonoa. Miehet sen sijaan muistelivat renkipoikana tai paimenpoikana oloaan eräänlaisena saavutuksena: nythän sitä tunsii olevansa mies, kun pystyi suoriutumaan töistään vieraankin palveluksessa ja hankkimaan jotakin leivän lisää.

Menin 9-vuotiaana paimeneksi. Se oli jännittävää ja tunsin itseni “tärkeäksi”. Yleensä mentiin 10-vuotiaana töihin.

Paransi se perheen taloutta, koska ruokaa meni vähemmän - ei muuten.

Paimensin karjaa, toimittelin ihmisten asioita ja osallistuin naapurien töihin kiireisinä aikoina. (MV:KA21/64; mies s. 1905.)

Mäniin silloin syksyllä 1922 Lahnalahteen käsky pojaksi tein kaikkia mitä käskettiin olin käsky poika kannoin hella puita hella keittiöön ja kaikkea mitä Emäntä käski Sain palkaksi ruvan ja Pylliset vaatteet Lannelliset alus vaattet Sukat jalkaani piijat kutoi Suutar teki ensimmäiset saapaat vanhoin varsiin muistan kun ne oli pienet ja nätit kun jalka oli viellä pieni Keväällä tulin Kotiin mieli kaipas hevosella ajoon täytin silloin heinäkuussa 7 vuotta tämä oli 6-7 vanhana alettiin käsky poikana ja tytöt lasten leiki toverina tämä oli isosta merkityksestä että sai Ruvan ja vaatetta rahasta ei siihen aikaan puhuttu juuri mitään mutta

sai jotain markan pari siitä kun oli nöyrä ja kiltti tekeen mitä vanhemmat pyysi. -- Minä osasin kun minut oli opetettu tekemään tätä työtä sitä sanottiin ennen että siitä tuli laiska ihminen joka ei jo lapsesta opi mitään tekeen. -- Ainakin kotona oli sillälaila jos pääsi taloon lantua tai turnista kitkuun mikä kävi tämän ikäisiltä ni äiti sanoi että saahan poika kunnan leipää eis syödäkseen Mainitsen tähän ja lähetän lääväkkeen lehtiä mitä äiti laittoi jauhojen lisäksi leipään kun pienissä paikoissa oli vähän peltoa joten sen viljan tulo oli vähäistä. (MV:KA21/113, mies s. 1916.)

Meitä oli 4 lasta joista yksi tyttö. Vanhin poika oli kuollut jo ennen minua munuaistautiin. Isä oli reumatismin runtelema ja kuoli jo kuusissakymmenissä keuhkokuumeeseen. Saman ikäisenä kuoli sitten myöhemmin äitikin aivohalvaukseen. Isä oli kyllä ahkeras työmies, läksi aina yrittämään kun vaan jaloilleen pääsi. --

Ensimmäisen työpalkan, hopeisen kaksimarkkaisen sain Väkkärlän virkatalon vuokraajalta Somersalolta kun olin noukkimassa perunoita perunan nostossa. Meitä poikia oli siellä useita, ei silloin ollut vielä perunannosto koneita. Arralla ajettiin perunavako halki ja siitä noukittiin. Sitten vielä varmuudeksi kuokittiin. Olin silloin ehkä 8-9 vuotias. Muistanpa näihin aikoihin olleeni kerran tiiliroomia purkamassa laivarannassa. Meitä oli paljon poikia. Työ oli kovaa mutta mieluista kun saimme palkkaa.

Ansiotyöhön oli pakko yrittää jo toisella kymmenellä meidän köyhien perheiden lasten. Poimittiin marjoja myytäväksi kiskottiin pajunparkkia jotka sitten kuivattuna vedettiin käsirattailla nahkuri Lehtiseen. Kun vähän rahamarkkaa saatiin kiinni niin se oli tarpeen vaateeseen että saatiin kestävää molskihousua tai puserotyykiä. Jalkineita ei me kesällä pidetty. Talvella oli pakko jotakin olla tallukoita ja toisten vanhoja jalkineita usein.

Yksinkertaista ja vaatimatonta oli elämä noissa Hirsivalkaman mökeissä lapsuuteni aikana. Vaatimattomat oli eväätkin vaikka ei nyt juuri nälkää nähtykään. Ei oltu totuttu parempaan siksi ei sitä osattu kaivatakaan.

Minun lapsuudessani ei ollut vielä koulupakkoa minä kävin omasta halustani se 4 vuotisen kansakoulun. Veljeni joka oli minusta 3 vuotta vanhempi kävi vuoden jäi luokalleen ja lopetti. Lähti työelämään ja hyvä työmies hänestä tulikin.

Kesäloman aikaan minä kävin isän kanssa metsätoissa. En koskaan pyytänyt enkä saanut mitään palkkaa.

Eräänä kevänä koulun loputtua läksin kesärengiksi tätini taloon metsäkulmalle. Äjestelin siellä peltoja. Ne kaksi hevosta olivat laiskoja en saanut niitä oikeen menemään. Siellä oli sellainen vähäjärkinen mies joka kävi aina välillä piiskaamassa niitä hevosia, sitten ne menivät muuttaman kierroksen vähän reippaammin. Sitten yritin ajaa hirsia rakenukselle, astuin ruosteisen rässiin ja jalastani läpi. Oli pakko lähteä kotiin kirkolle. --

Ennen oli täällä maaseudulla paljon koiria ja niiden jätöksiä tienvarret täynä. Me pikkupojat kerättiin niitä jäisenä. Nahkuri osti niitä kilokaupalla. Niistä me saatiin monta markkaa.

Kansakoulusta päästyäni olin 13 vuotias ja kun ei kotonakaan välttämättä tarvittu niin läksin kesärengiksi ensin. Olin sitten vuoden vuosi-tenkinä jonka jälkeen taas palasin kotiin kirkonkylään käymään rippikouluani. Oltiin siinä talollisissa päivämiehenä, sain palkkaa 10-15 mk päivältä talon ylöspidossa.

Olin ennen rippikoulua joskus lyhyempiä aikoja kotonani ja kävin metsätöissä tai sahalla. Silloin maksoin kotiin aina ruokarahan. Kerran oltiin veljeni ja isän kanssa suurella tukkityömaalla se jäisen kuoren hakkaaminen oli kovaa työtä. Oltiin kortteeria Messämäki nimisessä talossa. Yöksi tuotiin olkia lattialle ja siinä oli sitten roiveellaan paljon miehiä. Pakkashuuru työntyi ovesta sisään. Minä sain kovan haimmasäryn.

Vieraan työssä ollessani lapsena en muista koskaan saaneeni huonoa kohtelua. Kerran renkipoikana ollessani sain hakoraudan hankautumasta myrkytyksen käteeni. Koko käsi ajettui. Isäntä laittoi minut kirkolle lääkäriin. En lääkäriin sentään mennyt. Äitini jossa oli kansanparantajan vikaa paransi sen. (MV:KA21/108, mies s. 1906.)

Miesten ja naisten palveluksessa olon kokemusten muistelusten erilaisuus panee pohtimaan eroja mahdollisesti selittäviä syitä. Pojillahan työt olivat – edellä olevista keskimmäistä esimerkkiä lukuunottamatta – tyypillisiä miesten töitä, töitä joiden tulos oli näkyvää ja kestävämpää kuin monissa niin sanotuissa naisten töissä. Tyttöjen lastenhoitoon ja arkirutiinin töihin, ruoan valmistamiseen, siivoamiseen yms. toisten passaanemiseen liittyvät tehtävät olivat kauttaaltaan sitä samaa, mitä kotonakin päivästä toiseen tehtiin. Todennäköisesti työillekin töistä kunnialla suoriutuminen tuotti tyydytystä, kaikki uusi oli myös opiksi tulevan varalle. Kuitenkin työt olivat pohjimmiltaan naisilta odotettua uhrautuvaisuutta toisten hyvinvoinnin eteen, mitä naiset ja tytöt yleensäkin tekivät. (Vrt. Kortteinen 1992, 50-72.) Toisaalta ehkä kohtelu ja suhtautuminen palveluspaikassakin oli suoritusten ja rooliodotusten

mukaista siten, että piika oli hierarkian alimpana, jopa renkipoikienkin kormenneltavissa.

LAPSET JA ELÄIMET

PAIMENESSA, VASTUU TAAKKANA JA VAPAUTENA

Agraariympäristössä jokapäiväiseen elämänpiiriin kuuluivat erottamattomasti myös kotieläimet. Tämä ei koskenut ainoastaan maalaistaloja, vaan vielä 1950-luvulla monissa käsityöläis-, jopa kauppias- tai opettajaperheissäkin oli joitakin kotieläimiä. Lasten työnteon oppimiseen sisältyikin olennaisena osana vastuu myös kodin eläimistä. Kun työnteon opettaminen alkoi jo varhaislapsuudessa, vastuun kantamisen sisäistäminenkin kehittyi vähitellen. Vastuuta opetettiin ja opittiin yhteisen elämän puitteissa.

Monien vastaajien ja haastateltavien mielestä vastuun säilyttäminen lapsille esimerkiksi eläinten hoidosta tapahtui sitä mukaan, kun vanhemmat huomasivat, että lapsi pystyi tehtävän suorittamaan. Toisaalta muisteltiin, että lapset oppivat tuntemaan itsestään selväksi sisäistettyä vastuuta oikeastaan kaikista heidän osakseen langenneista töistä. Kun oli opittu siihen, että töitä oli tehtävä, velvollisuuden ja vastuun tunne iskostui mieleen, töitä tehtiin käskemättä, sisäisen pakon sanelemana. Tässä suhteessa ero näyttäisi selvimmältä koululaisten vanhempien ja heidän lastensa välillä. Vanhempien sukupolvi suhtautui, vaikka joskus mielessään kapinoidenkin, töihin osallistumiseen itsestäänselvyytenä. Vastuuta tunnettiin ja sitä myös annettiin lapsille. Sen sijaan – ainakin vanhempien mukaan – koululaisten kohdalla näin ei välttämättä ole, töihin osallistuminen ja vastuun kantaminen itsenäisesti erilaisista töistä on vähentynyt, eikä vastuuta lapsille entiseen tapaan enää säilytetäkään.

Yhtenä pitkäväteisimpänä ja vastuullisimpana lasten työnä muisteltiin lehmien paimentamista, joka Keski-Suomessa jatkui metsälaiduntamisena 1930-1940-luvuille. Tämänkin jälkeen paimenta tarvittiin aidatuilla tai aitaamattomilla peltolaitumilla, muistelusten mukaan vielä 1950-luvun ajan. Vaikka paimentamisen muistot pääsävyltään ovat usein päivän pituutta ja paimenen yksinäisyyttä korostavia, muistetaan työssä olleen hauskatkin puolensa; etenkin jos karja pysyi rauhallisena, oli paimenellakin vapaampaa:

Eräs kesätyö oli jokapäiväinen paimenessa olo, siitä lienee kokemuksia lapsella kuin lapsella. Sinne saattoi joutua lähtemään jo aamuvarhain

sella, ja palattiin vasta illalla, kun lehmät tuotiin kotiin. Kauniina ke-säpäivänä paimenilla oli jopa mukavaa, kun lehmät makasivat, sai pai-menkin olla rauhassa. Mutta jos esim. satoi, ei paimenen päivä muka-valta tuntunut. Lehmätkin olivat sateella levottomia, ja halusivat aikai-semmin kotiin. (MV:KA21/463.)

Koska työ kuitenkin kesti koko päivän eikä karjan luota voinut kovin kauaksi poistua, oli paimenella oltava jotain tekemistä ja ajankulua. Usein lapsipaimenenkin odotettiin käyttävän aikansa hyödyllisesti: tytöillä oli ehkä mukanaan sukankudin, pojat saattoivat onkia kaloja kotiin vietäviksi, molem-mat kuorivat myös vispilänvarpuja tai marjastivat. Vaikka laidunpaikka olisi ollut kotihaassa tai -pelloilla, olivat paimenet ahkerina kuorien vispilänvarpuja “tuoksuvista, keväisistä koivunvarvuista”, kuten muistelee seuraava ker-toja. Paimenmuisteluksensa hän aloittaa kevään riemukkaimmasta päivästä: karjan ensimmäisestä uloslaskusta asiaan kuuluvine kellonkalkatuksineen, paimenten kastelun ja “hullaantuneiden” eläinten vahtimisen rituaaleineen. Toisaalta kertoja tähdentää, kuinka “vastuu työstä iskostui pienestä pitäen lapsen mieleen”, vastuun tunteminen ja kantaminen oli yhteinen asia “tällaises-sa perheyrityksessä”:

Riemukkaimpia kevään tapahtumia oli karjan uloslasku juoksuineen, kellonkalkatuksineen ja paimenen kasteluineen. Joutokarja ja vasikat olivat olleet jo kunnostetussa karjapihassa silmittelemässä, ja sitten ta-saisen lämpimänä kesäkuun alkupäivänä koko karja päästettiin ulos. Ja meitä pikkupaimenia tarvittiin porttien ja veräjän vahdiksi, vasikoita paimentamaan ja muuten vain hullaantuneitten eläinten perässä ki-paisemaan. Lapsuudessani oli alkukesän karjalaitumena kotihaka, osit-tain viljelty, osittain luonnonvarainen. Sen karja kiersi riemuissaan pa-riinkin kertaan ympäri ennenkuin rauhoittui syömään ja ainakin me pikkupaimenet kiersimme mukana. Sitten kun eläimet vähän rauhoit-tuivat, me söimme eväitämme ja kuorimme vispilän varpuja. Eväät olivat tärkeitä, vaikka kodin rakennukset aivan vieressä olivatkin. Kuorimamme varvut annoimme äidille, Vanhalle Santralle tai muille aikuisille, jotka ne lajittelivat ja sitoivat erilaisiksi vispilöiksi. Silloin ei ollut metalli- tai muovivispilöitä, vaan ne tehtiin tuoksuvista, keväi-sistä koivunvarvuista, puuro- ja piimävispilät katajasta. --

Erikoisesti lasten työtä oli syksyinen paimenessa olo. Karjaa syötet-tiin aamuin illoin odelmäpelloilla. Aamuisin, arkiamuina, ei koulun takia karjaan ehtinyt, mutta iltapäivällä kyllä. Koko aluetta ei yht’ai-kaa annettu “karjan jalkoihin”. Sarka kerralta syötettiin. Samoin ran-

ta-alueet jo ennen odelmia. Ei lapsuudessa ollut piikkilankoja, sähköpaimenista puhumattakaan. Lapset silloin olivat sähköpaimenia - ja hyvä sytytys meillä olikin! Ei karja pahantekoon päässyt. Vastuu työstä iskostui pienestä pitäen lapsen mieleen tällaisessa perheyrittäjäksessä. Ei siinä rangaistuksia tarvittu. Sateisina päivinä oli joskus ikävää, mutta silloin meillä oli pieni nuotio kiven päällä tai ojan penkassa, ja nuotion hoidossa riitti lämpöä ja monenlaista puuhaa. (MV:KA21/657.)

Metsälaitumilla paimen oli yksin vastuussa karjastaan. Ajan kulumista paimen yhtä lailla kuin paimennettavansakin seurasivat luonnon merkkien mukaan, kotiin lähdettiin kun illansuu ja lypsyn aika tuntuivat lähestyvän:

Sellaisissa kodeissa maalla jossa oli eläimiä, piti usein olla joku joka vakituiseen kävi paimenessa, kun lehmät kävivät "vallan mehtällä" suurilla yhteisillä laitumilla jossa ei ollut aitoja ympärillä, paimen, usein joku toisella kymmenellä oleva poika lähti aamulla, eväspussi selässä, lehmien kanssa korpeen päiväksi ja ei hänellä mitään kelloa ollut mutta hänellä oli tieto, koska ilta alkoi tulla ja kyllä ne lehmätkin rupeivat pikkuhiljaa kävelemään polkuja kotiinpäin, paimen huuteli "hoi kotia" ja niin taas oli päivä illassa. (MV:KA21/797.)

Vaikka paimentaminen varsinkin sateisina päivinä niin metsässä kuin märillä pelloillakin oli ikävää, muisteltiin vastapainoksi joskus olleen tilaisuuksia omaan leikkihinkin. Pojat askartelivat puukkoineen esimerkiksi kierrekepejä tai pajupillejä, ammuskelivat nuolipyssyillään, urheiluakin voitiin metsäniityillä harrastaa. Jotkut naiset muistelivat ajankulukseen valmistaaneensa paimenessa ollessaan nukenvaatteita, kotileikkien rakenteleminen ja oman käpykarjan hoitaminen onnistui missä tahansa:

Paimenessa aina pit olla joku sukka tai lapasen neule mukana, ettei siellä mene hukkaan aika, äiti sano. Kyllähän ne monet puikot putos. Joskus ehti leikkiäkin, kun Arttu ja Helmi oli mukana. Minä kun olin vanhin ja kykenevin, sanoin käykääpä kahtomassa, ettei lehmät ole karanneet. Kivellä leikittiin paimenessa kotileikkiä, toiset kulki kau-poilla ja ruokaa laitettiin. Kotiin palattua saatiin ruokaa tai sitten sen kahvin sai paimen palkakseen. (H86N1922, 2.)

Oman kodin karjaa paimentanut lapsi ei kokopäiväisestä työstä kotiin palattuun juuri muuta erikoiskohtelua saanutkaan kuin joskus kupillisen

kahvia, jota varhemmin on muutenkin voitu antaa lapsille palkkioksi urakka-
luonteisen työn suorittamisesta. Sen sijaan mökkiläisten lapset paimentaes-
saan talollisten karjaa saattoivat saada päivittäisen ruoan ohella palkkseen
joskus hieman rahaakin.

ELÄINNIMIKOT – LEIKISTI TYÖTÄ

Nimikkojen antamisen lapsille on tulkittu ainakin osittain perustuneen sii-
hen, että ne omistajansa yksityisomaisuutena olivat hänelle taloudellisena
turvana, alkupääomana tai tuottivat hänelle onnea. Toisaalta etenkin eläinni-
mikoiden antamiseen on ajateltu liittyneen myös lasten psyykkistä ja työtai-
tojen kehitystä edistäviä aspekteja. Nimikosta huolehtiessaan lapset ikään
kuin leikin varjolla opettelivat kotieläinten hoitamista ja vastuun tuntemista
niin nimikostaan kuin muistakin eläimistä (Vilkuna A. 1959).

Museoviraston kyselyssä Lapsi ja työ vastaajilta tiedusteltiin nimikoista
ikään kuin yhteistä muistitietoa kartoittavasti.¹³ Ennako-oletuksena näyt-
tää olleen selvittää vanhan nimikkotavan säilymistä lähinnä omistajalleen
tuottaman taloudellisen merkityksen antajana. Käyttämäni museoviraston
aineiston vastaajista kolmasosa muistikin itsellään tai muilla perheen lapsilla
olleen jonkin eläinnimikon; se oli ollut lehmä tai vasikka, lammas tai karitsa.
Myös koululaisten vanhempien kyselyssä nimikkokysymykseen vastanneis-
ta kaikkien ikäryhmien naisten useimmin mainitsema nimikko oli lehmä tai
vasikka, jotka olivat nimikkoina yleisiä vielä 1950 - 1960-luvuilla. Keskiryh-
män miehistä noin neljäsosa muisti nimikkokseen vasikan tai lehmän, nuor-
immista ja vanhimmista miehistä jokunen. Nuorimmilla miehillä nimikot
ylipäänsä olivat jo harvinaisempia. Hevosnimikkomuistoja oli etupäässä van-
himmilla miehillä, noin kolmasosa heistä mainitsi lapsuusaikansa nimikoksi
hevosen tai varsan. Hevosnimikkomuistoja oli kaikissa aineistoissa kuiten-
kin vähän; ehkä siksi, että hevosta pidettiin kallisarvoisempina kuin esimer-
kiksi lehmää, toisaalta joka talossa ei hevosta välttämättä ollutkaan. Hevoset
nimikkoina näyttäisivät lähes häviävän 1950-luvun aikoihin, kun traktorit
alkoivat yleistyä.

Muutamilla koululaisten äideillä ja isillä oli muistamansa mukaan ollut
lapsena nimikkona porsas, kana tai kani, niin ikään koira ja kissakin mainitiin.
Jotkut koululaisten vanhemmat muistivat nimikoikseen myös variksen,
harakan tai oravan. Koululaiset muistelivat ja kirjoittivat nimikkoinaan ol-

¹³Museoviraston kyselyn Lapsi ja työ kysymys 20: *Oliko tapana saada nimikkoeläin tai oma palsta viljeltäväksi; miten näistä saadut tulot käytettiin?*

leen lehmän, lampaan, porsaan, koiran, kissan, kanin, hamsterin, marsun, hiiren ja akvaariokalat.

Käsitykset nimikoista samoin kuin käytännöt näyttävätkin alkavan muuttua 1950 - 1960-luvuilla. Museoviraston kyselyaineistossa nimikon käsitteellistäminen on vielä lähellä tulkintaa nimikkosysteemistä osana perinnönjako. Nimikko-kysymykseen on myös osattu vastata siten kuin kyselyn laatija on olettanut siihen vastattavan: nimikko-systeemi on tuttu vastaajille ja tulkinta kollektiivisesti yhtenäinen. Toisen maailmansodan jälkeen nimikko-käsitteenä ja hoitamisen kohteenakin alkaa muuttua lemmikiksi. Perinteisen kotieläin-nimikon rinnalle tulevat monet muut eläimet, jopa elättejä (variksia, harakoita, oravia) muistellaan nimikkoina. Tässä mielessä koululaisten vanhempien kyselyssä nimikkoeläintä koskeva kysymys on jo ollut selkeästi yksilöllisen tulkinnan kohteena, varsinkin nuoremmilla vastaajilla lähinnä lemmikitulkintana. Toisaalta kaikkien kyselyyn vastanneiden kotona ei enää ollutkaan kotieläimiä. Kuitenkin esimerkiksi kissojen ja koirien käsittäminen nimikoiksi on tulkittavissa eräänlaiseksi agraarisen perinteen murtumiseksi: nimikolla ei ole enää suoranaista taloudellista merkitystä, vaikka tunnesiteet omaan nimikkoon ovatkin säilyneet. Lasten ja eläinten väliset tunnesiteet tulivat esiin myös koululaisten kirjoitelmissa, omista lemmikeistä ja nimikoista kertominen oli jopa selvästi yksi suosituimpia aiheita. Varsinkin vuoden 1991 kirjoitelmat käsitelivät lähes yksinomaan lemmikkejä, sen sijaan varhemmassa 1982 kootussa aineistossa oli monia aivan selkeitä nimikkokertomuksiakin, esimerkkinä seuraava porsas-nimikon muistelu:

Minulla on ollut nimikkoeläin, sen nimi oli Putte Possu. Sitä syötetään kolme kertaa päivässä. Meillä niitä on aina kesällä kaksi ja yksi vasikka. Mutta minun nimikkoni on vain se yksi sika. Ne eläimet asuivat navetassa, siellä navetassa sopi olemaan hyvin, koska navetassa ei ole lemmiä. Isäni Martti leikkaa ruohoa viikatteella joka aamu. Ja me lapset kitkemme käsillämme ruohoa sioille ja vasikalle. Niiden kanssa on mukava olla. (A82/P2.)

Museoviraston kyselyn kysymyksenasettelu ei suoranaisesti houkutellut kertomaan henkilökohtaisia muistoja omista nimikoista ja muutamat vastaajat ovatkin sivuuttaneet asian kollektiivista muistitietoa korostavasti: "Kyllä usein taloissa oli tapana, kun oli esim. hyvä lypsylehmä ja se poiki, niin vasikka annettiin talon tyttären nimikoksi. Samoin lampaan karitsa" (MV:KA21/79). Tapa oli tuttu kertojalle, mutta omia kokemuksiaan ja muistojaan hän ei esitä. Toisaalta moniin ulkonaisesti niukkoihin muisteluksiin sisältyy ikään kuin koko nimikko-systeemin ydinajatus siitä, että oma nimikko oli kuitenkin

kin jotain toista kuin muut kodin eläimet. Nimikko muistetaan yleensä nimeltä eikä nimikon merkitystä mitata taloudellisena hyötynä vaan siihen liittyvien tunnesiteiden kautta. Tavallisesti esimerkiksi nimikkolehmän taloudellinen tuotos meni perheen yhteiseen elantoon. Samoin oli useimmiten laita nimikkopalstojen tuoton kanssa, mutta palstaviljelysten muisteluissa kuvastuu selkeämmin niiden tarkoitus sekä opettaa työhön että tuottaa konkreettisesti ruokaa yhteiseksi hyödyksi tai jopa rahaa tuotosten myynnin kautta. Vanhemmat itsekin saattoivat maksaa lapsille näiden viljelyksistä.

Kyllä lapsena oli nimikko eläimiä, kyllä minun Lillikkini lypsettiin samaan, kun toisetkin, mutta mukiini sain lämmintä maitoa, jos juoksin navetalle. Samoin palstoja hoidimme lapsena kotitarpeiksi, ei niitä silloin kukaan myytäväksi kasvattanut. (MV:KA21/308.)

Lapsena oli meillä nimikko eläin joko lammas tai vasikka. Lammas oli sellainen kun pikku karitsasta sitä hoivasi niin se kulki perässä joka paikkaan. Oli meillä juurikasvipalstakin, mutta eläimistä ja juurikasveista saadut tulot meni yhteiseen talouteen. Mutta kun kasvatin tupakkaa ja oli kova tupakka pula niin sillä sai rahaa, kaikki meni kaupaksi yksin tupakan rungotkin, tulot käytin itse ostin erään kerran puvun ja saappaat. (MV:KA21/252.)

Meillä lapsilla oli myös nimikkolehmä, se oli jotenkin tutumpi muita, kun se poiki niin saatiin yksi voikilon hinta säästölippaaseen. Oli myöskin yksi nimikko perunapenkki, se oli koko saran mittainen, yhteisessä perunapellossa. Katsottiin suunnilleen paljonko siitä tuli perunoita, ja isä antoi sitten niitten hinnan säästölippaaseen pantavaksi. (MV:KA21/149.)

Minulla ei ollut omaa nimikko eläintä mutta oma pelto oli jonka itse kuokin ja usein sen menetin siten että kun joku vieras oli syys kyntöjä tekemässä niin kynnettiin pelto vanhemman veljen pellon kanssa yhteen silloin pelto jäi hänen nimelleen koska se oli isompi ja minun oli taas alettava alusta, sadot kyllä aina menivät sinne yhteiseen kuoppaan. (MV:KA21/729.)

Nimikkojen muisteluksista on löydettävissä lähinnä kolmenlaisia ydinkertomuksia: nimikon pelastamiskertomukset, nimikon saamisen tai menettämisen muistelukset ja nimikon yksilöllistämiskertomukset. Kaikkiin näihin muisteluihin sisältyy itseä nimikkoon liittäviä voimakkaita tunnesiteitä.

Muistelukset voivat olla esimerkiksi seuraavankaltaisia pelastamiskertomuksia, molempien kertojana on nainen:

Oli nimikkoeläin, lampaan karitsa mutta ei sitä muuten saanut kuin ruokkia ja oli lehmävasikka, Lumme. Se olisi teurastettu pienenä mutta kun lupasin ruokkia sitä niin se sai elää ja lehmä siitä tuli. (MV:KA21/817.)

Eräänä kesänä putosi vanha n. 30 v. "Piku" tamma niittyjoaan ja ylösnostettaessa särkyi sen toinen takajalka ja turposi kovin. Vanhaa, hyvää talon palvelijaa ei heti lopetettu. Rukoilin isältä, että koetan parantaa, hieroa ja voidella, jos annatte minulle ikiomaksi tuon Pikun. Niin sitten kävi, että hevonen parani ja minä valjastin sen kelkan eteen ja isolla pärekopalla ajoin silppua toisesta lähitalosta kotiin. Sain sen talven ajella omalla hevosella. (MV:KA21/122.)

Saamisen ilo kannattelee seuraavaa 1900-luvun alkupuolelle ajoittuvaa henkilökohtaista, eloisaa muistoa:

Olin ehkä 5 vuotias, jouluaattona tupsahti ovesta tulla lampaan vuona ja huomasimme sen vasta, kun se määkäsi. Ihmettelimme, mistä se siihen tuli, oven takana oli nauramassa äitini serkku ja näin meidät yllätti. Se oli niinkuin minulle lahjaksi. (En sitä silloin pystynyt hoitamaan äitini huolehti, aina otettiin uusi vuona eloon, välillä oli emo ja vuona ja isommaksi tultuani jouduin huolehtimaan ruokinnasta. (MV:KA21/402.)

Myös luopumisen tuska nimikon joutuessa teurastettavaksi on useissa muisteluisissa esillä. Seuraavista esimerkeistä ensimmäinen kuvaa 1900-luvun alun ja toinen 1970-luvun lopun lapsen tunteita nimikon menetettyään:

Oli minulla kerran lapsena nimikko Vasikka mitä minä hoijin ruokin ja juotin joten tätä kirjoitan asijan selventämiseksi tämä oli minun lemmikki sonni vasikka se seurasi minua aina oltiin päivällä yhdessä kun olin marjassa ja tästä oli minulle kaikkein katkerin kohtalo minun elämäni aikana. Isä oli myynny siitä kappaleita. Puukkoisten Kaupias oli ostannu puolikkaan Opettaja Kujala neljänneksen kun tämä nimikko Kasper teurastettiin ja näin sen kinterissä ni minä itkin niin kovasti että viimen itkuuni läikähtyin ja nukuin tästä sain tätä hyvitysrahaa mitä vein -- 15 mk -- Osuuspankkiin. (MV:KA21/113.)

*Tytöt nimikkolampaitaan hoivaamassa.
– Kuv. Ulla Lipsanen 1995.*

*Unelmaa ja Rusinaa lypsetään. Kuva on 1930-luvun puolivälistä.
– Saarijärven museon kuva-arkisto.*

Olin ihan pieni kun minulla oli lehmä. Sen nimi oli Leila. Äiti ja minä talutettiin Leila aina navettaan lypsettäväksi. Joskus lypsimme sen ulkona (pellolla). Minä itkin, kun se meni teurasautoon. Olen vielä nykyin itkenyt mielessä, kun olen nukkunut. Leila oli valkeamuuten mutta siinä oli vaaleanruskeita laikkuja. Sillä oli aika isot sarvet. Kun Leila oli paikallaan navetassa olin aina sen luona. Meidän talon takana oli metsä. Siellä oli hirveästi horsmia. Kannoin melkein joka päivä sille horsmia monta sylillistä. (A82/T4.)

Museoviraston kyselyaineiston vastaajat eivät juurikaan kuvaile toimiaan nimikkonsa kanssa. Esimerkissä 1912 syntynyt naiskertoja sen sijaan muistelee lyhyesti nimikkolehmiänsä ja sen hoitamista, tämäkin muisto päättyy nimikon teurastamiseen. Muistoaan kertoja faktuaalista sitomalla sen koulu-aikaan ja koulun tapahtumiin. Samalla hän ajallistaa nimikkonsa menettämisen ja koulupäivän tapahtumat toistensa avulla. Kertomuksesta, vaikka se on lyhytsanainen, näkyy nimikon tärkeys teurastamisen jälkeenkin:

Minulla oli kotona Rusina-lehmä. Keräsin sille ruohoa ja kerppuja, sillä oli kiharat sarvet. Se ynisi, kun näki minut. Kun se oli maho, se teurastettiin. Samana päivänä oli koulussa vapaa-aine, jonka kirjoitin Rusinasta. Se luettiin kaikille luokille. (MV:KA21/743.)

Sen sijaan koululaisten vanhemmat ja haastateltavat muistelivat osallistuneensa nimikkoeläintensä hoitamiseen esimerkiksi kokoamalla sille ruokaa. Nimikolle nyhdyttiin parempaa heinää kuin muille eläimille tai hankittiin ylimääräisiä herkkupaloja. Nimikkoa myös harjattiin, kuljetettiin laitumelle, ja monet naisvastaajat muistelivat opetelleensa lypsämistä omalla nimikkolehmiällänsä. Muutama miesvastaajakin muisti osallistuneensa nimikkolehmiänsä lypsämiseen. Vaikka lapset osallistuivat kodin muidenkin eläinten hoitoon, nimikko oli vastaajien mukaan aina erikoisasemassa. Se oli lapsen oma ja sellaisenaan yksilö ja persoonallinen:

Se oli Mansikki kyllä mä muistan se oli niitä lehmiä jotka ol, semmosia vaaleita joissa oli laikkuja, ei ruskee lehmä vaan vaalee jossa oli laikkuja ja semmonen se oli. Se oli minun lehmä se Mansikki mä tykkäsin siitä Mansikista se anto lypsääkin ihan hyvin. -- En muista yhtään nimeltä että mikä on minun siskon lehmä ois ollu tai joku, tämän oman Mansikkini minä muistan kyllä oikein hyvin. Se oli luonteeltaankin niin mukava lehmä. Kissalle käytiin aina maitoa lypsämässä keskellä päivää. [Ja Mansikki anto lypsää?] Kyllä se seiso paikallaan vaikka se ei ollu

missään kiinnikkään, kun sen viereen meni ni lypsämään, ni se pysähty siihen ja sen sai lypsää rauhassa ei se siitä mihkään lähteny vaikka se ei ollu missään kiinni. Pellollakki ku se heinäpellollakin ni kun siihen meni pallin ja sangon kanssa ja rupes lypsämään, ni se siihe se jäi oottelemaan niin kauan kun oli lypsetty ja sitte jatko vasta omia toimiasa. Mutt kyllähän ne lehmät yleensä siihe aikaan monasti olikin sellasia ne oli oppinu sellasiks, että ne pysy aika hyvin paikallaan. Toiset tietysti vähän huonommin ja toiset vähän paremmin mutta. Ei niitä välttämättä pantu kiinni kun niitä ruvettiin lypsämään. -- Kyllä se niinkun mielestä se oli niinkun hyvin mieleinen lehmä. Ja mä tykkäsin siitä. Ja mä muistelen että se oli luonteeltaankin sellanen että se oli rauhallinen ja ystävällinen ja sellanen, lehmät kun on luonteeltaan iha yhtä lailla erilaisia ku ihmisetkin. Niissä on semmosia inhottavia luihuja ja sitten tämmösiä niinkun ihmisen kannalta mukavia että. Seurallisia ja sellasia se Mansikki oli sellanen mukava lehmä. (H91N1954, 20-21.)

Nimikon muistelua yksilönä kuvaavat, nimen ohella, nimikkoon yhdistetyt crityispiirtect, se oli muista eläimistä ehkä poiketen “rauhallinen ja ystävällinen”, ei mikään “inhottava luihu”. Yksilöllisyyden kokemusta voi vahvistaa myös se, että lapset olivat nimikon kanssa jatkuvasti tekemisissä ja saivat seurata sen kehitystä vasikasta lehmäksi tai varsasta hevoseksi.

ELÄIMET LEIKEISSÄ, LAPSET “ELÄIMINÄ”

Eläimiä muisteltiin myös leikkitovereina, jolloin niihin liitettiin selvästi inhimillisiä luonteenpiirteitä, kuten nimikoihinkin. Scuraavien esimerkkien kertojat muistavat joidenkin lehmien olleen ymmärtäväisiä lapsia kohtaan, leikkisiä ja viisaita:

Joka käänteessä, se [nimikkolehmä] oppi jopa puolustamaan meitä, eräältä toiselta vihaiselta lehmältä. Se saattoi meitä purolle uimaan kun reitti kulki laitumen läpi, siinä se sitten olla jallitti niin kauan kun oltiin uitu, ja saattoi turvallisesti takas pihaan, palkkioksi se sai sanomalehtiä, oli sen herkkua. (K91N029/60.)

Haka oli siinä semmonen puolittain semmonen mehtähaka, olin vähän niin kun piilosta sen [lehmän] kanssa. Toin sen sinne portille missä se yleensä aina oli ja sitten juoksin sinne mehtään ja huusin sen, huusin

sitä se tuli kahtelemaan. -- Kyllä se viimen löytyi vaikka olin kuin hyvässä pensaassa. (H91M1956, 12-13.)

Maalaislasten elämässä eläimillä on yleensäkin ollut monenlaisia rooleja, ne olivat työkumppaneina, leikkitovereina, hoidettavina, villieläimet kesytettävänäkin (Lönngqvist 1992, 199-201). Samoin lapset itse leikeissä olivat olevinaan eläimiä. Nämä "eläimelliset" puolet tulivat esiin kaikenikäisten informanttien kuvauksissa; esimerkeistä ensimmäinen on 1980-luvun koulutyttö kirjjoitelmasta, toinen kuvaa vuosisadan alkupuolta ja kolmas 1960-lukua:

Hevosveli on meidän itsemme keksimä. Meidän koulun pihassa on pieni metsikkö, jossa on hauska leikkiä hevospeliä. Leikimme sitä niin että teemme esimerkiksi havuista aitauksen jonne panemme hevosen. Jokaisella hevosella on ohjastaja tai hoitaja. Teimme pienistä kepeistä kaviokoukkuja, joilla puhdistamme hevosten kaviot, mutta hevoset eivät tietysti ole oikeita, vaan ihmisiä. Suitsimme hevoset ja lähdimme laukkaamaan ja ravaamaan pienelle kentälle, joka puikkelehtii puiden välistä. Suitsina pidämme twistiä tai hyppynarua. Kun tulemme ratsastamasta, niin harjaamme ja puhdistamme kaviot ja päästämme ne laitumelle. Kentällä jossa ratsastamme on pieniä esteitä, joita hevoset mielellään hyppivät. (A87/T6.)

Kotona meillä oli lammashaassa kesäisin täydellinen maalaistalon pito. Käpylehmien hoito ja karjasuoja kuului asiaan. Väliin lypsettiin tyttöjäkin. T.s. tyttöjen koltun liepeeseen työnnettiin kuusenkäpy, joka narulla kiinnitettiin. Tyttö kävi nelinkontin ja niin meillä oli melkein oikea lehmä, jolla oli utareetkin - leikisti.

Sitten oli hevosia rattaineen, joilla ajeltiin myllyssä, meijerillä ja kyläreissujakin. Ensin tietenkin tehtiin maanteitä. Ne sorattiin ja isojen kivien yli tehtiin erittäin mäkisiä teitä niin kuin oli luonnossakin. Sen sijaan emme tehneet peltotöitä, emme kalastaneet, emmekä käyneet markkinoilla. Eihän siihen päivä kerrallaan olisi mitenkään riittänyt. Hevoset tehtiin puusta ja kärret samanlaisia, kun aikuisilla. (MV:K26/934.)

Käpylehmät oli aina mulla navetassa joskus sitte, kyllä minä muistan että joskus niitä sitte laidunnettiin siellä ruohikossa mutta sittehän me oltiin ite joskus niinkun lehmiä, että me oltiin siinä tapissa joku naru meillä kaulassa ja sitte tappi lyöty maaha, ja siinä me sitte oltiin syövinämme sitä heinää. Oltiin lehmiä ja sitte fairipurkki meillä niinku siihen pantiin vettä sitte sai lypsää sen lehmän. Fairipurkki oli olevi-

Pässi lasten vetojuhtana. Kuv. Tatu Hänninen 1920-luvulla. – Saarijärven museon kuva-arkisto.

Ystävykset päiväunilla. – Sisä-Suomen Lehdin kuva-arkisto.

naan sitte vetimenä sai majjot lypsää. -- Mä muistan että loppujen loppuks semmostakin aika paljonhan sitä tajettiin leikkiä että oltiin sitä, sorminemme nyhettiin sitä heinää ja syöti, kyllähän se syötiin se koko alue siinä minkälainen joku puolitoistametrinen naru saatto olla siinä. (H91N1954, 17-18.)

Eläimiin suhtautumisen muistettiin olleen yleensä mutkatonta ja luontevaa, esimerkiksi eläteiksi otettiin loukkaantuneita eläimiä, etenkin lintuja; joskus elättivariksen muistettiin oppineen jopa "puhumaan". Monet miehet muistelivat myös huvitelleensa ja kujeilleensa lintujen kustannuksella esimerkiksi haudottamalla kananmunia variksen pesässä. Eläimet antoivat myös virikkeitä leikkeihin tai olivat leikkitoverin korvikkeena.

Ne [veli ja hänen ystävänsä] ol nii hyviä kaveria sitte että ne aena kesät kesyttel variksia. Ja ne kun ne varikset kato, kun ne oppi sitte siihen niin kun ne lähti kouluun poekiin mukkaan. Ja kun lasi aoki ni ne tul luokkaa asti. Kyllä ne naoro niille linnuille sitte että tuota ja. Nyt sitten kun ne tul aekuseks ne män naemisiin, ni kahella on vaemona Varis. -- Kyllä ne varikset ja harakattiin [kesyyntyvät], kyllä meilläki ol musikkana niitä että niitä aena hoijettiin, haettiin niitä poekia, ja kanan poekiaaki haivotettiin aena harakan pesässä. Ja niin ne tekköö muuten vielä tänäkin päivänä [lapset]. -- Sennii minä muistan yhen kissan niinku sille tehtiin valjaat niinkun tuota, ja semmonen pikunen rek. Se Kalle niminen veljes meistä ol semmonen moamies olevinnaan aena ni se tek semmose pienen reennii sille sitte ja valjaat ja. Sitte yhtenä iltana pantiin se keittiön koappiin valjaineen tuonne. Talliin mukamas ja oamusella mäntiin ni kissa ol hengetön tietysti, hirtty niihin. -- Mutta se ol parasta Kallella ol pässi. Se ajo sillä pitkin kylleä. Sillä ol oekeat valjaat ja kelekka jälessä. -- Se ajo pitkin kylleä sillä sitt ja voe itku ku se hävitettiin ni sitä mökkee [mölyä].(H91N1943, 10-12.)

Agraariympärisössä lasten toimet eläinten kanssa liittyivät sekä työhön että leikkeihin. Eläimet olivat osa sitä luonnonläheistä elämäntapaa, joka vaikutti lasten työtehtäviin, mutta antoi puitteet myös leikeille. Työ ja leikki kietoutuivatkin usein toisiinsa; vaikka työnteko oli olennainen osa lasten elämää, osasivat lapset työn puitteissa myös huvitella.

*Seuraavan aukeaman kuva: Piiripolttosilla koulun pihalla 1950-luvun puolivälissä.
– Kuv. Olavi Hytönen.*

4. Lapsuuden leikit

Lasten leikki on hyvin tunnepitoista ja eläytyvää ja leikeissä lapsille avautuu mielikuvituksen avulla ikään kuin “toisenlainen elämä”. Johan Huizingan (1967 [1944], 39) muotoilema paljon käytetty, tosin myös paljon kiistelty, määrittely esittää leikin vapaaehtoisena toimintana, “joka suoritetaan määrättyissä ajan ja paikan rajoissa vapaaehtoisesti hyväksytyjen, mutta ehdottomasti sitovien sääntöjen mukaan; se on oma tarkoituksensa, ja sitä seuraa jännityksen ja ilon tunne sekä tietoisuus jostakin, mikä on ‘toista’ kuin ‘tavallinen elämä’.” Leikiksi onkin ymmärretty monenlaisia asioita ja leikistä on esitetty toisistaan hyvinkin poikkeavia tulkintoja. Etnologisen ja antropologisen tutkimuksen yhteydessä tulkintoja voisi karkeistaen luokitella neljään leikin olemusta ja tarkoitusta eri tavoin painottavaan suuntaukseen.¹

Leikin olemusta on etsitty biologisista tai psykologisista tekijöistä osin pedagogisten tavoitteiden kannalta niin, että on keskitytty leikin harjoittelu-funktioon (esim. Groos 1899). Funktionalistinen käsitys lasten leikeistä aikuisten toimien jäljittelynä ja siten ainakin implisiittisesti nimenomaan sosiaalistavana oli pitkään perustavin antropologista ja etnologista tutkimusta ohjannut leikin tulkinta. Suomessa ajattelutapa ilmeni etenkin evolutionis-

¹Useimmissa leikin teoretisoinneissa jäävät sivuun erilaiset pelit ja liikuntaleikit. Perinnetieteellisissä leikin tarkasteluissa nämä leikin lajit tai aspektit ovat taas tavallisimmin painottuneet. Leikin tutkimuksen teoreettisia ja historiallisia lähtökoh-tia sekä kehityslinjoja olen tarkastellut yksityiskohtaisemmin toisaalla (Korkiakangas 1989). Historiallis-antropologisesta näkökulmasta leikin tutkimuksen traditioita on esitelty ja kommentoinut perusteellisesti Lönnqvist (1992) teoksessaan *Ting, rum och barn*.

tisesti suuntautuneissa leikkien alkuperää ja leviämistä selvittelevissä tutkimuksissa sekä leikin käsittämisenä eräänlaiseksi elämän esikouluksi tuleviin (työ)tehtäviin valmistautumisena (esim. Hirn 1916; Enäjärvi 1928; Enäjärvi-Haavio 1932). Toiseksi leikin on tulkittu olevan työntymistä aikuisten maailmaan, illusorisessa leikin maailmassa lapselle on mahdollista sellainen, mikä todellisuudessa on mahdotonta: leikki ratkaisee ristiriidan todellisuuden ja lapsen toiveiden välillä. Leikissä lapset oppivat hallitsemaan omia yllykkeitään tai yleisemmin tulevan kehityksen edellytyksiä sekä aikuiselämän asioita. (Esim. Freud 1993 [1920], 61-120; Erikson 1982 [1950]; Vygotsky 1978 [1933], 92-104.) Kolmantena suuntauksena voisi erottaa leikin psykologiseen luonteeseen keskittyvän tulkinnan leikistä ilmaisukäyttäytymisenä; leikkiä on tarkasteltu toimintana, joka on tavoite sinänsä tai leikin on korostettu ilmaisevan lapsen kognitiivisen kehityksen tasoa (esim. Buytendijk 1933; Piaget 1952). Neljänneksi antropologisesta näkökulmasta leikki ymmärretään kulttuurin elementtinä ja erityisesti aikuisten maailmasta irtautumisena, vallitsevan todellisuuden transformaationa (esim. Schwartzman 1978; Sutton-Smith 1986; Lönnqvist 1992). Tällöin korostetaan lasten luovan leikeissään uusia reviierejä, toisia maailmoita, joihin liittyy tavanomaisesta poikkeavia merkityksiä: leikeissä ikään kuin kyseenalaistetaan vallitsevaa todellisuutta.

Historiallis-antropologisesta perspektiivistä tarkastellen tärkeä näkökohda koskee erityisesti lasten omien reviirien konstruointumista leikeissä tai leikkimällä. Näin lasten leikki ei olekaan käsitettävissä vain yksilotteiseksi lastenkulttuuriksi niin, että se minkä näemme leikeissä olisi lasten ominta kulttuuria tai että lapset kaavamaisesti vain ilmaisisivat leikeissään sellaista, mitä olemme niissä näkevinämme (Lönnqvist 1992, 374). Kun lapset aikaisemmin liittyivät työnteon kautta aikuisten maailmaan, arkipäivän todellisuuteen, lasten reviiirit syntyivät ja olivat olemassa vain heidän itse omassa toiminnassaan luomiensa merkitysten puitteissa. Leikki saattoi kuitenkin yhtä lailla heijastaa tavallista kuin kuvitteellistakin elämää. Kuitenkin se oli lapsen omaa aluetta tutussa koti-, perhe- tai työympäristössä. Tässä suhteessa lasten "paikka" oli erilainen kuin nykyään, kun viralliset kasvatusinstituutiot, kuten päiväkotit ja koululaitokset, kehystävät huomattavan osan lasten elämästä ja leikeistäkin. Tosin näissäkin "lasten instituutioissa" lapset itse luovat ja kehittävät omia reviierejään (vrt. Strandell 1995). Varhemmin agraariympäristössä myös vuodenaikojen syklisyys määritteli perustavalla tavalla lasten elämää: työ, leikki ja koko elämänjärjestys kietoutuivat vuodenvaihtuksen mukaiseen arkeen, juhlaan ja rituaaleihin. Leikki ja työ kulkivat ikään kuin rinnakkain ja limittäin. (Esim. Korhokangas 1990.)

Lapsuuden kuten muidenkin elämänvaiheiden muistelussa projisoituu sekä mennyt että nykyisyys (Bruner 1990, 120-123). Leikkiä käsitteellistetään myös

sellaisten merkitysten kautta, minkä ne saavat vasta lapsuuden muistelussa ja arvioinnissa suhteessa muistelun aikaan. Jotta leikki ylipäänsä voidaan sijoittaa osaksi omaa lapsuutta, leikin osuutta ja merkitystä joudutaan kontrastoidaan elämän muihin osa-alueisiin ja muihin elämänkulun vaiheisiin. Leikin tutkimuksissa leikki on yleensä mielletty vain lapsia koskeväksi tässä ja nyt -ilmiöksi tai tulevaisuuteen valmistautumiseksi. Kannamme kuitenkin kokemuksiamme ja muistojamme leikeistä osana henkilökohtaista historiaamme. Kokemukset ja muistot toimivat kaikupohjana itseä ja omaa elämänkulkua koskeville arvioille sekä vaikuttavat siihen, miten kulloinkin “näemme” lapsuuden ja lasten leikit.

Kun leikkiä tutkitaan muistelun kautta, ei havainnoida lasten tekemisiä, vaan keskitytään siihen, millaisista leikin elementeistä on muistoja, miten niitä on säilynyt muistissa ja miten niitä muisteltaessa palautetaan mieleen. Jotkut lapsuuden leikkimuistoista ovat auttamatta sellaisia, että niitä ei muisteta, ne ovat osa varhaislapsuuden muistamattomuuden hämärää (Nelson 1993b). Leikkien yksilöllisten ja toisaalta kollektiivisesti jaettujen muistojen kannalta leikkimuistojen tutkimuksen tärkeä kysymys koskeekin leikin ja iän välistä suhdetta. Ensimmäisten elinvuosiemme leikeistä meillä ei ole henkilökohtaisia muistoja, vaan muistoissamme tukeudumme esimerkiksi vanhempien kertomuksiin tai kollektiivisiin käsityksiin. Sen sijaan voimme muistella leikkimisen luonteen muuttumista tai leikkien loppumista sekä tunnistaa niihin liittyviä lapsuusajan kulttuurisia ajattelumalleja. Mihin yksittäisten leikkien muistot sitten kiinnittyvät? Voisi olettaa, että illusorista leikin kulkua konkreettisemmin saattavat säilyä leikkipaikat ja leikin välineet niin muisteltuina kuin olemassaolevinakin. Leikkien sosiaalista luonnetta kuvaavat osaltaan kokemukset ja muistot lasten sekä lasten ja aikuisten välisistä suhteista leikkien maailmassa. Leikkeihin kohdistettu sääntely taas tiivistyy ehkä parhaiten aikuisten lapsilta kieltämien leikkien muistoihin. Kaikkia näitä viittä leikkien näkökohtaa (miten leikki määrittelee lapsuutta, sosiaaliset suhteet leikeissä, kielletyt leikit, leikkipaikat ja leikkikalut muistelun kohteina) käsittelen seuraavassa omina lukuinaan.

LEIKKI LAPSUUDEN MÄÄRITTELIJÄNÄ

LEIKISTÄ TYÖHÖN

Leikin ja lapsuuden suhdetta kuvaa olennaisesti se, ajatellaanko leikkimisen rajoittuvan vain lapsuuteen tai miten “leikkivää lapsuutta” elämänkulun osak-

si ajoitetaan. Perinnetieteellisissä tutkimuksissa ja kuvauksissa leikkejä, pelejä ja leikkipaikkoja on usein jaksoteltu leikkijöiden ikävaiheiden perusteella (esim. Stejskal 1954; Sutton-Smith & Rosenberg 1961; Wessman 1962; Helanko 1975). Leikkien muistelun kannalta tämä liittyy erityisesti siihen, miten leikit erottuvat arkielämän kontekstista, joka osaltaan kytkeytyy leikkijöiden sukupuoleen. Agraariseen kulttuuriin liittyvissä Maximilian Stejskalin (1954) tutkimuksessa kansanomaisista urheiluleikeistä ja voimainkoetuksista sekä V.E.V. Wessmanin (1962) lasten leikkien ja pelien antologiassa korostuu tulokinta, että varhaislapsuuden leikit ovat olleet yhteisiä tytöille ja pojille, lapset ovat leikkineet kotinurkissa aikuisten – naisten – valvovan silmän alla. Kouluiässä lasten reviiirit ovat laajentuneet ja heidän leikkinsä muuttuneet näkymättömistä näkyviksi. Wessmanin (1962, xvi) mukaan hänen informanttinsa eivät juuri muistelleetkaan pikkulasten leikkejä, koska ne tavanomaisuudessaan olivat näkymättömiä siinä mielessä, etteivät ne eronneet puitteinaan olevasta arkielämästä. Niillä ei siis ollut tavallisesta elämästä poikkeavaa erillistä ”aikaansa” ja ”paikkaansa”. Toisaalta Stejskal (1954, 21) halusi keskittyä vain miehiin urheiluleikkeihin, koska tyttöjen leikit eivät hänen mielestään olleet yhteisöllisesti niin näkyviä kuin poikien ja miesten voimainkoettelu ja urheilu. Sutton-Smith ja Rosenberg (1961) ovat historiallisesti tarkastelleet lasten leikkejä ja niiden muutoksia 1800-luvun lopulta 1950-luvulle. Leikkien näkyvyyden ja näkymättömyyden he liittävät lasten sosiaaliseen sukupuoleen: pojille ovat olleet ominaisia omasta elämänpiiristä erottautuneet näkyvät fantasialeikit, tyttöjen leikit ovat olleet arkielämän jatketta. Ero on kuitenkin kaventunut lähemmäs nykyaikaa tultaessa niin, että tytöt ovat työntyneet poikien ”leikkireviireille”. Myös suomalaista leikintutkimusta on pitkään ohjannut ajatus, että miehistä roolimallia vaille jääneet pojat leikkivät selvästi enemmän omasta elämänpiiristään poikkeavia, ”näkyviä” leikkejä kuin tytöt, jotka seuraavat ”näkymättömissä” leikeissään äitejään (esim. Virtanen 1980).

Museoviraston kyselyssä Leikkikalut (1979) pyydettiin vastaajia kertomaan, minkä ikäisinä lapset heidän muistamansa mukaan lopettivat leikkikalulla leikkimisen.² Samaa asiaa sivuttiin myös haastatteluissani. Kyselyyn vastaajat hahmottivat ja muistelivat lapsuusaikaisen leikkimisensä vähentymistä ja loppumistakin monin eri tavoin. Jotkut mielsivät kytkennän leikkimisen ja leikkikalun välillä konkreettisesti: leikit loppuivat, kun leikkikalusta luovuttiin. Tässä suhteessa vastaukset noudattivat kyselyn kysymyksenasettelua. Toisaalta omaan lapsuuteen liittyvien muistikuvien ohella vastauksiin

²Museoviraston Leikkikalut-kysely, kysymys 64: *Minkä ikäisinä lapset lopettivat leikkikalulla leikkimisen? Oliko eroja tyttöjen ja poikien suhteen? Yrittivätkö aikuiset vaikuttaa leikkimiskään? Minkälaista toimintaa harrastettiin leikki-ään jälkeen?*

sisältyi yleisempiä havaintoja sekä arviointeja lapsuuden ja leikkimisen suhteista. Vaikka vastaajilta kysyttiin yleistäen, ikään kuin muistitietoa kartuttaen, yksittäisten muistelujen muodot vaihtelivat henkilökohtaisista muistoista kollektiivisten käytäntöjen ja suhtautumistapojen kuvailuun.

Kysymykseen vastanneista noin puolet muisteli leikkimisen loppumista ajoittamalla sen selväpiirteisesti ikävuosiin, useimmiten ikävuosien kymmenen ja kaksitoista välille. Mitään olennaisia eroja ei kuitenkaan ollut naisten ja miesten eikä eri sukupolvien arvioinneissa. Kovinkaan suoraviivaisesti muistoja leikkien lopettamisesta ei voi suhteuttaa tulkintaan leikkien näkymättömyydestä tai näkyvyydestä, sillä ainakin osa näkymättömiksi ajateltavista leikeistä on varhaislapsuuden leikkejä, joista voi olla lähinnä kollektiivisia tai toisten muistaman kautta välittyneitä muistoja. Sen sijaan näkyviä leikkejä muistellaan henkilökohtaisina kokemuksina ja muistoina.

Edellinen tulkinta käy vielä selvemäksi, jos tarkastellaan millä muilla tavoin lapsuuden leikkien loppumista muisteltiin täsmällisten ikävuosien mainitsemisen ohella. Asiaa voitiin tarkentaa esimerkiksi hahmottamalla oman lapsuuden yleistä ajankuvaa, jonka pääjuonteeksi vastaajat tulkitsivat leikin ja työn selkeän erottelun ja työntöön tärkeän aseman lasten elämässä. Monet muistelivat leikkimisensä vähentyneen ratkaisevasti jo varsin nuorena, kun oli osallistuttava työntekoon.

Lapsuuteni olen viettänyt maaseudulla, leikkikalut oli kuusen ja männynkävyt, tuohesta tehtyjä palloja joissa oli kiviä sisällä, ne rapisi kun heilutti, niitä sanottiin roppapalloksi, pyöreitä kiviä, puusta sahattuja kiekkoja, eläinten karvoista tehtyjä palloja, hyriä. En muista että olisi ollut yhtään kaupasta ostettua lelua. Isompana leikimme hevosella ajamista, laitoimme kärryn sepään narut, istuimme kärrtiin ja sitten ajettiin. Talvella vesikelkan edessä oliin vuorotellen hevosena ja vuorotellen ajajana. Erään kerran sidoimme sian kaulaan narun ja istuimme kelkkaan, voi sitä menoa ja viimein sika juoksi lättiin ja kelkanseppä iski kynnykseen, naru meni poikki ja me saimme aika tärskyn. Mäkeä myös laskettiin, mutta isämme oli siitä joskus vihainen, sanoi että kun kuluttavat mäenlaskussa vaatteet ja jalkineet, vaikka jalkineet oli usein oma tekemät tallukkaat. Kesällä pelasimme sirkkaa, löimme kiekkoa eli kurraa, kävimme ongella joka oli kaikkein mieluista, mutta kun olimme 6-7 vanhoja niin piti ruveta tekemään töitä auttamaan vanhempia, niin leikkimiset jäivät vähälle. (MV:K32/811, mies s. 1905.)

Hyvin nuorena lapset lopettivat leikkimisensä leikkikaluilla, ehkä työtöt poikia myöhempään leikkivät nukkensa kanssa. Aikuiset koittivat

opettaa lapsia työntekoon jo nuorena, tarjoten tehtäväksi monenlaista taloudessa esiintyvää kevyttä työtä. (MV:K26/301, mies s. 1904.)

Agraarisessa elämänpiirissä vuosisatamme alkupuolella lapsuutensa vietäneiden leikkimuistoihin ujuttautuvatkin välillä muistot työnteosta. Muistelussa työntekoon liittyvät muistot ikään kuin helpottavat lapsuuden hahmottamista kokonaisuutena, oman elämän rajallisena ajanjaksona. Leikit ja leikkiminen kuuluivat lapsuuteen sen tärkeänä juonteena, mutta ne muistetaan ja ne lienee osin koettukin ikään kuin työnteon linssien kautta. Kun muistellessa mietitään lapsuuden leikkien vähentymisen tai lopettamisen syitä, yhdistyvät ne nimenomaan työnteon lisääntymiseen. Leikkiaikaa rajoittanutta työntekoa muisteltaessa työnteoko kiinnittyy esimerkiksi joihinkin tiettyihin töihin, jotka toistuvina ovat jääneet hallitsemaan muistoja:

Noin 10-11 ikäisinä ei enää leikitty kuin harvoin pienempien sisarusten kanssa. Käsitöitä tehtiin kyllä isommaksi tultuamme heti äiti opetti meidät virkkaamaan kun vain opimme, olin varmaan 8-9 ikäinen kun paitaani helppoa pitsiä virkkasin. Ja kun vaan opimme täytyi meidän parsia sukat ja kintaat paikata vaatteita. Kun äiti pesi pyykin, hän katsoi oliko rikkiäisiä vaatteita tai nappia tippunut liiveistä, ne erotettiin

“Hevoskyytiä” vesikelkalla 1950-luvun lopulla. – Saarijärven museon kuva-arkisto.

korjattavien kasaan ja ne korjattiin aina ennen käyttöä ja meidän isompien tyttöjenkin niitä täytyi korjata, äiti ei ehtinyt kaikkia. Ja äiti vaati että työ täytyi tehdä hyvin. (MV:K26/340, nainen s. 1921.)

Oman lapsuuden rinnastaminen muisteluhetken lasten elämään nostaa esiin monenlaisia eroja työn ja leikin suhteista. Selvin muutos ilmenee etenkin vanhimpien vastaajien ja haastateltavien mielestä siinä, että lapset eivät heidän itsensä tavoin ole joutuneet tai joudu kovinkaan nuorina osallistumaan työnteekoon. Kuten seuraavan vastaajan varsin asiallisesta huomautuksesta voi päätellä, aika joka ennen kului työnteossa, on myöhemmin ollut käytettävissä leikkimiseen, samalla suhtautuminen lapsuuteen on muuttunut: “Nyt on lasten leikki-ikä noussut, sillä lapsihan ei kelpaa työhön kuin vasta täytettyään 16 vuotta. Ennen työt [kokopäiväisesti] aloitettiin jo 12-13 vuotiaana.” (MV:K26/788.) Aivan toisenlaisesta vertailusta on kyse nostalgissävyyteisessä muistelussa, kun omaa lapsuusaikaa kuvataan elämyksistä rikkaammaksi kertomishetken lapsuuteen verrattuna. Nostalgialle ominaisesti kaipauksen kohteet – esimerkiksi kukkuvat käet ja metsälaitumilla laiduntavat lehmät – ovat kokemuksina saavuttamattomissa. Refleктоimattoman nostalgian (Davis 1979, 17-21) tavoin kertoja haluaa muistaa menneen kaikin puolin paremmaksi kuin nykyisyyden, johon hän mennyttä projisoi:

Minä lopetin leikkikaluilla leikkimisen 13-vuotiaana. Pojat voivat leikkiä hieman pitempään. Aikuiset yrittivät saada lapset töihin pois leikeistä jo 10-v. täytettyä. Leikki-ian jälkeen alkoivat aikuisten työt. Ja maalaistalossa oli niitä hauskoja töitä mm. lehmien haku metsästä kesäisin. Voiko olla mitään kauniimpaa musiikkia kuin kesäinen metsä, jossa käet kukkuvat, kerttuset ja laulurastaat laulavat. Nyt käet ovat vähentyneet. Ja kukankeitäjän kuuleminen oli todella juhlaa. Muistan isäni sanat: kukankeitäjä tuo todella kesän helteet! Nykyisillä lapsilla ei ole sitä nautintoa, kun lehmät ovat peltolaitumilla, lähellä navettaa. (MV:K26/136, nainen s. 1935.)

Sen sijaan kun oma lapsuus mieltyy muistellessa työntäyteiseksi, muistelija kokee leikkimisen jääneen vähiin. Lapsuusajan työnteon painottuminen leikkimisen muistelussa hahmottaa toisaalta kertojan omaa kokemuksellista sisäistä aikaa, toisaalta lapsuuden muistot yhdistyvät hänen perhehistoriaansa ja tätä kautta myös yhteiseen, historialliseen aikaan (vrt. Siikala J. 1989). Muistelija kokee, että lapsuuden luonne ja edellytykset ovat ratkaisevasti muuttuneet – seuraavassa esimerkissä muutos tuntuu ajoittuvan toisen maailmansodan jälkeisiin vuosiin, jolloin “alkoi aivan uusi aika”. Tämän jälkeen

lapset ovat saaneet elää yhä lapsiystävällisemmäksi ja aineellisesti paremmaksi kehittyvää lapsuutta:

Yleensä koulun käytyään, sen neljä-luokkaisen, leikit jäivät vähälle. Pojat joutuivat isän kanssa ulkotöihin, tytöt kotitöihin, tupaan ja navetalle. Tilattoman väestön lapset koettiin saada vieraan töihin, lapsia hoitamaan ja muitakin töitä oppimaan. Rippikouluun loppui kaikkien lapsuus täällä syrjäseudulla. Sodan jälkeen -50 luvulla alkoi aivan uusi aika näilläkin seuduilla. Omat lapseni ovat syntyneet 1941-1959 aikana. He saivat jo niin paljon leikkikaluja ja nukkeja että oikein olin iloinen heidän puolestaan. Kuitenkin he ovat vielä vähälle jääneet nykyaikaan verraten. (MV:K26/488, nainen s. 1916.)

Vaikka kertoja muistelee jääneensä paljolti osattomaksi leikkimismahdollisuuksista ja leikkikalusta, hänen muistelunsa on kuitenkin lojaalia oman lapsuusajan elämänmuotoa kohtaan, lasten joutuminen töihin oli kollektiivinen asia, ei yksin muistelijan kohtalo. Tästä huolimatta on tulkittavissa, että lasten ja aikuisten käsitykset leikkimisestä tai sen tarpeellisuudesta eivät muistelijan mukaan ehkä käyneet tarpeeksi yksin.

Lapsuuden leikin edellytyksiä muistellessaan monet kertojat kuitenkin ikään kuin asettuvat jälkikäteen arvioiden vääryyttä kärsineen lapsen asemaan. Ristiriidat vanhempien ja lasten käsitysten välillä ovat voineet säilyttää muistissa yksittäisiinkin leikkeihin liittyviä episodeja, joiden epäoikeudenmukaisiksi koetut tapahtumat vuosikymmeniä myöhemmin muisteltaessa säilytyvät katkeriksi. Tällaistaakin muistelua voi tarkastella myös nostalgisena. Yleensä nostalgiaan yhdistetään vain positiivisia tunteita ja positiivista tunnelmointia, mutta nostalgia voi sisältää myös surullisia ja melankolisia sävyjä. Keskeytettyjen ja leikkimättä jääneiden leikkien muistelijat tuottaa tavallaan "kirpeän suolaista" toteutumatta jääneiden toiveiden nostalgiaa, jonka kautta hän osaltaan vahvistaa muistelunsa positiivisten ja negatiivisten piirteiden tehoa (vrt. Ross 1991, 186; Davis 1979, 12):

Kerran olin järvellä ja tuli ihan mitätön ukonilma. Äiti suuttu niin, ettei antanut koko kesänä enää mennä uimaan. Enkä mennyt. Seinäpallolla kesällä pelasin koulun päätyttyä. Äiti jonkun aikaa sitä kuunteli ja heitti sitten koko pallon uuniin. Oli kerran Joutsenosta vieraita, toivat ja opettivat pärepelin. Yhellä pallo, muilla päre käessä. Yksi heittää pallolla ja toiset yrittää päreellä vastustaa ja lyyvä, tervata. Niin kauan pelattiin, kun särky navetasta ikkuna. Kerran pelattiin kauniilla kesäilmalla ja oli niin mukavata. Kylän tyttöjen kanssa. Yks kaks äiti tulee ja

räpsäyttää risulla kintuille, että sisälle siitä töihin. Tietysti sitten itkin uunin kupeessa ja vahin pienempiä, mutta ulkona ei saanu olla. Kyllä oli välistä aika suvaitsematonta elämä. (H82N1924, 10.)

Kertojan toteamus vanhempien ajoittaisesta suvaitsemattomuudesta tuo hänet lapsuudesta nykyisyyteen. Muistelijan lapsuuden aikaan aikuisten ja lasten väliset suhteet olivat erilaiset: vanhempien käskyjä vastaan ei voinut kapinoida, vaikka itkettikin. Aikuisiän ja erityisesti iäkkäiden muistelukulttuurille on ominaista, että moninaisiin lapsuuden asioihin aletaan hienovaraisesti ottaa kantaa ja ikävimpiäkin muistoja käsiteltäessä on päätettävä, jätetäänkö ne edelleen puhumatta vai halutaanko itseä vaivanneet asiat purkaa. Toisaalta edellisen kaltaisen, reflektioivammin lapsuuttaan muistelevan kertojan muistoihin ja käsityksiin voi sisältyä toisilleen vastakkaisiakin arviointoja: lapsuudessa oli hauskat ja vähemmän hauskat hetkensä.

LEIKIT JA KOULUNKÄYNTI

Koulunkäynnin aloittaminen merkitsi aiemmin lapsille ensimmäistä tilannetta, jossa yhteiskunnan velvoitteet kohdistuivat suoraan lapseen ja alkoivat ohjata hänen elämänsä kulkuaan. Vanhimpien ikäpolvien muisteluissa koulu-aikaan ikään kuin tiivistyikin vähittäinen lapsuudesta nuoruuteen kasvaminen. Heidän lapsuudessaan koulunkäynti, sikäli kuin kouluun päästiin, aloitettiin tavallisesti noin yhdeksänvuotiaana ja lopetettiin 12 - 13-vuotiaana (Halila 1950,30-34). Vielä 1930-luvullakin monet maaseudun lapset kävivät koulua vain nelisen vuotta, minkä jälkeen muisteltiin ollun aikuisten veroisia ainakin siinä suhteessa, että alkoi kokopäiväinen työnteko. Niin työnteko kuin koulunkäynti olivat aikuisten asettamia vaateita: työntekoon patistivat omat vanhemmat, koululaitos instituutiona oli heidänkin määräysvaltansa yläpuolella. Vaikka töihin oli osallistuttu jo aikaisemminkin, usein jo muutaman vuoden ikäisistä, olivat työpäivän pituus ja työn vastuullisuus koulunsa päättäneellä lähes samanlaiset kuin aikuisilla. Viimeistään tällöin jäivät myös lasten leikit, lapsuus tuntui olevan ohii.

Jo kansakoulua kävin taisivat unohtua [nukkeleikit], aittaan kulettivat [nuket]. – Äijin kamarissa sain leikkiä, siellä oli piironki, josta yksi hylly nukeille. Yheksän vanhana kouluun, pari vuotta ehkä kun koulua kävin, vielä leikin nukeilla kymmenen yhentoista ikäisenä. Kolmentoista vanhana virkkasin jo lakananpitsiä pienten tyttöjen laka-

noihin ja virkkasin angoramyssyä ja tossuja. (H85N1924, 13.)

Tyttöjen ja poikien leikkiminen loppui 10-12-vuoden iässä lukuun ottamatta erilaisia pelejä, sillä lapset komennettiin nuorena heti kansakoulun saatuaan loppuun suoritettua töihin. Kesäloma-aikanakin jo nuorempana täytyi olla pellolla haraamassa ja kitkemässä juurikasmaita. Näin leikit vaihtuivat töiksi, sillä väsyneenä ei enää huvittanut leikkiä. Jo kouluaijakin rajoitti toisilla leikkimistä, sillä itsellenikin oli 7 km:n pituinen koulumatka järven ylityksineen, joten matkaa tuli joka päivä tehtyä 14 km, johon vielä tuli lisäksi koulun välitunnilla saatavat liikunnat.

Leikki-iän jälkeen alettiin askarrella oikean työn merkeissä. Iltaisin valmistettiin puhdetöinä puuastioita, huonekaluja, luutia, pärekoppia, ym. ja luettiin sitten lainastosta lainattuja kirjoja. (MV:K32/786, mies s. 1915.)

Harvaan asutulla maaseudulla koulumatkat vaihtelivat, mutta etenkin vanhempien vastaajien ja haastateltavienkin muisteluksissa painoutuivat muistot pitkistä, usein yksinäisistä ja pelottavista, pimeässä tarvotuista koulumatkoista. Muistoissa talvisin "lunta ol aina paljon":

Viis kilometriä ol kouluun, eikä tietäkään ollu ennen, lunta ol aina paljon. Ei kukkaan kulettannu, yksin pit aina männä. [Kotoa] Hiekkalaan ol mehtänen tie, kyllä ol mörköjä ja kummituksia mehtä täynnä. Kyllä juoksin, Hiekkalan musta riihkin tien vieressä mörköjä täynnä. Sitten aina helpotti, kun Hiekkalan valot alko näkyä. Oon aatellu eikö kukkaan ees äiti olis joutanu kulettamaan, ettei aina olis tarvinnu pelätä niin kovasti. (H86N1922, 3-4.)

Kirkolla kävin koulun, ite mäntiin jaloilla. Suon yli jalakapuita pitkin, oli laitettu puita peräkkäin, jotkut ajo siitä hevosellakin. Ei ollu kunnollista tietä. Anttilan kujalla ol pisteajjat molemmin puolin, talvella lumi aina täytti kujan siihen olis uponnu kainaloitaan myöten. Aijan harjoa myö käveltiin. (H86M1915, 7.)

Vuosisadan alkupuolella pitkästä matkasta koulua käyvien lasten päivät täytyivätkin aika totaalisesti kouluun lähdön valmisteluista, koulumatkoista, erilaisista kouluun liittyvistä velvollisuuksista ja illan työtehtävistä kotosalla. Ikääntyneinä lapsuuden kouluajoja ja -matkoja muistellessaan monet kertojat tavallaan säälittelevät aikansa lasten ponnistuksia. Seuraavan esi-

Sumiaisten kirkonkylän koululaisia 1930-luvun alussa. – Lauri Hytösen kuvakokoelma.

merkin muistelijä, 1915 syntynyt mies, kertoo kuitenkin kouluajastaan ikään kuin perheen lasten yhteisenä kokemuksena. Sävyltään muistelu on omia tuntemuksia kartteleva, vaikka aikuisten “käskevä ääni” on kaiken aikaa läsnä:

Työt ja vaatimukset lisääntyivät iän karttuessa. Kesäaikana kouluikään ehtineiden lasten tarvitsi ottaa jo osaa kaikkiin maataloudessa esiintyviin töihin. Kouluajana koululaiset herätettiin ylös jo klo 6,00, sillä koulu alkoi klo 9,00, ja koulumatka oli 7 km, josta veneellä oli kuljettava sulan veden aikana 1 km. Jos joutui olemaan koulun lämmittäjä (lämmitys oli pojilla vuoroviikoin), täytyi lähteä kotoa jo klo 6,00. Aamulla ennen kouluunlähtöä joutuivat koululaiset huolehtimaan itse ruuanlaitosta (perunoiden keittäminen ja “läskisoosin” teko), sillä äiti oli navetassa lypsällä. Samalla oli vielä hoivattava pienempiä lapsia. Illalla koulusta palattua oli poikien pilkottava liiterissä hellapuita ja tuotava niitä tupaan aamua varten. Oli myös autettava äitiä veden kantamisessa varsinkin talvella, kun vesi jouduttiin tuomaan järvestä kelkalla vetäen saavissa. Ehkäpä me perheen vanhimmat lapset jouduimme aikaisemmin ottamaan kotiaskareihin, kun ei ollut kotona vielä koulunkäynejä auttamassa askareissa. Nuoremmat lapset pääsivät jo helpomalla. Vielä tulkoon mainituksi, että kansakouluajanani 1924-

1928 kuului koululaisille luokkien aamuisen lämmityksen lisäksi iltai-
sin luokkien siivous. Siivous tapahtui koulun päätyttyä 2 tytön ja 2
pojan muodostamalla ryhmällä, johon joutui vuoroviikottain noin joka
10 nes viikko. Pojat nostelivat pulpetteja ja tytöt lakaisivat harjalla
lattiat. Opettaja kävi usein tarkastamassa, että työ tuli kunnolla teh-
dyksi. (MV:KA21/264.)³

Sen sijaan seuraavan kertojan muisteluksen sävy on katkera. Vaikka ker-
toja ei suoranaisesti tuomitse tai arvostele vanhempiansa ja yleensä aikuisten
suhtautumista lapsiin, muisteluksesta paljastuu, millaisena aikuisten aukto-
riteetti kotona ja koulussa lasten silmin ja kokemuksen näyttäytyi. Omista
tuntemuksista, edes omaa hyvinvointia koskevista asioista ei ollut vara eikä
tapanakaan puhua, vaan lasten oli tyydyttävä asemaansa. Koulupäivien aikaista
alituista nälän tunnettaan ja sen syiden kuvailua kertoja perustelee vahvalla,
lukijoille osoitetulla retorisella siirrolla: “Pyydän kertoa lasten ruuasta”:

7-8 ikävuoteen lapset kävivät kiertokoulua. Kiertokoulu pidettiin 9
viikkoa seuraavana syksynä, kun edellistalven kinkeri oli siinä talossa
ollu. Sitten alkoi kansakoulu. Minunkin tai meidän lasten koulumatka
oli 6 kilometriä. Ei ollu talvella teitä, ei edes maantietä jota koulumat-
kallamme tuli lähes kaksi kilom. olu aurattu. Ei ollu kunnollisia suk-
sia, kelkkoja ei ollu ollenkaan tiet oli ummessa ja jalan oli törriittävä
aamuisin oli lähdeittävä 7 aikoin, mutta jos oli järjestäjä, oli lähdeittävä
kello 6 aikaan lämmittämään koulun huoneita, oli kaksi suurta salia.
Opettaja oli vihainen jos oli luokka kylmä. Pyydän kertoa lasten ruu-
asta. Kotonani ei saanu syödä pehmeää leipää. Leivottiin suuri leipä-
taikina 60-70 leipää kerralla. Leivät pistettiin leivänreijästä vaikkanaan
joka ripustettiin pirtin laipiolle ja siitä sitä aina tarvittaissa lohkastiin
leipä, joka oli kova kuin kivispiira, tällainen kova leivänkannikas an-
nettiin evääksi johon oli kaiverrettu kolo ja siihen voipalanen. Ei ollu
maitoa edes evääksi. Kun sitten väsyneenä tulimme koulusta, oli äiti
kutomassa kangasta, ei mitään koululaiselle ruokaa, ja kun illalla sitten
7 ajoissa oli väen illallinen, ei sitä koululapsi enää jaksanut odottaa

³Halilan (1949b, 114-115; 1950, 116-117) mukaan kansakouluasetuksessa ei ollut
säädöstä, että kouluhuoneiden lämmitys ja puhtaanapito olisi kuulunut oppilaille tai
opettajalle. Kuitenkin jo kansakoululaitoksen alkuaajoista vakiintui tapa, että oppi-
laat vuorotellen huolehtivat luokkahuoneiden lämmityksestä ja siivouksesta. Vaikka
1923 oli annettu määräys, että koululuokkien lämmitystä ja puhtaanapitoa varten
kouluihin tuli palkata täysikasvuinen, säilyivät nämä työt edelleenkin oppilaiden
tehtävinä.

joten sai hyvin huonolla ruualla laittaa nukkumaan ja aamulla aikaseen taasen koulumatkalle. Muistan tämän kouluajan hyvin ikävänä. Koulun puolesta oli vain jäinen vesisanko tarjolla. Luokatkin oli kylmiä, että vesi yöllä jäätyi, jos ämpäriin jäi. (MV:KA21/28, mies s. 1898.)

Pitkät koulumatkat ja työnteko koulupäivien jälkeen rajoittivat lasten omia harrastuksia ja leikkejä, ehkei niihin riittänyt päivän päätteeksi enää voimiakaan. Kovin suuria muutoksia ei syrjäkylien lasten koulupäivien viettoon ollut edellisiin esimerkkeihin verrattuna tullut vielä talvisodan aattonaakaan, johon seuraava muistelu ajoittuu. Kertojan, 1930 syntyneen miehen, lapsuus kului pienessä vuokramökissä, josta vuokra suoritettiin mökin omistaneen talollisen töissä. Isä kulki myös metsätöissä ja äiti kehräsi ansiokseen kotona. Koulu oli usean kilometrin päässä eikä esimerkiksi leikkimiseen koulupäivästä juuri aikaa enää nipistynyt. Vaikka muistelu kuvaa elämän niukuutta ja ankaruutta, sitä voi kuitenkin luonnehtia elämäntarinan osana laji-tyypiltään komediaksi, kertoja esittää lapsuusaikansa kaikessa puutteellisuu-
dessaan kuitenkin ikään kuin ”harmonisena” ja hallittuna (ks. Murray 1989):

Ei ollu moanviljelystä, asuttiin tuota ni vuokramökissä. Yks huone ol asuttavana ja meetä ol siinä seettemän, jopa kaheksanni parraana aekana. Siinä yhdessä ainuassa huoneessa. -- No kyllä se hyvä sopu aena tilloa antaa ku voan tuota on sitä hyvää tahtoa. Minä olin semmonen joka nukuin isän vieressä. Nuorin veljes nukku äetin vieressä ja sitten ne muut tuota ni meellä oli sänky tosiaan ja eehän sinne semmoseen tiliaan monta sänkyä mahtunu. Että iltasella patjat lattialle ja siinä. Ja hyvin sopi. -- Että eehän se mitään hääppöstä kyllä ollu se mutta tuota ni, kyllä sitä voan eletään vielä. -- No kyllähän sen pimnee aekana tietää varmaan että mitenkä se kulluu [ilta kotona koulupäivän jälkeen]. Pärevalo on siinä, uunin jossakin rakosessa pallaa, että savu männöö sinne piippuu, ei tule kaikki sisälle. Isä kisko pärreitä. Petäjästähän ne tehtii. Ja seki piti valita, että mistä se tuota ni kaikista parraite juoks. Semmosessa valossa tuli läksyt luettua. Ku ee ee kerinnä päeväse aekaa kottii ja pimmeellä piti lähteeki. Nii tuota kyllähän ne opinnot ol vähän semmoset, että ee siinä paljon iltaleikkiä ennee sitte tarvinna. Se rupes nukuttamaan jo mukavasti, kun tuota ni vähän pisti läksyä ohtaa. -- Minu aekaa ee soa ajasta ollu mittään muuta illoa, ku peäsin minä kaks luokkoa yhdellä vuojoella. Nehä pisti kiinni sillo. Kolokytäyheksänhän minä alotin ja, alotin koulun käynnin muistaaksen ja tuota ni se ... No opettajat voentisa mukkaa kansa tappel. Tekivät suurta Suomea. Mikä tuli sitte. Turpii oekeen kunnolla. (H91M1930, 2, 16.)

Edellisiin koulunkäynnin muisteluksiin ei leikkimisen muistoja juuri sisälly, elämisen ja koulupäivien työteliäisyyden karussa kuvailussaan ne väisämättä sivuuttavat lapsuuden hauskemmat asiat. Vaikka lähes kaikki edelliset kertojat ovatkin miehiä, en tohtisi väittää, että naiset muistelisivat toisin. Esimerkkini toisenlaisista koulumatkoista ja koulupäivistä on kuitenkin naisen kertomaa. Tähän muistelukseseen sisältyvät myös iloiset hetket: kouluun kuljettiin isolla porukalla, pimeydestä ja ylitettävistä lumikinoksista ei ollut tietoaakaan, usean kilometrin koulumatkat sujahtivat ikään kuin leikiten. Kertoja muistelee myös episodeja koulupäivän mäenlaskusta ja saavutuskokemukseen verrattavasta työsuorituksesta ”koulukortteerissa”:

Toivo [veli] tek kaikki sukset kotona. Luistimetkin se tek sahanterästä, puupohja ja siihen sahanterä. Kouluunkin mäntiin, järven poikki luisteltiin kouluun. Kun oli sukskeli mäntiin suksilla. Potkurilla myös kun ei ollu jäällä lunta. Kävin koulua kirkolla, siellä oli tutumpaa. Kaupat ol, kuitenkin ol asioita, äet kirnus voeta sitä pit viiä ja hakkea tavarata. Sillon ei ollu kirjoja niin kun nyt. Eihän sillon kirjoja tarvina kottiin kantoa. -- Porukassa kulettiin, meitä ol hirveä porukka kun kulettiin. -- Siihen aikaan ei tytoillä ollu pitkiä housuja. Talvella pantiin useammat alushousut aina päällekkäin ja pitkät villasukat niijen lahkeijen päälle. [Naapurin] Maijalla oli aina vaan yhet housut. Kerran kun laskettiin pyllymäkkeä kiven päältä koulusta tullessa Maija pylly verisenä, kun housut rikki. Laski voan ei tietysti kehanna olla laske-matta. -- Pahoilla ilmoilla kun ol asiata kirkolle pojat kyyvihti hevosella kirkolle kouluun. Joskus olin opettajan luona yötä. Kun oli oikeen myräkkä ilma opettaja soitti kottiin ja pyysi että saisin jäähä hänen luokseen yöksi. Sielläkin veikkosella kävin lypsämässä aena iltasella lehmän. Opettajalla oli yksi lehmä. Olin kovasti tyytyväinen ja ylpeä kun osasin lypsää. (H86N1922, 3-5.)

Jalkapatikassa, suksin, veneellä tai hevosella tehdyt pitkät koulumatkat jäivät lopullisesti historiaan 1960 - 1970-luvuilla, kun koulukyyditys tuli koskemaan kaikkia pitempimatkaisia koululaisia. Koulukyyditystä ei kuitenkaan ole, ainakaan arkikeskusteluissa, pidetty pelkästään myönteisenä, vaan se on usein mainittu osasylliseksi nykykoululaisten fyysisen kunnon heikentymiselle. Niin myös muistellessa nykyhetken erilaisuus aikaisempaan on aina läsnä. Omassa lapsuudessa epäkohdiksi tai puutteiksi koettuja asioita voidaan arvioida vertaillen niitä johonkin selvästi toisenlaiseen. Muutoksia ei kuitenkaan aina mielletä edistykseksi. Päinvastoin niin sanotun edistyksen uskotaan vähentäneen tai hävittäneen jotakin ihmisille aiemmin arvokasta

tai tarpeellista. Retorisointi on ristiriitaisuudessaankin ikään kuin oikeutettua.

Missään ei niin huomaa eroa suureksi, kun lasten hoidossa ennen ja nyt, enin pukeutumisessa, ei näe juuri pikku tyttöä mekko päällä, on housu puvut ja Varkut kuten nuorisolla, ja pojat käy pitkissä housuissa kesälläkin. Polku pyörä on jo kolmi vuotiaasta lähtien kulku neuvona, ja on Mopot heti, kun ajo lupaan ikä ehtii. Kellot ranteessa, kun kouluun mennään “kun kaikilla muillakin on”, niin se on vaikka itkun kanssa saatava. Yhden suku polven aikana on tämä muutos tullut, sitten täytyy keksiä niitä Hölkkiä sun muita, että saadaan liikuntaa, kun ei edes kouluun tartte kävellä, kyyti hakee, melkein koti ovelta, kyläkoulut on viety liike keskuksiin jossa on suuret lapsijoukot, ei olc ihme jos opettajat ei enää pärjää kurin pidossa, siellä kasvaa nyt rikollisia. (MV:K32/989, nainen s. 1899.)

Muistelun kontekstiinsa sitoutuminen ja siitä ponnistaminen tulee hyvin esiin, jos verrataan edellistä 1985 kirjoitettua “kriittistä” puheenvuoroa lähes samanaikaiseen, 1980-luvun lopun koulutytön, kertomukseen päivänstä kulusta.⁴ Tytön kuvauksesta on vaikea tunnistaa mitään sellaista, mikä olisi ehkä antanut aihetta edellisen kaltaisiin vahvoihin kannanottoihin. Koulutytön kirjoitus on kylläkin omalla tavallaan realistinen ja hieman humoristinenkin: “inhottavat tai toisaalta mukavat” koulutunnit lohkaisivat huomattavan osan arkipäivästä, mutta siihen mahtui myös kotitöissä avustamista ja leikkimistä tovereiden ja pikkusiskon kanssa. Päivän leikeissä sekoittuivat kertomisajalle tyypillinen julkisuuden ilmiö ja hyvinkin traditionaaliset lasten leikkiperinteen piirteet. Jos vertailua jatketaan edelleen muistelukseseen samanikäisen tytön kesäisen, työnteon täyttämän päivän kulusta (ks. s. 135-136), paljastuvat kertomusten sävyt samoin kuin päivään sisältyvien toimintojen luonteet ja tavoitteet hyvin erilaisiksi.

Kun äiti herätti minut, ihmettelin, että missä kummassa minä olen. Huomasin, etten ollut omassa huoneessani. Olin keskihuoneessa, kerrossängyn yläsängyssä. Jari nukkui minun alapuoellani, heti oikein kuorsas. Tulin pois sängystä, menin kuselle ja pyyhin pyylini. Vessassa käynnin jälkeen panin vaatteet ylleni ja petasin sängyn. Aamupalaksi join kaakaota ja söin voileipää. Meinasin taas kerran myöhästyä tak-

⁴Kirjoitelma on vuodelta 1987 aiheesta *Eilinen päiväni ylösnoususta nukkumaan menoon*.

sista. Kun tulimme kouluun, aloimme tietysti pekkasta. "Aina pekkasta", marisimme. Kellot soi ja menimme sisälle aamurukoukseen. Taas alkoi yksi koulupäivä, inhottavaa tai toisaalta mukavaa. Aamuharjauksessa kuuntelimme nauhalta hengellen laulun. Aamunavauksen jälkeen meillä oli matematiikka. Emme menneet matikassa eteenpäin, koska meillä oli sijainen. Toinen tunti oli bioska, sitten oli ruokatunti. Kolmas tunti oli musiikki, soitimme kellopeleillä sävel-aaltoja. Neljäs tunti oli kuvis ja teimme talojen julkisivuja. Viimeinen tunti oli liikunta ja pelasimme koripalloa. Me joudumme pitää sisäliikunnan vielä toistaiseksi luokassa, mutta kai tuo jumppasali valmistuu ennen joulua, luulis ainakin. Koulu meiltä siis loppui kahdelta. Sitten vaan taksiin ja kotiin tai siis lainastoon. Lainasin kaksi "Salaisuus-sarja" kirjaa. Kotona söin ensin välipalan. Sitten läksyt. Sitten aloin lukemaan, en kerennyt lukea pitkälle, koska minun oli laitettava ruoka. Piti pestä perunat ja laittaa kiehumaan. Hennakin oli tullut meille. Äiti, isä, Mari ja Heikki lähtivät ostoksille Äänekoskelle. Minä, Henna ja Eveliina olimme isän ja äidin sängyssä, Eveliina hyppi ja pomppi ja leikki Matti Nykästä. Perunat kiehuivat hellalle, minä lisäsin niihin suolan ja laitoin levyn kolmoselle. Kello viiden aikaan söimme päivällisen. Sitten olimme muiden poikien ja tyttöjen kanssa rönttöstä. Sen jälkeen teimme puujalat ja kävelimme niillä ei se kyllä kunnollista kävelyä ollut. Hennan täytyi lähteä kotia, koska kello oli jo kahdeksan. Söimme iltapalaksi kaakaota ja leipää. Sängyssä luin kirjaa ja kun alkoi väsyttää nukahdin. (A87/T6.)

Leikkien loppumista muistellessaan vastaajat ja haastateltavat ottivat kantaa myös muisteltuna ajankohtana vallinneisiin asenteisiin ja suhtautumistapoihin. Lähiympäristö kohdisti lasten käyttäytymiseen monenlaisia paineita, joista osa ilmaistiin lapsille hyvin suoraan, esimerkiksi yhteisön hyväksymän leikki-ikänormin ylittänyttä lasta voitiin paheksua julkisesti. Käyttäytymisen säätelyyn kohdistuneita vaatimuksia lapset sisäistivät osittain tarkkailemalla ympäristönsä odotuksia ja reaktioita. Yleensä helpointa olikin taipua ulkopuolisen "painostuksen" edessä, vaikka itse olisikin halunnut toimia toisin:

Ei sitä tytöt 12 vuotiaana enää kehaneet leikkiä. Jotkut meni pienempien leikkiin vielä rippikouluijässä. Vanhemmat päivitteli että onpa aika lapsekas pojat jo 10 vuotiaana särki kaikki tyttöjen leikit. Ne mielellään ajeli kärryjen kanssa joita kiekkoista ja laudan palasista rakensivat. (MV:K26/1005, nainen s. 1925.)

*Saarijärven koululaisia kouluautoa odottamassa. Kuv. Sampo-lehti 1986.
– Saarijärven museon kuva-arkisto.*

*Sumiaisten Rautionmäen koulun poikia koulukyydin odotustunnilla “tietokoneita”
ohjelmoimassa. – Kuv. Helena Isokoski 1988.*

En olisi raskinut luopua leikkikalustani vielä silloinkaan kun se oikeastaan olisi kuulunut asiaan, eli noin 9-10 vuoden iässä. Sitten kuitenkin siirryttiin enemmän pallopeleihin ulos, hiihtoon ja luisteluun sekä uimiseen ja souteluun ja kalastamiseenkin. Talvella istuttiin lautapelien ääressä: halma, shakki, tammi, domino, laivastopeli yms. ja erilaiset korttipelit kuten Suomen suurmiehet, lintupeli ja kasvistopeli. Nämä kaikki olivat hyvin mieluisia. Kilpailtiin myös siitä kuka osaa eniten latinalaisia nimiä. Oikeata juhlaa oli kun isä joskus suostui pelaamaan shakkia tai tulemaan mukaan tinanvalantaan. (MV:K26/286, nainen s. 1921.)

Nimenomaan aikuisten tuntemaa häpeilyä lähes rippikouluikäisten tyttöjen hevosleikeistä kuvaa seuraava 1954 syntynen naishaastattelun muistelu. Leikit tuntuivat rikkovan sopivaisuuden rajoja, minkä kertoja itsekin jälkikäteisarviointinaan toteaa:

Meillä oli sitte semmoset puukepit että näin kun juostiin näin mitenkä ne käet siinä oli mutta kuitenkin ne oli etujalkona [hevosien] että ei tarvinnu siinä kontallaan olla. Nii ja sitte ratsasti joku, mä muistan että kyllä meillä oli hirveet jalkavoimat ku samankokonen joku ihminen toinen oli selässä, ja mä muistan kun me oltiin siellä niitä rinteitä kii-vettiin ni lähes hirmu jyrkkiä ylös, monen metrin rinteitä ja toisiamme selässä kannettiin. -- Paljon oltiin vaan siellä metässä ihan juoksenneltiin. Se oli vaan sellasta. Ei mitään erityistä siellä vaan juoksenneltiin ja oltiin olevinaan hevosia. Villiä hevosia ja millon mitäkin. Mähän leikin hirveen kauan ja niin se ol varmaan niitä viimeisiä leikkejä mitä mä leikin. Ett mä olin hevonen olevinan ite ja mulla oli ne etujalkakepit. Ja mä olin niin kauan leikin että jo, nuo rupes jo häpeilemään että kun nuin vanha tyttö leikkii. Ja sitte ne opettajatkin sitte ehän mä tiijä, ne kielti meiltä niittenkäytön niitten keppien. -- Ei me koulussa sitä leikitty mutta opettajat tietenkin näki kun se koulu oli siinä ihan lähellä. Niin ne näki kun me leikittiin niin ne opettajatkin puuttu siihen, ja siinä oli vissiin semmonenkin juttu, että ne pelkäs että meidän selkä vahingoittuu siinä kun me kannetaan toinen toisiamme selässämme. Mutta kyllä minusta tuntu loppuaikana ett siihen liittyy sekin, että ne niin kun häpeili sitä että me oltiin niin vanhoja ja vielä leikitään. -- Niin ku en mä nyt sitä ikää muista mutta saattaa olla että minä vielä viisitoistavuotiaana leikin niitä leikkejä. [Oliko sulla kaveri vai yksinkö?] Oli se minun koulukaveri, se toinen tyttö joka on minua vielä vähän vanhempi. Kaks vuotta minua se oli muistaakseni, oliko se peräti kaks vuotta vielä mi-

nua vanhempi, vaikka me oltiin samalla luokalla. Hirveen pitkään joo että ei se nyt ihme oo jos niitä nyt vähän hävetti. (H91N1954, 18-19.)

Etenkin parin viime vuosikymmenen aikana lasten leikkien tutkimuksissa on kiinnitetty huomiota toveriryhmien vaikutukseen leikkimiseen asennoitumisessa. Lapset näyttäsivät yhä nuorempina alkavan pitää varsinkin leikkikaluilla leikkimistä lapsellisena. (Virtanen 1981, 71-74; Lipponen 1990, 105-106.) Yleensä lapset sisäistävät helposti ympäristönsä asenteita ja ajattelumalleja ja mitä selvemmin nämä käyttäytymiskoodit tulevat toveriryhmän parista, sitä voimakkaampi on niiden vaikutus. Toveriryhmän koherenssin vuoksi ei kovin näkyviä poikkeamisia sallita eikä niihin ryhdytäkään, sillä kuten seuraavat haastatellut muistelivat “kaverit ois nauranu” nukeilla leikkivälle tai toverien mielestä liian vanhana leikkivä oli “mamis”:

Kyllä se [nukkeleikit] varmaan sitten jäi kun tuota kouluun lähti. Sitähän jo kaverit ois nauranu jos ne ois tienny. (H91N1955, 5.)

Minä olin hirveän ilonen kun toisaalta siinä mielessä ku omasta elämästä aattelin että ei niin nuorena ois tarvinna lähtee liikenteeseen varmaan. -- nuitten [omien tyttöjen] ei ainakaan tarttis lähtee ni mä olin jotenkin niin kauheen onnellinen että ne vielä yheksän vanhana kulukee nukan rattaitten kanssa tuolla tiellä. -- En mää muista ainakaan, mutt että oisin varmaan tykänny mutta se oli, minä tiijä menikö se vaan ohi semmonen aika että. Toivosin että nuilla kestäis se leikkiaika mahdollisimman pitkää. Mä niille sanonu että kun mä tykkään vieläkin leikkiä. Ei sitä tarvii ohittaakaan sitä aikaa. Mutt siihe aikaa oli se kato, että kuka on mamis ja kuka ei. (H91N1957, 16.)

Jälkimmäisessä esimerkissä näkyy monien nuorempien haastateltavien esiin tuoma piirre. Lapsiinsa suhtautumista vanhemmat peilasivat usein kokemuksiin ja arvioihin omasta lapsuudestaan: toivottiin lasten leikkimisen jatkuvan ainakin yhtä pitkään tai pidempäänkin kuin itse oli lapsina leikitty. Kuten edellinenkin kertoja, jotkut muutkin korostivat, että leikkimisen ei tulisi lakata lainkaan. Leikkimisen uskoteltiin omalta osaltaan voivan suojata lapsia “kovan maailman houkutuksilta”:

Täss on paljon poikia tällä mäellä. Melkein kaikki on poikia. Niin tuota niitä kyllä pyörii tässä sitte ja ne leikkii semmost tuikkua. Isot, tää vanhinkin joka on lukiossa, leikkii tuikkua. -- Joo sitt kiipeilevät

korkealle puihin joka paikkaan ja pusikoihin piiloon. -- Joo must on hauska ett isot lapset leikkii. -- Ja sitt täällä on oikein iso semmonen kiva porukka, nuorten porukka kyllä, ett ne on vähän klikkiytynykin että ne leikkii, ne on isoja mutt ne leikkii. -- Mutta ne ei oo semmosia jotka luuraa tuossa kylällä, ne ei käy tuolla siis baareissa tuolla istumassa, ett ne on just tämmöstä sakkii ne tosiaan leikkii vielä. -- Se leikkii [vanhin, kuusitoistavuotias poika] se tykkää hirveesti. Joo se halus kirpputorilta mustat vaatteet ettei kukaan löydä. Ett se on musta ihmeellistä ett se niinkun halua, mutt mä oon aatellu ett antaa olla vaan. Ett sen parempi vaan vaikka leikkis, siis voihan se olla että hän on samanlainen kun mun isäni joka leikkii vieläki. Se voi olla semmonen että tykkää leikkimisestä vaan. -- Eihän siitä mitään haittaa ainaakaan ole. (H91N1952, 19-20.)

Kyllähän ne [omat kouluikäiset tytöt] sanoo, että se [koulutoveri] yrittää olla kovis siellä koulussa. Siihen mää sanon, että elkää vielä puhuko tuolla iällä, että se on teiän luokalla että joku on kovis siellä --. Aina mää oon yrittänyt sitä niille sanoo, että työ ootta vielä hyvin pieniä, että no lapsia työ ootte vielä. Ko ne niin hyvin tietävinnään aina nykyjään sen aseman että missä ne vähä on. -- Se naurattaa melkein. Itse mä muistan justiin tuossa iässä kun mä mietin, että myöhän leikkittiin vielä kakstoistavuotiaana ihan täysin noita pyssyleikkejä vielä oltiin. (H91M1956, 29.)

Vertailtaessa eri sukupolvia edustavien kyselyyn vastaajien ja haastateltujen muistoja ja arvioita leikki-ikänsä kestosta, ei kuitenkaan kovin merkittävää muutosta leikki-ikäen pitenemisen tai lyhenemisen suuntaan näyttäisi tapahtuneen. Sen sijaan leikkimisen lopettamisen syyt ovat muuttuneet. Kodin töihin osallistumista tai koulunkäyntiä ei enää entiseen tapaan mielletä pääasialliseksi syyksi leikkimisestä luopumiselle, vaan leikkien jatkumisesta tai loppumisesta säätelevät enemmänkin toveripiiriin "sisäiset säännöt" ja leikkeihin käytetyn ajan täytyminen erilaisissa harrastuksissa.

LEIKKI, URHEILU JA LUKEMINEN

Leikkimiseksi museoviraston kyselyaineistossa, osin haastatteluissakin, käsitettiin kyselyn mukaisesti etupäässä leikit leikkikaluilla. Tällä tavoin ymmärretyn ja muistellun leikki-ikäen ohituttua leikit korvautuivat vastaajien mu-

kaan muilla harrastuksilla, joita muisteltaessa ei mielletty varsinaisesti leikeiksi. Lapsuuden ja nuoruuden välillä oli ikään kuin siirtymävaihe, jonka aikana leikkien luonne ja muodot muuttuivat, niitä muisteltiin kokemuksinakin muuna kuin leikkinä. Leikki ja lapsuus käsitteellistyivät muisteluaineistojen perusteella rinnakkaisina: leikiksi mielletty toiminta liitettiin sosiaalisesti tai yhteisöllisesti määrittäneeseen lapsuuteen, jonka jälkeen alettiin vähitellen harrastaa isommille soveltuvia ajanvietteitä.

Jotkut museoviraston kyselyn vastaajat konkretisoivat siirtymäaikaa kertomalla niistä harrastuksista, joihin lastenleikeiksi miellettyjen sijasta siirryttiin. Fyysistä voimaa tai nopeutta ja ketteryyttä vaatineet ulkoleikit olivat muistelusten mukaan selvästi siirtymävaiheen tai nuorison ajanvietteitä. Monet niistä olivat tyttöjen ja poikien yhteisiä liikuntaleikkejä ja -pelejä. Esimerkiksi keilapelit, siru, pilppu, kuoppapallo ja kuningaspallo olivat varttuneempien lasten kansanomaisia yhteisleikkejä, koulussa opittiin nelimaali ja myöhemmin pesäpallo. Kotitaniereiden ohella näitä pelattiin koulujen pihalla välituntisin:

Vuosina 1925-1928 ei ollut kumipalloja. Olin noina vuosina kansakoulussa. Pallot tehtiin villa langasta ja ne olivat ihmeen hyviä pallopelissä. Koulun pihalla oltiin joskus koko koulu samassa pallopelissä, kuningaspallosilla. Siinä oli kaksi kuningasta, isoimmat ja luotetuimmat.

Sirun lyöntiä Konginkankaalla. Kuv. Eino Leskinen 1926. – Museovirasto.

He huusivat väen vuoroon itselleen, oli otettava huonotkin joista ei mitään hyötyä ollut. Toinen kuningas oli sisällä - lyömässä palloa väkineen - toinen ulkona koettaen saada lyödyn pallon sillä polttaen viholliskuninkaan väkeä kun nämä juoksivat maali puussa. Kuningas löi viimeksi ja hänellä oli 2 lyöntiä. Jos kuningas onnistui pääsi kaikki alamaiset juoksemaan maalissa jos eivät ennen olleet päässeet. Jos joku heikoista sai pallon kolhaisun viholliselta vaihtui kuninkaan väki ulos ja toiset sisään. Jäi tuossa alussa mainitsematta, kun kuninkaas olivat joukkonsa valinneet, valitsivat he omistaan lukkarin, se oli pallon nostaja. Tämä hauska leikki kyllä päättyi joka syksy riitaan ja opettaja lopetti sen. Sitten oltiin omalla lyönnillä, jokainen sai juosta omalla lyönnillä maaliin, pois sai tulla toisenkin lyönnillä. Virka miehiä oli vain lukkari. Kevät-talvella tehtiin pienet poterot jäätikköön ja alettiin hauta koppista samoilla palloilla ja kepeillä. Pallo oli murteella koppi. Kun maa sulii, oli käytössä koulun jalka pallo, sitä käytettiin opettajan ohjeiden mukaan. (MV:K26/488, nainen s. 1916.)

Monien miesten lapsuuteen kuului urheilua eri muodoissaan ja sitä muisteltiin leikkimistä selvästi päämäärätietoisempina harrastuksena. Poikien urheiluharrastukset saattoivat noudattaa urheiluseurojen mukaisia organisoitumisen muotoja: perustettiin omia poikaseuroja, jotka toimivat aikuisten seurojen kaltaisesti säännöllisine urheilukilpailuineen ja vuosikokouksineen.⁵ Urheilun harrastaminen oli pojille itsestään selvyys ja se voitiin aloittaa jo varsin nuorena:

Muistelen, että leikit jäivät minulta siinä 6 vuotiaana ja tilalle tuli kuulantyöntö, hypyt, juoksut, uimiset ja onkiminen, talvisin hiihto ja mäenlasku. Olin ehkä siinä kymmenvuotias, kun tein itse viimeisen leluni ja se oli mäkikelkka, jossa oli etu ja takareki. Sitä ohjattiin narulla. Polkupyörän sain siinä 8 vuoden iässä. (MV:K26/65, mies s. 1928.)

Naisvastaajat muistelivat liikuntaa, selvien urheilulajien sijasta, enimmäkseen nimenomaan tyttöjen harrastamiin ulkoleikkeihin ja -peleihin yhdistyneinä. Myös niihin, kuten seuraavista esimerkeistä seinäpallon peluuseen,

⁵Esimerkiksi Sumiaisten pojat, kymmenen ikävuoden molemmin puolin, perustivat 1929 poikaseura Voiton, joka toimi seuraavan vuosikymmenen puoliväliin saakka. Seura toimitti omaa lehteä ja järjesti vilkkaasti urheilukilpailuja, kesäisin joka sunnuntai. Poikaseuran lajivalikoima oli jopa monipuolisempi kuin mitä tuolloin maa-seudun aikuisurheilun parissa yleensä harrastettiin. Kaikki eri lajeissa tarvittavat urheiluvälineensä pojat valmistivat itse ja lajien sääntöihin he perehtyivät alan kirjallisuuden avulla. (Korkiakangas 1994.)

muisteltiin liittyneen kilpailua: tavoiteltiin omia ennätyksiä ja mahdollisimman taitavaa pelin kulun ja pelivälineen hallintaa.

Seinäpallo monenlaisine vuoroineen vaati koko ruumiin liikuntaa. Ensimmäiset vuorot olivat helppoja. Tavallista pallon heittämistä seinään ja sen kiinni ottamista. Yhä vaikeammiksi käyvissä vuoroissa nostettiin sääriä ja pallo heitettiin niiden alitse, vuorotellen oikean ja vaseman. Eräässä vuorossa taivutettiin selkä seinää päin ja sitten kääntyneenä heitettiin pallo seinään niin ja niin monta kertaa ja otettiin ”koppi”. Vihdoin alkoivat pyörähdykset. Ensin pyörähdettiin kerran pallon tehdessä matkansa seinään ja takaisin. Kun tultiin hyvin taitavaksi tässä pelissä, saatettiin pyörähtää kolmekin kertaa ja vielä ehdittiin onnistuneesti saamaan koppi. ”Virtuoosipelaajat” oppivat näet arvioimaan, miten korkealle pallo oli heitettävä, jotta pyörähdykset ennätettäisiin suorittaa. Kopin saannin epäonnistuminen siirsi vuoron toiselle, kunnes jälleen kierros tuli epäonnistuneen kohdalle ja hän siis jatkoi siitä,

Urheilijapojat 1910-luvulta. – Saarijärven museon kuva-arkisto.

missä peli oli keskeytynyt. Milloinkaan ei varsinaisia kilpailuja pantu toimeen, mutta silti tuli tavoitteeksi taitavuuden saavuttaminen ja etevän pelaajan maine. (MV:K26/569, nainen s. 1900.)

Noppa peliä tytöt leikkivät viidellä pikkukivellä. Ne kuuluivat pyöreiksi virassaan. Löydettiin valkoista kiveä pelloilta joista ne kivet nakutettiin. Oli 56 eri tehtävää näillä kivillä, piirissä nurmikolla istuen nopittiin. Yksi sai noppia kunnes rikkoi pelin, s.o. epäonnistui tehtävässä. Rikottu tehtävä painettiin mieliin ja seuraava jatkoi omaa lukuaan. Joka ensiksi saavutti tuon tehtävän 56, oli voittaja. Peliä voitiin jatkaa koulussa koko päivän välitunnit, kellon soidessa tunnille jokainen huusi oman numeronsa muistiin painettavaksi. Kevät oli paras noppapelin aika kun seinävieri sulii ja maa kuivui. (MV:K26/488, nainen s. 1916.)

Tyttöjen ulkopelit, niin seinäpallo kuin toisen esimerkin kivinoppakin, olivat itsessään eräänlaisia "muistipelejä", jopa kymmenissä laskettavien pelin osasuoritusten ja eri vaiheiden hallinta ja mielessä pitäminen ei onnistusikaan pikkulapsilta.

Myös lautapelien pelaaminen, lukeminen, askartelu ja paperinukeilla leikkiminenkin mieltäytyivät joidenkin vastaajien muisteluksissa siirtymävaiheen harrastuksiksi.

N. 11-13 vuotiaina, jolloin leikkiminen siirtyi ihan huomaamatta askarteluksi mm paperinukeille suunniteltiin vaatteita jne. Alettiin ommella ja neulaa - Pesäpallo peli kesällä - Paperinukeilla leikittiin kyllä vielä 13-vuotiaina ja esitettiin kauneuskilpailuja (näes Ester Toivonen, 30-luvun sympis meille tytöille). Aikuiset eivät kieltäneet leikkimästä. (MV:K26/572, nainen s. 1926.)

Leikki-ikä vaihtui kokopäivä työhön vähitellen. Taitekohdassa olivat paperinuket, tinasotilaat, veistelyt, tikkupelit ja keväisin pallo ja ruutuhyppely - tärkeä - sekä hyppynaru. (MV:K26/833, nainen s. 1931.)

Samoin loogista päättelykykyä, visuaalista hahmottamista ja näppäryyttä edellyttäneet kansanomaiset leikkikalut, kuten pirunnyrkki, siperianlukko, kissanmullat ja puiset papinkirjat muistettiin varttuneempien ja aikuistenkin ajanvietteeksi.

Puiset papinkirjat on sellainen palapeli, jossa eräänlaisessa kehyksessä on useampia erikokoisia suorakulmaisia paloja, joita siirtelemällä pitäisi

kehyksen perällä oleva isompi neliönmuotoinen pala saatava tulemaan kehyksen aukosta ulos. Paloja ei saa nostella toistensa yli. Lapsuudesani sanottiin, että ei pääse rippikouluun, ennenkuin osaa "lukea" puiset papinkirjat. Kissan mullat on eräänlainen pujottelu peli, jossa narussa olevat helmet on siirrettävä toisesta narulenkistä toiseen. Eräänlainen näppäryysleikki oli sekin, että narun mutka pujotettiin saksien silmukoiden lävitse ja se jälleen otettiin sieltä pois. Näitä kansanomaisia leluja valmistivat 10-12 vuotiaat pojat näkemänsä mallin mukaisesti. (MV:K26/786.)

Lukemisharrastuksen lisääntymisen, sikäli kuin lukemiseen oli mahdollisuuksia, monet olivat kokeneet lapsuuden vähittäiseksi taakse jäämiseksi. Toisaalta muisteltiin varhaislapsuuden lukutuokioita vanhempien tai isompien sisarusten toimiessa lukijoina. Ennen kansakoululaitoksen vakiintumista lasten lukemaan opettaminen aloitettiin kotona: "Se ol kaikkiin äitien kunnia-asia, että laps osas tavata kun se män kouluun" (H86M1917, 11). Lukemista opeteltiin tavallisesti "kukkoapisesta", jonka pikkulapset toisten ohjauksessa oppivat ulkoa. Aapinen oli usein ensimmäinen lasten saama kirja, joskin muitakin lapsuusajan ensimmäisiä kirjoja tai erityisiä lempikirjoja muisteltiin. Mieluisimmat lastenkirjat muistettiin nimeltä, osin sisällöltäänkin:

Lasten kirjoja ja aapiskukkoja oli. Anni Swahn'in kirjat olivat suosiossa. Ensimmäinen kirja oli, jonka sain äidiltäni "Pikkuriikkisen kanan muna". Se oli hauska kuvakirja. Olin silloin 4-vuotias. Vanhempani lukivat sitä minulle. (MV:K26/136.)

Ensimmäinen lastenkirja, jonka muistan oli "Satu lasiukosta". En ehkä vielä silloin osannut edes lukea, mutta veljeni luultavasti luki sitä minulle samalla kun näytti kirjassa olevia kuvia. Mieleeni siitä on jäänyt sanat - Lasiukko, lasiukko ole valpas, pojat särkee salpas --. Lastenkirjoissa oli ennen kuten nytkin kuvituksen ohella tekstit. Niitä hankittiin ostamalla etenkin joululahjoiksi. Vanhemmat lukivat kirjoja esikoisilleen ja he opittuaan lukemaan lukivat niitä nuoremmilleen. Lapset oppivat näin kuvien perusteella ulkomuistista "lukemaan" kuvan alla olevan tekstin, vaikka eivät osanneet vielä lukeakaan. Kukkoapisinen oli useimmiten ensimmäinen lapsille ostettu kirja. Noin 4-5-vuotiaina he alkoivat opetella siitä lukutaitoa, mutta usein lapset oppivat ulkoa aapisen, jos vanhemmat vain lukivat lapsille, mitä kuvien alle oli kirjoitettu. (MV:K26/786.)

Muistelijoiden välillä on kuitenkin huomattavia eroja siinä, millaisessa roolissa he muistavat kirjojen ja lukemisen lapsuudessaan olleen. Lukemismahdollisuuksien vaihtoehdot ulottuvat esimerkiksi kivitaulun, rihvelin ja Kyläkirjaston Kuvalehden muistelusta Pellervon, almanakan ja Maamme-kirjan sekä koulun kirjastosta lainattujen seikkailukirjojen lukemisen kautta kuvaukseen monipuolisesta kotikirjastosta, jossa kirjallisuutta oli tarjolla “enemmän kuin koskaan tuli luetuksikaan” (MV:K26/286):

Minulla oli kivitaulu ja rihveli. Aapisen lisäksi minulla oli isäni joskus nuorena tilattu kyläkirjastonkuvalehden vuosikerran numerot langalla neulottu yhteen siinä oli kuviakin. Paperin pala oli kirjan välissä sitävarten ettei paljasta kättä saanut laskea kirjan päälle. Lukusilla pappi antoi kirjan kun osasi lukea. Kodissamme on kasvanut monta lasta. Vähän on leikkiaikoja ollu. (MV:K26/115, mies s. 1897.)

Pellervo se oli minun lasten kirjani ja Raamatunhistoria. Sitä ei kyllä annettu omiin käsiin. Äiti siitä luki. Se mieleen painunut tarina oli Joosefin elämä kerta. Vanha Almanakka ja Maamme kirja muistan ne lapsuus aikaiset kirjat ennen kouluun menoa. Osasin lukea suoraan kun menin kouluun. Sitten yläkoulussa oli lainakirjasto lapsille. Kun opettaja näki ne rajattomat lukuhalat, lainasi hän omia kirjojaan. Välskärin kertomuksia ja Setä Tuomon tupaa, ym. (MV:K26/58, nainen s. 1927.)

Me veljekset luimme intiaani seikkailuja ja Nat Pinkertonin juttuja. Ne maksoivat siinä 25 penniä vihko. Sitten kun pääsimme kansakouluun, niin joka lauantai oli kova kilpailu, kuka sai oppilaskirjastosta parhaat kirjat lainaan. Kaksi kirjaa oli jotka eivät kelvanneet: “Mitä on sähkö?” ja “Pyri eteenpäin, menestys on varma”. “Pill Pöllöpeilin ilveelliset kepposet”, “Max ja Morits”, Hannikaisen: “Pohjolan poikia” y.m. Erittäin arvostin kirjaa “Sankaripoikia”, se on minulla vieläkin. “Kyläkirjaston Kuvalehti” oli taasjännälukemisto. (MV:K26/934, mies s. 1907.)

Vanhimmat lastenkirjat olivat ehkä noita Jöröjukka ja Kaarneenpoikakirjoja ja erilaisia kuvitettuja kirjoja lasten marjamatkoista ja hiiren seikkailuista yms. Sitten oli saksankielisiä Grimmin satuja ja Gänselesel ym. ja tietysti Andersenin satuja. Lastenkirjoja ei koskaan haettu lainastosta. Olihan kotona pitkät rivit Lukemisia lapsille sekä ruotsin että suomen kielellä ja monenlaisia kuvitettuja kirjoja enemmän kuin

koskaan tuli luetuksikaan. Oli myös täysin värittömiä kuvakirjoja, joita sai itse värittää liituväreillä tai vesiväreilläkin. Joulun alla oli hauska maalata ja tekstata jouluaiheisia kortteja. Kiiltokuvien kanssa leikittiin pitkin vuotta, samoin “muistivihkojen” ja -värssyjen kanssa. Niitä opeteltiin aina uusia ja kirjoiteltiin sitten tovereitten vihkoon. (MV: K26/286, nainen s. 1926; lapsuuskoti pappila.)

Lapsena elähdyttäneistä lukukokemuksista on saattanut säilyä niin eloisia muistoja, että niitä aikuisena muisteltaessa “tulloo ihan samat tunnelmat mieleen”, kuten kertoja seuraavassa esimerkissä kuvailee. Muistelus etenee hyvin prosessoivana, kertoja yrittää eri tavoin assosioiden palauttaa kirjojen ja niiden kirjoittajien nimiä mieleensä: “mikähän se ol sitte se...semmonen kirja ol”, “Olkohan se joku Kukkonen, en muista nyt sitä--”:

Isä luk ja äet ja siitä sitä sae jokkaenen sitte. Ee niitä kirjoja ni ee paljo ollunna että jos nuin lukemista aatteloo. Kyllä se ol varmaan raamattu ja virsikirja ainuat. Ainuat kirjat mitä kylästä löyty siinä ol. Niin mutt olpaha jonnii verra äijillähä ol niitä, se ol aekanaan piikana pappiloolle ja semmosissa isoissa taloloessa ni tuota, sillähä ol niitä mikähä se ol...Johannes Linnankoski. Se ol se aena kehu sitä mite hyvveä se kirjottaa. Mutta en muista ennee muuten niitä kirjoja. Mutta semonen ol kyllä kirjottajan nim. Niitä ol äejillä. Ja niitä pit lukkea monnee kertaa ja mikähän se ol sitte se...semmonen kirja ol ku Tuomiovuoren varjossa ja nyt kun minä en muista sitte sitä kirjottajata. Mutta sen suku on nyt tuolla Vesannollaki vielä ja kun minä tykkäsin siitä sitte hirveesti, minä luin sen varmaan sata kertoa. Olkohan se joku Kukkonen, en muista nyt sitä mutta oon aatellunna että voi jos minäsen kirjan löötäsin vielä jostaen ni jo minä ottasin sen. -- [Äiti] Anto lukkea niitä ja sitten tuota se mikä nyt on Maaseuvun tulevaisuudessa se Katriina jatkokertomuksena, ni se meellä ol kansa se kirja. Ja siitä minä tykkäsin hirveästi ja nyt kun on pienen sivun lukkaa aena siitä lehestä niin kun tulloo ihan samat tunnelmat mieleen kun sillon pentupaskana. Että se on veekeetä sitte. Se ol se on minä olin tuossa toesella kymmentä kun se ol se Katriina. Minä luin sitä. Jotennii se tulloo tietysti vanhat mieleen jo kaikki ni tuota sekkii sitte. (H91N1943, 24-25.)

Kotiin hankitut lehdet ja kirjat tai koulukirjastojen tarjoamat lukumahdollisuudet olivat ennen tiedotusvälineiden monipuolistumista agraarisen elämänpiirin lapsille tärkeitä kulttuurin ja maailmankuvan avartajia. Tietojen ohella kirjallisuus innoitti ja monipuolisti kuvitteluleikkejä, lukeminen

näyttäisi siis omalla tavallaan myös ylläpitäneen leikkimistä tai jopa jatka-
neen leikki-ikää. Kertojat muistivat kirjoista omaksutun tutusta elämänpii-
ristä ja kokemusmaailmasta poikkeavia piirteitä, jotka he muokkasivat tuttui-
hin leikinraameihin soveltuviksi:

Leikittiin kuningas- ja kuningatar-leikkiä, Kaarina Maununtytär ja
kuningas, prinssit ja prinsessat. Koulun kirjastosta saatiin lainakirjoja
ja niistä opittiin. -- Mitä lie matonkuteista löyty vaatteita. Ite värkkä-
sin vanhoista tapettirullista päivänvarjon, se ei kyllä kauan kestänyt,
mutta oli hieno. Äijin korkeakorkoset vihkikengät sitten jalassa, ai-
tasta otettiin. -- Aitassa oli veikeä äijin kapiroarkku, niin kun iso mat-
ka-arkku, kannellinen ja päreestä. Sitä aina salaa pengattiin. (H82N
1924, 8.)

Vinsu ja Hansu oli jossain sarjakuvassa. Pojat leikki Vinsua ja Hansua
ja kun olivat olevinaan tuhmia, annettiin niille piiskaa leikisti ja sanot-
tiin "ripi rapi ää". (MV:K26/340, nainen s. 1921.)

Vuonna 1911 syntyneen naisen muisteluksen katkelma tiivistää hyvin
lapsuuden leikeistä nuoruuden harrastuksiin siirtymisen prosessista useissa
kuvauksissa esiintyviä piirteitä. Kertojan fragmentaarisisista muistoista raken-
tuu melko selkeä ja yhtenäinen jatkumo ikävaiheesta toiseen. Samalla muiste-
lija luonnehtii niin leikin kuin työnteon osuutta ja merkitystä lapsuudesta
nuoruuteen kasvamisessa:

Leikki ikä oli siinä 10-12 vuotta mutta kyllä 5-6 vuotiaana piti jo töitäkin
opetella. Hoitaa pienempiä lapsia ja auttaa äitiä. Tytöt leikkivät enem-
mä nukeilla, kun taas pojat tekivät jotain muuta pelasivat pelejä, heit-
tivät tikkaa, teikkaa napeilla. Kyllä aikuiset alkoivat laittaa töihin, ei
sitä enää ollut paljon aikaa leikeille muuta kun pyhänä. 15-16 vuotiaa-
na jatkuivat leikit nuorten parissa, mutta ne olivat sitten jo toisen laisia
kun pienempänä. Juostiin leskistä, mentiin kaikenlaisia laulu leikkejä.
Tanssittiin kansan tanssia, ja vanhempien kanssa päästiin talkootans-
seihin. (MV:K26/297.)

Samantapaista elämänkulun jaksottamista esiintyi koululaisten kirjoi-
telmissa, etenkin heidän kuvaillessaan mieluisimpia leikkikalujaan tai leikke-
jään. Ensimmäisten kouluvuosien jälkeen lapsilla alkaa olla ikään kuin muiste-
lemisen makua leikeistään kertoessaan. Esimerkiksi joidenkin viidennen ja
kuudennen luokan oppilaiden mielestä heidän varsinainen leikki-ikänsä oli

ohittumassa, joten leikkimistä voi jo arvioida ja muistellakin. Kirjoitelmien aikamuoto on poikkeuksetta imperfekti, mennyttä kirjoittajat korostavat myös ilmaisulla “pienänä”:

Pienenä leikin paljon hiekkaleikkejä esim. pienellä leikki kaivurilla ja leikkiautoilla. Hieman isompana tuli suosituksi tulileikit. Myöhemmin leikittiin mopoilla ja pyörillä. Viides luokkalaisena aloin juosta tyttöjen perässä. Kohta on yksi kaulassa ja hyvin menee! (A91/P5.)

Pienenä leikin mielelläni aina naapurin pojan kanssa kun olin hoidossa. Leikimme kuurupiiloa, hippasta ja seikkailimme käytävässä kun olin hoidossa kerrostalossa. Erityisesti mieleeni jäi se kun juoksimme käytävässä ja hoitotätini tuli vastaan ja minä vahingossa kamppasin hänet. Hän päästi minut aina hiekkalaatikolle leikkimään kun halusin ja osti minulle jäätelöä kun hän kävi kaupassa. Se hoitotädistä, nyt takaisin kirjoitukseen. Kun leikimme Arin kanssa niin meille sattui joskus jotain kommelluksia. Kerrankin minä hajotin yhden toisen pojan lentokoneen ja pistin sen Mikon syyksi. Nyt viidesluokkalaisena katselen tyttöjä ja nyt rakennan kavereitteni kanssa kotiin komeroon Go-Go baaria, se on hauskaa. (A91/P5.)

Jälkimmäisessä esimerkissä on mukana eloisia henkilökohtaisia muistoja varhaislapsuuden ajalta ennen kouluikää, muun muassa hoitopaikan arjesta mieleen jääneitä tapahtumia. Koululaisten kirjoitelmat edellisen päivän kulusta olivat sen sijaan “muistelua” selvästi lyhyemmästä aikaperspektiivistä. Kirjoitukset etenevätkin loogisesti aamun askareista iltaan ja nukkumaan menoon. Kuvauksiin sisältyy monia picniä ja täsmällisiä yksityiskohtia, joita ei vuosia myöhemmin muisteltaessa tietyn, yksittäisen päivän kulkuun enää muistettaisi yhdistää.

Kun minä heräsin, kelloni oli viisitoista yli yhdeksän. Puin päälleni ja menin alakertaan. Minä söin voileipää ja join kahvia. Kun katsoin tuvan kelloa luulin, että se oli tunnin jälessä. Sitten minä muistin, että kelloja oli siirretty tunti taaksepäin. Sitten päivällä tuli Sami. Me kävimme katsomassa pässejä. Pelloilta tultua heittelimme puista kiekkoa. Se lensi hyvin koska tuuli kovasti. Emme ehtineet heitellä kovin kauan, sillä me lähdimme ajamaan pahnvoja. Pellolla minä ajoin traktoria ja isä ja Pentti tekivät kuormaa. Ensimmäinen kuorma oli aika pieni, mutta me ajoimme sen jälkeen vielä kaksi kuormaa, jotka olivat isompia. Kun olimme ajaneet pahnat tein läksyt, sen jälkeen söin ilta-aterian. Sitten

katselin televisioita. Minä kävin vielä ulkona ajamassa pyörällä. Minun piti tulla äkkiä sisälle, kun alkoi satamaan. Minä katsoin televisiota kahdeksaan asti. Minä leikin kissan ja koiran kanssa. Kello oli puoli yhdeksän, kun join kahvin. Viittätoista vaille yhdeksän menin nukkumaan. Nukuin melkein heti. (A87/P5.)

Aamulla heräsin nousin vuoteesta ja menin syömään. Söin sämpylöitä, kaakaota ja juustoa. Jonkin ajan kuluttua lähdin kouluun. Ensimmäinen tunti alkoi ja se oli matematiikkaa sillä tunnilla me emme tehneet mitään. Viimein alkoi välitunti ja me olimme pekkasta erästä peliä jossa yksi ottaa kiinni. Jos se saa jonkun kiinni sekun alkaa ottamaan muita kiinni. Kello soi and biologian tunti alkoi ja meille jäi paljon aikaa tunnin loputtua. Se koulupäivä loppui pian ja kun menin takaisin kotiin keitin kahvia. Ja lähdin ulos. Meinasin korjata veljeni pyörän, mutta se ei onnistunut. Joten minä ja veljeni otettiin kaksi puhennutta päälysrengasta ja pyöritettiin niitä. Sitten menttiin syömään ja sitten takaisin ulos. Sen jälkeen menimme sisälle katsomaan telkkaria. Kun ohjelma loppui menimme taas ulos ja ajelimme polkupyörällä. Sen jälkeen lähdimme rottametälle ja saimme melkein yhden. Minulta putosi taskulamppu yhteen tyhjään hinkaloon veljeni haki sen pois koska en itse viitsinyt käydä siellä uudestaan. Lähdimme sisälle ja menin itapesulle ja nukkumaan. (A87/P6.)

Aamulla kun heräsin Sari oli jo mennyt ottamaan jotakin syömistä. Minä yritin herätä. Kun minä olin herännyt Sari oli lähdössä mummolaa niin minulle tuli kiire. Kun olin saanut päälleni niin Sari oli jo menossa. Minä huusin hänelle että odottaisi minua. Kun minä pääsin lähtemään. Kun olin mummolassa niin rupesin lukemaan aku ankkaa. Sitten söin leipää ja join maitoa. Kun me olimme lähdössä ankat tuli huutamaan. Niillä oli kova nälkä. Kun olimme syöttäneet ne niin muistin että en ollut tehnyt kaikkia läksyjä. Sari oli punaisena kun hän odoteli minua ja hoki samalla jos et ehdikkään jos et ehdikkään. Sitten minä huusin nyt tein kaikki nyt tein kaikki. Sari säpsähti. Kun olimme koululla päivä kului nopeasti. Kun olin mennyt kotia huokasin Olipas rankka päivä. Sitten rupesin makaamaan ja luvin lehtiä. Kun kello tuli viisi lähdin kirkolle. Lähdin hakemaan Mikaa verkoille. Kun olin Mikan luona niin huomasin että tessu makasi ja söi luuta. Sitten se rupesi haukkumaan niin että minä säikähdin. Mika juoksi minua vastaan. Kun me menimme verkoille kun pyydimme Saria ja Maijaa peliin niin he tulivat peliin. Sitten menimme katsomaan ihmemiestä.

Kun Mika läksi niin menin tekemään läksyjä sitten menin nukkumaan.
(A87/P3.)

Yhteistä edellisille kirjoitelmille on se, että kaikissa ajalla on selvä rooli: kahdessa ensimmäisessä esimerkissä aika ja erilaiset toimet rytmittävät päivän kulun, kolmannen kirjoittajalta aika on ikään kuin karkaamassa. Etenkin pojilla, joita edellisetkin kirjoittajat ovat, päivät tuntuivatkin täyttyneen monenlaisesta puuhailusta. Kaikkinensa koululaisten päivänkulkuun sisältyi koulunkäynnin, työtehtävien ja leikkien ohella muun muassa, nimikkopätsien ja mummolan ankkujen syöttämistä, kissojen ja koirien kanssa leikitteilyä, rottien ampumista, mopolla ajelua metsäpoluilla, majojen rakentelua, urheiluharjoituksia liikuntahallilla, kirjastossa käyntiä, lukemista, television katselua, tietokoneella pelaamista ja harrastuskerhotoimintaa.⁶

MITÄ LEIKIKSI MUISTELLESSA MIELLETÄÄN

Leikin määrittelemisen tai sen erottaminen ei-leikistä on leikin tutkimuksessa koettu ongelmalliseksi. Ääripäänä on ollut toisaalta Huizingan (1967) ajatus kaiken inhimillisen kulttuurin syntyisestä leikissä, leikkinä, toisaalta leikin käsittelemisen vain työn vastakohtana tai lasten merkityksettömänä toimintana (ks. Norbeck 1977; Csikszentmihalyi 1981). Edellä käsitellessäni leikki-ikä muistelua lähinnä museoviraston kyselyaineiston perusteella näytti siltä, että vastaajat olisivat hahmottaneet leikkimisen aika selkeästi pienten lasten asiaksi, kyselyn näkökulman mukaisesti lähinnä leluilla leikkimiseksi. Tarkastelen seuraavassa leikin käsitteellistymistä kaikkien aineistojeni perusteella, toisin sanoen koululaisten vanhempien kyselyiden, koululaisten kirjoitelmien, museoviraston Leikkikalut -kyselyn sekä haastattelujeni valossa.

Koululaisten vanhemmille osittamissani kyselyissä pyysin heitä luettelemaan muutamia lapsuusaikansa mieluisimpia leikkejä. Vastausaineisto antaa

⁶Matti Koskeniemi (1980) tutki koululaisten ajankäyttöä 1930-luvun lopulla sekä 1950- ja 1970-lukujen puolivälissä niin, että koululaiset (2-6-luokkalaiset) pitivät kirjaa tekemisistään. 1970-luvun tulokset ovat samantapaisia kuin 1987 keräämiä kirjoitelmien pohjalta syntyvä kuva koululaisten ajankäytöstä. Koskeniemen mukaan lasten työntekoon käyttämä aika vähentyi selvästi 1930- ja 1950-lukuihin verrattuna. Myös yhteisissä pihaleikeissä vietetty aika vähentyi. Kuten jo 1970-luvulla myös 1980-luvun loppupuolella huomattava osa lasten vapaa-ajasta kului televisiota katsellen ja musiikkia kuunnellen sekä vapaaseen ulkona liikkumiseen ja touhuamiseen. Kirjoitelmiensa mukaan koululaiset kuitenkin osallistuivat myös monenlaisiin kodin tai kotitalon töihin.

“Verkoilla” leikkijät. – Sisä-Suomen Lehden kuva-arkisto.

ainakin jonkinlaisia mahdollisuuksia tulkita neljän, jopa viiden eri sukupolven käsityksiä siitä, mitä leikiksi mielletään. Koululaisten vanhempien kyselyvastauksissa tematisoituivat seuraavat ryhmät:

- (1) ei vastausta tai ei muista
- (2) piha- ja sääntöleikit
- (3) kuvitteluleikit (roolileikit), leikinomainen puuhailu
- (4) urheilu, retkeily, onkiminen, uinti
- (5) pelit ja seuraleikit
- (6) muuta.

Kyselyyn vastanneista vain neljä jätti tyystin vastaamatta kysymykseen ja kaksi vastasi, ettei muista lapsuusaikansa leikkejä. Vastajat luettelivat keskimäärin kahteen eri ryhmään sijoittuvia leikkejä. Selvästi suosituimpina lapsuusajan leikkeinään koululaisten vanhemmat muistivat piha- ja sääntöleikit, joihin olen sisällyttänyt erilaiset piilos- ja kiinniottoleikit, pallopelit, naru- ja ruutuhyppeilyn (vrt. Okkola 1928), toisin sanoen ulkona useimmiten joukolla leikkittävät ja sovittuja sääntöjä noudattavat, siis näkyvät leikit. Kaikkien

ikäryhmien naisista yli 80 % mainitsi muun muassa tämän ryhmän leikkejä suosikkileikeikseen, miesten nuorimman ikäryhmän (1955 - 1964) vastaajista yli 80 %, vanhimman (1920 - 1939) ja keskiryhmän (1940 - 1954) miehistä yli 70 %. Noin neljäsosa kaikista vastaajista luetteli yksistään piha- ja sääntöleikkejä lapsuusaikansa mieluisimpina leikkeinään, joista seuraavassa esimerkkejä eri-ikäisten naisten ja miesten vastauksista:

Karttupiilo, ruutuhyppy, Puks'peli, sokkoleikki (K82N037/40).

10-tikku, ajopeli, poukkuulauta, hyppynaru, nelimaali, ruutuhyppy (K91N084/54).

Jalkapallo, hyppynaru, kuminauha, 10-tikkua, kirkonrotta, pesäpallo (K91N092/61).

Nurkkajussi, 10 tikkua laudalla, "rönttönen", tervapata (K91N017/65).

Piilosilla, "sirua" (K82M119/23).

Vinkki, pilpun peluu, piilosta (K91M011/41).

Karttupiilonen, ruudun hyppääminen, hippanen, nelimaalia (K82M125/42).

"Tuikkuleikit" (lampuilla), pallopelit, hippasilla, "vinkkistä", "rosvo ja poliisi" -leikki (K82M132/48).

Vastauksista ilmenee, että lasten pihaleikit ovat muistelujen mukaan pysyneet samantapaisina 1920 - 1930 -luvulta 1970-luvulle, jonne nuorimpien vastaajien lapsuus ajoittuu; leikeistä siru tai pilpun pelaaminen ovat kuitenkin jo hävinneitä. Useimpia pihaleikkejä muistellaan leikityn yleensä yhdessä eri sukupuolten kesken;⁷ niinpä tyttöjen pihaleikkeinä esiintyivät muun muassa sodankäyntileikit (puks'peli) ja jalkapallo, jotkut miehet taas muistivat yhtenä mieluisana pihaleikkinään yleensä tyttöjen harrastuksena pidetyn ruutuhyppelyn. Sen sijaan naruhyppelyn mainitsivat vain naiset. Koululaisista muutama poika kertoi yhdeksi mielileikikseen ruutuhyppelyn, niin ikään jokunen poika myös naru- tai twisthyppelyn.

⁷Koululaisten vanhemmille osoitetussa kyselyssä (1991) tiedustelin vastaajilta myös *Keiden kanssa mainitsemianne leikkejä leikitte?*

Nyt oli kaunis ilma ja olin ulkona hyppimässä twistiä kahden kolmasluokkalaisen tytön kanssa. Se on ihan kivaa, vaikka yleensä vain tytöt hyppivät sitä. Ei kannata välittää vaikka toiset sanoo: "Miten sä viitit hypätä twistiä iso mies." (A87/P6.)

Monet museoviraston kyselyaineistossa, haastatteluissa ja koululaisten vanhempien kyselyissä kerrotut ja mainitut piha- ja sääntöleikit olivat koululaisten kirjoitelmien mukaan elinvoimaisia leikkejä. Koululaisten mieluisimmista leikeistään 1991 kirjoittamien kuvausten⁸ perusteella näyttää siltä, että piha- ja sääntöleikit eivät olleet tyystin hävinneet, joskin niiden harrastaminen nimenomaan kotien pihoilla oli ilmeisesti vähentynyt. (Vrt. Virtanen 1981.) Syitä jonkinasteiseen vähentymiseen on monia. Eri-ikäisistä lapsista koostuvia, leikkiperinteen siirtoon soveltuvia lapsijoukkoja ei enää ole kotien pihoilla ja lähipiirissä samassa määrin kuin vielä 1950-1960-luvuilla suurten ikäluokkien lapsuuden aikana. Ilmeisesti myös aikaisempaa varhempi "jengiytyminen" pääasiassa oman ikäisten kesken on entistä yleisempää. Myös leikkipaikat asettavat omat rajoituksensa eikä tässä yhteydessä voi sivuuttaa muiden harrastusten ja viihdeteollisuuden osuutta. Mutta kaikesta huolimatta monet piha- ja sääntöleikit elänevät edelleen kotipihoillakin osana lasten leikin maailmaa:

Polttopalloa serkkujen kanssa. Jalkapalloa isän kanssa. Poliisia ja rosvoa naapurien kanssa. Hippaa. Jääkiekkoa Talvella. Piilosta. (A91/P2.)

Minä leikin ystäväieni kanssa kioskia, hypin narua, leikin barbeilla, olemme kirkonrottaa, hiirenhantaa ja piilosta ja paljon muuta. (A91/T3.)

Tuikkunen on lempileikkini. Sitä leikitään yöllä. Siinä jokaisella on lamppu. Ja sitten valitaan kaksi ryhmää toinen ryhmä menee piiloon ja toinen etsii. Kerran minulta varastettiin lamppu. Enkä saanut sitä takaisin. (A91/P5.)

Tässä yhteydessä tarkastelen lyhyesti sitä, millaisia piha- ja sääntöleikkejä koulujen pihoilla harrastettiin. Koululaisten välituntiansa viettoa kuvaavien kirjoitelmien (1987, kirjoittajia yhteensä 263) perusteella kymmenen suosituinta leikkiä ja leikkien ryhmää olivat seuraavat:

⁸Kirjoitelmien otsikkona oli *Näitä leikkejä olen leikkinyt mielelläni*.

*Ruutuhyppelyä ja maan valloitusta 1950-luvun puolivälissä.
– Kuv. Olavi Hytönen.*

- (1) naruhyppely ja twist
- (2) erilaiset hippaleikit
- (3) erilaiset kiinniottoleikit, kuten musta mies, isänen, rosvo ja poliisi, ajokki
- (4) piilosleikit, kuten vinkki, kirkonrotta
- (5) jalkapallo
- (6) jääpallo
- (7) lumisota
- (8) valokuvaaja
- (9) peili
- (10) lumilinnan rakentelu.

Koulujen pihoidella elivät siis osin samat pihaleikit, joita koululaisten vanhemmat ja heitäkin edeltäneet sukupolvet ovat leikkineet. Koululaisten suosituimmissa välituntileikeissä oli myös monia samoja, joita esimerkiksi Lounais-Suomen kansakouluissa leikittiin 1960-luvun alussa; hippaleikit olivat suosituimpien joukossa silloinkin, kumilankatwist taas teki vasta tuloaan (Talve 1967). Kouluilla näyttäisikin olevan sekä uusia leikkejä levittävä että perinteisiä säilyttävä ja elvyttävä rooli (vrt. Lipponen 1990, 105-114).

Museoviraston kyselyaineiston vastaajien muistoissa pihaleikit mieltyivät isompien lasten leikeiksi ja vapaahetkien vietteeksi. Koululaisten vanhemmat taas mainitsivat useimmin nimenomaan piha- ja sääntöleikit lapsuusajansa mieluisimmiksi leikeiksi. Vanhempien kysely edustaa selvimmin kollektiivista aineiston keruumenetelmää ja tuottaneekin painottuneemmin laajem-

*“Truu truu trallaa, kello löi jo kaksitoista, keisari seisoo palatsissa--”
– Kuv. Pirjo Korkiakangas 1987.*

*“Vasta pesty puhas selkä, kuka siihen viimeks koski likasilla käsillään.”
Kirkonrottaa leikitään koulun välitunnilla. – Kuv. Pirjo Korkiakangas 1987.*

mille joukoille yhteisiä käsityksiä ja muistojakin kuvaavia tuloksia. Pihaleikkeillä on kuitenkin täytynyt olla merkittävä osa koululaisten vanhempien lapsuuden aikaisissa leikeissä, koska niitä niin paljon mainitaan ja muistetaan. Myös se ikä, jolloin niitä on leikitty, on jäänyt selvemmin mieleen kuin varhaisemman lapsuuden aika leikkeineen. Piha- ja sääntöleikit ovat myös näkyvämpiä ja niiden luonnekin suurin piirtein samanlaisena toistuvana mieleenpainuvampi kuin yksittäisten – ehkä ainutkertaisten leikkien. Näin lapsuuden leikit kyselyaineiston puitteissa painottuvat hieman toisin kuin haastateltaessa, jolloin leikkien muistelu on yksityiskohtaisempaa ja voi kosketella myös yksilöllisempiä leikkikokemuksia.

Pihaleikkien suosioon tai vähentymiseen vaikuttavat lapsijoukkojen koostumuksen ohella leikkipaikkojen rajoitukset. Yleensä pihaleikit vaativat tilan, jossa monilukuinenkin lapsilauma mahtuu liikkumaan. Nykyisin tällaisia leikkipaikkoja lienevätkin enää koulujen pihat tai erityiset leikkikentät; kuitenkin asfaltoiduilla tai nurmen peittämällä pihalla kaikki entisenlaiset leikit eivät ole edes mahdollisia:

Se [kuoppapallo] oli semmonen oikein mejän sukuleikki. Kuopat maahan ja mailat käteen ja sillai sopivan matkan päähän niitä kuoppia ja sitten niillä mailalla torjuttiin. Sitt yks oli heittäjä. Ja sitt jos se osu ni palo tietysti ja tuli ite heittäjäks. Sitt sillä omalla mailalla sai polttaa aina vieruskaverin. Sillai että pallo voi osua toiseen. Sitten tuota jos ei pysyny omassa pesässä ni sen pesän sai varastaa. Se oli semmonen mitä mä en oo missään nähny sitä, missään ei oo leikitty semmosta. -- No se on ehkä joku tämmönen vanha karjalainen, mun isä on Kirvulta kotosin ja musta tuntuu että se on sieltä lähtönen vaan, ihan semmonen. Niillä varmaan lapsena leikittiin sitä ja isä toi sen kotia. [Ootko sä omille lapsilles opettanu?] Ei ku ei oo paikkaa, siis meillä ei oo niin isoo tannerta. Mä sanoin kyllä, nyt me tehtiin kesällä yks maila, mä näytin millast se on kun nyt se sopii nimenomaan tollasille aika isoille lapsille. Jotka osaa kunnolla pitää mailaa. Mutt ei ku ei voi kentälle mejän koulun kentälle mennä kaiveleen kuoppia. Ei oo oikein mitään semmosta kennästä missä vois leikkiä. -- Nii ei oo tilaa tosissaan ett meillä oli kyllä iso piha sillon lapsena. [Ja saitte vapaasti kaivella niitä kuoppia.] Saatiin. Joo. Vaikka mun isä oli puutarha-alan mies ja toisekseen hirveän siisti, mutta hän ymmärsi sen että lapsien pitää saada leikkiä. Ja itelleen että sai ite leikkiä. Niin varmaan sekin oli. Isä tykkäs kovasti leikkiä aina, isä leikki mejän kanssa aina. Mä muistan isä konttas karhuaki aina pimeässä, sammutettiin valot ja... Ett isä oli semmonen leikillinen. (H91N1952, 8.)

Roolileikkejä ja leikinomaista puuhailua koululaisten vanhemmat muistelivat mieluisimpina leikkeinään seuraavasti: vanhimmista (1920 - 1939 syntyneistä) naisista niitä mainitsi 60 %, nuoremmista noin kaksi kolmasosaa, vanhimmista (1920 - 1939 syntyneistä) miehistä 20 %, nuoremmista hiukan yli kolmannes. Naisten muistoissa roolileikeillä ja leikinomaisella puuhailulla oli selvästi tärkeämpi osa kuin miesten muistoissa, erityisen selvä ero oli vanhimman sukupolven osalta. Pelkästään roolileikkejä ja puuhailua kuvaavat seuraavankaltaiset vastaukset:

Talvella piirtäminen, kesällä käpylehmiä ja lampaita ja niille navetoita ja karsinoita metsässä puihen alle rakensimme (K91N030/28).

Paperinuket, vauvanukke, kivelle tehtiin koti, lumeen tehtiin koti (K91N075/45).

Kaikenlaiset mielikuvitus-leikit. Kasvoin aika yksin (nuorin sisaruksistani oli 10 vuotta minua vanhempi) ja naapurit olivat kaukana. (K91N069/58.)

Toimisto ja kauppaleikki (K91N023/59).

Askartelu puuhevosien ja pärerekien valmistus (K82M110/39).

Eläimenä olo, kauppias, lääkäri (K91M004/46).

Intiaanileikit, tutkimusmatkaleikit, laivojen uittaminen, piirtäminen, askartelu, nikkarointi (K91M051/51).

Urheilu ja retkeily -ryhmän erilaisia leikkejä vastaajat muistelivat kolmanneksi useimmin. Vanhimmista ja keskiryhmän naisista niitä muisteli mieluisina 16 %, nuorimmista 28 %, vanhimmista miehistä neljännes ja nuoremmista kolmasosa. Samoin kuin museoviraston kyselyn vastaajien mukaan tämän tapaiset leikit näyttävät olleen enemmän poikien kuin tyttöjen mieleen, joskin 1960-luvulla ne ovat alkaneet kiinnostaa myös tyttöjä. Urheilu ja retkeily -teeman mukaisia vastauksia olivat esimerkiksi seuraavat: "Ongella käynti, uiminen, mäenlasku (K91M035/43), "Luonnossa liikkuminen ja leikkimökkien rakentaminen" (K91N090/59).

Myös koululaiset kertoivat urheiluharrastuksistaan, jotka ainakin seuraavien esimerkkien pojilla ovat olleet tärkeällä sijalla heidän ajankäytösään:

Minä hiihdän ja luistelen talvella. Minä hiihdän pururadalla, metsässä ja luistelen -- luistelukentällä ja -- kentällä käyn jääkiekko harjoituksissa. Kesällä juoksen hyppään korkeutta ja hyppään pituutta ja pelaan pitskua koulussa. Minä juoksen kotona, koulussa, metsässä ja pururadalla ja hyppään korkeutta ja hyppään pituutta koulussa ja -- kentällä. (A91/P4.)

Jalkapallokengät ja pallo ovat kaikkein mieluisimpia leikkikalujani, koska ne ovat harrastukseni puolesta tärkeitä sillä olen pelannut joukkueessa n. 8 vuotta. Ja siitä olen kiitollinen isälle ja äidille. (A91/P5.)

Pelit ja seuraleikit muisti mieluisiksi leikeikseen kaikkien ikäryhmien miehistä ja naisista noin 10 %. Vastajat mainitsivat tämän ryhmän leikkeinä muun muassa erilaisia pelejä: tammi, mylly, Afrikan tähti, Monopoli sekä korttipelit tavallisimmin Musta Pekka -korteilla. Myös joitakin perinteisiä seurapelejä, kuten avaimen piilotusleikki, Laiva on lastattu ja Vettä kengässä -seuraleikit ja arvoitusten kysely muistettiin. Yleensä tämän ryhmän leikkejä mainittiin muiden leikkien ohessa, ei yksistään:

Pallopelit, pihaleikit: hippanen, piilosilla olo, hypättiin lautaa - narua. Sisällä: eril. noppapelit, korona, kotileikit. (K82N057/38.)

Nurkkajussi, ristieksytys, naurisvaras, veranostaja, avaimenpiilotus, kauppa- ja kotileikki, sanaleikki, seinäpallo, naruhyppele, ruutuhyppele, kymmenen tikkua (K91N089/43).

Karttu-piilosta, sokkosta, myllypeli, kiusapeli, mustapekkakortit (K82M101/47).

Piilosilla oleminen, erilaiset pelit (mylly- tammi ja korttipelit) koulussa kymmenen tikkua laudalla, polttopallo ja lentopallo, nukkejen hoitaminen (K82N049/47).

Piilosilla, kirppupeli, sotaleikit, pelattiin Afrikan tähteä (K91M014/56).

Kuten jo edellisten neljän ryhmän esimerkeistä ilmenee, leikki käsitteenä ja leikki sisällöllisenä asiana voi muistoissa olla hyvin monialainen. Moniolotteisuuden mielessä mielenkiintoisin on kuitenkin ryhmä muut, johon sijoitin sellaisia leikkejä ja toimintoja, jotka eivät temaattisesti soveltuneet

muihin ryhmiin. Näissä leikeissä näkyvät edellisiä ryhmiä selvemmin hyvin yksilöllistenkin leikkien muistot. Osittain ne myös ristiriitaistavat käsitykset siitä, mitä ja millaista leikin yleensä ajatellaan olevan:

Koti- ja roolileikkejä, majan rakennus, naru ja kuminauhahyppely, purkkista, rönttöstä, "pesäpalloa", pummista, poliisia ja rosvoa, vinkkiä, uinti- ja vesileikit, hiihto ja luistelu, keräily (K91N051/56).

Läträttiin kuravedessä (K82N043/52).

Tussarilla ampuminen (tulitikun myrkkypanokset). Polttopalloa. Kananmunien keittäminen metsässä salaa. (K91M043/35.)

Pallopelit, tappelut, tuhoeläinten pesien rikkominen, kalastus (K91M097/47).

Sialla ratsastettiin, se oli parasta (K82M108/35).

Muutamit miehet mainitsivat yhdeksi lapsuusaikansa mieluisaksi leikkisi pikkulintujen, rastaiden tai harakoiden ampumisen ja niiden pesien hävittämisen. Vuonna 1956 syntyneen miehen luettelo lapsuusaikansa mieluisimmista leikeistä oli seuraavanlainen: "Piilosilla olo, ilmakiväärillä pikkulintujen metsästys, naapurin lehmien kiusaaminen" (K91M065/56). Vastaaja on myös yksi haastatelluistani. Lapsuuden aikana luonnollisena pidetty poikien leikki muuttuu kertojan muistelussa moraalialueeksi koskevaksi pohdinnaksi siitä mikä on oikein ja oikeutettua, ja päättyy lopulta itsesyytöksiin:

Mikähän sekin sitte oli se juttu että piti niitä pikkulintuja tosiaan. Se ol, joo mä joskus oon pohtinu sitä hyvän kaverini kanssa joka metsästää ihan isoja lintuja ja jäniksiä täällä että mikä se on. Niin ilmeisesti meissä miehissä jo ihan pienenä poikana elää se semmonen, se on rajua sana mutta on kuitenkin tappamisen vaisto. Ja metsästäminen vaisto. Kun on miljoonia vuosia miehet on metsästänny mihin se nyt hyvänen aika häviäis yhtäkkiä että miehet ei enää metsästäskään. -- Ja sitte ku tehtiin itse ilmakot sillä tavalla että pyörän pumpusta otettiin se paksu putki ja sitten se mäntä käytettiin -- siellä Unionilla hitsattiin siihen kupariputkea päähän ja joka toimi sitten niin kun piippuna. Sitte se istutettiin lautaan ja mäntä ja liipasimet. Kaks lautaa päällekkäin ku vielä hauli piippuun ni se lojautti molempien läpitem. Eihän siinä jääny talitintille mahiksia silloin kun se osu niin varmaan tippu. Se oli aina

semmonen voittajan tunne ku... [Ne osukin sitte?] Osu. Kyllä niitä voi sanoa ett satoja. Ja kyllä aikuisena miehenä joskus, tai semmosena alta kakskymppisenä ni, kyllä mä joskus sitten tavallaan niin kun sain mak-saa kyllä niistäkin jutuista, -- ku mä yöllä näin unia niistä pikkulinnuis-ta. Tänä päivänä en pystyis tekemään sitä... sitä syytti hirveästi itseäsi niistä että helveti että viattomia luojan luomia pikkulintuja menet ampumaan että millä oikeudella, mikä jumala sinä oot olevinas että sinä päätät siitä millon joku pikkulintu saa elää tai ei elää. (H91M1956, 8-9.)

Naiset muistivat muut-ryhmän "leikkejä" vähemmän kuin miehet, ja kyselyaineiston perusteella naisten lapsuusajan leikit näyttävätkin selvästi kesymmiltä kuin miesten: uhkarohkeinta tytöille oli lähinnä kuravedessä läträäminen. Miesten muistelukset kuvastavat ajattelutapaa "pojat ovat poikia ja pojilla on poikien leikit", naiset sen sijaan eivät kovin poikkeavia leikkejään ole ehkä halunneet kyselykeruussa kertoakaan. Kuitenkin jo miestenkin vastaukset kumoavat osittain nostalgisoivat muistelut ja idealisoidut arviot lapsuuden leikeistä positiivisina, harmonisina ja harmittomina touhuina. Lasten leikeissä käsitellään myös hierarkkisia valtasuhteita, joita ratkotaan esimerkiksi tappelulla sekä leikkijoukosta hylätyksi tulemista samoin kuin muitakin negatiivisempia lasten välisiä touhuja. Lisäksi, kuten esimerkiksi Sutton-Smith (1983) on esittänyt, lasten leikit voivat olla myös *protes-teja* aikuisten asettamia sääntöjä vastaan. Tämän tyyppisiä leikkejä käsitellen myöhemmin kiellettyjen leikkien yhteydessä.

I. LEIKKIEN SOSIAALISUUS

LEIKKITOVERIT

Leikkejä on perinnetieteiden piirissä lasten leikkiperinteen osalta tutkittu pääasiassa näkyvinä ja yhteisesti jaettuuihin merkityksiin perustuvina. Leikkimisen muistelut näyttävät osin suuntautuvan samalla tavoin. Leikeistä kertomista suhteutetaan yhteisen kokemustason raameihin. Esimerkiksi omassa käytössä olevan tilan suomaa yksityisyyttä ei muisteluissa juurikaan esiinny, lastenkamarikulttuuri onkin ollut vierasta suurimmalle osalle agraariympäristön lapsia viime vuosikymmeniin saakka. Kovin monet vastaajat eivät myöskään muistele lapsuutensa yksinäisyyttä tai leikkitovereiden puutetta. Etenkään harvaan asutuilla seuduilla lapsilla ei kuitenkaan aina ollut ikäisiään

leikkitovereita lähistöllä, eikä kotonakaan välttämättä ollut lapsiseuraa, jos perheen lasten ikäerot olivat suuret. Muistot lapsena koetusta yksinäisyydestä ovatkin korostuneen yksilöllisiä siksi, että yksinäisyys ymmärretään individualistiseksi tunteeksi ja kohtaloksi. Tätä tulkintaa vahvistavat 1923 syntyneen miehen kertomuksessa muistot aikuisten välinpitämättömyydestä ja ymmärtämättömyydestä ottaa huomioon lapsen tarpeet ja toiveet. Kertojan lapsuutta määritteli monin tavoin aviottoman lapsen osa, ainoa ystäväkin oli samanlainen kohtalotoveri. Ystävyysuhteen päätyttyä traagisesti kertojan yksinäisyys vain paheni eikä aikuisista ollut lohduttajiksi:

Tähän kysymyssarjaan joudun antamaan laihanlaiset vastaukset. Synnyin näet sellaisella korpiseudulla, että siellä oli ikäisteni välinen yhteys aivan olematon. Kun minä olin avioton lapsi, ei ollut lapselle lelujen tekijää. Eikä siihen aikaan kasvattajat tämmöiseen kuin lasten leluhin mitään huomiota kiinnittäneet. Tietysti lapsena minäkin jossakin jäljittelin vanhempien ihmisten puuhia. -- En nähnyt harvoilla naapureitteni lapsillakaan leluja. Jos heillä olisi ollut, niin tottakai olisin tinkinyt niitä äidiltäni. Kun en nähnyt niitä, en osannut niitä kaivatakaan. Semmosessa "pimennossa" siihen aikaan lapset kasvatettiin. Lelut olivat turhuutta sen ajan lapselle. (MV:K26/498, sama kertoja myös seuraavassa.)

Lähinaapureissa ei ollut lainkaan ikäisiäni kavereita. Siksi minua pelotti mennä kouluunkin toisten lasten sekaan. Ja kyllä he osasivatkin kaikki kiusaamisen konstit kuten nykyäänkin. Ei tosin väkivaltaisia olleet. Itse oppiminenhan ei minua jännittänyt. Osasinhan jo lukea, mutta se tavaaminen oli vaikeaa. Myöhemmillä koululuokilla tuli matkakavereiksi kaksi kunnan sijoittamaa ikäistäni lasta. He olivat kauempaa koulusta kuin minä. Minulla oli 4 km:n matka, heillä 7 kilometriä. Olivat samassa talossa. Kun he pääsivät kotiinsa, piti heidän heti ryhtyä työhön. Mauno-pojan piti touhuta navetalla ja Maria-tytön oli hoidettava sisäkön työt sairaalloisen emännän apuna. Heille ei useinkaan jäänyt edes läksyjen lukuun aikaa. Opettaja sitten sätti heitä tunnilla kun eivät oikein osanneet vastaila hänen kysymyksiinsä. Jättipä joskus jälki-istuntoonkin. Kyllä minun tuli heitä sääliksi. Miksi jo lapsena piti joutua sellaiseen orjuuteen? Olin sentään onnellinen, kun minulla oli äiti, joka huolehti minusta.

-- Sitten tuli koulumatkatoverikseni Heimo Mutkalan talosta. Hän kulki kanssani (niin myös Marian ja Maunon kanssa) noin pari kilometriä. Ei meillä kenelläkään ollut siihen aikaan polkupyöriä. Kaikki koululaiset silloin kulkivat sulan maan aikana jalkaisin, mutta lumikelillä

sentään meillä kaikilla oli sukset. Heimo oli myös avioton lapsi. Eli äitinsä, mummonsa ja vaarinsa kanssa siellä korven keskellä. Heillä oli myös vanha ja rapistunut tupa. Minä ja Heimo vierailimme toisissamme useinkin.

Minähän olin kesäisin ahkera onkikalastaja. Aina iltaisin kun muilta töiltä ehdin, juoksin jonnekin läheisen lammen rannalle onkimaan. Usein tuli kalaa niin paljon, että niistä riitti jopa suolattavaksikin. Myös Heimo jaksoi usein tulla kaverikseni sieltä kolmen kilometrin päästä. Siinä meni iltapäivät hupaisasti. Mutta tätä toveruutta ei meille suotu kuin pari vuotta. Oli toukokuu 1935. Koulu kohta lopuillaan, kun luokkaamme tuotiin viesti, että Heimo, joka oli ollut useita päiviä koulusta poissa, oli kuollut sairaalassa keuhkokuumeen uuvuttamana. Se oli minulle tyrmistyttävä uutinen, sillä olihan Heimo koulutovereistani läheisin. Talvella muutamaa kuukautta aikaisemmin lensi lintu luokan ikkunaan ja kuoli. Kun kerroin siitä äidilleni, hän sanoi, että se merkitsee kuolemaa jollekin. Se ennustus toteutui liiankin julmasti. Paljon meitä oppilastovereita opettajamme johdolla oli Heimoa saattamassa ja poikaoppilaat, minä yhtenä heistä, kannoimme Heimon valkeassa arkussaan hautaan. Ja monet meistä itkivät. Kiva kaveri oli poissa. Minä olin taas yksin. (MV:EL1991/367.)

Oman perheen eri-ikäisten lasten yhdessäolo leikkiessä oli usein käytännön sanelemaa, koska nuoremmista sisaruksista huolehtiminen kotosalla ja ulkomailla oli isompien lasten vastuulla. Huolehtiminen oli velvollisuus – “vanhemmat lapsista käskettiin ‘leikkimään’, eli tarkemmin sanoen hoitamaan nuorempiaan”, kuten 1915 syntynyt mies asian ilmaisee. Huolenpito sisaruksista rajoitti omaa vapautta ja osin himmensi leikkien hauskuutta, erityisesti jos hoitaja ei ollut juuri hoidettaviaan kummoisempi:

Lasten leikkejä ei minun lapsuudessani valvonut kukaan. Vanhemmat lapsista käskettiin “leikkimään”, eli tarkemmin sanoen hoitamaan nuorempiaan. Meillä syrjäseudun lapsilla ei leikkikaluja liialti ollut. Joku lapsista keksi luonnosta jonkun leikkikalun, esimerkiksi erikoisen kiven, puupalikan, sekä männyn tai kuusen kävyn. Karjapihassa olevan havutukin juurelta sai talvellakin kootuksi suoria, ja vääriä, sekä haaraisia pulikoita ja käpyjä, joiden kanssa sitten sisällä leikittiin. Vartuneempana valmistimme itsekkin erilaisia leikkikaluja nuoremmille kuten vesimyllyt, potkulaudat, autot, tikat, erilaiset pelit ym. Näiden valmistamisessa käytettiin isän työkaluja, jotka tylsinä unohtuivat leikkipaikoillemme ja siitä saimme isältä nuhteita. (MV:K26/786.)

*Keinuja ja keinuttaja 1910-luvun alusta.
- Keski-Suomen museon kuva-arkisto.*

Pienempien kahtomista kun aikuiset etäämpänä, kävivät Kalajärven rannalla asti heinää niittämässä. Päivät piti olla pienempien kanssa kotona. Kyllähän joskus kävi näin että kun aika kävi pitkäksi ja pienemmät itki, itkettiin isommatkin kun vanhemmat tuli kotiin. Äiti laittoi aina valmiiksi ruuan, pienemmät oli syötettävä. Tietysti joutui kuivaa-kin muuttamaan ja pestävä pyllä. Siinähan oli sitä rätтинukkeja ja oli puuhevosia. Niillä koitettiin sitten viihdyttää. Katossa vakka narulla kiinni, siihen nukkumaan ja kiikutettiin. Laulettiin aa, aa, Allin lasta, tule uni uunin päältä. Tuntu että kun lapsi rupes kuuntelemaan, nukahti kun laulunhyrinätä piettiin. (H86N1922, 2-3.)

Eri-ikäisten lasten aseman perheessä muisteltiin olleen erilainen. Vanhin lapsista, vaikka olikin ehkä tullut “pienenä paremmin hellityksi”, kantoi vastuuta muita enemmän. Hän oli sisarusparven johtaja, jonka vastuulla olivat nuorempien tekemiset ja huvittaminenkin. Sisarusarjan nuorimmainen taas oli kaikkia muita paremmassa asemassa siinä, että hänellä oli leikkiveriteita ja leikkittäjiä, nuorimpana hän myös “sai vanhemmiltaan enemmän myötätuntoa”:

Tietysti perheen esikoinen, oli hän sitten tyttö tai poika, tuli pienenä paremmin hellityksi kuin seuraavat lapset, mutta vartuttuaan hän joutui taas enemmän hoitamaan nuorempiaan. Sisarusparven nuorimmainen oli siinä suhteessa erikoisasemassa, että hänellä oli hoitajia ja leikkikavereita, eikä hänen tarvinnut sitten isompana hoitaa nuorempiaan ja mielestäni hän sai vanhemmiltaan enemmän myötätuntoa. Sisarusparven vanhin, oli hän sitten tyttö tai poika, oli kuin johtaja. Hän piti huolta muiden lasten tekemisistä ja samalla ohjasi heitä leikeissä ja muissa tehtävissä. (MV:K32/515.)

Vastuu nuoremmista sisaruksista on voinut jäädä muistoihin koko lapsuutta leimaavana juonteena niin, että omat lapsuuden leikitkin muistetaan lähinnä vain pienempien leikeissä avustamisena:

Leikkimään ei joutanut, oli tehtävä työtä, hoidettava pienempiä. Noin seitsemän vuotias, kun syntyi pikkuinen, jäätävä yksin sen kanssa, kun äiti kesällä läksi muiden mukana kauas hakaan töihin. Silloin asuttiin saunassa, sillä kartano [kotitalo] oli palanut. -- Illalla pääsin nukkumaan vasta, kun äiti jouti ottamaan pienimmän sylinsä. -- Mollamaijoja tehtiin räsyistä. Pää tehtiin valkoisesta, silmät lyijykynällä tai noella. Vaatteet myös ommeltiin. Tyhjiä lankarullia käytettiin leluina. Räsynukkiensa teossa auttoivat isommat [äiti] ensin, kun opittiin tehtiin jo itse. Äiti uhkasi heittää uuniin koko räsynuken, kun liaksi muka leikin ja siihen jäivät sitten nukkeleikit, ei enää joutanut. (H81N1894, 1.)

Yhteinen elämämpiiri ja yhteiset puuhut sekä toinen toisistaan huolehtiminen kehittivät eri tavoin sisarusten välisiä suhteita. Monet vastaajat ja haastateltavat esimerkiksi nimesivät sisarustensa joukosta omat lempisisarusensa, joiden kanssa yhteiset leikit lapsuudessa sujuivat parhaiten. Suhteiden muisteltiin usein säilyneen samanlaisina aikuisiälläkin.

Vanhin sisar, myös lapsista vanhin lähti omille teilleen. Loput kaksi

siskoa olivat nuorimpia lapsista. Me viisi veljestä olimme koko sarjan keskimmäisiä. Perheessämme ei hellempää tunteita juuri näytetty. Eivät isä ja äitikään meidän nähden hyväilleet, vaikka he olivatkin hyvin onnellinen ja sopuisa pari. Itse pidin eniten vanhimmasta veljestäni, jonka kanssa meillä oli yhteisiä harrastuksia. Nuorin sisareni oli minusta mukava. Sanon häntä vieläkin lempisiskoksi. Hänkin jo yli 70 v. (MV:K32/1007, mies s. 1907.)

Pikkusiskon kanssa leikittiin niitä kotileikkejä sitte. Myö oltiin olevinamme sitte niitä äitejä. Oli meillä sitte isätkin jossain mutta ne oli niminä. -- Henkilöinä ei ollu ne oli niminä vaan, me juteltiin ja oltiin niinkun keskustelevinamme niitten isienkin kanssa sitt joskus. Varsinaisesti myö oltiin niinkun ne äidit. -- Nukeilla sit tietysti kans leikittiin että niille niitä ruokia laiteltiin ja hoivailtiin niitä, joskin minä en ole kovin innokas nukeilla leikkijä koskaan ollut. Ehkä sen takia että mä enimmäkseen leikin sen mun vanhemman veljen kanssa ja se sitte tietysti leikki enemmän näitä [poikamaisempia leikkejä]. Se ol mieleisempi leikkikaveri se mun vanhempi veli kun tämä nuorempi sisko. Sen kanssa leikittiin vaan vähän niinkun pakosta kun äiti komenti. Se oli olevinaan niin pien ja tyhmä. (H91N1954, 9-10.)

Etenkin museoviraston kyselyjen vastaajat kuvailivat kernaimmin lasten yhteisiä kesäisiä ulkoleikkejä, usein elävämmin ja yksityiskohtaisemminkin kuin sisäleikkijä. Ulkolleikkejä ilmeisesti muistettiin selkeämmin siksi, että leikkiminen olosuhteiden pakosta – sisällä ei useinkaan ollut leikeille tilaa – keskittyi ulkosalle. Siellä lapset saivat leikkiä varsin rauhassa ja omaehtoisesti ilman aikuisten asioihin puuttumista. Leikkejä muistellaankin me-muodossa tai yleistäen passiivissa, oman yksilöllisyyden esiin tuomisella ei tunnu olevan sen suurempaa merkitystä, vaan oma itse etäistetään tai yksilöllisyys häivytetään suurempaan joukkoon. Kyseessä on kuitenkin omaelämäkerrallinen muistelu, leikkejä vain muistellaan kollektiivisina, yksilöllisen kokemuksen rajat ylittävänä.

Ulkoleikit olivat yhteiset. Pyöritimme vannetta, teikkasimme, pelasimme koronaa, sisällä mustaa pekkaa. Kotonani oli iso piha. Tuli tavaksi, että pyhäkoulun jälkeen kokoonnuttiin kotiini pelaamaan pihaleikkejä. Suosituin oli pesäpolttonen. Pelaajilla oli kaikilla kepit ja maahan oli tehty reikä, jossa pidettiin keppejä ja sitä siitä nostamatta oli väistettävä heittäjää. Jos pallo osui, jouti heittämään ja sieltä, mihin pallo

vieri. Joskus kauaksikin. Palloa sai siitä kohdaltaan myöskin lyödä kepillä. Silloin heittelijä yritti omalla kepillään vallottaa pesän. Tämän pelussa vierähti muutama tuntikin helposti. Hiipiminen oli myöskin suosittu. Yksi oli kasvot seinään päin. Toiset hiipivät. Jos jonkun nähtiin liikuvan, oli se häviö ja hänestä tuli seuraava seinään tuijottaja. Valokuvaus oli suosittu. Yksi henkilö pyöritti toisia ja kuka jäi mukavanpaan asentoon, kun pyörittäjä päästi irti, oli voittaja. Vuosien myötä opimme asettumaan mitä ihmeellisimpiin asentoihin, helppoahan se. Pienemmät ei sitä keksineet. Tai sitten leikimme piilosta. Yksi juoksi talon ympäri. Kosketti isoa kiveä keskellä pihaa ja sanoi: omat nimet kirjoissa ja kirjan kannet kiinni. Aina oli joku ison kiven juurella ja varmasti kerkesi heti höläisemään: Omat nimet. (MV:K32/112, nainen s. 1935.)

Nimenomaan ulkoleikkien muisteluissa korostuu leikkimisen monentasoinen sosiaalisuus: hyvinkin eri-ikäiset lapset toimivat keskenään, mukana kulkivat myös heikompivoimaiset tai eri tavoin vammaisetkin. Yhteinen "narrattava" saattoi osaltaan lisätä ryhmän kiinteyttä tai toisaalta kiistatilanteissa ryhmän jäsenen vammaisuutta voitiin jopa käyttää hyväksi:

Eero-veljeni kun oli saanut lapsihalvauksen kahdeksan kuukauden ikäisenä. Oikea käsi voimaton ja kuihtunut, vasen jalka myös veltto. Mutta sitten hän oppi istumaan, oppi myös kulkemaan istuvillaan lattialla kun täytyi päästä toisten leikkeihin. Nosti aina vasemmalla terveellä kädellään oikeaa jalkaansa joka oli halvaantunut. Näin oppi kulkemaan sukkelaankin. Siitä hän aikaamyöten oppi kävelemäänkin kun jalka voimistui. Ontuen männälinkutti, kouluunkin meni vuotta myöhemmin kun tavallisesti. Jalka voimistu, mutta käsi ranteesta oli ihan veltto. Jonkun verran käsivarsi nousi. Kun hän ei päässyt toisten juoksevien perässä sukkelaan. Hän huusi "Hei outtakoa kun määki tule!" tai "Voi! outtakoa minuvaki!" Äiti aina sanoi, ei saa Eeroa jättää. Aina häntä täytyi auttaakin, hän kaatuikin usein.

Kun tuli tappelu toisten kesken. Hän asetti vasemmalla kädellään sen oikean, velton käden selkänsä taakse, otti vartalollaan vauhtia ja lätkähytti sillä veltolla kädellään äkkiä vastapuoltaan ja joka siitä sai niin sanoi että se sattui kovasti. Kyllä hän puolensa piti. (MV:EL1991/440.)

Edellä oleva muistelu on mielenkiintoinen sikäli, että siinä käsitellään asiaa, joka muisteluissa tulee harvoin spontaanisti esille. Vammaisia tai ylipään-

sä toisista lapsista selvästi poikkeavia leikkiveriteita ei juurikaan muistella, vaikka oletettavasti kylässä kuin kylässä sellaisiakin oli. Toisaalta tämä herättää kysymyksen siitä, miten tietoisesti tällaisten asioiden muistelua vältellään – tai, miten ja millaista muisteluainesta niiden nimenomainen tiedusteleminen tuottaisi. Näyttäisi ainakin siltä, että ellei tämääntapaisia asioita suoraan kysellä, ne mieluummin jätetäänkin kertomatta.

VANHEMMAT LASTEN LEIKEISSÄ

Muistoja vanhempien osallistumisesta lasten leikkeihin tarkastelen aluksi yleisempänä ekskursiona koululaisten vanhempien kyselyaineistojen pohjalta. Kyselyissä tiedustelin isien ja äitien muistoja yhteisistä leikeistä vanhempiensa kanssa. Sen ohella miten vanhempien muisteltiin osallistuneen lasten leikkeihin, nämäkin vastaukset kuvastavat osaltaan sitä, millaisia toimia leikeiksi käsitetään ja leikkeinä muistellaan. Kokonaisuutena melko monia-aineuksista vastauksista oli löydettävissä seuraavat perusteemat tai leikkien ryhmät:

- (1) ei vastausta
- (2) en muista tai vanhemmat eivät leikkineet
- (3) pelit
- (4) seura- ja sääntöleikit
- (5) urheilu, retket
- (6) roolileikit
- (7) muuta (sellaiset yhdessäolon hetket vanhempien kanssa, joita ulkopuolisen on vaikea mieltää nimenomaan leikeiksi, esim. “äiti lauloi virsiä” [K82N049/47]).

Vastausten jakautumista edellisten ryhmien mukaan tarkasteltaessa erottuu selvästi, että kollektiivisten käsitysten ja muistojen mukaan leikki ei ole ollut aikuisten ja lasten yhteistä elämänaluetta. Yli puolet vastauksista sijoittuu kahteen ensimmäiseen ryhmään. Kysymykseen vastaamatta jättäminen kuvastanee osaltaan sitä, että vastaaminen on koettu vaikeaksi, koska “oikeaa” vastausta ei ole muistojen kätköistä löytynyt. Toisen ryhmän vastauksista osassa vedottiin muistamattomuuteen: “En muista heidän koskaan leikkineen, leikin sisarusteni kanssa” (K82N031/46), “En muista yhtään, että olisin leikkinyt vanhempieni kanssa” (K91N073/45); osassa taas korostettiin, ettei vanhemmilla yksinkertaisesti ollut aikaa leikkeihin lastensa kanssa: “Vanhempani eivät joutaneet leikkimään, koska maatalon työt sitoivat melkein kai-

ken heidän aikansa” (K91N055/53), “Lasketko leikkiä? Pienviljelijäperheen vanhemmilla ei totisesti ollut aikaa eikä voimia pelehtiä muksujen kanssa. Hyvä kun jaksoivat ruoan hankkia” (K91N069/58). Muutaman vastaajan lapsuus ajoittui toisen maailmansodan aikaan, joka sävytti vastauksiakin: “Ei juuri muistoja sota-ajan takia” (K82M135/38) tai “Äiti oli kuollut ja isä sodassa jotenka leikit jäivät aika vähiin” (K91M026/39). Näiden kahden ryhmän vastaukset olivat hallitsevia kaikissa ikäryhmissä sekä naisilla että miehillä. Vanhimmissa vastaajista noin 60 %, keskiryhmän vastaajista noin puolet ja nuorimmankin ryhmän vastaajista lähes puolet vastasivat jollakin edellisistä tavoista, eli tuoden eri tavoin esiin, ettei vanhempien ja lasten yhteisistä leikeistä ollut lainkaan muistoja.

“En muista” ja “vanhemmat eivät leikkineet” -vastauksiin sisältyy monia suomalaista agraarikulttuuria kuvaavia piirteitä, etenkin jos niitä peilataan tutkimukseni lapsuuden työnteon erittelevään osaan. Lapsuusajan työnteon muisteluun liittyneitä kieltäviä vastauksia (ei vastattu, ei muista, lapset eivät tehneet töitä) oli vain muutamia. Työnteokoon osallistuminen vanhempien kanssa oli siis muistoja hallitsevaa, leikit sen sijaan eivät. Vastaajien viittaukset siihen, että vanhemmilla oli niin paljon työtä, ettei aikaa tai voimia riittänyt lasten kanssa leikkimiseen, kuvaavat suomalaista maalaismaista elämää menneinä vuosikymmeninä työntäyteiseksi raatamiseksi. Niistä huokuu myös ajatus, että leikkiminen on lasten asia ja että se on ikään kuin turhuuttakin. Myös eri-ikäiset haastatellut muistelivat työnteon täyttäneen vanhempien ajan niin, ettei lasten kanssa leikkimiseen ollut mahdollisuuksia kuin korkeintaan juhlapyhinä.

Se voi ollakin se [leikit jouluna] oli niitä ainoita, missä sitte äitikin oli siinä hyppimässä, pyörimässä niitä piiri pieni pyörii ja porsaita äidin oomme, mitä näitä oli näitä. Että tuota ei meidän äiti niinku ei varsinaisesti vissiin ei mihinkään näihin piilosilla tai piilotteluleikkeihin kukaan mitenkään osallistunu. En minä ainakaan muista, että se oli silloin ku sillä ei ollut niitä töitä, sillä oli itelläänkin joku kudin tai joku käsi-työ käessä. Ja meidän isä taas oli että sillä oli se sanomalehti, ja silloin ku sillä oli se sanomalehti eessä taas, ni piti olla hiljaa, ja että sitte ku se talavella kuluki siellä mehtätöissä, se oli päivät sitte melkein siellä metässä. (H91N1947, 21.)

Leikkiminen pelkästään lasten keskeisenä korostaa aikuisten ja lasten viirien erilaisuutta eri yhteyksissä: työnteossa ne olivat yhteiset, mutta leikeissä lapset olivat keskenään. Aika selvästi on koettu ja muistellussakin edelleen ajatellaan, että perheen monipäinen lapsikatras tuli leikeissään luontevasti

toimeen omillaan. Vanhempien muistetaan, kuten seuraavassakin, pikemmin hätistelleen äänekkäästi leikkiviä lapsia pois häiritsemästä:

Kun minusta tuntuu, että sillä äijillä ol hirveesti työtä ja isä ol aena poes, isä ol aena töissä, ja sitte meetä ol niin paljo. Kyllä meellä ol ne omat leikit, ee niihen tarvinna varmaan siihen kajota. Sillai äet joskus tek nukelle voateita ja semmosta. Mutta ee ne pahemmin sillai. Joskus isä hätistel meitä voan poes, kun kerräänty niin paljon porukkata, nyt alakee välillä lähtee muualle kyllää möökkäämää ku pitki nurkapieliä kulettii, ja hirveet porukat ol. (H91N1945, 15.)

Aivan näin yksipuolisena kuva ei kuitenkaan aukea, vaan yhteisiä leikkijäkin muisteltiin. Kaikista vastaajista noin puolella oli muistoja erilaisista leikeiksi mielletyistä puuhista vanhempien kanssa. Eri ikäryhmittäin tarkasteltuna yhteisistä leikeistä yleisimpiä nuorimmilla ja keskiryhmän vastaajilla olivat pelit sekä seura- ja sääntöleikit. Vanhimmat vastaajat muistivat eniten aikuisten olleen mukana seura- ja sääntöleikeissä sekä urheilutouhuissa. Pelien pelaamista ei muistella tai mielletä kuitenkaan yksiselitteisesti leikkimiseksi: "Vanhemmat eivät leikkineet, pelasimme erilaisia pelejä, esim. tammea, koronaa, korttipelejä" (K91M067/49). Toisaalta, jos jotakin leikittiin, niin juhlapyhinä: "Kirppusäkki + muita seuraleikkejä, yleisemmin juhlapyhinä" (K91N025/56), tai jos työt antoivat periksi: "Vettä kengässä, piilosilla. Milloin töiltään ennättivät" (K91N010/49).

Vanhempien ja lasten yhteisten leikkien kytkeminen työntekoon toistui useissa vastauksissa yleensä ajankäyttöön liittyvänä: työ ensin, leikki jos aikaa jäi. Toisaalta monet vastaajat mielsivät etenkin varhaislapsuuden aikaisen työnteon yhdessä aikuisten kanssa ikään kuin leikiksi: "Vanhemmillani ei ollut aikaa leikkiä. Tavallaan leikistä kävi se, kun olin heidän mukanaan heidän töillään – niin pihassa, pellolla kuin navetassakin" (K91N019/61).

Haastatteluisissa niin ikään muisteltiin leikin varjolla tehtyjä töitä, joista oli miellyttäviä ja perheyhteyttä korostavia muistoja. Tämän tyyppisiä muistoja oli erityisesti naisilla, esimerkiksi kesäisiltä mattopyykkiretkiltä:

--Ja sitt mentiin, sen aina muisti kesän kohokohta, kun mentiin mattopyykille sinne kallioille, just sinne samoille kallioille. Vene täyteen mattoja vaan ja mäntysuopaa ja harjoja ja sitte pestiin siellä mattoja. Välillä uitiin ja taas pestiin. -- Se on niin kun jääny mieleen iha. Ja otettiin evvaitä taikka paistettiin nuotiolla makkaraa ja keitettiin kahvia. Se oli niin kun semmonen retkipäivä sitte. (H91N1955, 12.)

Äiti ol leikkisä ihminen. Joo mä olin Santra ja äiti oli Lyyti ja ei siinä paljon muuta tarvittu. Pesuainetta vaan mäntysuopaa ja harjat suihkiin ja puhuteltiin toisiamme sitten Santraks ja Lyytiks. (H91N1956, 11.)

Yhteiset retket sekä uinti- ja kalareissut vanhempien kanssa eivät vastaajien mukaan olleet suoranaisesti leikkiä, leikinomaista yhdessäoloa kuitenkin: “Leikkejä en muista, mutta vanhempien kanssa olin paljon kalassa, ongittiin mato-ongella, soudeltiin, isän sylissä narukiikussa, marjassa, retkiä metsään” (K91N076/50). Kalalla käyntiin ja retkiin liittyi kaikenikäisillä vastaajilla ja haastateltavilla muistoja yhdessäolosta aikuisten kanssa. Näissä muistoissa ei kerrota peloista ja kamppailusta luonnon voimia vastaan, vaan muistot kertovat yleensä aurinkoisista kesäpäivistä, vapaudesta, huolettomuudesta ja tärkeistä yhteisistä hetkistä vanhempien ja lasten kesken:

Ja silloin oli mukavata joku semmonen kalalla käynti. Kun peäs isän mukkaan verkoille. Ja katiskoille. Ja sitten käytiin joskus, otettiin, lettuja paistettiin ja kahvia keitettiin ja lähettiin vuoreen, retkelle. Ku ol aurinkoinen kesäpäivä. (H91N1960, 30.)

Myös seuraava perheen yhteisen veneretken muistelu alkaa idyllisenä, kertojan mukaan jopa rakkaimpana lapsuuden muistona. Kiiltokuvaperheen idylli kuitenkin rakoilee rikkinäisen leipäpalan syönnin episodissa:

Joo ne oli siis mun rakkain muisto varmasti on justiin ton kaltaesta. Me lainattiin naapurista venettä ja isä lähti ja ajettiin koko porukka saareen, johonkin sinne Keiteleen saareen ja oltiin siellä. Ja isä laittoi nuotiot ja kaikki ja oltiin niin kun semmonen kiiltokuvaperhe. Joo semmonen. Ja me sitten mulle kävi sillä tavalla siellä, että tota isä leikkas puukolla tuoretta ruisleipää, niin se tietenkun se leipäpala sitten meni semoseks vähän hajanaiseks. Mä sanoin sille, että mä en syö tuomosta rikkinäistä voileipää. Ni se sano mulle, että no, mähän sitte, käppäile, että tuu sitten kun on näläkä syömään. Mä tiesin että se on niin ku se asia silloin loppuun käsitelty. Meijän isällä oli semmonen tapa, että se ei niin kun kovin monta kertaa yhtä asiaa vatvonu, ett se sano ja se tarkotti sitä. Että vaikka siinä ois sanonukkin, että kyllä mä nyt syön sitte tuon, ni se ei ois antanu sitä. Että ei täällä ees takasin vatvota näitä, että alahan painaa. Pari kolome tuntia mä kestin sitä tilannetta ja itkun kanssa menin sitte isän luo ja sanon, että nyt syön vaikka kuinka rikkinäisen palasen. (H91M1956, 31.)

Varsinaisia roolileikkejä ei kovin paljon muistettu leikityn vanhempien kanssa, useammin oli muistoja lasten leikkien ympärille rakentuvasta yhteisestä puuhailusta: “Teimme nukun vaatteita, kotileikkejä, kaarnaveneitä, käpylehmiä” (K91N020/56). Ylipäänsä muistot yhteisistä roolileikeistä vanhempien kanssa kuuluivat aivan nuorimpien vastaajien lapsuusmuistoihin. Muistettiin esimerkiksi äidin olleen joskus mukana kotileikissä tai isän kontanneen hevosena. Tavallisin aikuisten kanssa leikitty roolileikki oli kauppaleikki, jossa aikuisten osa oli olla ostajina. Seuraava koti- ja kauppaleikkien muistelu on realistisuudessaankin varsin idyllinen, samantapaista aikuisten ymmärtämystä leikkien tärkeydestä ja “todellisuudesta” ei kovinkaan monen vastaajan tai haastateltavan muistoihin kuulunut. Toisaalta muistelu kuvastaa yhtä lailla sitä, että vanhempien ei tarvinnutkaan työntyä lasten leikkien maailmaan, tärkeämpää oli olla läsnä silloin, kun heitä tarvittiin:

Nykyajan lapsilla taitaa olla enemmän muovisia, mutt silloin kun minä olin pikkunen tyttö ni oli ihan semmosia posliinisia pikkusia, mullakin oli ihan semmoset näin pienet semmoset kupit ja ihan pikkuset lautaset ja niistä taitaa olla yks ehjänä, yks kuppi ja yks lautanen. -- Nii ja ne mä oon antanu, mä en oo tuonu niitä kottiin mä oon antanu olla ne tuolla mun vanhassa kotona, tuolla mummulassa ne on siellä talleissa. -- Nii säilyvät siellä ku mä oon aatellu että jos mä tuon ne tänne ni siinä voi käyvä pian niin että ne on entisiä. Nykyajan lapset ei oo totunu sillä tavalla varottamaan, et ne on ainakin hirveen paljon mitä kaupassa näkköö, ja millä omat lapsetkin leikkiin ni ne on niitä muovisia. -- Niillä leikittiin. No niillä ensin hyvin useestihan oli leikissä tietysti kahvikupit ja kahvipannu, ja myö ainakin keitettiin kahvia ja sitte pyyvettiin nämä aikuiset, isä ja äiti ja sitt kun siinä oli meilläkin sitä porukkaa, siinä oli iso perhe siinä oli johonkin aikaan melekeen kymmenen henkee. Oli näitä isän veljiä ja siskoja, mummu ja pappa ja näin. -- Nii joo, niin ne tuli aina sitten kahville kun myö katettiin kahvit niille ja monesti se oli sitte varmaan vettä mitä saatiin ottaa leikkiin ja tarjottiin sitte vettä. Monesti käytiin miehet käskemässä sieltä pajastakin aina kesällä ku sitte meillä oli siellä koivun alla aina leikki ja leikkimökissä. Täytyy tulla kahville ja nehän tuli aina kesken töitten, ne jätti hommat siihen ja ne tuli kahville. -- Nii. Että ei ne oikeestaan hyvin harvo ne sano että menkää nyt pois että ei myö ehitä, että aina niillä oli sen verran aikaa että ne kyllä, ne kyllä kerkes lähtee ja hyvin monesti aina aattelee nyt ite, kun tää maalima on menny näin kiireiseksi että ei pitäs koskaan sannoo sillä tavalla että minä en nyt ehi, koska se on aina ainut hetki ja sitä ei pitkään oo semmosta, ei mee

kovin kauan aikaa mullakaan omien lasten kohalla kun ne ei oo enää pyytämässäkään. -- Nii, ett sitä pitää aina välillä pysähtyä ja vähän miettiä että eihän tämä maalima nyt tähän kaavu vaikka mä nyt yhen viisitoista minuuttia istun. -- Kauppaleikkejä leikittiin hirveen paljon ke-sällä justiisa siinä leikkimökissä. Se ol hirveen kätevä paikka kun siitä sai muunneltua kotia ja kauppa ja kaikkee mahdollista, ja sitte meillä ol semmonen ulukoveranta kanssa joka oli sillä tavalla, ei ihan kylymä mutt että siinä oli semmonen peruslämpö. Se oli sen vanhan rakennuk-sen aikaan, nyt sitä ei enää oo ku siihen on tehty lisäsiipi ja se on koko rakennus muuttunu ihan erilaiseks, mutt just silloin kun myö oltiin pieniä ni siinä oli tää veranta ja. Ja siinä oli yks semmonen paik-ka missä myö aina leikittiin sitä kauppaleikkiä, elikä myö oltiin kaup-piaita ja sitten nämä tuli sitte ihan samalla lailla kun ne tuli kahville, ni sitten samalla lailla kauppaan ja myö kysyttiin että mitä teille sais olla ja ne sitte teki ostoksia. [Mitä myytiin?] No myöhän myötiin ihan kaikkea mahdollista mitä kaupassa myyvään. Siellä oli kahvia ja mutt ei se ollu oikeeta, meillä oli esimerkiks sitte pantu talteen näitä, saatu äitiltä, äiti oli tallettanu näitä kahvin näitä paketteja mitä nyt tänäkin päivänä on ja oli siihenkin aikaan. Siellä oli sisällä esmerkiks vaikka sahajauhoja tai hiekkaa tai. Koivunlehet oli leipiä ja kaikkee tällästä että sitä oli kumminkin jotakin, että ei se ollu ikinä siellä hyllyssä joku tyhjä paketti vaan siinä oli aina jotakin kyllä sisällä. [Oli touhua jo niiden täyttämässä.] Nii oli. Vesi oli maitoo ja millo se oli kahvia ja sitä muunneltiin aina. Rajattomasti. Nii. Että tuntuu että nykyajan lapset tietysti kyllä jonkun verran meillä mökilläki lapset leikkii kaup-paa, ne leikki viimekin kesänä siellä mutta niillä ei oo niin sillä lailla kun nykyaikana on niin paljon [valmiita leikkitarvotteita]. (H91N1960, 10-13.)

Omaa leikillisyyttään aikuiset ovat toteuttaneet esimerkiksi juoksuttamal-la lapsia jonkin tyhjän ja olemattoman perässä, joskaan ei pelkästään leikki-mielessä, vaan lasten kanssa kujeilua on pidetty kasvatukseenona (Ruoppila 1954; Vilkuna 1983). On esimerkiksi todettu "Ei tule viisaitakaan, jos ei nar-rata" (H81N1909, 1). Narraajina eivät olleet ainoastaan omat vanhemmat, vaan myös muut läheiset henkilöt. Kiusoittelu ja narraaminen olikin tuttu-jen keskeistä, vieraiden ja tuntemattomien kanssa sitä ei harrastettu.

No semmosta poikiin kiusottelua vain ja sitte tuota ku mä muistan aina ku ajettiin, mä oon jonkun kuuden vanha varmaan tai niillä paikkeilla, mutt tota sitte ku yks Jukka, joka ol tuota kaks kolome

vuotta varmaan mua vanhempi, ni mun se setä otti sen niihin kärryihin, hevoskärryihin ja sano, että ota nyt tyttöä kaulasta kiinni. Ja tää poika ku otti mua kaulasta kiinni mä rupesin itkemään. Mä aina muistan, ett se on se Jukka niin tuota otti kaulasta kiinni ensimmäisenä. Mä rupesin itkeen. Se oli aina, ite oli vanhapoika mutt se oli kova kiusaamaan sitte. (H91N1947, 20)

LEIKKIEN HARMONIAA JA RISTIRIITOJA

Agraariympäristössä maatalouden tehtävät ja työt näkyivät leikkikalujen valinnassa, valmistamisessa ja leikkien suuntautumisessa. Esimerkiksi maatalouden töitä jättitelevät leikit noudattivat muistojen mukaan niitä malleja, joita lapset saivat aikuisten toimista. Lapsuuden leikkejä muisteltaessa yhteys lapsuuden elinympäristöön ja sen tapahtumiin ja töihin tavallisesti aloittaakin leikkeihin liittyvien muistojen purkamisen. Lapsuuskodin arkielämän muistettiin “siirtyneen” leikkeihin, joiden kautta lapset ikään kuin elivät uudelleen aikuisten ja lasten yhteistä arkipäivää. Tällaisia leikkejä on ns. klassisten leikkiteorioiden (esim. Groos 1899) mukaan pidetty lasten “mikromaailmaan” kopioituina aikuiselämän jäljitelminä, joiden perimmäisenä merkityksenä olisi lasten kouliintuminen aikuisten töihin. Toisaalta näitäkin leikkejä voi tulkita myös eräänlaisiksi transformaatioiksi (Schwartzman 1978), joissa lapset oman kokemusmaailmansa kautta hahmottavat ympäristöään ja sen ihmisiä ja tapahtumia. Ne piirteet, jotka leikeissä ovat esillä, ovat lasten omalla tavallaan representoimaa elämän “todellisuutta”.

Lähiympäristön tapahtumia kuvaavat leikit esittävät ensi silmäyksellä elämän tasapainoisena ja harmonisena, vailla ristiriitoja. Leikkien muisteluisa mikään ei näyttäisi häiritsevän kotipiirin päivittäisten töiden sujumista. Leikkimuistoissa eivät aikuiset yleensäkään riitele, aineistoissani eivät esimerkiksi esiinny seuraavan kaltaiset kotileikin kuvaukset, lainaus on Wessmanin (1962, 103) laajasta leikkien antologiasta:

En pojke är pappa, en flicka mamma, de övriga barn. Pappan har inte mycket att göra eller säga, mamman för kommandot, grålar och bråkar, ger barnen “luggis”, stryk o.s.v., och barnen å sin sida bli retande till vrede, bli näsvisa, uppstudsiga och ställa till allt möjligt ofog.

Kotileikkien henkilögallerian muistetaan olleen hyvin tavanomainen, perheeseen kuuluivat ainakin äiti ja lapset, joskus isäkin, mutta ei erikseen

“Äidit” vauvoineen. – Sisä-Suomen Lehden kuva-arkisto.

nimeten – vanhimpienkaan muisteluissa – piikoja, renkejä tai juuri muitakaan ydinperheen ulkopuolisia.

Maalla pihamaalla leikimme kotia, laudanpalasista aitasimme huoneita nurmikolle ja sinne asettelimme kivistä ja kaikesta mahdollisesta mitä pihapiiristä löysimme, huonekaluja, leikimme isää, äitiä ja lapsia. Ihan lapsina matkimme kaikkea mitä näimme kodissamme tapahtuvan, isompana tuli mukaan kaikenlaiset pallopelit, hyppynarut, kuurupiilot y.m. -- Ihan lapsena meillä oli tapana panna päällemme vanhoja vaatteita ja kenkiä, hattuja, helmiä, leikimme noin 5-6 vuotiaina aika-ihmistä. -- Pojat matkivat leikeissään enemmän isiä, tytöt äitejä. Kesällä leikimme rannassa hiekalla, kivenmukuloilla ja pihapiirissä kävyt olivat lampaista ja lemmiä. (MV:K26/1017.)

Leikin harmonian rikkoi jonkun ulkopuolisen tunkeutuminen leikkijöiden reviirille. Tavallisesti muistetaan poikien olleen sotkemassa tyttöjen ko-

tileikkejä tai rikkomassa näiden nukkeja. Nämä tapahtumat ovat jättäneet jälkensä yhtä lailla kiusatun kuin kiusaajankin muistoihin, kuten ensimmäisen esimerkin 1916 syntynyt kertoja muistelee. Toinen kertomus ajoittuu 1960-luvulle:

Tytöt leiki Rievusta tehtyillä nukeilla mitä sanottiin kansan kielellä Riepunukke tulikin mieleeni lapsuusaikaisia muistelmia Naapurin Aune tuli meille näyttään Meijän tytöille tätä uuta Riepunukkea minkä Pää oli täynnä Sahajauhoa josta vieläkin kuulee täällä Kuhmoisissa sanottavan jos toinen tajua heti mitä sille selitetään että tarttis vaihtaa uudet ja kuivat Sahajauhot päähäsi joten tämä hoksaaminen parantuisi ja äly välähtäs nopeammin tämä on monasti sanontona täällä Mieleeni tuli tämä ninkun Pojan nulikoilla oli aina halu tehdä kiusaa. Minä uitin Aunen nukkea vesi lätäkössä uusi nukke joten tämän Roppa oli Ruumenia se kastui läpi märäksi ni se muistutti Rotan raatoa Tästä sain sellaisen selkä saunan joka ei unehu koskaan mielestäni Ripustin vielä kaulastaan roikuun Haasia riuvun päähän Kun Aune näki ni se raivona huusi minun nukkeni olet tappannu annan sulle selkään ja palkan sain niin kovasti että tapaus ei jää unholaan milloinkaan joten en nyt muistele asijata katkerana enkä siinä mielessä että olin saannu kunnan Selkäsaunan saman ikäisiltä 3 tyttölapselta mutta muistissani pysyy myös asia siinä valossa että osasin jo olla niin ilkeä mielinen ja turmella täytelisesti Aunen uuden Nuken (MV:K26/89.)

Olhan niissä varmaan eroja ollu, että poikien kanssa poikien leikkejä, tyttöjen kanssa leikki silloin ihan penskana semmosia kotileikkiä tai kotia ja tämmöstä, kaupasta ja hippasta ja nukeilla. Poikien kanssa leikki autoilla ja sitte jotain majan rakentamista ja laivan uittamista. -- No kai se joskus neljä, viis kuusvuotiaana ihan samanlaista suunnilleen ollu kun tyttöjen leikki. Sitt joskus oiskohan oltu jotain yheksän kymmenen vanhoja yhen kaverin kanssa ni meillä oli mekaanoja ja tehtiin, se oli lukuun historiasta Ranskan vallankumouksesta, me rakennettiin giljotiini ja nykästiin päät poikki kaikkien sen pikkusiskojen nukeista. Sai aika hyvät selkäsaunat. Osa niistä nukeista me saatiin ite korjattua mutta joittenkin täytteet pursus ja muuta, että niitä oli kymmenkunta raatoa ja hirveä meteli siitä. (H91M1951, 6.)

Tyttöjen omat nukkeleikitkään eivät aina olleet vain harmonista hoivaimista, vaan nuket olivat joskus hyvinkin kovakouraisessa kohtelussa. Muistella nukkien kohtalo lähinnä huvittaa kertojia, lapsuudenaikaisen käyt-

täytymisen tulkitaan olleen ikään kuin vain lasten leikkiä. Nukkien koh-
telulle voitiin saada malleja oikeasta elämästä, kuten jälkimmäisessä kuvauk-
sessa lastenneuvolan toimista, jotka kotona kohdistettiin nukkeihin.

Ol mulla nukkejakin joitakin, semmonen räsynukke ol iso ja sitte ol
semmonen hieno nukke, mä sain sen sitte, minkähän ikänen mä olisin
ollu, varmaan joku viis, kuusvuotias. Sitä mä pijin kyllä kanssa tärkeä-
nä, sillä oli sitte hienoja vaatteita. -- Anna-Liisa ol sen nimi. -- Sitte ol
semmonen Tiina ol yks, se ol semmonen vauvanukke, semmonen ku-
minen. Sitte ol se räsynukke, niin se ol Ulla. Sitt joo olhan semmonen
pienkin räsynukke vielä sillo, se ol Liisa. Sitä mä en muista, että kun
me oltiin vähän väkivaltaa äitiä välillä mejän Raijan kanssa, ni meillä
ol semmoset sitä semmosta jännää se peä, naama. Semmosta että se
män rikki heleposti, ni me hakattiin niitä johonkin maahan niitä päitä,
että ne män ihan murtu palasiks ne. Sitten ne täyty korjata, mummu-
han ne sitten laitto kuntoon, se tek ihan tuosta kankaasta ne peät ja
piirs sitten silimät niille. (H91N1960, 25-26.)

Muistan hyvin ne ajat jolloin leikin erilaisia leikkejä. Joskus kun äiti ja
isä kertovat leikeistäni, niin minä melkein rupean nauramaan. Eräs
mieluisimmista leikeistäni oli olla sairaanhoitajana. Kun kävi monta
kertaa neuvolassa, niin pakostakin otti esimerkkiä terveystädistä.
Keräsimme yhdesä pikuveljeni Harrin kanssa kaikki nuket, "manka-
rat", nallet, kissat, koirat jne. Sairasvuoteena sai toimia oma sänkyni.
Harri mittasi ja punnitsi lelut. Minä rokotin ruiskulla. Niinhän neuvo-
lassakin tehdään. Reikiä tuli leluihin useitakin. Kasvot, jalat ja kädet
olivat kuin hävityksen jäljiltä. Jos käsi ei liikkunut ympäri, otettiin
nuken käsi pois, että pääsi kurkistamaan, mikä oli vialla. (A82/T4.)

Yleensä nukkien muistetaan olleen tyttöjen mukana kaikenlaisissa lei-
keissä, jopa talvella mäenlaskussa. Toisaalta jotkut nuoremmat naiset muiste-
livat erityisesti varoneensa nukkejaan likaantumiselta eikä niitä tällöin kos-
kaan ulos vietykään.

Mun siskolla oli aina nukke leikissä ja mulla ei ollu. Minun, mä olin
aina sitä mieltä, että se likaantuu, sitä ei voi ottaa sinne ulos leikkiin.
Mä en tajuu mistä se johtuu ja mun sisko otti aina sen joka paikkaan,
hiekkalaatikkoon ja siis ihan joka puolelle ja se oli aivan likanen ja
repaleinen se nukke. Se raahas sitä aina. Mutt mä en ollu, siis mä, enkö
mä ollu niin lapsirakas? Vai olinkos mä tosiaan niin siisti että mä en

voinu. Siis mä en halunnu liata. Nyt mun vanhin tyttö on ihan samanlainen, se ei halua liata nukkeensa. Tuo Anne paljon mieluummin rettuutta ja pitää, että se on ehkä sitten se vanhimman tytön asema, ensimmäisen tytön asema että äiti opetti ehkä siistiks ja ett nukkee ei sotketa, se puetaan kauniisti ja tämmöset, ni se tarttu sitten minuun niin, että mä en sitä nukkee voinu retuttaa siellä. (H91N1952, 6.)

Lapsijoukoissa saattoi olla usein yksi, joka joko kiusasi toisia tai jota muut ikään kuin hyljeksivät. Yleensä – ainakin näin muisteltiin – nämä asiat “korjattiin” porukan kesken. Annettiin esimerkiksi kiusaajalle sellainen opetus, että hän mukautui toisten joukkoon tai sopeutumaton joutui tyytymään epäkiitollisimpaan rooliin leikissä.

Naapurin pojat varsinkin leikki kovasti niitä intiaanileikkejä. – Ja tota ni ne kesällä aina innokkaasti leikki niitä leikkejä ja sitt siellä yks vel-

Nukkeleikkejä pihamaalla. – Sisä-Suomen Lehdin kuva-arkisto.

jeksistä oli semmonen joka aina kiusas muita. Ni ne kerran ne leikki sitt oikein semmosta intiaanileikkiä, ett ne laitto oikeasti, sen köytti niin kun puuhun ja toinen leikkipuukon kanssa hyppi ympärillä siinä ja tökki sitä. Siinä vaiheessa jo vanhemmat tul apuun. Että tota ni tietysti suuttu kun aina härnäs. Aattel että ollaanpas nyt oikein kunnolla intiaanileikkiä. (H91N1954, 21.)

Joo meillä oli siinä talossa missä me asuttiin, ni meillä oli semmoset puiset penkit. Siinä oli vähän tehty niin kun semmosta molempiin päihin pihaa semmosta, ku vähän puistoa ja siinä oli semmoset suuret selkänojalliset penkit. Sinne me sitten tehtiin, yks oli myyjänä siellä penkin takana ja penkillä oli sitä aina sitten mitä myytiin, kiviä tai leskenlehtiä, mitä me nyt, tikkuja mitä löyvettiin. Ja se kaupan myyjä oli kyykyssä siellä penkin takana ja toiset kävi sitten ostamassa, ja yleensä mejän leikki loppu siihen, kun joku aikuine tuli istumaan penkille ja oli kauheen vihanen, kun me oltiin sotkettu se. Mutt semmonen oli se kauppareikki, että sitte saatto olla silleen että oli, ja monta kertaa olikin kun oli näitä [leikki]perheitä, että jos joku sattu jäämään niinkun itsekseseen tai oli semmonen vähän sanotaan, ett epäsosiaalinen luonne, ni se oli yleensä kaupan täti. Se pantiin sinne kauppaan, koska se ei niinku käyny sinne mejän leikkeihin. Me oltiin, me käytiin siltä sitte ostamassa kaikkea ja niin se sopi kuitenkin loppujen lopuks mejän porukkaan mukkaan. Mä muistan meillä oli yks semmonen tyttö asu siinä, se ei ollu mejän talossa, mutta naapuritalossa ja se oli meitä muita vähän isompi. Tai vanhempi mutta se saatto olla, että se oli semmonen, että se ei pärjänny oman ikäistensäkään kanssa, ni se tuli mejän kanssa leikkimään. Ja me ei oikein totuttu niin kun siihen mitenkään, ni se oli aina, mä muistan se oli aina kaupan täti. Käytiin siltä sitten ostamassa. -- Mä muistan vielä nytkin sen tytön, ett minkä näkönen se oli. (H91N1948, 8-9.)

KIELLETYT LEIKIT

KIELTOJA JA KIUSAUKSIA

Nykyisin oletamme, että lasten arkipäivään, ainakin meillä Suomessa, liittyy itsestään selvästi leikkiminen. Leikin puitteet ovat, yleisesti ottaen, kuitenkin aina jonkin leikkijän ulkopuolisen tahon sääntelemiä. Konkreettisin säänte-

lyn muoto koskee lapsilta kielletyn tai heille sallitun rajoja, joita ilmaistaan leikkeihin ja leikkipaikkoihin kohdistetuilla kielloilla. Muistelemisen kannalta kiellettyjen leikkien teema on mielenkiintoinen lasten leikkien osa-alue etenkin siksi, että sen sisällä kohtaavat kulttuurin kollektiivisesti jaettujen sääntöjen ja arvojen kehikko sekä yksilöllisten – ehkä negatiivistenkin – kokemusten ja tapahtumien muistot. Yksilöllinen kokemus voi toki ylittää ja rikkoa kollektiivisen, mutta samalla se on kiinni kollektiivisessä: rajan ylitystä ei voi tapahtua ilman rajaa.

Yhteisön ja kulttuurin aikuisnäkökulmasta leikkejä ja leikkipaikkoja koskevilla kielloilla ja varoituksilla on monia funktioita: konkreettisten vaarojen välttämisen ohella niillä halutaan iskostaa lapsiin lapsuuden yhteiskunnallisen ja yhteisöllisen elämän kielioppia, niitä arkielämän ja normiston sääntöjä, joiden avulla lasten halutaan sosiaalistuvan leikkiyhteisönsä ja elämään yleisemminkin. Kielloilla lapsia myös “normaalistetaan” (Foucault 1980, 206-208) sääntöihin ja normeihin, joita heidän lapsina tulee noudattaa, mutta joita aikuiset voivat halutessaan rikkoa. Leikkimisen yhteydessä aikuisille sallittu ei ole aina luvallista lapsille.

Lasten kiellettyjä leikkejä on etnologisen tai antropologisen tutkimuksen piirissä käsitelty vähän, enemmänkin on korostettu leikkien epäjärjestyttä provosoivaa tai aikuismaailmaa kritisoivaa ja parodisoivaa luonnetta (esim. Schwartzman 1978, 124-134; Sutton-Smith 1983; vrt. Strandell 1995, 162-170). Nimenomaan kasvatuksellisesta näkökulmasta lasten “luvattomia” toimia on tutkittu eri tavoin säännellyissä olosuhteissa, esimerkiksi julkisessa tilassa tai luokkahuoneessa (Zinsser 1987, 75; King 1987). Leea Virtanen (1970, 1972) on lastenperinnettä käsitelleissä tutkimuksissaan sivunnut myös kiellettyjä leikkejä. Yksityiskohtaisemmin niitä on kartoittanut ja selvitetty Raili Malmberg (1971, 1974). Molempien tutkimusten aineistoina olivat koululaisilta saadut tiedot ja heidän tulkintansa leikkikielloista ja niiden syistä. Raimund Kvideland (1976) taas on tarkastellut vanhan norjalaisen perinneaineiston ja 1970-luvun koululaisten kuvausten pohjalta lasten pelottelua ja sivunnut myös kiellettyjä leikkejä.

Tarkoituksellisesti tai hetken mielijohteesta esitetyt kiellot ovat aina ohjaamista johonkin: käyttäytymissääntöihin, elämänarvoihin ja -asenteisiin. Osasta kieltoja kehittyy pysyviä elämänohjeita ja ne voivat vaikuttaa koko myöhempään elämään. Osan rooli ja merkitys avautuu vasta yksittäisiä tapahtumia myöhemmin aikuisena muisteltaessa. Koska kukin yksilö, leikkivä lapsikin, on yhteisönsä jäsen, voi leikkikieltojen kautta etsiä kulttuurille yhteistä, kollektiiviseksi kiteytynyttä muistiaineista. Toisaalta muistelu voi tuoda esiin monenlaista kielletyn tematiikkaa, joka ei niinkään kuvaa lapsuuden todellisuutta, vaan lapsuutta henkilökohtaisen kokemuksen tasolla. Monen-

aikaiset aineistot avaavat kieltojen kulttuuriset ominaispiirteet ja yksilölliset erityisyydet ikään kuin yhtä ihmiselämää pitemmässä juoksussa.

Tarkasteluni lähtökohdaksi otan koululaisten vanhempien kyselyaineistojen perusteella tehdyn koosteen. Etenen kerimällä auki sen esiin nostamia teemoja ja havainnollistan niitä haastatteluaineistojen ja koululaisten kirjoitelmien pohjalta. Oletan että kyselyaineistoa perusteellisempi haastattelu- ja kirjoitelmatekniikka tuottaa tarkasteltavista teemoista uusia, moniaalle polveilevia haaraumia.⁹

Koululaisten vanhempia pyydettiin kyselyissäni muistelemaan, mitä leikkejä heidän vanhempansa olivat heiltä heidän lapsuudessaan kieltäneet. Vastauksista nousivat esiin seuraavat teemat ja aiheet:

(1) Vaarat:

tuli, vesi
kiipeily
teräaseet
liikenne
muut.

(2) Paheksuttavat:

seksi
kortinpeluu
sota, tappelu
kuolema, uskonto
häiriökäyttäytyminen (esim. meluaminen sisällä, kiroilu)
tavaroiden, omaisuuden, luonnon turmeleminen
muut.

Noin kolmasosa vastaajista joko jätti tyystin vastaamatta, vastasi ettei muista kiellettyjä leikkejä tai ettei minkäänlaisia leikkejä kielletty. Vaikka on tavallista, että kyselyihin tai niiden eri osioihin osa vastaajista jättää vastaamatta, on edellisen kaltaisiin vastauksiin varmasti muitakin syitä. Halutaan ehkä antaa vaikutelma, ettei leikkkejä kielletty tai ainakaan ei muisteta näin tapahtuneen. Toisaalta nykyajan vanhemmille oma lapsuus voi muistuaakin, ainakin leikkien suhteen, nykyistä huolettomampana ja vapaampana.

Selvien vaarojen ja uhkien välttämiseen liittyviä leikkikieltoja mainittiin moninkertaisesti enemmän kuin paheksuttavuuteen perustuvia kieltoja. Kaikista mainituista leikkikielloista kolme neljäsosaa liittyi jonkinlaisiin lasta

⁹Museoviraston kyselyaineistoissa kielletyt leikit esiintyivät enimmäkseen sattumanvaraisesti. Tosin Leikkikalut-kyselyssä (1979) pyydettiin vastaajia muistelemaan, millä (esineillä, tavaroilla jne.) lapsia on kielletty leikkimästä.

uhkaaviin vaaroihin ja enimmillään noin neljäsosa kielloista pohjautui leikkien eettis-moraaliseen paheksuttavuuteen.

Tulen ja räjähteiden käsittelystä, vesillä ja jäällä seikkailuista muistettiin vaarallisuutensa vuoksi useimmiten varoitellun, esimerkiksi: "Tuleen liittyvät leikit ja rannalla ei saanut mennä napaa syvemmälle, eli kieltoja oli vähän" (K91N035/46), "Ei saanut tehdä tussaria ja muita räjähdyspelejä" (K91M064/44), "Järvessä uinnin yhteydessä piti aina olla varovainen ja isolla porukalla mentiin uimaan, joukossa vanhempia lapsia. Tulitikkuleikit olivat tietysti kiellettyjä" (K91N019/61), "Jälle ei saanut mennä syksyllä ennenkuin vanhemmat tarkastivat jään paksuuden" (K82N043/52).

Melko usein vanhempien muisteltiin kieltäneen kiipeilyn puihin ja leikit korkeilla paikoilla. Vain muutama vastaaja muisti itseään varoitellun liikenteen vaaroista tai teräseiden käytöstä. Vanhimman sukupolven vastaajat muistivat kieltojen liittyneen erityisesti tuleen, veteen ja kiipeilyyn, vaarat olivat siis hyvin konkreettisia. Nuorempien sukupolvien vaarojen kirjo oli vaihtelevampi.

Sopimattomina tai paheksuttavina kiellettyjä leikkejä muistivat vanhimman ikäryhmän vastaajat erittäin vähän: eri vaihtoehtoja mainitsi vain pari vastaajaa. Nuorempien muistissa paheksuttavuuteen tai sopimattomuuteen liittyviä leikkikieltoja oli jonkin verran, yleisimmin sekä naiset että miehet muistivat sotaleikkien kieltämisen sekä kiellot tavaroiden ja luonnon turmelemisesta (5 - 10 % ikäryhmien 1940 - 1954 ja 1955 - 1964 vastaajista), naisista melko monet muistivat heitä ojennetun ja kielletyn häiriökäyttäytymisestä. Kuolemalla ja uskonasioilla leikkittelyn sekä kortinpeluun kieltämisestä oli muistoja muutamalla vastaajalla, seksuaalisuuteen liittyvistä leikeistä niin ikään muutamalla keski- ja nuorimman ikäryhmän miehellä, vastaavien ryhmien naisilla selvästi useammalla.

Miehillä sopimattomina pidettyjen leikkien kiellot liittyivät selvimmin sotaleikkeihin ja tavaroiden tai luonnon turmelemiseen. Naiset sen sijaan muistivat sotaleikkien ohella seksuaalisuuteen, tavaroiden turmelemiseen ja häiriökäyttäytymiseen liittyviä kieltoja. Esimerkkejä sopimattomina pidettyjen leikkien kielloista:

Leikkittely sukupuolielimillä (K91M004/46).

Ritsapyssyjen käyttö sotaleikeissä oli kiellettyä (K91M022/61).

Hävittämästä linnunpesiä (K91M049/49).

'Lääkärileikkejä' ei suoranaisesti kielletty, mutta jostain syystä niissä

kuitenkin tuntui olevan jotakin hämärää (K91N016/59).

Lammelle ja joelle emme saaneet mennä ilman aikuista tai luvatta, housuja emme saaneet riisua leikeissä emmekä kiroilla tai vahingoittaa toista (K91N017/48).

Kaikkia vaarallisia, kuten ettei saanut koskea pyssyihin eikä tulitikkuihin sekä isän mielestä pelikortit eivät sopineet lapsille paitsi Mustat Pekat ja lasten kortit! (K91N024/43).

Liian rajuja. Esim. ei saanut satuttaa, eikä osoitella leikkiaseilla, ei käyttää oikeesti ketään puuhun. Tulitikkuleikit oli myös listalla. Omaa nuppia kehoitettiin usein käyttämään. (K91N059/53.)

Kyselylomaketyyppiseen kyselyyn vastataan helposti ensin mieleen tulevalla tavalla ja tältä pohjalta vastauksia on tulkittavakin. Kuitenkin kyselyjeni vastauksissa voi sanoa tiivistyvän yhteisesti jaetuimmat käsitykset, jotka myös kuvastanevat kulttuurimme piirteitä. Muistojen, käsitysten ja ennen kaikkea vastaamistavan kollektiivisuus näkyy myös siinä, että eri-ikäisten naisten ja miesten vastausten painopiste on välittömässä ja konkreettisisissa vaaroissa; tämä piirre on sitä korostuneempi mitä vanhemmista vastaajista on kyse.

VEDEN JA TULEN VAARAT

Yleisimmin muistettiin kielletyn sellaisia leikkejä, joihin aikuisten mielestä liittyi lasta uhkaava vaara. Tämän oletettiin piilevän joko leikkivälineissä tai leikkipaikoissa. Kieltämisen peruste, pelkästään vaarallisuuteen vetoaminen ilman yksityiskohtaisempia selvityksiä, on kuitenkin varsin abstrakti lapsen tajuttavaksi, vaaran todellisuus ja olemassaolo mahdollisesti konkretisoituu-kin vasta kerran koettuna. Erityisesti tuli ja vesi muistettiin vaarallisina elementteinä, joista lapsia on varoiteltu ja peloteltukin. Etenkin veteen ja vetisiin paikkoihin liittyvien leikkien kieltöihin on helposti ollut yhdistettävissä vanhan kansanuskomuksen käyttö pelotteluna: järvenssä, suonsilmäkkeessä tai kaivossa vaaniva näkki saattoi siepata tottelemattoman lapsen mukaansa. (Ks. Tommola 1955, 7-13; Stattin 1984.)

Esimerkiksi Kvideland (1976, 248) ja Stattin (1984, 89-92) pitävät pelotte-
lua sosiaalistasamisprosessin osana, lasten fyysisen, sosiaalisen ja kulttuurisen

sopeuttamisen välineenä. Tämän ohella heidän mukaansa yliluonnolliset olennot pelottimina ovat olleet keino välittää vanhoja kansanuskomuksia ja -perinnettä sukupolvelta toiselle. Kyseessä on pelotin, johon pelottelija ei itse usko, mutta johon hän haluaa peloteltavan uskovan; siis toisin kuin menneinä vuosisatoina, jolloin pelottelijan omaan maailmankuvaankin vielä kuuluivat maagiset käsitykset ja uskomukset. Omassa aineistossani kansanuskomusten eläminen näkki-pelottimen muodossa lapsen järkeen ja ymmärrykseen vetoamisen rinnalla muistettiin vielä 1950-luvulta:

No se järvi oli semmonen ett meidän äiti nyt ei sillä pelotellu mutt niinku mun täti, tuota aina pelotteli kun sillä oli omia tyttöjä, jotka asu täällä [naapurissa], ni tuota pelotteli näkillä, että näkki tullee sieltä. (H91N1947, 8.)

Kiellettyjen leikkien muistelussa on selvästi erotettavissa leikkitalanteen kokemuksen muistelu ja menneen arviointi. Muisteltaessa eritellään, perustellaan ja otetaan kantaa leikkien vaaroihin, joita lapsena ei ole ehkä lainkaan tunnustettu. Muistelua voi alkaa hallita jälkikäteisarviointi siitä, mitä kaikkea leikeissä olisi voinut sattua. Tästä johdutaan arvioimaan omien vanhempien luottamusta itseän, mitä edelleen projisoidaan omien lasten suhteen. Kuten jo työntekomuistelusten yhteydessä tarkastellessani lapsia toistensa hoitajina totesin, tämäntapainen prosessointi on ominaista nimenomaan nuoremmille sukupolville. Vaikka varoituksia ja kieltoja muistettiin, painottui muistoissa ympäristössä liikkumisen vapaus. Vapaus edellytti kuitenkin vastuuta, niin itsestä kuin toisistakin. Tässä mielessä muistoissa korostuu selvästi se, että lapset hallitsivat alueita ja paikkoja eri tavalla kuin nykyisin. Aikuiset eivät tunkeutuneet lasten leikkiviereille, mutta asettivat kyllä selkeitä rajoja kieltoin ja varoituksin, lasten huoleksi jäi sukkuloida tai "pelata" aikuisten asettamilla säännöillä. Kun esimerkiksi ilman aikuisten valvontaa virran rannalle leikkimään lähtevää nelivuotiaasta varoitettiin putoamasta virtaan, oli varoituksen riitettävä, vastuu omasta turvallisuudesta sysättiin lapselle:

-- Neljävuotiaana sai mennä virran rannalle leikkimään mutt sanottiin että et sitten putoo virtaan. Se riitti se sanominen. Mutta eihän nykyään tulis kuuloonkaan että neljävuotias mukula päästäs johonkin rannalle, leikkimään virran rannalle, laiturille. (H91M1951, 5-6.)

Toisaalta edellä puhuva isä ihmetteli, ettei oma kouluikäinen poika patisteluista huolimatta ole suostunut yksin soutelemaan edes pelastusliivit yllään. Isän mielestä vanhemmat, hänet itsensä mukaan lukien, eivät enää enti-

seen tapaan ole luottaneet lapsiinsa. Lapsille ei ole kasvanut itseluottamusta omiin selviytymistaitoihinsa, ehkei vastuun ottamisen haluakaan:

-- Ite kun oli vastaavan ikänen ei osannu uijakaan, ni sai souvella missä huvittaa, mutta ei saanu puota järveen. Siinä se ero. (H91M1951, 7.)

Etenkään alle kouluikäisten lasten kykyyn selvitä luonnossa ja kotipiiriä kauempana vanhemmat eivät ilmeisesti enää uskokaan, vaan lasten menemisiä halutaan valvoa ja estää kuvitellut tai todelliset vaaratilanteet. Samalla vanhemmat ikään kuin tunkeutuvat lasten aiemmin hallitsemille reviireille; tunkeutumista pidetään kuitenkin hyväksyttynä, valistuneen ja lapsistaan huolehtivan vanhemman velvollisuutena. Osasyynä tähän on se, että aikuiset ovat joutuneet ottamaan lapsikollektiivin roolin ja lasten kasvatusta on muuttunut yksilöllisemmäksi, kun huolehditaan yksityisestä lapsesta eikä isompaa lapsijoukkoa koskevista periaatteista.

Tuli veden vastaparina muistettiin jatkuvan varoittelun aiheeksi. Tulitikujen käyttö ja avotulella leikkittely kiellettiin ehdottomasti. Kuitenkin pommi- ja tussarien valmistaminen ja paukauttelu tuntuu säilyneen poikapoltelta toiselle. Mitä isoisät ja isät lapsuudessaan edellä, sitä pojat ja pojanpojat perässä. Tieto ja taito on välittynyt ensisijaisesti poikaporukoissa käytännön kautta. Isät tuskin ovat tussarileikkejä pojilleen suoranaisesti opettaneet, mutta epäilemättä leikkejä – etenkin varoittavina esimerkkeinä – on muisteltu. Tussarileikeistä ovatkin mieleen jääneet juuri ne, joista muistetaan aiheutuneen se suurin ja usein tuhoisinkin pamaus:

Meillä ei tohittu kotona ampua, koulumatkalla [vaan]. Jos äiti ois kuul-
lu se alkaa koivuniemen herra tanssimaan. Oven peällä oli aina koivu-
vilta. Ei sattunu valiiinkoja, koululla sattu valiiinko kerran, kun meci-
nasivat tulilangalla sytyttää. Opettajan ikkunan alla kivijalassa oli tuu-
liaukon reikä. Pojilla oli tarkotus, että noin kolmenkymmenen sentin
mittanen luodikon piippu, siihen tupattiin jo yksi puntti tulitikkuja,
sitten tulilanka. Viimesenä koulupäivänä ajattelivat sytyttää tulilangan
avulla ja paukauttaa opettajan ikkunan alla. Räjähiti kesken, meni yhel-
tä pojalta sormet [toisesta kädestä]. -- Se ol tuota siitä syystä, opettaja
ois halunna, että pojat ois ollu samanlaisia kuin myö tyhmemmätkin.
Ne ei välittännä mistään. Koululaiset oli erilaisia ennen kun nykyään.
Isoja poikia, että opettaja ei voinu mittään. Jos pulpettiin istuvat, olis
pitäny sen kanssa ulos kantaa. Pojat sitten vihasivat opettajaa, halusi-
vat säikyttää. -- [Jotkut pojat paukuttelivat tussareillaan välitunneil-
lakin, mutta valvontakin oli tarkka:] Ei pitännä luokassa taskussaan

sillon, kun tiesivät että tarkastus tulee. Olivat tussarit jossakin pussikossa, metissä piilossa. Taskutarkastuksia piettiin aina välillä kaikille että pulpetille taskun sisällöt. Jos ois tussareita löytynyt, ois tietysti tullu johtokunnan juttuja. (H86M1917, 7, 14-15.)

Koululaisten vanhemmat ilmoittivat kieltävänsä lapsiltaan valmiina ostettavien tai itse väsättävien paukkujen räjäyttelyn omin päin. Kielletty kuitenkin kiehtoo nimenomaan kieltojen vuoksi. Kaksi esimerkkiäni ovat viidesluokkalaisten poikien kirjoitelmia. Molemmat pikku tarinat kerrotaan muistoina, eräänlaisina paljastuksina. Kertomuksista on tulkittavissa, että jo leikkiessään pojat ovat mieltäneet toimensa kielletyiksi ja sen vuoksi salattaviksi. Leikkien vaarat on tunnistettu, mutta juuri siksi spraypullojen posauttelu olikin hauskaa ja muovipillien polttelu jännää:

Keräilimme spraypulloja ja posautimme ne. Niitä oli hauska posauttaa koska se oli vähän vaarallista. Pistimme ne nuotioon ja odotettiin että ne posahtaisi. Näin teimme hiekkamontuilla ja muualla aukeilla paikoilla. Näin teimme viime vuonna mutta ei enää koska parille kaverille kävi huonosti esim. paloi tukkia. (A91/P5.)

Kun olin 4-5 vuotias poltin muovipillillä eräässä kaapissa, se oli minusta erittäin jännää. Aina kun äiti oli navetassa menin polttamaan pillejä. Aina kun olin menossa polttamaan pillejä otin isän sytkärin eräänä päivänä isä huomasi, että sytkässä ei ollut kaasua, hän kysyi kuka minun sytkää on käyttänyt sanoin: "En tiedä". Seuravana päivänä se pilli paloi minun käteeni kiinni sain sen kumminkin irti äiti kysyi mistä se arpi on tullut en kertonut kerroin vasta 9:sän vuotiaana. (A91/P5.)

Koululaisten vanhemmista vain yksi mainitsi kyselylomakkeissa tupakoinnin kiellettyinä leikkinä, sen sijaan haastatteluissa siitä kiellettyjen leikkien nimikkeellä kerrottiin spontaanistikin. Haastatteluissa lapsuuden aikaiset tupakointiharjoittelut miellettiin kielletyiksi leikeiksi siinä mielessä, että näissä kokeiluissa ikään kuin tiivistyi raja aikuisille luvallisen ja lapsille luvattoman välillä. Tupakoinnin kieltämisen perusteet näyttävät vaihdelleen. Lasten harrastamana tupakointia on pidetty vaarallisena tulella tuhraamisena. Sen ohella tupakointiin liittyi sopimattomuuden leima: se ei ollut soveliaista lapsille, ei myöskään aikuistuville tytöille tai naisille. Tyttöjen haluttiin kasvavan "kauniiksi sisältä ja ulkoa, siveiksi, ahkeriksi ja hyväkäytöksisiksi" (esim. MV:K32/460; MV:K32/891). Nykyisin tupakoinnin vaarana korostettu epä-

terveellisyys ei oikeastaan vielä muutamia vuosikymmeniä sitten sanottavammin ollut kieltojen perusteena.

Haastatteluisissa tupakointikokeiluistaan kertoneista lähes jokaisella oli muistoja joko itsensä tai sisarustensa kiinni jäämisestä. Rangaistuksena oli lievimmillään puhuttelu, ankarimmillaan selkäsauna. Tupakointikokeiluja muisteltiin mallikäyttäytymisenä, opettajina ja mallin antajina olivat vartuneemmat lapset ja ensimmäiset harjoittelut olivat joukkokokeiluja:

Taisin olla kolmannella luokalla kansakoulussa, kun meitä oli parisenkymmentä poikaa ja jokunen tyttökin yhteisellä majalla -- suon laidalla tupakan poltossa. — Jäätiin kiinni ja opettaja määräsi koko porukan arestiin. Minä en mennyt, vaan täytyi se asia jälkeensä kuitenkin käydä opettajan kanssa sopimassa. Kotona asti äidin kanssa käytiin ja opettaja tarjosi mansikkahilloa. (H186M1948, 2; kirjallinen lisätiedonanto.)

Pienimmillä harrastus useimmiten loppui paljastuttuaan, etenkin jos vanhemmat tekivät salaisesta julkisen ja näennäisesti hyväksytyyn kehottamalla nurkan takana salassa tupruttelevia lapsiaan polttamaan kotona, julkisesti ja näkyvillä. Aina tämäkään ei tehonnut, leikkikokeiluna alkaneesta tupakoinnista ehti tulla tapa, kuten seuraavalla naiskertojalla. Kertoja erittelee itse tupakointiin viehtymyksensä johtuneen osin siitä, että hän oman tulkintansa mukaan oli poikamainen ja halusi käyttäytyä kuin "miehet". Leikkitoverit olivat enimmäkseen poikia, leikit poikien leikkejä ja muutenkin kiinnostusta seurata miesten töitä:

Joo minä olin hirveän poikamainen. Ihan täys poika kun minun paras leikkikaveri oli poika. -- Niin ni se aina lainas minulle takkia ja lippalakkia kun minä tulin kyllään, että oltas vähän samannäköisiä sitte. -- Myö poltettiin iha tupakkia. Ja sitte ku se tuli ilmi ku isommat poltti ni pienemmätki, ni sitte sano voan äiti että jos kerta pittää polttoa ni ei sitä tarvii juosta nurkan taakse, että antaa männä siitä voan sitte että hän tykkeä että hänkin näkköö sitte sen, mitenkä sitä vettä. No nyt tällä hetkellä ei polta kukkaa meistä mutta kyllä minäkin poltin ja pienestä. -- No varmaa en ollu ku kolomentoista jottain. Hinkkas-Heikki [naapurin mies] meni katiskoille ja sillo mukkaa ja Heikki anto Virginiaa laon nurkalla. Käv kahtomassa katiskat ja sitte puolpyörryksissä [kertoja poltteli]. -- Ei siitä tullu kyllä aina [sanomisia tai rangaistuksia]. Minkäpä se [äiti] meille mahto. (H191N1957, 7, 9.)

Vanhempien muistettiin myös yrittäneen estää lastensa tupakointiharrastuksia ikään kuin luvallistaen siirtämällä koko asia tulevaisuuteen, tupakointi olisi sallittua sitten, kun itse pystyisi tupakkansa maksamaan:

-- Jäin kiinni mutta ei se äiti voinu kovin paljon suuta soittaa koska se poltti itekki, ja sano vaan ett sitt saat polttaa ku on jalat oman pöyvän alla. Mutta tuota enhän minä malttanu ootella niin paljon, sitt se sano, oisinko mä ollu kolomen, neljäntoista vissiin, että polta kotona ettei tartte nurkissa polttaa. -- Nii että äitin kanssa veettiin lupia. -- Mutt että ne välit pysy hyvänä ja tuota, en mää varmaan polttanu sen enemää mitä nuo kaverit taas, ne kävi joka välitunti kessulla ja salaa joutuvat tekemään kaikki konstit. -- Että se meillä vallihti taas hyvät välit, kahestaan kun asuttiin keskenään sitte. (H91M1951, 23-24.)

Tupakoinnin yleisemmät historialliset muutokset tuovat esiin mielenkiintoisia puolia myös lasten tupakointikielloista. Historiaan sen syvemmin uppoutumatta voi mainita sen, että tupakan, kessun, kotitarveviljelyä harrastettiin saunan tai navetannurkilla vielä viime sotien jälkeisinä vuosina; etenkin taloudellisina pulavuosina 1917 - 1918 ja 1941 - 1944 tupakan kotiviljely lisääntyi (Vuorela 1975, 289). Kessua kasvatettiin myös myyntiin ja lapsillakin saattoi olla pientä lisätuloa tuoneet kessuviljelyksensä (esim. MV:KA21/108; MV:KA21/463; MV:K26/934). Miesten tupakointi, Kainuussa ja Peräpohjolassa piippua polttelivat naisetkin, oli tavallista. Kun omaa tuotetta oli saatavilla, ei tupakoinnista ollut varsinaisesti rahanmenoakaan. Lasten kessuttelua ei kuitenkaan pidetty soveliaana, olihan se vaarallista tulella tuhraamista. Tupakan savun uskottiin toisaalta auttavan esimerkiksi hammassäryssä tai korvakivuissa. Kipujen kourissa tuskittelevat lapset saivat tällaisissa poikkeustilanteissa itsekin polttaa tai puhallella savua toistensa korvaan.

Kyllähän ne tietysti poejjat sitä piippua pörryytti aena mutta en minä ollu niissä ympyröissä mukana. [Mistä pojat saivat piiput ja tupakat?] -- Mistä kylästä millonnii sattu löötämmää, sillohan ol isällä meijännii isällä ol kessu kasvatettiin ite. Se ol vielä sitä aekoa iha. Minäkii muistan sen ku se niitä kessunlehtiä semmoseen siivilää ja niitä hakattiin jollain pölökyllä ensin hienoks, ja siivilää sitte siivitti suurimmat rouheet pois. Pienempätä poltettiin sitte. -- Sitä ol omasta takkoa se kasvatettiin ite, ainakii, ainakii meillä ja varmasti monessa muussaki, ja sitte siellä noapurissa muistan semmosen paekan, semmonen vanha pappi että se ee tuota, millonkaan se ee käännä pisilläkään ku siihe kessumoahasa. Että varmaan tul ytyä tarpeeks. Ol ihan varma osote

mutta ee meellä semmosta ollunna kyllä minä sen muistan, mutta se noapurin pappa sitä myö aena myö siunattiin, että se ol niin hirveetä olevinnaan. [Jäivätkö pojat koskaan kiinni?] Kyllä siitä jäe, kyllä siitä jäe erräänkin kerran ja selekäsaona ol sitte lopputulos. -- Kyllä meijjä isä ol aeka ankara. [Polttiko isä itse?] Poltti melekeen haotaan asti, sitte halavaantu sitte ee ennee pystynnä polttamaa. -- Mutta sitten semmostakkiin muistan tuota että ennen vanhaan kun koski hirveesti joskus hampaasee tae korvaa, ee silloin lähettynnä leäkäriin ensimmäeseks. Ni isän neovo ol että polttakee tupakkata ni se herkii. -- Sitte sae vappaasti polttoa kun tuota koski hampaasee taekka tuota korvaa, ja se ol se mustan lampaan villa ja se tupakan savu jota puhallettiin sinne korvaan että se parantu. Siinä ne ol ne liäkkeet. (H91N1943, 14-15.)

Viime vuosikymmenien valistustyö tupakan terveyshaitoista on lisännyt tupakoinnin paheksuttavuutta. Seuraavassa 1952 syntynyt naisshaastateltu muistelee, kuinka perheen lapsia varoiteltiin viinan ja tupakan kiroista pelottavin uhkakuvin, joiden hän muistaa vain lisänneen kiinnostusta, "koska ne oli niin kamalia":

Kun meillä oli nimittäin hirveän tiukat siinä, siinä mun vanhemmat oli älyttömän tiukkoja. Viinasta ja tupakasta. Kerta kaikkiaan ne oli kauheita myrkkyyjä. Siis ne oikeen maalas semmosia kauheita kuvia seinälle. Ja luonnollisesti meitä ne kiinnosti vallan kamalasti koska ne oli niin kamalia. Ja siks mä aattelin että niinkun siinä, kannattas vanhempana aatella sillai kyllä ettei maalaa, ihan sellanen realistinen kuva. Niillä [omilla lapsilla] nyt luetaan tietysti terveysopissakin koulussa näistä asioista ni. Että tupakkaaki jos kiinnostaa kerta maistaa mitä se on niin sitä voijaan. Mä sanoin että mä hankin, ostan tupakat että saatte maistaa kyllä mitä se on, mutta en suosittelle. Siis en taloudellisesti, se on taloudellinen menoerä ja se on myöskin terveydellinen juttu. Se on ihan elämäntapa että ihminen kun voi itte päättää miten halua elää, ni voi etsii jotain muuta mukavaa tekemistä. -- [Omat tupakkakokeilut:] Joo mä muistan sitä kierrettiinkin jostain koivusta kuule semmonen. Ja paperista. Me tehtiin joskus joku sätkä mitä me kokeiltiin ja sitte ihan tupakatkin, mä en muista mistä mejjän pojat sai ne mutta kyllä meillä tupakatkin oli. Niitä kokeiltiin. -- Mejjän äiti oli niin hyvä haistamaan että pojilta se haisto ilman muuta, mutta meillä se ehkä jäi niin kokeiluasteelle ett sitä, äiti ei ehkä huomannu sitä ollenkaan. Mut isommat pojat, mun vanhemmat veljethän poltti. Mun toiseks vanhin veli poltti piippua ja vanhin veli poltti tupakkaa. Ja niillehän tuli se

tupakka ihan vakituiseksi. Eikä vanhemmat mitään sille mahtanu. Se kun tuli ni tuli ja, -- vanhemmat siitä hirveesti kyllä puhu, niille se oli hirveen raskasta. Koska se vei rahaaki ja sitte rahaa piti jostain saada. (H91N1952, 14-15.)

KORKEAT PAIKAT JA TERÄASEET

Koululaisten vanhempien kyselyjen perusteella kiipeilyleikit kiellettiin useammin tytöiltä kuin pojilta, samaa muistelivat myös haastatellut. Vaikka kiipeilykieltoja ei suoranaisesti voi pitää yksistään tytöille suunnattuina, on poikien leikeissä kuitenkin sallittu ehkä enemmän vaaroja ja uhkarohkeuttakin. Kiipeilyleikkien kieltoja muistelivatkin etupäässä naiset. Aikuisina muisteltaessa leikkien todelliset vaarat tunnustetaan ja vahinkojakin muistetaan sattuneen, kuten jälkimmäisessä kirves päähän -episodissa:

Harvemmin mä taisin niitä [nuorempia sisaruksia] hoitaakaan että mä olin niitten isompien sisarusten kanssa aina menemässä ja vähän joskus pahhaakin tekemässä. Sinne hiekkaharjulle ei ois saanu millonkaan mennä ja myöhän menttiin. Semmosia korkeita hiekkaharjuja ol siellä -- missä asuttiin, siinä lähellä. Mistä autot haki hiekkaa, kun tehtiin sitä maantietäkin sillo kuuskytluvulla, ni tota me kiivettiin, se ol niin hirveen mukava kiivetä sinne harjulle ja sitte sieltä laskea alas, mutt ei me koskaan aateltu että sieltä vois tulla kiviä mukana ja niskaan isompia kiviä. Sitte etittiin katinkultaa siellä, me oltiin semmosia kullan etsijöitä välillä. Vietiin sitten kotiin aina äidille näytettäväks niitä kimpaleita, kultakimpaleita. Mukamas vaikka se oli sitä katinkultaa. Sen takia myö siellä tykättiin olla ja ei ne aina kiellot tullu mieleen. (H91 N1954, 16.)

-- Nyt tul mieleen se kirveen putoaminen sitte, ni talavella ni tehtiin niitä risumajoja. Ja niitähän ol sitte het joka nurkassa, ja yhen kerran tehtiin näen puun ympärille sitte se risumaja sinne savhaovan päälle, luokse. Sitte Esko se vanahin veljes män sinne puuhun ni tuota, ku äet vielä kielti siinä ku se ol piäsiäismoanantai, että ee soa männä sinne, että siellä tuloo vahinko. Ja eehän sitä uskottunna niinkun tavallisesti, tehtiin se risumaja ja minua palelti nii hirveesti siellä ja mä menin sinne lämmittelemmää. Esko män sitten niitä ku kuusen ympärillä ol, niitä havuja hakkoomaan ja se kirves putos sen majan läpi ja se mäsähti

tänne minun piähän. Mutta se tul hamara eeltä, jos se tul perä eeltä ni sehä ol henki pellolla sillä kertoo. Nii ja se ol sitte monta viikkoa visva juoks, ei niistä lähetty lääkärii. (H91N1943, 16.)

Monien vanhempien mielestä vielä 7 - 8-vuotiaiden lasten teräseiden käyttöä oli pidettävä silmällä. Aiemminkin lapsia on kielletty ja varoitettu liian nuorina ottamasta kirvestä sanomalla “elä ota, lyöt jalkaas tai kielees” (H81M1907, 3). Tosin teräseilla oli tuolloin lapsillekin erilainen merkitys, toisaalta niitä oli opittava käyttämään, toisaalta niihin kiellettiin koskemasta. Tilanne oli ristiriitainen:

Teräseet, kuten puukot, kirveet ja sahat olivat ihan pienimmiltä kiellettyjä, mutta jo noin 5-vuotiaana saimme käyttää pientä sahaa (tehty katkenneesta sahanterästä), kirvestä ja vesointa, sillä pitihän niiden käyttöön tottua, että pystyi niitä käyttämään töissä. Jo 8-9-vuotiaana oli meillä pojilla oma viikate heinäniitossa ja silloin tuli osata jo hioa itse viikatccnsa niin ettei telonut sormiaan. (MV:K26/786.)

Seuraava kertoja, 1913 syntynyt nainen, muistelee itselleen tapahtunutta pikku episodtia, “pienemmiltä lapsilta” kielletyn sirpin luvatonta kokeilua. Näin hän ajoittaa tapauksen varhaislapsuuteensa. “Silloin” siis yleensä kerto-

“Mäkibypyn harjoittelua” kotitalon katolta 1950-luvun lopulla. – Kuv. Olavi Hytönen.

jan lapsuuden aikana leikattiin vilja sirpillä, samoin silloin oli tapana, että lapset saivat opetella kaikenlaisiin töihin ja oppivatkin aikuisia seuraamalla. Koko muisteluksensa kertoja faktuaalista kädessään vielä muisteluhetkellä näkyvällä arvella, joka tapahtuman konkreettisenä – tai symbolisena – merkkinä on ikään kuin säilynyt vuosikymmenien takaisen episodin. Olemassa olollaan se myös “provosoi” muiston mieleen palauttamista:

Kaikkea työtä sai opetella, mutta kun silloin leikattiin viljat sirpillä niin oli pienemmiltä kielletty sirppiin koskeminen, kun minäkin olisin halunnut leikata, mutta äiti kielsi, menin pensaan taakse piiloon ja kun isot ihmiset menivät syömään otin äidin sirpin ja leikkasin, mutta samalla leikkasin vasemman käden pikkusormen halki, arpi siinä näkyy tänäkin päivänä siitä työstä tuli kyllä kovat torut mutta ei se kyllä leikkaushaluja vienyt. Niin sitä silloin opittiin työhön kun vaan katsottiin tarkasti kuinka aikuiset tekivät, työmaalta ei pois käsketty. (MV: KA21/797.)

Henkilökohtaisessa kerronnassa risteilläänkin usein yleisen tai toistuvan sekä yksittäisten, hyvinkin henkilökohtaisten, muistojen välillä. Yleisiä ajattelu- ja toimintatapoja koskeva kertomus voi välillä muuttua henkilökohtaisen, yksittäisen tapahtuman muisteluksi. Tämäntapaisessa muisteluksessa yleinen kehystää yksityistä, mutta samalla molemmat todentavat toisiaan. Henkilökohtaisena kerrottu sitoo muistelun kertojan omaan kokemukseen, joka puolestaan on kiinni hänen omassa yksityisessä elämässään ja sen puitteissa tietyssä ajassa ja paikassa.

SUKUPUOLISUUDEN SALAT

Sopimattomuutensa vuoksi kielletyille leikeille on ominaista myös se, että niihin aikuisten mielestä sisältyy elementtejä, jotka aikuisten salaisuuksina eivät saisi kuulua lasten kokemusmaailmaan (vrt. Postman, 1985). Sopivaisuussääntöjä oletetun tai todellisen seksuaalissävyytteisyytensä vuoksi rikkovat lääkärileikit kuuluivat koululaisten vanhemmilta kiellettyihin leikkeihin. Lääkärileikkien kieltäminen lienee esimerkki yhteiskuntaamme vahvasti iskostuneen kristillisen etiikan ja moraalissääntöjen vaikutuksesta arkielämään. Sukupuolisuudesta avoimesti puhuminen saati sen osoittaminen on ollut tabu. Toisaalta suomalainen kansanomaisen suhtautuminen seksuaalisuuteen on ollut kaksijakoista. Kansanhuumori käsittelee seksuaalisuutta suorasukaisesti,

rohkeasti ja irvailevastikin (esim. Kuusi 1953; Sananlaskut 1978). Kuitenkin hyväksytyt sukupuoli- ja seksuaalinen kiinnostus on koettu vakavaksi ja nimenomaan avioliittoon kuuluvaksi. Sukupuolisuuden avointa osoittamista on pidetty sekä epämoraalisena että omaa yhteisöllistä arvostusta alentavana (Virtanen 1990).

Myös vuosisatamme alkupuolen lääketieteellisen valistuksen vaikutukseksi on osaksi luettava vanhempien häpeilevä ja tuomitseva asenne lasten kiinnostukseen seksuaalisuutta kohtaan. Vielä toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina sukupuoli- ja siveellisyyskasvatusoppaissa varoiteltiin mm. masturboinnin vaaroista. (Sievers, Koskelainen & Leppo 1974; vrt. Frykman & Löfgren 1979, 79-97; Foucault 1990, 120-122.)

Monet haastateltavani muistelivat, että aikuisten kiellot itse asiassa lisäsivät lasten kiinnostusta näihin salamyhkäisiin asioihin. Viattomatkin leikit, jotka lapsille itselleen alkujaan olivat ehkä vain luonnollisen uteliaisuuden tyydyttämistä, saivat aikuisten kieltojen ja vihjailujen kautta ylimääräistä hohdetta.

Nii sitä ku lääkärlleikkiä kuule tehtiin vaikka mitä ja ne [vanhemmat] kun kiels ja vahti ja nehän oes ollu mukavia lapsena leikkiä leikar-leikkiä, mutta ne ol acna nii äkäsiä meille ni ee siitä tahtonna tulla mittää. -- Leikittiin myö joskus salloa minä muistan ku meillä ol tuossa aetta tuossa kotona ni kyllä myö aena välillä leikittiin ja siellä ol poekiakkii jo se ol mukavata. -- Sitä hoijettiin olevinnaan toesia ja kato, kylä sitä kuule kateltii. -- Nii just nii se ol ihan mukavata. Sitte kun ne näk sitte loppu aena mejän leikit siihe. Ee se nyt mittään niin rajua ollu, mutta semmosta kuitenkin että kyllä se kuule kiinnosti kun siellä ol poekia ja tyttöjä. -- Nii aeka viattomia ne sillai ol mutta kuitenkin että kyllä sitä pit katella aena. (H91N1945, 5-6.)

Muutenkaan seksuaalisuuteen liittyvistä asioista lapsille ei juuri muisteta puhutun. Paremminkin näyttää olleen suoranaisia "strategioita", jotta lasten huomio voitaisiin kiinnittää muualle ja jotta lopputuloksena olisi ikään kuin kollektiivinen amnesia kaikkia seksuaalisuuteen liittyviä asioita koskevasti. Kertomukset haikaroista vastasyntyneiden tuojina olivat yksi osa tätä strategiaa, samoin suoranainen vaikeneminen lasten udellessa mitä tahansa seksuaalisuutta sivuavia asioita:

Ei oo pahemmin puhuttu, mullekin juksattiin se lapsen teko että haikara tuo. Ja sitte täti aina piirti sen haikaran ja sitte sen kapalon ja sitte se laps ol siellä kapalossa. Ja mulle uskoteltiin vielä pitkään että se haikara

tuo sen lapsen ku äiti, äidillä tul minun jälkeen neljä näitä lapsia ni viimeselläkin juksas, että haikara kävi hakemassa. Toi hänelle tammosen, sitte mä uskoin siihen kuvaan kauan ja sitte se yhtäkkiä hävis multa se kuva, se pantiin piiloon ilmeisesti. Ja mä ihmettelin sitte että ne ei ennää puhu siitä haikarasta eikä siitä nyystistä minkä se tuo. Mutt ei ne millonkaan selostannu tarkemmin että mistä se tuloo ja. Salailtiin vähän liikaa. [Miten asian oikea laita sitten selvisi?] Enköhän mä saanu kuulla mun tyttöystävältä, kaverit. -- Nii sitte koulussa tarkemmin ku tuli se oma kirja semmone. -- Ku keskikoulu aloitettiin ni mulla on semmone kirja vieläkin missä on kaikki nuo selostettu. Tallessa tuolla. Kyllä mä omalle tyttölleni ainakin yritän selostaa, miten asiat on. Kaikki nää naisen vaiheet. En mää sillai salaile enkä piilottele nitä. Ei jää itelle ainakaan sellasta pahaa makua siitä sitte. Viiti haikaroita piirrellä. -- Mutta mua suututti sitte jälkehen päin kun mulle selevis että mua on juksattu. -- Ja sitte jos tädit ja mun äiti puheli joskus näistä asioista. Kerran mä kuulin keskusteltavan e-pillereistä, no mä sitten kysyin mitä ne on. Ei mulle sanottu mitä ne on. Mitä varten ne on olemassa ja. Sitte yritettiin olla hirveen hiljaa että mä en kuulis mittään. Toinen meinaa uteliaisuuteen puheta ni ei sitten mitään. (H91N1954, 35-36.)

Seksuaalisuuteen ja raskauteen liittyvien asioiden täydellinen pimittäminen lapsilta saattoi koitua jopa eräänlaiseksi elämänkohtaloksi, kuten 1933 syntynyt naisvastaaja muistelee. Kertomus on katkeran sävyinen tilitys siitä, miten näiden elämän totuuksien salailu saattoi "maailmalle lähtijän" pienin eväin matkaan – omine seurauksineen:

Olen itse äitini avioton ja samoin minulla on a.u. lapsi --. Sen verran äidistäni, että hän on synt. 1909, köyhään, monilapsiseen perheeseen ja hyvin nuorena hakeutunut palvelukseen maataloon, jonnekin Etelä-Suomeen ja sieltä hankki minutkin, sai -- laitoksella 1933 kevät kesällä ja "kruunun kyydillä" kuten sanottiin kunnan apua, toimitti kotipuoleen sisarelleen illalla toi ja aamulla itse lähti - eväiksi, kuulemani mukaan jätti sanat - jos et voi sitä pitää, toimita vaivaistaloon tai heitä vaikka maantien ojaan.

Mamma, kuten äitini-äitiä sanoimme hoivasi sittemmin minut, niin kuin vanhimmankin tyttärensä 1929 synt. tytön - a.u. hänkin. Olen kokenut, että aviottoman äidin osa, mutta ennenkaikkea lapsen, omalla kohdallani on ollut sikäli monimuotoinen, että minulla ei ole minikäänlaista yhteyttä äitiini ollut koskaan, vaikka hän elää edelleenkin.

Isästäni minulla on ainoa kuva se jonka "mamma" antoi, kun joskus asiaa kyselin hän sanoi, että äitisi on sen verran omalaatuinen ettei se siitä puhu, joten sinä olet niitä, joita pukki pierasee kalliolle ja tuul' puhaltaa hengen, mitäs noista kyselet, ja sillä tiedolla on tähänpäivään (vanhemmistani) pitänyt pärjällä. Jos äitini luullakseni olosuhteista johtuen, teki omat ratkaisunsa niinkun teki, eivät omatkaan kokemuksetni niin ruusuisia, tuosta a.u. äidin roolista ole, vaikka kokemukset ovat lähes neljännesvuos'sataa myöhemmältä ajalta.

Sieltä "mamman" hoivista ensimmäisen kerran vähän alottelin, lapsenliikan hommia sillo "leipäkortti-ajan" loppupuolella joskus 1948, joskin lopullisesti Keski-Suomi jäi 51-52 v.

Samoin, kuin siihen aikaan oli tapa, aika pienet olivat maailmalle lähtijän eväät - niin ainellisesti kuin henkisestikin, muistan että työn-teen tärkeyttä ja ehdotonta rehellisyyttä neuvottiin noudattamaan, sellaiset kuin naisen tiedot toiseen sukupuoleen tai jotain naisena olemiseen ei kukaan vihjaisutkaan, katsottiin että kyllä luonto "tikanpojan puuhun opettaa" ja opettihan se, joskin nykysanonnan mukaisesti kantapäähän kautta, täysin. (MV:K32/882.)

Vaikka sukupuolisuuteen ei ainakaan nuorimpien haastateltavieni mukaan enää asennoiduta täysin tabunomaisesti, kertoivat jotkut edelleenkin haluavansa kontrolloida lastensa lääkrileikkejä. Kuitenkin aiemmin arkaluontoisena pidetty sukupuolisuus kuta kuinkin koetaan luonnollisena asiana, johon ei välttämättä tarvitse suhtautua häpeillen. Seksuaalikasvatus on monien vanhempien mielestä ensisijaisesti kodin tehtävä, joskin koulu on usein kotia merkittävämpi seksuaalikasvatuksen antaja. Lapset tutustuvat nykyisin sukupuoliasioihin myös kirjallisuuden, lehtien ja television välityksellä. Seksuaaliperinne lienee edelleenkin osittain lasten keskeistä niin, että tietävämpi ja kokeneempi "valistaa" nuorempiaan (vrt. Virtanen 1970, 227-233).

KORTINPELUUSTA ALKAA TURMION TIE

Kortinpeluu leimattiin vielä kuluvan vuosisadan alkupuolella epäsiiveilliseksi, laiskuuteen, juoppouteen ja pahantapaiseen elämään houkuttelevaksi. Etenkin papisto sekä moraalisia rappioilmiöitä vastustaneet nuorisoseurat ja työväenyhdistykset yrittivät kitkeä tapaa pois (Vuorela 1983, 666). Kortinpeluu moraalialia nakertavana on ollut selvästi agraariympäristön huoli ja sel-

laisena se on istunut lujassa. Aineistojeni mukaan kortinpeluu on ollut miehinen harrastus, yhtä poikkeusta lukuunottamatta pelaamisesta kieltämistä muistelivat naiset. Tavallisimmin kortinpeluun kieltäjinä muistetaan äidit, joilla kieltämisen peruste oli lähes aina moraalittomuuteen liittyvä.

— Minun äitini ei hyväksynyt kortinpelua, koska hänen kotonaan miehet pelas korttia ja ryyppäs. Ja ne tuli ja ne räki kuulemma lattialle. Ja mejän äiti sano, että meillä ei sitten pelata korttia. Isä taas suhtautu sillai että sitä korttia voi pelata, vaikka ei räitä lattiallekaan, eikä juoda kun hän ei juonu. Isä ois tykänny pelata korttia mejän kanssa ja äiti ei. Ja sitt me pelattiin korttia silloin kun äiti ei ollu kotona, isän kanssa. [Oliko teillä lapsena Musta-Pekka -kortteja tai muita sellaisia?] Oli ja niitä sitt sai kuitenkin pelata muka. – Joo siinä ehkä liittyy tämmönen juttu, siis ne pelas jotain rahasta. Sillo mun äidin lapsuudessa ja sille jäi jokin kammo siitä. -- Tai räsypokkaan tai johonkin tämmöseen ehkä. Must tuntuu ett siihen liittyy jotain semmosta. Kammoa ett se ei halunnu niinkun kotona että pojat menee semmoseen mukaan. (H91N1952, 25-26.)

Paheellisuus ja synnillisuus liitettiin muistelijoiden mukaan oikeisiin, verollisiin pelikortteihin vielä 1960-luvulla, ei niinkään pelaamiseen sinänsä. Oikeat pelikortit saattoivat houkutella lapset sopimattomiin peleihin, kuten räsypokkaan tai rahasta pelaamiseen; näihin taas liitettiin epäsiiveellisen elämän uhkakuva, josta lattialle ”räkivät” miehet olivat varoittavia esimerkkejä. Pelaaminen oli kuitenkin luvallista lasten korttipeleihin soveltuvilla korteilla ja kotiin tulleet postikortitkin kelpasivat vaarattomina lasten peleihin. Seuraavassa muistelu-esimerkissä 1920 - 1930-luvulta korttipelin opettajana onkin äiti, jonka omassa lapsuudessa kortinpeluu sopimattomana kiellettiin, mutta jota silti harrastettiin. Omien lasten kohdalla pelaaminen – ainakin muisteluksen mukaan – palveli muiden kieltojen toteutumista, kortinpeluu kun hiljensi meluavat lapset:

Oli iso nippu postikorttia, äiti opetti pelaamaan ”majaa” että sai meidät olemaan vähän aikaa hiljaa, oli pelanut sitä itsekin lapsena, vaikka hänen äitinsä ei ollut hyväksynyt korttipeliä, niin salaa pelasivat. (MV:K26/340.)

Sen sijaan seuraavan kertojan muistoihin kortinpeluun kiellot ovat jättäneet ilmeisesti elinikäisen ”arven”. Kielto kulminoituu kertojan muistoissa itsetuntoa loukanneeseen yksittäiseen kokemukseen, joka tuntuu vielä ai-

kuisenakin epäoikeutetulta. Muistossa korostuu – tällä kertaa isän – karkea ja lasten psyykeä ymmärtämätön käytös:

Minä muistan sen yhen pyhän kun mun vanhin sisko oli menny naimisiin ja ne tuli miehesä kanssa käymää ja myö ruvettiin pellaamaan korttia. Ja isä nosti hirveän metelin siitä sillon justiisa ku pyhänä ei pelata korttia. -- Se jäi oikeen mieleen justiisa se korttihomma ku säikähin niin kauheasti sitä. No eihän sitä lapsi viattomuuvessaan ni voinu tajuta ku ikinä ei ollu kielletty. Sitten tullaan ja huuvetaan ja sanotaan oikein. [Pelattiinko lasten pelikorteilla?] Kun minä en muista ollenkaan, että onko myö ees niillä sitte pelattu, myö säikähettiin niin kauheasti sitä. Nii ettei otettu sitte niitäkää. (H91N1955, 5-6.)

Kortinpeluun synnillisyyys on 1950 - 1960-lukujen jälkeen lieventynyt, vanhempien mukaan kortinpeluu ei nykylapsia entiseen tapaan edes kiehdo, eikä koululaista kortinpelusta kukaan kertonutkaan. Tilalle ovat tulleet muun

*Varoittava esimerkki: tyttö miesten kortinpelua seuraamassa.
Kuv. Ville Liimatainen 1928. – Keski-Suomen museon kuva-arkisto.*

*Tytöt ja "hassunkuriset perheet", luvallista kortinpeluuta 1970-luvulla.
– Jyväskylän yliopiston etnologian laitoksen kuva-arkisto.*

muassa tietokonepelit, jotka eivät kannan samanlaista paheellisuuden taakkaa kuin korttipelit aikoinaan. Eräiden vanhempien mielestä lasten lisääntyvä viehtymys tietokonepeleihin sen sijaan passivoi lapsia, vieraannuttaa heitä muista harrastuksista ja on pohjimmiltaan ilmaus samasta pelihimosta kuin kortinpeluukin. Kotona pelaamista halutaan ja ehkä pystytäänkin rajoittamaan. Lapsilla on kuitenkin yleensä ystäviä, joiden luona he voivat pelata vanhempien kontrolloimatta.

ENTEET JA SOTALEIKIT

Leikkien sopimattomuutta on aiemmin perusteltu monenlaisilla uskomusperäisillä kielloilla. Malmbergin (1971) mukaan vanhemmat pitivät esimerkiksi lasten hautajaisleikkejä pahaenteisinä, jopa onnettomuutta ennakoivina. Omien aineistojeni mukaan hautajaisleikit ja leikkihautausmaiden rakentelu ovat päinvastoin olleet varsin yleisiä agraariympäristön lasten leikkejä. Oikeastaan ainoat varsinaiset hautajaisleikkeihin liittyneet kiellot tulivat esiin kouluisten vanhempien kyselyissä joidenkin nuorimman sukupolven vastaa-

jien muistoina: lapsia muisteltiin kielletyn leikkimästä “hautajaisia, joku meistä oli kuollut ja hänet haudattiin sohvan lokerikkoon” (K91M014/56) tai kiellettiin leikkimästä “kuolemista ja ristiäisiä ja pappina oloa” (K91N029/60).

Haastattelujeni mukaan hautajaisleikit ovat olleet kaikenikäisten haastattavien lapsuudessa jopa suosittuja kesäleikkejä. Vanhempien ei juurikaan muistettu puuttuneen leikkeihin, tosin seuraavista 1930-luvun alkupuolelle ajoittuvista muisteluksista ensimmäisessä vanhemmat eivät katsoneet oikein suopeasti lasten innostusta veisata virsiä hevosen haudalla. Toisen muisteluksen kertoja muistaa lapsena olleensa leikkivereidensa kanssa erityisen innostunut juuri hautajaisleikeistä. Hautajaisten järjestymiseksi kertoja muistelee lasten “puijanneen” kissaltakin hiiriä tai paremman haudattavan puutteessa tehneen tarkoitusta varten pieniä puunukkeja. Lapsilla oli myös seppelekauppa ja ajan tavan mukaan leikkihaudalle laskettiin aina seppele ja ristikin vuolttiin:

Hautajaisia pidettiin kovasti lapsena. Hevonen kun kuoli, haudattiin metsään. Käytiin sinä kesänä monta kertaa sen haudalla kukkia viemässä ja veisaamassa. Lehmänkin haudalle vein pihlaanoksia. Viimein vanhemmat sanoivat: “Elkää enää käykö, eihän sitä elukalle voi noin kovasti veisata.” Kielsivät hevosen haudalla kulkemisen, että olisi vähän sopimatonta elukalle kovin paljon virsiä laulaa. (I82N1924, 7.)

Kun kanerva tul punaseks -- myö kerättiin kanervia. Meillä ol oikein seppelkauppa. Puusta vanne ja siihen punottiin, hautajaisseppeleitä hautajaisiin. Jos löyty lintu tai hiiri, piettiin hautajaiset. Kun ei ollu muuta hauvattiin nukkeja, tehtiin nukkeja puusta, tulitikuista käet ja jalat, kaarnasta arkku ja siihen. Rättinukkejakin hauvattiin. Sillo ol hautajaiset tiiossa kun löyty lintu. Kissaltakin puijattiin hiiriä hautajaisiin. Laulettiin virsiä hirveästi, sanat osattiin kun äiti lauloi kovasti. Puusta tehtiin risti. Se ol pellon reunassa hautausmaa. Pojat pakkas ajamaan [nurin], kyntivät ja karhihtivat. Useita hautoja aina ja ristejä. Käytettiinhän meitä hauvalla, siihen aikaan laskettiin seppeleitä. Ehkä kun -- mummu hauvattiin oisko siitä jääny. Tehtiin oikein hautakumpu, siihen laskettiin seppele ja tehtiin risti. Jostakin lauvanrimoja löyvettiin, se ol hienomp, kalliimp olevinaan kuin risuristi. Ee kae ne [vanhemmat] tiennykkään niistä hautajaisleikeistä, ei kieltäneet. (H86 N1922, 8-9.)

Koululaiset eivät kirjoitelmissaan kuvailleet lainkaan hautajaisleikkejä, joskin he niitä – ainakin vanhempiensa mukaan – vielä leikkivät, eivät kuiten-

kaan enää yhtä innostuneesti kuin vanhempansa lapsuudessaan. Osin tämä lienee ilmaus muun muassa ajallemme ominaisesta kuolemasta vieraantumisesta: kun kuollaan tavallisimmin sairaalassa ja hautajaiset järjestää hautaus-toimisto eikä etenäkään pieniä lapsia aina haluta ottaa mukaan hautajaisiin, ei lapsilla voi lähipiiristään ollakaan kokemuksia kuolemasta ja hautajaisista. Toisaalta kun kuoleman kohtaamisesta lähipiirissä on vieraannuttu, se on ikään kuin jatkuvasti läsnäolevaa joukkotiedotustodellisuutta. Ilmeisesti lasten päivät myös täyttyvät niin monista tapahtumista, että hautajaiset ovat menettäneet merkitystään ja erityisluonnettaan lasten elämysmaailmassa.

Uskomus tai pelko leikin ja kehittyvän persoonallisuuden ja käyttäytymisen vastaavuudesta liitetään nykyään usein kasvatuksesta käytävissä keskusteluissa lasten sotaleikkeihin. Taistelu- ja sotaleikit tuomitaan, koska oletetaan niiden lisäävän lasten väkivaltaista käyttäytymistä. Aggressiivisuuden uskotaan ikään kuin sisältyvän implisiittisesti paitsi itse leikkiin myös sen välineisiin: pyssyihin ja muihin aseisiin, jopa erilaisiin nukkehahmoihin (vrt. Lönnqvist 1989; Rönnberg 1990, 241-250). Leikkikalun sinänsä ajatellaan voivan olla vain ja ainoastaan tietäntyyppisen, usein televisiosarjasta mukailun, leikin välineenä.

Sotaleikkien pitäminen sopimattomana on paljolti viime vuosikymmenien mielipiteenmuokkauksen tulosta. Taustalla on monisyinen ja laajem-

*Kuoleman vierailu: sisaruksen arkun äärellä 1920-luvulla.
Kuv. Ville Liimatainen. – Keski-Suomen museon kuva-arkisto.*

pikin 1960 - 1970-luvuilla alkanut "tiedostamisen" aalto. Kun toinen maailmansota muutama vuosikymmen aikaisemmin oli todellisuutta Suomessa, lasten sotalaikkeihin muistettiin suhtaudutun ikään kuin luonnollisena jatkeena ajan tapahtumille. Sotalaikkeja voitiin kyllä kieltääkin, mutta kieltojen perusteeksi muistettiin yleisemmin leikin vaarallisuus kuin sen sopimattomuus ja oletettu aggressiivisuutta lisäävä vaikutus. Vanhempien muistettiin myöhemminkin kieltäneen "pyssyleikit kovilla panoksilla" (K91M018/54) tai ylipäänsä varoitelleen näkyvillä olleisiin aseisiin koskemisesta:

Ei minun muistaaksen ainakaa että meillä ois ollu [pyssyleikkejä]. Mutta se olki sillo että pyssy ol näe, mullaki niinku pienenä muistan sen että meillä papalla oli tuvan seinällä haulikko, ni eihän siihen soanu kunnolla kahtookkaan että se ol nii että. No siinä ol yks kielto, ett siihe ei soa koskea. -- Että siihe ei tosiaan ett se oli niinku että hyvä että uskalti vilikasta ni. Mut se ol jollai lailla niin pelottava sitte että ei siihenkään sitte männä koskemaan, ku siitä oli sanottu. -- Se ehkä sanottii että sillä voe, siihe ei soa koskea ja tietysti ku ties että mitä sillä pyssyllä tehään, ni siihe ei sitte koskenukkaa. (I191N1961, 20.)

Kielteinen suhtautuminen sotalaikkeihin on moralisoanut myös sotalelujen hankkimisen lapsille, joskin jotkut vanhemmat kertoivat ajattelevansa sotalaikkeiden kuuluvan etenkin poikien kehitykseen ja olevan väylä pelkojen ja ahdistuksen purkamiseen. Huomiota voidaan kiinnittää erityisesti siihen, miten paljon leikit perustuvat todellisiin tapahtumiin ja kuinka lapsi kykenee niitä käsittelemään. Erityisen selvästi huoli lasten kyvystä ymmärtää todellisuutta tuli esiin Persianlahden kriisin (1991) aikana niin tiedotusvälineissä kuin haastatteluissanikin. Kun asia oli jatkuvasti esillä, saattoivat vanhemmat huolestua siitäkin, etteivät lapset reagoineet tapahtumiin:

Se on kumma kyllä, että mä en huomannu mitään erityistä meidän lapsissa, siis pelkoja. Mä ajattelin, että onko se vähän outoa, että ne ei pelkää vai kuvitteleeko ne todella että se ei tuu tänne. — Mä ajattelin ihan niinkun ne ois pitäny sitä vaan että se on niinkun joku vaan tämmönen juttu. — Musta on jotain kammottavaa että nää meidän vanhemmat pojat, ett ne jopa ihannoit sotaä tietyllä tavalla. -- Siis ne pommeja ja näitä ne ihannoit niitä jotenki. Siis jotain semmosta, minusta on kyllä kummallista miten, liittyykö se miesten maailmaan tosiaan, että niistä pommit on mahtavia. — Nii se on upee kun se räjähtää tai ehkä joku tämmönen siinä on. Ehkä ne ei ajattele sitä että siellä kuolee ihmisiä. Ehkä ne ei ajattele sitä mikä seuraus siitä on. Vaan sitä vaan ett se

tuntuu jotenkin mahtavalta ja pelottavalta, joltain hirveältä ja huimalta. (H91N1952, 21-22).

Koululaisista monet pojat kirjoittivat sota- ja taisteluleikeistään. Niitä leikittiin vanhempien asiaan puuttumatta, mutta myös salaa. Leikit noudattivat oikean sodankäynnin malleja: ulkona "sodittaessa" kaivettiin muun muassa taisteluhautoja. Kirjoitusten sotaleikeissä "saadaan osumia, haavoitutaan ja kuollaan", mutta sotaa käyvät "sotilaat", "siviilejä" se ei kosketa.

SUKUPUOLI TAI IKÄ LEIKKIKIELLON PERUSTANA

Leikkien leimaaminen sopimattomiksi lapsen sukupuoleen vedoten ei nykyisin liene kovin yleistä. Yhtenä syynä tähän on nähty, että leikit länsimaisessa kulttuurissa ikään kuin luontevasti rakentuvat sukupuolisidonnaisesti. Toisaalta sukupuolen mukainen leikkiperinne näyttäisi osittain olevan murtumassa. Esimerkiksi stereotypia maskuliinisesta ja feminiinisestä leikkikäyttäytymisestä soveltuu vain osaan koululaisten välituntileikeistä (Lipponen, 1990, 110).

Agraariyhteisössä lasta ajateltiin tulevana työntekijänä ja hänen tulevaisuutensa oli aika selvästi sidoksissa sukupuolen mukaiseen työntekijän rooliin. Lasten leikkejä voitiinkin rajoittaa myös heidän sukupuoleensa vedoten. Esimerkiksi poikia on muistitiedon mukaan pelottavin uhkakuvina sukupuolielimen menettämisestä kielletty leipomasta savi- tai hiekkapullia. Kirveellä tai puukolla leikkivää tyttöä taas saattoi odottaa miehisen elimen kasvaminen nenään tai hännän ilmaantuminen takamuksiin (Szabó 1971, 20-21; Ruoppila 1954, 111-112).

Lapsen sukupuoleen sidottuja leikkejä olivat muistelusten mukaan vuosisatamme alkupuolella esimerkiksi maskuliiniseksi käsitetyt palloleikit, joita jotkut nuoremmatkin haastatellut muistivat vanhempien – etenkin äidin – pitäneen paremminkin pojille sopivina:

Kyllä me pesäpalloa tosiaan pelattiin naapurin lasten kanssa. Se oli ihan mukavaa. Ne tul aina huutelemaan, kyselemmään ett kuka lähtee pellaamaan pesäpalloa ja meitähän löyty joka talosta. Mailat oli aina ja pallot oli. Jotakin aina jollakin jemmassa. Melkeen jokkaisella ol omat mailat ja pallot. -- Naapurin pojat ol vähän rahakkaampia niillä ol ainakin ostetut. Ja niin kun pallotkin. Mutta kyllä meillä isä tek mailat aina. Mutta ei niitä paljon sitte käytetty sillai jos naapurin pojil-

la ol paremmat mailat, ni niitähän sitten käytettiin. Niillä osu paremmin. Äit ei aina mielellään päästäny pelaamaan sinne. -- Se vaan tuota ni, ei tykänny että se ei oo tyttöjen peli. (H91N1954, 23.)

Koululaisten vanhemmat muistelivat joidenkin rohkeutta ja voimaa vaati-
neiden leikkien olleen lapsuudessaan luvallisempia pojille kuin tytöille. Esimerkiksi kiipeily- ja hyppyleikit on selvästi useammin kielletty tytöiltä kuin pojilta. Tytöiltä on yleisesti kielletty kiipeily puihin tai katoille sekä hyppyleikit korkeilta paikoilta kuten ikkunoista ja katoilta. Ilmeisesti leikit ovat kiinnostaneet tyttöjä, koska kieltojakin on usein tarvittu. Kieltojen yhdeksi perusteeksi pääteltiin leikkien muistelussa niiden vaarallisuus. Taustalla vaikuttanee myös erilainen asennoituminen tyttöihin ja poikiin. Esimerkiksi Naisen asema -kyselyyn vastaajien mukaan tyttöihin suhtauduttiin yleensä jo syntymästä lähtien eri tavalla kuin poikiin eikä tytöille kasvaessaankaan ollut sopivaa poikamainen, fyysistä suoritusta korostava käyttäytyminen:

Tyttöjä kasvatettiin siisteiksi, ahkeriksi ja hiljaisiksi. Tytöiltä vaadittiin työntekeä paljon nuorempina kuin pojilta. Tytöt eivät olisi saaneet leikkiä poikien rajuja leikkejä. (Itse minä yleensä valitsin pojan leikkikaveriksi.) Ei niillä leikeillä ja harrastuksilla juuri eroa ollut. Kansakoulussa kyllä tytöt ja pojat leikkivät tarkasti erillään. Pojilla oli se isompi ja tasaisempi osa koulun pihasta pallokenttänään. Tytöt saivat tyytyä pienempään ja kivisempään. (MV:K32/101, nainen s. 1923.)

Kyllä tyttöjä kasvatettiin eri tavoin kuin poikia. Jo pieninä pauhattiin että tyttölapsia ja tappelevat kuin pojat. Naisesta toivottiin työteliästä ja taitavaa emäntää, poikamaista rajuutta pidettiin pahana. Kun poikien kanssa menimme heikolle jälle tai rastaanpesille niin kyllä kuului että kuin poikaviikarit. (MV:K32/884, nainen s. 1927.)

Toisaalta leikkijöiden itsekin muistettiin erotelleen tytöille ja pojille soveltuvia leikkejä, tytöillä oli tyttöjen leikit ja pojilla poikien leikit:

Usein ei hyväksytty kaikkia leikkiä molemmille sopivaksi, esim. tytöt leikki ja heitti lankapalloa seinään, monella eri tavalla. Pelissä ei poikia ollut mukana. Eipä juuri ollut leikissä takimmainen pari ulos. Ei karttupiilosilla ja hippasilla. (MV:K32/405, nainen s. 1908.)

Vuosisadan alkupuolella pojan osallistuminen tyttöjen nukkeleikkeihin saattoi herättää epäilyjä hänen tulevaisuudestaan miehisenä miehenä. Pien-

ten lasten hoito ja kasvatus olivat naisten asia ja tyttöjen tulevaisuutta. Niinpä heti vauvaiän ohittaneille lapsille muistettiin tehdyn oman sukupuoliroolin mukaisia leikkikaluja. Sukupuoliroolien tasa-arvoistumispyrkimysten lainehtiessä etenkin äidit näyttävät suosivan poikien “hoivaleikkejä” nukeilla, nalleilla ja muilla pehmoleluilla.

Kun nykyajan kasvattajat nostalgisesti toivovat pitempää leikkisälttöistä lapsuutta, näyttäisivät lapset itse aiempaa varhemmin kiinnostuvat esimerkiksi nuoriso- ja populaarikulttuurista. Vanhemmat eivät nykyisin ehkä haluakaan kieltää lapsiaan leikkimästä vetoamalla heidän “yli-ikäisyyteensä”. Toisaalta hyväksytään luonnollisena, että 10 - 12-vuotias tyttö on kiinnostuneempi itsensä meikkaamisesta kuin nukkensa hoitamisesta. Etenkin poikien leikkiikää on kiinnostus tietokone- ja roolipeleihin jopa pidentänyt entisestään. Ominaista peleille on se, että ne sulkevat aikuiset ja muutkin asiaan vihiyrymättömät ulkopuolelleen. Varsinkin roolipelit ovat poikien omaa maailmaa, jota heidän vanhempansa eivät useinkaan hallitse ja joka siinä mielessä on heiltä salattua.

VANHEMPIEN KÄRSIVÄLLISYYS KOETUKSELLA

Aikuisia häiritseville leikeille on ominaista, että ne muuttuvat häiritseviksi, jos niitä leikitään aikuisten mielestä väärässä paikassa tai väärään aikaan. Vanhempia kiusaa leikeistä syntyvä meteli, epäjärjestys tai joskus aineelliset vahingotkin. Häiritsevät leikit tuovat lapset äänekkäinä aikuisten näkyville ja kuuluville, koettelevat heidän kärsivällisyyttään tai rikkovat heidän mielestään hyvän käytöksen sääntöjä. Kaikenikäiset informanttini muistelivatkin liialliseen sisällä meluamiseen liittyneitä kieltoja.

Rumpuja tai muita päristimiä ei sallittu kun sisällä neljästä lapsesta lähti ilman tehosteitakin ääntä, minkä ulkona päristettiin. (MV:K32/232.)

Rajuja ja äänekkäitä esim. sota sisällä. Ulkona sai leikkiä vapaasti. (K82 N031/46).

Hippaleikit sisällä on kielletty. (A91/P1.)

Kun vuosisatamme alkupuolen lapset vielä teitittelivät vanhempiaan, ja koululaisten vanhemmille aikuisten sana oli “laki”, ovat heidän lapsensa sen sijaan voineet jo kokea itsensä joissakin tilanteissa lähes tasaveroisiksi van-

hempiensa kanssa (vrt. Brembeck 1992). Vanhempien auktoriteetti on kahden-, kolmenkymmenen viime vuoden aikana monelta osin murentunut ja vanhemmat itse ovat tavallaan joutuneet kasvatettavien asemaan. Vanhemmuutta ja sietokykyä testaavat ja kehittävät omat lapset:

Minä kun haluan kiusata isää niin myllään sohva tyynyt ja leiki[n] niillä tai hypin telkkari edessä päästän vettä hanasta turhaan tai karkaan salaa ulos ja katselen äidin kortteja salaa siksi että ottaisin nii[s]tä postimerkkiä keräilyyn tai sitten etsin isän piilois[ta] ulkomaisia rahoja keräilyyn tai ärsytän isää niin että huudan kovaa silloin isä suuttuu kauheasti tai kiusaan pikku veliä tai teen isälle ansoja (A91/P1.).

Aineellisten vahinkojen tuottaminen tai luonnon turmeleminen ovat sen sijaan konkreettisia kiellon aiheita. Muisteltaessa niitä paheksuttiin, etenkin jos niihin liittyi tietoista kiusantekoa tai tappelua:

Sen mä muistan aina että mun veljet ne pelotteli hevosia. Kun mejän naapurissa oli hevosia niin ne ampu jotain hevosta ritsalla takapuoleen että kivet, oikein kaviot iski tulta kun ne juoksi. Niistä oli hirmu hauska kahtoa ja siis sitt siinä mejän naapurissa oli semmosia vanhoja ihmisiä, jotka tuota, ne oli vanhoja piikoja ja poikia, niitä oli neljä muistaakseni, ja niistä oli yks semmonen erikoinen ett se käveli kesällä huopatossut jalassa. Se oli vähän tämmönen erikoinen. Niin must tuntuu että ne vähän kokeili sitä ett mikä se on. Nää pojat nimittäin. Ne ei niinkun tahtonu oikein tajuta ett ihmiset voi olla erilaisia. Ja siitä -- äiti niinkun siitä sano. Että ei saa tehdä kiusaa naapurin hevosi pelotella. -- Mut se lähinnä koskee just niitä mun velipoikien leikkiä että me tytöt, mä en oikeen muista että me ois koskaan menty niitä pelotelemaan tai tehty mitään semmosta. (H91N1952, 17.)

Joo Harjun lehmiä heitettiin kivillä poikien [kanssa], oikein säälistää jäläkeen päin tietysti. Ihan hyviä terveitä lehmiä ni yhet menee ja heittelee kivillä niitä ja koittaa hätistellä ja saaha vauhtia vähän. Ja sitte samana aamuna kun me heitettiin kivillä niitä lehmiä ni, sitte iltpäivällä mä saatan mennä sinne taloon ja pyytämään noita maitokärryjä lainaks, että me tarvittas niitä. Isäntä -- sano että ota vaa. (H91M1956, 7-8.)

Toisella luokalla kiellettyjä leikkejä olivat tappelu, kivien ja lumipallojen heittäminen. Minä ja kaverini tappelimme aika usein välitunnilla. Sit-

ten siitä tuli sanomista ja jouduttiin puhutteluun. Joskus tuli lappu kotiin ja siitä seurasi arestia taikka selkäsauna. Joskus karkasin kavereitteni luokse leikkimään salaisia leikkejäni olivat kun hypimme toisten veneissä. Joskus käytiin salaa uimassa ja kotona sanoimme että olimme vesisotaa. Kielletty leikki kotona oli ehdottomasti tappelu. Minä ja Mikko tappelimme aika usein vaikka olimmekin naapureita jommalla kummalla tuli aina verta nenästä. Sitten pyysimme toisiltamme anteeksi. (A91/P5.)

Testaamalla aikuisten sietokykyä lapset kokeilevat ja etsivät kielletyn ja sallitun rajoja. Kun kieltö esitetään, rajat on saavutettu, vaikka niitä ei noudatettaisikaan. Toistaessaan kielletyiksi tietämiään leikkejään lapset kokeilevat myös omaa itsenäisyyttään aikuisten suhteen. Aikuisten hännäminen heidän asettamiaan sääntöjä tietoisesti rikkomalla on lapselle sekä rohkeuden että itsetehostuksen osoitus (Zinsser 1987, 82). Omien vanhempien kiusoitelu on ehkä myös osoitus tasa-arvoistumisesta lasten ja heidän vanhempiensa kesken. Kun isä ja äiti menettävät asemansa ehdottomina auktoriteetteina ja kaiken tietävinä kasvattajina, aletaan perheen keskeisissä asioissa kuunnella myös lapsia. Kuuluminen lähes tasa-arvoisina samaan joukkoon antaa lapsille vanhempiensa suhteen vapauksia, jotka heidän omien vanhempiensa lapsuudessa olisivat olleet mahdottomia.

Yleensäkin kiellettyjen leikkien muistelussa korostui aikuisten asettamien sääntöjen tietoinen ja tarkoituksellinenkin rikkominen, elämänjärjestyksen tiettyjen rajojen koetteleminen. Toisaalta vaarojen uhmaamisen ja seikkailujen muistettiin viehättäneen. Muisteltaessa asetuttiin edelleen seikkailevan ja rajoja rikkovan lapsen asemaan. Lapsuuden aikaisista tapahtumista kerrottiin "kepposina", mutta itseä ironisoiden. Monet kiellettyjen leikkien muistot olivat yksilöllisiä "huippukokemuksia" (vrt. Csikszentmihalyi 1975), joilta omia lapsia kuitenkin haluttiin suojella.

"HETKELLISIÄ MAAILMOITA": LEIKKIPAikkoJEN MUISTELU

LEIKKIPAikka, MIELIPAikka

Ympäristö- ja paikkakokemuksemme ovat moninaisia ja yksilöllisiä. Kuitenkin voidaan puhua myös yhteisistä ympäristökokemuksista sen perusteella, että eri ihmisten ympäristökokemuksissa on samankaltaisia piirteitä tai säännönmukaisuuksia (Golant 1984, 64, 104-107). Omaelämäkerrallisen muistin näkö-

kulmasta tarkastellen ympäristöjen ja paikkojen muistot voivat näin ollen olla sekä yksilöllisiä että kollektiivisia.

Lapsuuden paikkakokemusten kehitystä on kuvattu esimerkiksi paikkaidentiteetin näkökulmasta, jolloin kiinnitetään huomiota siihen, miten lapset kognitiivisesti ja emotionaalisesti sosiaalistuvat fyysiseen ympäristöönsä. Paikkaidentiteetin kehitys ei rajoitu vain lapsuusaikaan, vaan ympäristöä koskevat tiedot ja kokemukset lisääntyvät jatkuvasti ja niitä representoidaan yhä uudestaan muuttuvia paikkakokemuksia koskevien ajatusten, tunteiden, muistojen, arvojen ja uskomusten myötä. Näin paikkaidentiteetti on sidoksissa niin menneeseen, nykyisyyteen kuin tulevaankin, ja yksittäisiin paikkoihin koetaan liittyvän monenlaisia tarpeita, odotuksia, mielihyvän tai pelon tunteita. (Proshansky & Fabian 1987, 22-24.)

Ihmisen intensiteetiltään ja luonteeltaan erilaisia tunneperäisiä siteitä materiaaliseen ympäristöönsä, erityisesti paikkoihin, on luonnehdittu myös käsitteellä topofilia (Tuan 1974, 93). Niin paikkaidentiteetin kuin topofilia-ajatuksenkin mukaan paikkaan liittyvät tunteet ja tapahtumien muistot voi-

Temmellystä ensilumessa 1989. – Sisä-Suomen Lehdien kuva-arkisto.

daan kokea jonkin itselle merkityksellisen asian symbolina (Tuan 1974, 93; Proshansky & Fabian 1987, 23-24). Aivan samoin lapsuuden leikkipaikat, joita tämän tavallisen maailmamme sisällä on luonnehdittu “hetkellisiksi maailmoiksi, itseensä sulkeutuneen toiminnan näyttämöiksi” (Huizinga 1967 [1944], 19-20), säilyvät mielessämme noiden näyttämöiden symboleina. Niiden kollektiivinen, ihmisille yhteinen merkitys on vähäinen eikä niiden luokse tehdä “pyhiinvaellusmatkoja”, kuten esimerkiksi lapsuuden kodin raunioille. Kuitenkin lapsuusajan leikkipaikkojen näkeminen tai mieleenpalauttaminen voivat herättää muistoja, jotka assosioivat paikat leikkitahtumiin.

Leikkipaikkojen muistelu näyttää olevan tietyllä tavalla funktionaalista: leikkeihin liittyviä paikkoja muistetaan sen mukaan, miten niiden on koettu soveltuvan leikin ideaan ja kulkuun. Muistelu kohdistuu ensisijaisesti leikkeihin, joihin kietoutuen leikkipaikat ja -ympäristöt on koettu ja joiden myötä ne ovat jääneet mieleen. Leikkien kontekstina ovat kylläkin leikkipaikat, mutta muistelu näyttää keskittyvän pääosin leikkimiseen. Tämä tuli esiin kaikissa tutkimukseni aineistoissa, mutta erityisen selvästi museoviraston Leikkikalut-kyselyssä, jossa vastaajia vartavastisesti pyydettiin kertomaan lapsuusaikansa leikkiympäristöistä. Noin puolet vastaajista on sivuuttanut koko kysymyksen eivätkä kaikki kysymykseen vastanneetkaan kovin eloisesti tai monisanaisesti yksittäisiä leikkipaikkojaan kuvaile. Yleisimmin leikkipaikkoja on luonnehdittu muutamain sanoin erilaisia leikkejä muisteltaessa, jolloin muistelukset keskittyvät esimerkiksi leikkien rakenteluun sopiville paikoille saatavilla olevista ja leikkien ideaan soveltuvista aineksista:

Minun lapsuudessani maaseudulla oli lasten leikkipaikkana pihapiiri. Mitään varsinaisia leikkikaluja en muista olleen. Särkyneet astiat annettiin ja mitäs muuta niillä olisi leikkinyt, kun kotia. Ja kun omistin aika villin mielikuvituksen, kyllä vaan oli hienokin leikki. Kivelle tai puun juurelle laitettiin pienistä kivistä hellat ja uunit ja kävyistä tehtiin lehmät ja lampaat ja hevoset. Kalikka käärästiin johonkin riepuun ja lapsikin oli. (MV:K26/58.)

Maalla pihamaalla leikimme kotia, laudanpalasista aitasimme huoneita nurmikolle ja sinne asettelimme kivistä ja kaikesta mahdollisesta mitä pihapiiristä löysimme, huonekaluja, leikimme isää, äitiä ja lapsia (MV:K26/1017).

Lasten ensimmäinen ulkoleikkipaikka oli kotipiha, jossa pienimmät olivat turvassa aikuisten “silmän alla”. Leikkipaikka, esimerkiksi hiekkakasa, muuntui helposti eri-ikäisten tarpeitten mukaiseksi:

Lasten leikki alueena täällä maalla oli pienillä oma pihapiiri. Lapset oli siinä vanhempien silmän alla. Kun lapsia syntyi perheeseen useampia, huoltivat vanhemmat lapset nuorempiaan. Pieninä 2-5 vuotisina leikkivät lapset hiekkakasoilla, heille varattiin siihen nappu, äyskäreitä, pieniä ämpäreitä joita miesväki puhdetöinä teki. (MV:K26/401.)

Valtion Rautateitten asuintalo Hankasalmi, 3 asuntoa, yhteinen piha. 30-luku. Pihassa oli leikkimistä varten hiekkakasa, joka iän kasvaessa toimi korkeushypyn alastulopaikkana. Leikki-iässä oli hiekkakasassa tietenkin rata siltoineen ja tunneleineen, oli juna ja puutavaran lastauspaikat. (MV:K26/65.)

Agraariympäristössä maalaispappilan piha poikkesi leikkipaikkana tavanomaisesta maalaistalon pihasta etenkin "kultivoituneemman" ulkomuotonsa vuoksi. Myös pappilan lasten leikkikalut olivat edellisiä kuvauksia "valmiimpia". Tästä huolimatta seuraava kertoja muistelee pihan lapsuudessaan soveltuneen monenlaisiin leikkeihin myös naapurien lasten kanssa eikä pihan käyttöä suuremmin edes rajoitettu:

Leikkiympäristönä oli pappilan piha paitsi omille, myös ympäristön lapsille, joita riitti aina. Piha oli suuri ja ihanteellinen, siinä oli pitkiä ja leveitä käytäviä pallopeille, kuten kuningaspallolle, ja oli paljon puita ja pensaita piiloleikeille. – Keväällä otettiin esille rautaiset renkaat, joita kuljetettiin kuljetuskoukulla ja juostiin sen vieressä. Se piti hauskaa ratinaa hiekkakäytävällä. Hyppynarut ja pallot olivat myös kevään kuvaan kuuluvia. Seinäpalloa pelattiin valtavasti. Siinä oli omat rituaalinsa, ja ellei päässyt koko sarjaa virheettömästi päähän saakka, menetti vuoronsa toiselle. Myös hypättiin korkeutta ja käveltiin puujaloilla pihan ympäri. Ruutua hypättiin, oltiin "vinkkisillä". (MV:K26/286.)

Paluu muistojen leikkipaikoille ja leikkeihin on samalla paluuta lapsuudenaikaiseen elämänpiiriin, sen arkeen ja juhlaankin. Vaikka leikkipaikkoja voi luonnehtia leikkien näyttämöinä "hetkellisiksi maailmoiksi", tiettyjä leikkejä muistellaan leikityn toistuvasti tietyissä paikoissa. Erilaiset ympäristöt ikään kuin synnyttivät paikkaan sopivia leikkejä ja paikoista saattoi kehittyä mielipaikkoja, joissa mielikuvituksen avulla ylitettiin konkreettiset ajan ja paikan rajat: siirryttiin hetkellisiin maailmoihin. Lasten onkin oletettu kiinnittyvän helposti sellaisiin paikkoihin, jotka soveltuvat heidän leikkeihinsä. Tällaisten paikkojen ja niissä leikkimisen muistoihin kytkeytyy voimakka-

ta mielihyvän, mielipahan, turvallisuuden tai turvattomuuden tunteita ja elämyksiä (Korpela 1988, 1995).

Tyttöjen leikeissä tämä mielipaikka on usein ollut tasainen kivi tai kallio, johon rakentui leikin kulun mukaan koti ja vaikkapa kirkko. Leikissä tarvittava rekvisiitta, leikkikalut, muokattiin melkein mistä tahansa; oikeastaan ainoa vaatimus oli, että leikin välineet toimivat leikissä symboloimansa esikuvan tavoin (esim. Vygotsky 1978, 98). Esimerkiksi kävyistä saatiin karja, puun ”pölläke” sopi soittimeksi ja varpuluudat tanssikavereiksi. Leikkiin eläytyminen, kuten seuraavassa 1910-luvulle ajoittuvassa esimerkissä virren veisuu metsän kivistä kirkossa, on voinut olla niin kokonaisvaltaista ja syvää, että leikkiin liittyvät tunnelmat ja tunteet säilyvät ainutkertaisina koko elämän ajan:

Minun lapsuudessani ei ollut minkäänlaisia ostettuja leikkikaluja. Me leikimme talosilla, sillä tavalla että meillä oli tasainen suuri kivi pellon pientareella, se oli talo. Sitten teimme puun oksista aita ja se oli karjapiha. Siellä oli 20 kuusen käpylehmää joilla oli tikut jalkoina. Petäjän kävyt olivat lampaita. Vehkan kukan sisus oli sikoja. Putkesta saatiin kanoja. Leivottiin savileipiä. Syötiin suolaheinää ketun leipiä petäjän uutta kasvua ja kaikenlaisia marjoja. Tämä oli kesäleikkiä. Pidimme myös talkoo tansseja. Veljeni soitti puun pölläkkeellä siten että naputteli sormillaan pölkynpäähän ja rallitti tanssin säveltä, ja minä tanssitin varpuluutia. Tämä oli talven leikkiä 5 vuotiaana. (MV:K26/297; sama kertoja myös seuraavassa esimerkissä.)

Mutta oli meillä metsässä suuri ja korkea kivi. Se oli meidän kirkko, sinne vietiin räsynuket ja välistä käpylehmätkin, siellä me luimme minkä satuimme katkismuksesta kuultua muistamaan ja lauloimme että metsä raikui. Lauloimme lasten virttä Mä silmät luon ylös taivaaseen. Kätet ristissä me lauloimme katse siniselle taivaalle suunnattuna. En ole koskaan tuntenut sellaista hartautta kun silloin lapsena, tuota virttä laulaissani omassa kivi kirkossani. (MV:EL1964/212.)

Leikkipaikkojen muistot ovat usein yksilöllisiä, vaikka eri ihmisten muistoista voi olla tunnistettavissa samankaltaisia seikkoja. Yksilöllisyys ei koskekaan konkreettisia paikkoja, vaan niihin liittyviä tapahtumia ja niiden, siis leikkien, individuaalisia piirteitä. Yksilöllinen paikkaan liittyvä muisto on aivan muuta kuin abstraktia tilaa koskeva skeema. Ympäristö kuitenkin ikään kuin antaa vihjeitä, jotka ovat ja joita tulkitaan ja ymmärretään kulttuurisidonnaisesti (Rapoport 1983, 55-61). Kun esimerkiksi leikissä kallionkolo mieltyy kodiksi, jota luonnehtii sille annettu nimi ”Kultala” (MV:K32/1041), tai sammaleen peittämästä pehmeästä kalliosta tulee leikkihautausmaa, on

leikkijä ottanut vihjeistä vaarin. Paikat soveltuvat siihen mielikuvaan tai skeemaan, joka hänellä on kodista tai hautausmaasta. Leikkipaikka ja leikin välineet ovat ikään kuin saman tilan osia ja muuntuvat eri tavoin – konkreettisesti tai symbolisesti – leikkiä palveleviksi. Tällainen lapsille ominainen tapa kokea ympäristöä ja luontoa aistimellisesti ja toiminnallisesti (Tuan 1974, 96; 1978) voi tulla esiin jopa vuosikymmeniä myöhemmin leikkipaikkaa muisteltaessa. Seuraavan naiskertojan muisteluksessa paikat hahmottuvat leikeissä koettuina, leikkien paikkoina, joihin kietoutuu lapsuusajan yleisempi nostalgisoiva tulkinta. Lapsuus oli erilaista, hetkellistä maailmaansa, jolloin syysilmatkin olivat kuulaampia ja kauniimpia.

Kotina oli sileä kivi tai kallionkolo, aitan alunen tai aitanporras. -- Vieläkin muistan, miten erään kallionkolon nimenä leikeissämme oli Kultala. Se oli olevinaan talo. Oli niitä muitakin, mutta nimiä en muista. Leikimme myös hautausmaata. Oli sileä, sammalen peittämä kallio, jonka sammaleeseen pystytimme tikuista ristejä. Näiden varaan laskimme jäkälästä ja kukista tekemiämme seppeleitä. Mitään hautaa emme kaivaneet emmekä mitään haudanneet. Eräs hauskipia leikkejä oli iltaisin nuorten kuusentaimien ja katajien yli hyppiminen lähikalliolla. Meillä oli koulukortteeria eräs pitkämatkainen poika. Hän oli kanssamme hyppimässä. Se oli syyskuuta perunannoston aikaa. Ilmakin oli silloin lapsuusaikana niin ihmeen kuulasta ja kaunista vielä syyskuusakin. (MV:K32/1041, nainen s. 1916.)

Kun siirrytään ajassa vuosikymmeniä eteenpäin, edellisen muisteluksen 1920-luvusta 1990-luvulle, ei ero leikkipaikkaan liittyvän leikin idean tasolla ole kuitenkaan kovin jyrkkä. Maalaismaisissa ympäristöissä leikkipaikat ovat

“Talosilla” rantakivellä. – Kuv. Pirjo Korkiakangas 1992.

edelleenkin luonnonläheisiä, vaikkakin seuraava viidesluokkalaisen tytön kuvaus leikkipaikastaan liittyy nykyajan esine- ja tavarakulttuuriin. Kuvauksen pääosassa on nimenomaan toiminta: leikkipaikan muokkaaminen “tavallisen aikuisen pieneksi kodiksi”, jossa leikitään oman ajan aikuisten askareita. Nykyesineiden täyttämä leikkipaikka muuntuu leikissä myös menneiden aikojen näyttämöksi, mielikuvitus rikkoo ajan ja materian rajat:

Meidän pihassa on piha varasto joka ennen oli sauna. Teimme kaverini tai pikkusiskoni kanssa sinne leikkipaikan. Raivaamme tavaroita sivuun, mutta emme sillai että siellä on ihan hirveän näköistä. Varastossa on puutarhapöytä ja tuoleja pöytään. On yksi pieni hylly jossa on astioita ja ruuan teko aineita. Varastossa on myös iso pahvirulla jonka päälle olen laittanut grillitilan jota isä ei enää tarvitse. Pieniä astioita pidän seinä villotteen päällä olevalla laudalla. Varastossa on paljon muuta tavaraa mitä isä tarvitsee. Ruohonleikkuri, moottorisaha ja paljon muuta. Tein parista vanhasta matosta ja auton lumisuojusta sohvan. Jos katsoo meidän leikkipaikkaa muiden tavaroiden seasta voisi sanoa mikä sottapytty leikkipaikka. Mutta kun katsoo tarkasti huomaa sen hyvin kivaksi leikkipaikaksi. Se on kuin tavallisen aikuisen pieni koti joka on sullottu muiden tavaroiden keskelle. Se on hyvin kodikas ja kiva leikkipaikka. Kun leikimme siellä, leikeissämme näkee heti aikuisten askareisiin liittyviä. Leikimme yleensä köyhää perhettä joka asuu pienessä kylässä. Joka toinen viikko tulee pormestarin vouti keräämään verorahoja joita ansaitsemme kaalinpäitä myymällä tai haravoimalla katuja. En tiedä miksi köyhän perheen leikkiminen tuntuu niin kiehtovalta. (A91/T5.)

Etenkin tytöille on ominaista oman reviirin korostaminen leikkipaikan avulla. Tytöt, kuten edellisistä esimerkeistäkin näkyy, hakeutuvat mielellään “pieniin” paikkoihin; leikki on tehty kivelle, kallion koloon, aitan rapuille, talon kiveyksen alle, puun juurelle tai oksanhaarakkeeseen, sisällä huoneen nurkkaan, pöydän alle. Muisteltaessa nämä sinänsä vähäpätöiset paikat merkityksellistyvät juuri siksi, että ne liittyvät lapsuuden leikkeihin ja ovat niitä kehystäviä paikkamuistoja. Navetan ikkunan ja tuvan kiveyksen alus, aitan konki [ulkokuisti] tai naapurin tuvan takainen kivi muuttuvat muistoissa eläviksi leikkikontekstinsa kautta. Ilman tätä yhteyttään ne ovat vain kokonaisuusosan osia.

Toisinaan leikki tapahtui navetan kiveyksellä navetan ikkunan alla. Aitan konki oli yleinen leikkipaikka. Tuvan alla kivijalan alla leikit-

tiin, kiveyksessä oli reikä. Joskus kesällä leikittiin litteämmillä, laakeilla kivillä aitan takana. Naapurissa vallankin oli tuvan takana hyvä kivi leikkiin. Sinne vietiin laudankappaleita ja puupölkkyjä, olivat penkkejä ja muita huonekaluja. Äidiltä saatiin leikkiin joskus vanhoja liinoja, verhoja tai muuta rähtiä. Astioiksi saatiin kupin- ja lautasenkappaleita ja purkkeja. Hellana oli kivi, sen sisässä oli kolo. Siihen pantiin pieniä tikkuja puiksi ja peltipurkissa keitettiin vedestä ja erilaisista kasveista pöperöä. Sitä leikissä sitten syötiin. Välillä siivottiin ja pestiin oikein kivituvan lattiakin. Lähelle aidattiin pikkukivistä navettoja. Niissä käytiin lypsämässä käpylehmiä. Niille nyhdettiin heinää. Se tuotiin eteen haavanlehtikaukalossa. Lehmiä vietiin myös laitumelle. (H82 N1928, 3.)

Jokaiselle aikuiselle on kuitenkin tuttua se, kuinka matalilta, pieniltä tai tavanomaisilta vaikuttavat ne lapsuuden suuret kalliot, mäet, kivet ja puut. Jos mieleen ei ole palautettavissa lapsuuden kokemuksellisuutta, pysyvät paikatkin vain tavallisina paikkoina. Toisaalta lapset eivät juurikaan kiinnitä huomiota ympäristöönsä kokonaisuutena, vaan maiseman kokeminen esimerkiksi kuvauksellisena, kauniina tai jylhänä on ominaista aikuisille (Tuan 1974, 96). Muistoissa paluu lapsuuden leikkipaikoille voi olla myös nostalgisävytteistä paluuta lapsuuden kokemus- ja tunnemaailmaan, jolloin ikään kuin tavoitetaan maiseman lapsuudenaikaiset mittasuhteet ja tunnelmat:

Piha oli varsinainen leikkiympäristö ja läheinen kallio siellä käytiin retkellä ja sieltä näkyi ”koko maailma” ja tuuli heilutti hiuksia. Ison kuusen alla oli navetta käpylehmiseen ja lampaineen. (MV:K26/873.)

Leikkiympäristöjen laajuus ja vaihtelevuus näkyy muisteluksissa ikään kuin itsestään annettuna: erityisesti maaseudulla lapsuutensa viettäneillä oli tilaa ympärillään – sitä ei ole tarvinnut sen kummemmin edes selvittää. Riittää kun todetaan seuraavien esimerkkien tavoin: ”Meikälaisten ollessa leiki ikäisiä, oli leikkiympäristöä vaikka kuinka paljon” (MV:K26/160), ”Olen kotoisin maalta, talon tytär: Meidän kotimme oli naapurien lastenkin leikkipaikka. Milloin piha ei riittänyt, otettiin peltoa lisäksi” (MV:K26/150).

Leikkipaikkoja vaihdeltiin vuodenvaihteen mukaan. Usein leikkirepertuaari on ollut kytköksissä myös kotitalon työvuoden kierto, leikkialueet mukautuivat talon töiden rytmiin:

Talvella leikittiin tuvassa, pihassa ja lähimetsässä kesällä. Kun isot ihmiset olivat pelloilla ja niityillä oli lapset mukana. Pakko oli jotakin

keksiä leikiksi, heinistä, kivistä, risuista. -- Kaikkialla varmaan missä tahansa, leikittiin kotia. (MV:K26/488.)

Kaikkein olennaisinta oli funktionaalisuus: leikin paikka oli siinä, mihin leikki luontevimmin soveltui. Leikeille ja niiden äänille, "jymisevälle kiekonlyönnillekin" (MV:K26/721), oli tilaa. Ulkoleikkipaikkojen ja -leikkien kuvauksissa korostuu lasten leikkimisen vapaus siinäkin mielessä, että aikuiset kieltoineen eivät yleensä vanhimpien tai keskipolvenkaan ikäryhmien muistoissa esiinny. Tosin työ tai leikkikiellot ovat voineet työntyä välillisesti lasten pihaleikkejä rajoittamaan, esimerkiksi kiekon lyöntiä ei saanut harrastaa kirkonmenojen tai karjan kuljetuksen aikana:

Olen kasvanut maaseudulla maanviljelijäperheessä. Meillä oli laaja koptiha, karjakartano, riihipiha, Kuhmakosken ranta ja Päijänteen rantaa pitkä kaistale. Tilaa leikkipaikoille oli. Leikkialueet muotoutuivat vuodenaikojen ja talon töiden rytmissä. Tietysti lähipiha oli jatkuvassa käytössä. Siihen talvisin rakensimme lumilinnat, lumi-ukot ja monenmoiset lumiveistokset. Keväisin löimme kенаa ja nappiteikkaa riihipihalla olkiladon eteläseinustalla, johon ensimmäiseksi muodostui kuiva pälvipaikka. Kesällä oli leikkipaikkaa sekä pihapiirissä että kosken ja järven rannalla.

Kotimme työympäristö näkyi leikeissämme. Meillä oli suuret karjalaumat aitauksissaan tuolla suurten kivien lähellä olevassa mieli-paikassamme. Kuusenkävyistä olivat lehmät, männynkävyistä lampaat. Jalat teimme itse tikuista. -- Keilaa heitettiin pihatiellä meillä kotona tai enon talon pihassa. Mutta isompien poikien leikki oli jymisevä kiekonlyönti. Siinä oli liikettä, voimaa ja melua. Me pienemmät ja heikommat lapset olimme silloin erään suuren kiven päällä. Kiekon lyönti tapahtui entisellä 4-tiellä kotini ja enon talon välillä. Silloin ei autoliikenne haitannut, mutta kirkko-aikana ei sitä saanut tehdä, eikä karjojen kuljetusaikoina. (MV:K26/721.)

Joissakin leikeissä muisteltiin pyrityn hyvinkin todellisuuteen sitoutuneella tavalla aikuisten töiden jäljittelyyn. Tällaiset leikit luonnollisesti edellyttivät, että lapsilla oli käytettävissään sellaisia paikkoja tai tiloja, joissa töiden jäljittely oli mahdollista. Ympäristön konkreettista muokkaamista kuvaavat seuraavien kertojien leikkimuistot 1930-luvulle ajoittuvasta tervahaudan polttamisesta ja 1960-luvun vehnäpellon viljelystä:

Toinen leikki, jota yksinäni harrastelin 10-12 vuotiaana oli tervankeit-

to. Naapurissa oli eräänä kesänä suuri tervahauta. Minähän rupesin oitis sitä matkimaan. Katkenneella vesurilla vääntelin aholla olleista tervaskannoista tervaksenpalasia. Kantoja kun oli ja hyviä sellaisia siihen aikaan. Sitten tein haudan, oikein sääntöjen mukaisen, pyykkipaikan lähelle. Ja tervakset ladin kuin ainakin. Haudan läpimitta taisi olla n. 70 cm. Syvyys 30 cm. Sitten päälle turpeet ja sytytys. Se kyti siinä aikansa. Ja ihme kyllä, tervankusta valui peltipurkkiin. Mutta siihen se sitten tyrehtyikin. Tervaa ei tullut sillä niin pieni hauta ehti palaa tuhkaksi ja muutenkin se tukehtui. Tämä leikkini uusiutui mone- na kesänä. Kun pyykkipadan tuli ei tahtonut syttyä ottivat naiset niitä minun tervaksiani sytykkeiksi ja minä olin vihainen. Ja mummo äyski: ”Veisit nuo kotiin sytykkeiksi, etkä niitä turhaan polttaisi.” Eräänä kesänä oli naapurissa kesävieraana muuan helsinkiläinen ikäiseni juu- talaisvanhempien poika, koska naapurin aikuinen tytär palveli sellaisessa helsinkiläisperheessä ja lomalla ollessaan toi pojan maalle. Minä polt- telin hautaa, ja kun se meni ”pommiin” niin rupesimme sitten tonki- maan niitä hiiltyneitä tervaksia. Pojalla oli hyvät pyhävaatteet päällä. Tietäähän sen miten niitten siinä pölyssä kävi! Ja se poika hoki: ”Saturi sentään, voi satori!” Ja minuakos se huvitti. Olen monesti ajatellut, et- tä olisi hauska tavata tuo tervankeittäjäkaveri täällä I Iesassa. Muistais- kohan vielä. (MV:K26/498.)

Kyllä enimmäkseen minusta oli sitä aika paljon just näitä karjan- hoitoasioita niitä leikittiin niinkun karjanhoitamista ja meillä oli niitä käpylehmiä ja muitakin sellasia. Se oli hyvin vallitseva leikki mä muis- tan sen minulla ainakin. Ja tuota meillä oli tän minun veljen kanssa ni meillä mehän raivattiin sellanen pieni peltokin sinne mehtää ja niinku leikittiin tätä maanviljelijän työtä. Meillä oli sitt semmoset leikkitrak- torit ja peräkärret ja muut, myö kylvettiin sinne vehnää muistan, mutta hevonen söi ne. [Ihan oikeen kylvitte.] Niin, ihan oikeesti joo, nii sen minun veljen joka on pari vuotta minua vanhempi. Mä muistan se meitä niin hirveesti itketti kun se hevonen söi ne sitte. [Se ehti kasvaa sitte.] Kyllä se kasvo semmoseks vihreeks ihan ja melkeen mutta ei se sitte enää kellettyny kun hevonen ehti syyvä sen. [Oliko se isokin ala sitten.] Se varmaan ol semmonen joku en mä nyt ihan varmaan muista mutta joku ehkä viis metriä kanttiisa. Semmonen lämpäre se sitte. Mä muista mite se sitte kuokittii ja että me saatiin ne jyvät sinne. Kiviä myö ainakin semmosella vanhalla uunipellillä vejettiin sieltä pois mä muistan se oli kova homma. [Muistatko minkä ikäsiä olitte sillo, suu- rin piirtein?] Kyllä myö koulussa varmasti oltiin, ei me ois jaksettu

tehä sitä hommaa jos myö ei olis oltu koulussa. Alaluokilla siinä omassa kansakoulussa. Tarkempaa ikää en muista. -- [Ja sinä sanoit äsken että teillä oli leikkitraktorit ja kaikki siellä.] Joo se oli semmonen traktoriks me sanottiin, siinä oli puupyörät ja puuaisat ja minun veli, isommat veljet teki ne meille, moottorisahalla teki ne puiset renkaat ja reijät niihin ja aisoihin ja sitte siinä oli semmonen koukku kans ja siihen sai sitte laittaa niitä kärryjä ja muita. Toinen ol sitte siinä hevosena toine sitte komenti ja ohjasi ja vaikka se olikin traktori, se oli kuitenkin traktori vaan. (H91N1954, 8-9.)

Miesten leikkipaikkojen muistelussa korostuu – naisten kuvauksia selvemmin – ympäristön monipuolinen haltuunotto. Kun tytöt, tosin pikkupojat matkassaan, rakentelivat kotejaan ja karja-aitauksiaan, pojat olivat ikään kuin kaiken aikaa liikkeellä. Tässä suhteessa leikkien voisi ajatella kuvastaneen aika selkeästi tulevia aikuiselämän sukupuolirooleja, etenkin perinteisen työnjaon suhteen. Toinen miesten ja naisten leikkipaikkamuistoja erottava piirre on poikien leikkien seikkailullisuus, usein uhkarohkeuskin. Toisaalta samoin kuin naistenkin muisteluksissa eri vuodenaikojen leikkipaikat ja leikin väli- neet ikään kuin järjestyivät itsestään. Vaikka seuraava muistelu kuvaa 1920-luvun poikien leikkejä ja leikkipaikkoja, tunnistanevat nykyiset koulupojat ja heidän isänsä ainakin osan leikeistä omikseenkin.

Syksyllä järvien ja lätäköiden jäätyessä tuli poikien leikkeihin uusia muotoja. Heikoilla jäillä urheiltiin kuka menee ohuempaa jäätä pitk- in. Tätä ”urheilua” suoritettiin vielä jäiden vahvistuessaakin joen suus- sa olevilla virtapaikoilla. Kun jää kantoi reilusti, tehtiin jälle villikelk- ka. Myös luistelu omatekoisilla, sahanteristä ja puusta valmistetuilla luistimilla kiinnosti niin kauan kuin jäät olivat lumesta vapaat. Lu- mien tullessa alkoi hiihtäminen ja mäenlasku.

Keväällä lumien sulaessa ja kevätpurojen solistessa oli vesirattaiden aikaa. Niitä värkättiin pyörimään purojen uomiin, oli takovia, rem- min avulla toista pyörää pyörittäviä ja luistinlaitetta liikuttavia. Teikan heitto oli myös poikien leikki ensimmäisten kevätpälvien ilmaantues- sa. Keisarivallan aikuinen 10-penninen oli hyvä teikkaraha. Joskus pelat- tiin rahastakin 10 pennin erinä. Auringon helottaessa pilvettömältä taivaalta oli polttolasien aikaa. Jos ei ollut muuta linssiä, niin vanhan taskulampun, tai silmälasien linssi kelpasi ”eltaamiseen” hyvin.

Myös erilaiset räjähtävät välineet tulivat keväisin käyttöön. Nurkkaan iskettävät tussarit ja kurkkusuolasta, tulikukasta ja hiilestä valmiste- tusta räjähdysaineesta valmistetut pommit paukkuivat jopa koulunpi-

hoilla. Pauketta saatiin kesäisin aikaan myös kävellessä ottamalla tienvieressä kasvavasta lepästä lehden ja sovittamalla sen vasemman käden peukalon haarukkaan ja lyömällä siihen oikean käden kämmenellä, tällöin lyödessä tullut ilmanpaine räjäytti lehden palasiksi päästäten hyvin kuuluvan paukahduksen.

Keskikesällä vesien lämmentyä siirtyi leikit järvien rannoille. Onkimisen ohessa rakenneltiin kaarnalaivoja, joihin purjeet valmistettiin pahvista tai paperista. Myös kuivilta kallioilta otettiin sammalia, joihin pistettiin puun oksa purjeeksi ja niin lähti laiva kulkemaan myötätuulen kunnes vettyneenä upposi. Puusta valmistettiin myös pieniä laivoja, joihin asennettiin kumimoottorin pyörittämä propelli eli potkuri. Kaisloista tehtiin sorsia, jotka sitten kytkettiin uimaan perättäin kuin sorsapokkie. Rannoilta heiteltiin kiviä järvelle (nurmikoille ja pelloille eli yleensä viljeltäville maille oli kivien heitto kiellettyä), milloin vesileipiä, vesilukkoja, pituutta ym. Apuna isompia kiviä heiteltäessä käytettiin nahanpalasesta ja narusta valmistettua linkoa. Pieniä kiviä lingottiin pajunvarsi lingolla, jonka halkaistuun latvapähän latuska kivi laitettiin. Myös kumiritsat olivat kesäisin käytössä, sillä pieniä ritakiviä löytyi maasta.

Tasaisella pihamaalla pelattava kyykkä oli myös poikien leikkejä, samoin heitettiin tiellä kiekkoa eli kurraa, jossa toinen osapuoli pelaajista heitti kiekon pyörimään, jota sitten toinen osapuoli yritti tavilla eli puisella kartulla pysäyttää.

Jos kesällä pidettiin avotulta kaloja savustettaessa tai muuten, niin pojat löivät tuliniujaa. He ottivat nuotiosta hehkuvan hiilen tasaiselle kivelle. Hiilen päälle syljettiin vaahtoava sylky ja sitten kiireesti iskettiin lealla voimakas isku hiilen päälle jolloin syntyi voimakas kumea ääni, joka kiiri kauas varsinkin tyyneellä ilmalla. (MV:K26/786.)

Erilaisten ympäristöjen ja paikkojen hallinta on edelleenkin mahdollista maaseudun lasten leikeissä. Paikat sinänsä eivät ole tyystin muuttuneet, välineet vain ovat toisenlaisia kuin vanhemmilla ja isovanhemmilla. Ympäristöä otetaan haltuun pyörällä tai mopedilla (toinen esimerkki), ei niinkään enää kävellen vaikkapa jousipyssy olalla kuten ensimmäisessä esimerkissä kuvataan:

Noin 10 - 13-vuotiaana kuljeskelin usein sunnuntaiamuisin yksin metsällä. Mukana oli kuusen oksasta tekemäni jousipyssy, jänne oli narua. Nuolet valmistin rimoista ja laudoista ja nuoliviinen kangaspakan sisällä olleesta pahvilieriöstä. Saalista en onneksi koskaan saanut.

Onkiretkeltä paluu. – Kuv. Olavi Hytönen 1950-luvun lopulla.

Lautalla seikkailuihin. – Kuv. Pirjo Korkiakangas 1980.

Toisinaan varusteena oli naru- tai köysilasso, sitä käytin joskus toisten poikien kanssa leikkiessä vastustajan vangitsemiseen. Tavallisesti kuitenkin metsässä kulkiessa kaatelin sillä kantoja tai revin lahoja oksia puista. (H82M1948, 7; kirjallinen lisätiedonanto.)

Eilen kun heräsin, pukeuduin ja menin ulos ajamaan pyörällä, kun olin ajanut vähän aikaa Esko tuli hakemaan niille. Ensin kuitenkin käytiin katsomassa lähtisikö Jari mukaan. Hän lähti. Ensin mentiin hiekkakuopalle, siellä oli isoja puroja. Sitten meinattiin käydä kaato-paikalla, mutta sitten päätettiin mennä pelaamaan tietokoneella. Koska ei viitsitty pelata kauan, lähdettiin vetelemään keulia pyörällä, kun lähdettiin Jarin kanssa Eskon luota. Ruvettiin ajamaan mopolla kilpaa pitkin metsäpolkuja, sitten tultiin ajamaan pelloille ja annoin pikkusiskon ajella mopolla ja hyvinhän se ajoi. (A82/P5)

Pienenä minä ja hyvät ystäväni leikimme kallioilla ja suurilla kivillä metsässä talomme edustalla. Ja sitten me myös leikimme meidän takapihalla pienessä metsässä johon juuri ja juuri mahtui aika suuri kota jossa pystyi nukkumaan 4 henkilöä. Ja sitten me teimme savipullia ja ham-purilaisia ja kiipesimme puihin. (A91/T5.)

Viimeinen esimerkki kertoo, että tytötkin liikkuvat leikeissään luonnossa. Pojat näyttävät kuitenkin kuten aiemminkin kulkevan laajemmilla alueilla ympäristössään kuin tytöt.

OMA TUPA, OMA LUPA

Leikkimökit ja majat ovat molemmat eräänlaisia rajatun leikkipaikan ilmentymiä. Symbolisesti ne kuitenkin edustavat erilaisia lasten reviierejä. Leikkimökki on, aikaisemmin se oli myös ainoa, aikuisten nimenomaan lapsille varustama leikkipaikka. Se sijoitetaan kotipihaan tai sen välittömään läheisyyteen, se on osa päivittäistä – kontrolloitavissa olevaa – yhteistä tilaa. Leikkipaikkana leikkimökin voi ajatella myös kuvastavan aikuisten näkökulmaa lasten leikkeihin ja niiden tarpeisiin. Majoja lapset sen sijaan kyhäävät itse pihapiirien ulkopuolelle, tavallisimmin metsiin. Ne ovat lasten omaehtoista paikan rajaamista aikuisten rajoittamattomassa tilassa. (Lönqvist 1992, 372.)

Leikkimökit ja majat voi nähdä myös perinteisten sukupuoliroolien symboleina. Leikkimökkejä tehtiin tytöille, joiden tulevaan aikuisen naisen

rooliin kuului pysytteleminen pääasiassa kotipiirissä. Pojille, majojen rakentajille, oli odotettavissa liikkuminen pihapiirin ulkopuolella. Aikuisten rakentama leikkimökki oli ainakin maaseudulla vielä kuluvan vuosisadan alkupuolella harvinaisuus, se teetettiin tai tehtiin yleensä vain varakkaampien talojen tai virkamiesten ja säätyläisten lapsille (Lönnqvist 1971, 111).

Edellä kerrotusta kaikki pitää periaatteessa paikkansa, mutta ei yksiselitteisesti. Muisteluaineistojen mukaan omia leikkimökkien versioitaan ovat väsänneet yhtä lailla tytöt kuin pojatkin. Molemmat ovat rakennelleet myös majoja, jotka ovat yksinkertaisin mökin muunnelma. Toisekseen lapset ovat itse kokeneetkin tekeleensä leikkimökeiksi. Ne olivat tekijöidensä näköisiä, mutta leikissä oikeita leikkimökkejä. (Vrt. Lönnqvist 1992, 110-111.) Esimerkeistä ensimmäisessä 1916 syntynyt nainen muistelee leikkimökin metsään rakentamista. Mökin vihkiäisiä vietettiin kertojan muistaman mukaan ”pyhäpäivänä” ja kutsuvieraina oli muutamia lapsille ilmeisesti läheisiä henkilöitä. Sen sijaan toisessa esimerkkimuisteluksessa tyttöjen ”oman majan” kyhäämisestä seurasi isältä saatu puhuttelu:

Eräs hauskimpia leikkejä oli mökin rakentaminen metsään. Mökki oli sisareni. Minä ja se kortteeripoika [koulukortteerissa kertojan kotona] olimme työmiehinä. Saimme laudan jäännöspätkiä, ja niistä sisareni määräsi naulattavaksi seinät vaakasuoraan, neljään, neliössä kasvavaan leppään. Rakennuksesta tosin tuli aika lailla vino sillä lepät eivät kasvaneet neliössä. Katon alusiksi tuli takstuolit riu’uista ja harvahko aluslaudoitus. Katon teossa oli mestarina meidän työmies, joka oli meidän serkkumme. Saimme kotoa päreitä, ja parina iltana oli kattotalkoot, kattaminen suoritettiin aivan oikealla tavalla päreillä, kuten serkkumme määräsi. Mökki valmistui lyhyessä ajassa, se ei ollut suuren suuri, ehkä 1,5 m x 1,5 m. En muista oliko siellä kalustusta, saattoi olla jokin laatikko pöytänä ja pukkien varassa oleva lauta penkkinä. Pyhäpäivänä sitten oli mökin vihkiäiset. Kutsuvieraina oli meitä rakennusmiehiä sekä lisäksi tätini, ja eräs meillä piharakennuksessa asuva täti, joka oli hauskin lapsuuteni ja nuoruuteni ihmisistä. – hän oli palvellut Helsingissä monissa herrasväissä, mm. tuomari Svinhufudilla. Hänen juttunsa ja kaskunsa olivat aivan verrattomia. Hän toi meille Helsingistä tullaiksi pikkuruiset käsilaukut ja lasten leikkikahvikupit. Sellaisia ei siihen aikaan ollut joka työllä. (MV:32/1041.)

Ei se leikkimökki kovin vanha ilmiö ole. Ehkä tuo 1950 luku sen tänne toi. Varakkaammat sen laittoi ja kyllä se tyttölapsi sen sai. Siinä alle 10 vuotisena. Se tämän kyläkunnan ainoa leikkimökki tällä kertaa taitaa

olla opettajan lapsilla. Me rakensimme sisareni kanssa itsellemme leikkimökin. Se tapahtui näin. Aluksi saimme siihen innostuksen kun luettiin pellervosta lukua; Oma maa ja oma maja. Siinä kerrottiin nuoresta renkipojasta, joka haaveili omasta majasta. Sitten kun kuljeskeltiin tuossa lähimetsässä katselemassa majan paikkaa, sattui tielle isän rankakasa. Ja siinä oli niin onnistuneesti mäen rinne ja siinä rinteessä kaksi kuusta, kuin sitä varten laitettu. Sitten vaan yksi ranka kuusen oksien varaan ja harjahirsi oli paikoillaan. Sen varaan sitten ladottiin ne toiset rangat ja maja valmis. Nimikin sillä oli; Risuräsä. No aikanaan siitä kyllä seurasi taas se "puhuttelu", kun on rankakasa hajotettu, vaan oli meillä vähän aikaa oma maja. (MV:K26/58.)

Leikkimökkihaaveita oli pojillakin. Seuraavista ensimmäisen esimerkin kertojan, 1926 syntyneen miehen, tarkkaan ajoittama muisto on kuvaus ensikertaisesta ja ainoaksi jääneestä kokemuksesta. Toive omasta mökistä ei toteutunut, kun isä ei suhtautunut pojan hankkeeseen vakavasti. Toinen esimerkki kuvaa kesäisin toistuvaa poikien rakenteluleikkiä, jossa mökin valmistaminen oli päämäärä sinänsä. Tämänkin muiston mukaan isä, nuukuksissaan, hieman hankaloitti poikien rakentelua:

1931 muistan ensimmäisen näkemäni leikkimökin, se oli tehty serkuilleni maatilalla, minunkin teki sellaista mieli, isä sahasi minun pyynnöstäni yhden pölkyn laudoiksi, minä menin innokkaana rakentamaan, mutta pian huomasin että ei minun tarpeeni riitäkään mökkiin, vasta omille lapsilleni sain leikkimökin. (MV:K26/992.)

Se oli heti niin pienestä kun muistan. Kesällä yksi vakituinen leikki. Oltiin semmosia rakennusmiehiä. Pari sylillistä halon mittasia puita, mistä rakennettiin mökki, aina milloin minkin tyyppinen. Mutta kun ei ollut kuin neljä, viisi naulaa, piti aina käyttää samoja. Isä oli nuuka mies, se opetti, että kaikki on käytettävä moneen kertaan. -- Se oli niin kuin uusi kun yks kaks purettiin. Sitten se muunneltiin se malli. -- Papalla oli aina tuohia kuivumassa. Se neuvoi, miten tehdään katto tuohista. (H86M1917, 6.)

Omaelämäkerrallisen muistin kehitystä on tulkittu niin, että aikuisella ei olisi enää sellaisia ajattelun ja muistin rakenteita, joiden avulla hän voisi löytää muististaan lapsena kokemuksellisesti eri tavoin mieleen jääneet muistikuvat (Schachtel 1982). Tämäntapainen ajattelu korostaa lapsuuden muistoista kertomisen liittyvän menneen, kadotetun, nostalgisoitumiseen. Yksi tapa ikään

kuin löytää mennyt sellaisena kuin sen halutaan uskoa olleen, on refleктоiva nostalgia, yksittäisten muistikuvien yhdistäminen loogisesti eteneväksi kertomukseksi, jonka uskottavuutta lisäävät arvioivat viittaukset "todellisuuteen" (ks. Davis 1979, 21-24). Esimerkiksi lapsuutensa leikkimökin rakentamista muisteleva kertoja sijoittaa muistonsa selkeästi aikaan ja paikkaan, leikkimökit olivat harvinaisia ja siksi eräänlaista statusta. Refleктоivaa nostalgiaa sisältyy niin ikään haaveeseen leikkimökin käyttämisestä omaan asumiseen ja taloudenpitoon:

Leikkimökki oli minun lapsuudessa harvinaisuus, ei kenelläkään muulla meidän kylällä ollut vielä silloin. Muistan ihan elävästi, kun eräänä kesäaamuna isä tuli pihaan lautakuorman kanssa ja lähellä asuva rakennusmies mukanaan. Tämä rakensi sitten leikkimökin, sen setä maalasi muuten punaiseksi, vain ikkunapielet ja verannan valkoiseksi. Mökissä oli oikeat saranaovet ja kaksi ikkunaa, niihin äiti ompeli verhot. Täti, joka tykkäsi lapsista ja oli kekseliäs, oivalsi, leikataan oven eteen kynnysmatto nokkossäkistä pyöreine punaisine leimoineen. Itse punoin valkoapilasta köynnöksen, ja koristelin mökin ovensuun. Verannan viereen rapun molemmin puolin kylvin krossipenkit ja tein niiden eteen hiekkakäytävät. Hiekan kannoin pienellä leikkisangolla navetan luota. Mökin viereen istutettiin vielä myöhemmin pyöreä pihlaspuistikko. Kaiken huipuksi setä innostui niin mökistä, että sousti yhtenä sunnuntaiaamuna järven poikki kovassa tuulessa hakemaan puista puutarhakeinua. Se pistettiin mökin pihaan. Mökissä leikittiin tyttöjen kanssa kotileikkejä ja olin joskus siellä yötäkin. Myöhemmin mökki oli makuuaittana. Pöydät ja tuolit rakentelin pakkilaatikoista. Suurin haaveeni oli, että saisin sinne oman hellan ja kattilat, niin asuisin ja keittäisin siellä ihan omassa taloudessa. (H82N1924, 4-5.)

Useat nuoremmatkin naishaastateltavani muistelivat lapsuutensa leikkimökkejä. Olennaista näissä muisteluksissa ei kuitenkaan enää ollut leikkimökkien rakentamisen vaihe, vaan muistot keskittyivät mökin hankintaan (esimerkiksi ostamalla) ja sen käyttöön erilaisissa leikeissä. Leikkimökki oli kuitenkin vain yksi leikkien paikka monien muiden, kuten esimerkiksi itse rakenneltujen majojen, rinnalla:

Se oli semmonen leikkimökki mikä ostettiin tästä -- nykyisestä pappilasta. Sieltä muutti semmonen lapsperhe pois -- silloin kun minä olin pikkunen. Ne muutti pois täältä ja sitten ne huutokauppas semmosia

tavaroita mitä ne kahto, että niin ku siellä ei tarvita. Ja meijän isä osti sen leikkimökin valamiina, ihan kokonaisena mökkinä sieltä pappilasta, ja se on traktorin lavoilla muistaakseni kuletettu sieltä. Ja se oli hirveen tuota ni arvokas niin ku eihän monillakaan siihen aikaan ei ollu leikkimökkiä. Että myö saatiin leikkimökki ja se oli vielä valamiina. Ja meistä oli hirveen mukava kun myö saatiin ite laittaa sinne kaikki verhot ja tehä se ihan omaks mieleiseks. Ja siellä se on kotona vielä tänäkin päivänä, tosin sillä ee nyt hirveesti oo nyt ennää leikkijöitä, mutta kyllä tytöt joskus siellä aina leikkii kun myö kotona käyvään. [Rakentelitteko majoja, kun teillä oli tämä leikkimökki?] Oli joo, oli leikkimökin lisäksi oli sitte, siitä kun lähetettiin sinne mehtään sinne sen verstaan taakse, ni siellä meillä oli aina tuota niin, siihen myö rakennettiin, pojat hyvin usseesti mun veli ja sen kaverit ni teki majoja, ja sitten ne kaivo semmosia maakuoppia ihan niin kun ennen aikaan on ollu kuulema korsut, meijän isä on kertonu, korsuks sitä sanottiin siihe aikaan. Ne on vielä tänäkin päivänä ne kuopat siellä. Mä tässä muutama vuosi sitten kävelin mustikassa siellä ni siellä ne oli ne kuopat tallella. Nii. Kyllä ne oli ihan. Tictysti pikkusen ol jo kasvanu sillä tavalla kaikkee sinne ympärille ja sinne sivuille, mutta kyllä jos sen paikan ties missä ne oli ni kyllä ne sieltä löyty ihan. Ja samalla lailla sitte oli siinä, kun me puhuttiin ennen aikaan kotona aina meijän puolesta ja sitten puhuttiin pappilan puolesta, sen takia kun mentiin tien yli niin se oli niin kun seurakunnan mehtää tavallaa, ei nyt pappilan mehtää mutt myö sanottiin pappilan metäks sitä, ni sinne myö tehtiin talavella aina semmosia, ihan lapioitten kanssa semmosia näin tämmösiä uria, lapioittiin semmosia polokuja kun sato lunta, ja sitten isä ja äiti anto meille kynttilän pätkiä ni myö laitettiin sinne ihan niitä oli vähän matkan päässä niitä kynttilöitä ja, siellä myö sitten aina leikittiin ja se oli jotenkin jännää ja pimmeetä, ei myö meillä mittään erikoista leikkiä ollu mutta kun se oli pimmeetä ja siellä kynttilän valossa oltiin siellä metässä, ja kumminkin tavallaan lähellä kotia ni, siinä ol semmonen oma jännitys, viehäty. (H91N1960, 13-15.)

Leikkimökki näyttää yleistyneen maaseudulle vasta toisen maailmansodan jälkeen, jolloin autojen käyttö rakentamisessa alkoi lisääntyä. Esimerkiksi vuoden 1982 kyselyyni vastanneista 1920-luvulla syntyneistä ei yksikään maininnut itsellään tai yhteisenä perheen sisaruksilla lapsuudessa olleen leikkimökkiä. 1930-luvun lopulla samoin kuin 1940- ja 1950-luvuilla syntyneistä leikkimökki oli ollut joka neljännellä. Myöhempinä vuosikymmeninä leikkimökki on osin menettänyt merkitystään leikkipaikkana siksi, että perheis-

*Tyttö päreillä vuoratus "oman tuvan" pihassa. Kuv. Ville Liimatainen 1934.
- Keski-Suomen museon kuva-arkisto.*

sä on entistä vähemmän lapsia eli mökin tarvitsijoita sekä enemmän asuintilaa, lapsillakin usein omat huoneet. Nykyisin leikkimökki näyttää kuitenkin ikään kuin kuuluvan omakotitalojen pihapiiriin.

LEIKKIPAIKAT SISÄLLÄ

Kuten jo aiemmin on käynyt ilmi, niin haastateltavien kuin kyselyihin vastanneidenkin leikkimuistot keskittyvät paljolti ulkoleikkeihin. Vielä koululais-

ten vanhempien muistelusten mukaan lapset enimmäkseen leikkivätkin ke-sät ja talvet ulkona tai ulkorakennuksissa, kuten aittojen vinteilä tai navetan parvella. Lasten leikeille nimenomaisesti varattuja leikkipaikkoja ei sisällä ollut ennen kuin lasten huoneet alkoivat yleistyä. Yleensä muistetaan, että vaikka sisällä olisikin leikitty sisarusten tai joskus muidenkin lasten kanssa ei leikeille ollut mitään varsinaista tilaa. Leikittiin jossakin nurkassa tai vaikka eteisessä. Toisaalta kovin mielellään ei vieraita lapsia, ainakaan useampaa kerrallaan, kotiin edes laskettu:

-- Jossakin ei saanu nii narahtaakaan, ett on niin on isä kotona joka tekee töitä -- tai jonkun kotona oli, että olkaa hiljaa ett jos ne [vanhemmat] on kotona. Äiti on tuolla. Piti olla aika iisisti. (H91M1951, 18.)

Meillä ei paljon käyny, meillä asu mummi silloin ja mummi ei tykänny. Ja sitten oli muitakin syitä sitten, mejän isästä johtuvia. Että mä sitten mieluummin menin muualle. -- No sitten kun minä asuin siellä yläkerrassa, mulla oli oma huone ni sehän oli aivan ihana paikka ja sitten vintti. Vintti siellähän me olis oltu siihen aikaan vaikka kuinka. Sitte oli semmonen vanha auto, se oli [ulkona] semmonen tilava pakettiauto, ett siellähän mahtu vaikka nukkumaan kesällä. (H91N1956, 19.)

Vanhimpien haastateltavien ja vastaajien muistoissa sisällä leikittiin talvisin esimerkiksi tuvan lattialla:

Lapset keräsivät tyhjiä tulentikkua laatikoita, niistä rakennettiin juna, joka laatikko oli vaunu yhdistettynä jopa metrin mittaiseksi junaksi. Isojen ihmisten kertomusten mukaan lattiapalkkien rako oli rata, siinä kahden lapsen turvin juna kulki. Isä valmisti höylänlastuista keveitä palloja ja päreestä hyrrän joka hiljaa suristen lensi kun kämmenten välissä pyörimällä annettiin vauhti. Voipa pysähtyä vaikka hellalle keittopataan. Se kulki ilmassa. Lattia hyrrä oli myös varrellinen, paikallinen nimi villikissa. Pärereki ja nyökky- eli sahaukko oli myös päreestä ja perunasta. Se seiso pöydän laidalla ja sahasi onnistuneena monta tuntia. (MV:K26/488, nainen s. 1916.)

Tosin tuvassa tapahtui paljon muutakin, se oli perheen yhteinen ruokailu-, työ- ja usein nukkumispaikkakin. Lasten leikkeihin tässä yhteisessä tilassa muisteltiin suhtaudutun eri tavoin. Etenkin pienille lapsille tuvan lattia oli luonnollisin ja ainoakin oleskelu- ja leikkitila, sen sijaan leikkikaluja ei välttämättä suvaittu pitkin lattioita.

Ei meillä juuri puhuttu leikkikalusta, ne olivat kansan kielessä Rojakkaa. Ja koska ne eivät olleet ne leikki esineet kun käpyjä ja puunpalasia lattialla, niin sanottiin meille aina että Kerätkiäpäs kakarat pois Rojakat lattialta. Vanhat rojakat heitettiin uuniin palamaan. (MV:K26/297, nainen s. 1911.)

Aina on ollut toki suvaitsevampiakin koteja, joissa lasten mielikuvitus on kehittänyt leikkejä monenlaisista tilanteista, kuten 1921 syntynyt naishenkilö kuvailee. Muisteluksessaan kertoja täydentää pyykkileikkimuistoaan yksityiskohdilla, joita on kuullut toisilta ja jotka kietoutuvat osaksi henkilökohtaista muistoa. Samoin leivällä leikkimiskieltoon liittyy opettavainen tarina, joka muistona on peräisin äidiltä. Kertoja käyttää myös tapahtumiin osallisten repliikkejä muistojaan todentamaan:

Mutta omassa pirtissämme leikimme “hienoo neitiä” kun vanhemmillani oli valkoinen lampaan nahka käärimme sen kauluksen muotoon asetimme kaulalle kävelimme “kieputtamalla” itseämme nenä pystyssä. - Pesimme nukenpyykin jossain astiassa leikisti kuivilteen. Kun äitikin pesi lastenpyykin sisällä pirtissä. Laitoimme pöydän alla kuivumaan ja olin sanonut “uskallan sanuu että pyykini on pesty”. Kun olin kuullu mummuni sanovan että “uskallan sanuu että pyykini on puhasta”. - Joskus laitoimme karmituolit peräkkäin ja menimme “ronkkelissa” niinkuin hevosreki on ronkkeli kun tukkireet on peräkkäin. - Joskus kaadoimme penkin jota työnsimme jaloista - se oli kelkka. - Kun tuotiin lapuja tai uunipuita uunin eteen lattialle, alettiin niitä asetella ristikolle, karsinaksi. - Kun isä vesteli ja höyläsi pirtissä tuli paljon lastuja niistä oli hauska vuoleskella veitsellä siinä samalla. - Kun olimme jo ruokapöydässä lusikat kädessä ehdittiin niillä jo “tytöttää” ennenkö ruoka tuotiin. “Tytöttäminen” lusikka pystyssä leveämpi puoli ylöspäin ja niin kävelytettiin ja se lusikka puhui. Ruokalusikka oli äiti, pieni lusikka lapsi, veitsi tai puukko, isä. Leivällä ei saanut leikkiä. Äiti meni käymään naapurissa jossa oli seitsemän lasta niinkuin meitäkin oli. Lapset oli laittanut leipälaudan kaltevasti ja pyörivät reikäleipiä sitämyöten ales juuri kun äiti heille meni. Äiti sanoi: “että leipiä pyörittävät”. Naapurin emäntä siihen: “Ni, neän nyt, semmosia ne on. - Puotia leikittiin tehtiin penkistä puotitiski ja paperista rahaa. Kolikoista tehtiin sillälaila että raha paperin alle ja lyijykynän tasasella puolella hangattiin, niin siihen tuli rahan kuva ja se leikattiin paperista pois. Toiset teki tuolista kodin tai johonkin sopivaan nurkkaan ja siinä voi olla ovena vaan uunilapu. Ja kun lähti kotoa kauppaan laitettiin ovi

lukkoon, se sanottiin ääneen, link lank, eihän muuuten olisi kukaan tiennyt. - Kun oli avohella, tulella ei saanut leikkiä, vaikka se olisi ollut mieleistä. Joskus äiti antoi reksussa puisia pyykkipoikia että saatiin leikkiä. (MV:K26/340.)

Kun leikkipaikkoja tarkastellaan muistelun pohjalta, näyttää hyvin selväpiirteiseltä tendenssiltä se, että mitä etäämmästä ajasta nykytilanteeseen nähdän on kyse, sitä niukempia muistot sisätilojen leikkipaikoista ovat. Perinteisessä agraariympäristössä olikin niin, että leikkien paikat olivat kotipiirissä osa työn värittämää, kaikille yhteistä tilaa. Lapset loivat leikkien paikat tai reviiirit fyysiseen kontekstiin kuvitteellisesti, jolloin leikkien paikat eivät olleetkaan selvästi muista tiloista eroteltuja, vaan ne syntyivät tietyissä paikoissa tarpeen mukaan. Toisaalta kun siirrytään aikaan, jolloin lapsilla on omat huoneensa, ne ovat ikään kuin osa arkipäiväistä tilaa eikä niitä välttämättä edes muistella varsinaisesti leikkipaikkoina. Muisteltujen leikkien tilat löytyvät edelleenkin tietyistä spesifeistä paikoista.

Vielä 1950 - 1960-lukujen lapsuuteen eivät kovin selvästi kuuluneet sisäleikkipaikat asuinhuoneissa. Muistelijoiden mukaan ei juuri ollut edes tapana kutsua leikkitovereita kotiin leikkimään. Tämä koskee tietysti varttuneempia lapsia, sen sijaan pikkulasten leikit olivat lähinnä sisätiloissa – mutta niistä tähän ei olekaan omakohtaisia muistoja. Toisaalta ne näyttävät olleenkin niin “näkymättömiä”, etteivät ne tule muisteluaineistoissa esiin edes kollektiivisempana muisteluna. Tässä mielessä Wessmanin (1962) huomio pikkulasten leikkien tavanomaisuudesta ja näkymättömyydestä tavallansa problematisoi yhden näkökohdan erityisesti pienten lasten leikkien perinnetieteellisessä tutkimuksessa.

LEIKKIPAIKKOJEN VAAROJA, ARVIOIVAA MUISTELUA

Kokonaiskuva museoviraston kyselyihin vastanneiden leikkipaikkamuisteluksista on tietyllä tavalla realistinen. Pääasiassa kuvaukset ovat asiallisia selonteokoja lapsuuden leikkiympäristöistä ja leikeistä. Muistojen individualistinen, toisenlainen maailma häivähtää esiin erityisesti yksittäisten leikkipaikkojen ja leikkien muistelun yhteydessä. Toisaalta vastaajat eivät juurikaan kuvaile leikkipaikkojensa vaarallisuutta, vaikka joskus muistetaan vahinkojakin sattuneen. Ympäristön hallintaan kasvettiin oppimalla erilaisten töiden teon myötä, leikeissä ja työmaillakin vastuu nuoremmista sisaruksista oli itsestään selvästi vanhemmilla sisaruksilla.

Sen sijaan haastatteluissa, erityisesti 1940 jälkeen syntyneiden sukupolven, tuli leikkipaikkojen muistelussa esiin oman lapsuuden leikkipaikkojen vaarallisuus. Muisteluun yhdistyi nimenomaan arviointi: lapsen paikan erityisyyttä arvioitiin liikkumalla muistelussa oman lapsuuden ja muisteluhetken välillä. Yleensä päädyttiin siihen, että lapsuuden vaarallisiin, jännittäviin ja kiehtoviin seikkailuihin houkutelleille leikkipaikoille ei enää omia lapsia laskehtaisi, tai ainakin niistä selvästi varoitellaan – toisin kuin aikoinaan omat vanhemmat olivat tehneet. Esimerkiksi oman talon rakentaminen ja muutto asumaan lapsuuden vuoristokiipeilyn leikkipaikan viereen muistuttaa jatkuvasti pelonsekaisista leikeistä. Aikuisena jo pelkkä paikan näkeminen saa varuilleen ja synnyttää mielikuvia omia lapsia uhkaavista vaaratilanteista, jotka on varoiteltuun estettävä:

En muista sitä yhtään. [Että vanhemmat olisivat katsoneet lastensa perään.] Oon aatellu tässäkin justiisa, että nyt kun tuosta menee kattoon, nuita [jyrkkiä kallionseinämiä] tuosta kiipeiltiin aina ylös ni ihan kauheista kohista. -- Ja kuule tuosta on hirvee puotus alas ja minä oikeen muistan että siitä voan mentiin ylös ja pelotti ja mentiin ylös ja pelotti, ja nyt en uskaltais ies mennä lähelle. -- Meijän kakaroita hirveästi varotellaan tuosta, eikä ne koskaan kyllä meekkään. -- Mutta sillon kun myö muutettiin tähän ni mull ol ihan semmonen niinku hirveä peleko, että minä siitä aijasta puhuin joka toinen päivä. Että se aita on tehtävä siihe ja ei siinä oo vielä tänäkään päivänä. (H91N1957, 4.)

Toisaalta vanhemmat, kuten seuraavakin mieskertoja, joutuvat myöntämään, että nykylapsilla ei enää ole niin monenlaisia jännittäviä leikkipaikkoja kuin omassa lapsuudessa. Tosin tämänkin isän arvio on se, ettei omia lapsia voisi sellaisiin paikkoihin enää päästääkään:

-- Semmonen vanha tila oli siinä lähellä niin siellä oli semmonen oikein iso, iso tuota, tallihomma. -- Se on varmaan semmone viiskymmentä metriä pitkä ja aika korkea rakennus. Siell ol tallit ja -- siellä ol vaikka minkälaista loukkoa niin sieltä riitti meille. Tehtiin omia kulkuväyliä sinne, sahattiin lautoja poikki, että päästiin sinne rakennukseen. Siellä pääs kyllä piilosta leikkimään ja kaikkia peliä olemaan, että. Vertaa nyt, jos mä aattelen tässä ympäristössä, niin ei semmosta paikkaa oo mikä siellä oli. Kyllähän ne ol vähän häätämässä meitä pois, mutta ei, ihmeen paljon ne meitä sillain kahto, ettei ne [aikuiset pois ajaneet]. Jos nykyään ninku aattelee, että mitä peliä tehtiin ettei omien, omien

antais tehdä kaikkia semmosia roikkumisia, mitä sielläkin harrastettiin. Kaikkea hyppimistä ja piilosta oltiin niin. Se ol kyllä hyvä paikka olla sen puoleen, että siinä kyllä. Just siitä kun piilosleikkiin, mitä nykyjään kun ne aina valittaa kun ei oo piiloleikkejä niin, omat lapset. (H92 M1956, 3-4.)

Osa vaarallisten leikkipaikkojen viehätystä luonnollisesti tuli siitä, että vanhemmat eivät ehtineet valvoa lastensa leikkejä eivätkä välttämättä koskaan edes tulleet sattuneista vahingoistakaan tietämään:

-- Eihän ne perään joutanu kattomaan eikä ne tienny että missä me aina mentiin -- mutta tuntuu ihmeelliseltä, että tosiaan kaikki on pysyny hengissä sen, ett tuota kun siinä [lapsuuskodin luona] järvi ja jokea ja vaikka minkä näköstä navetanparvea mistä voi tippua, ja muuta kun missä me kierrettiin mennä. Ja sama se nytkin on, kun nuo muksut siellä liikkuu ni sillai niinku kai nyt aika huolettomasti -- mutt kyllä mua joskus pelottaa kun mun siskon muksut tulee sinne, että missä ne liikkuu millonkin, ja kun ne käy venneessä ja uimassa keskenään. -- Talvella kyllä se mun velikin ni kyllä se muutamia kertoja kai jäihin tippu, mutta ei niitä kaikkia, kaikkia ei ees tullu tietoo enneku, kun ne kuivat kelit, nii jälkeen päin sitten joskus uskaltanu niitä sanna mitä on tapahtunu. (H91N1947, 7-8.)

Lapsuuden leikkipaikkojen muisteluun ei näytä ehdottomasti kuuluvan nostalgisoiva idealisointi. Leikkipaikkoja muistellaan nimenomaan toiminnan kehyksinä, muistojen leikin paikkaa ja mieltä on etsittäväkin siltä pohjalta. Olettaisin myös, että etenkin museoviraston kyselyn vastaajien (ja vanhimpien haastateltavieni) on ollut helpompi muistella työnteekoaan kuin leikkejään ja leikkipaikkojaan. Näin siksi, että kyselytyyppinen keruu motivoi faktapitoiseen vastaustapaan. Työnteosta on toki luontevampaa kertoa asiatietoa kuin leikeistä, joiden olemukseen jo kuuluukin fantasia.

LEIKKIKALUT MUISTOESINEINÄ

MIELUISAT LEIKKIKALUT

Esineet kantavat muassaan muistoja ja inhimillistä historiaa, mutta mikä tahansa esine ei automaattisesti muistuta ketä tahansa menneestä. Individuaa-

linen tai kollektiivinen historiamme paljastuvat meille erityisesti niistä esineistä, joiden tiedämme kuuluvan menneisyyteemme. Esineet eivät kuitenkaan ole kuolemattomia, ne voivat säilyä pitkiäkin aikoja, mutta myös rikkoon-
tua tai kadota. Kuitenkin niin olemassaolevia esineitä kuin hävinneitäkin säilytetään mementos-esineinä, muistoesineinä tapahtumista tai ajoista, jotka nimenomaisesti halutaan muistaa. Muistoesineet ja niiden muistelun tavat vaihtelevat eri kulttuurien, yhteisöjen, ryhmien tai perheiden kesken. Toisaalta saman kulttuurin, yhteisön, ryhmän tai perheen sisällä esimerkiksi eri-ikäiset tai eri sukupuolta olevat kiintyvät muistoissaan erilaisiin asioihin ja esineisiin (Csikszentmihalyi & Rochberg-Halton 1981, 60-62, 94-120; Lowenthal 1988, 238-239, 367; Radley 1990).

Kun muistelemme jotakin olemassaolevaa tai vain mementona säilynyttä esinettä, kuten lapsuutemme leikkikalua, siirrämme sen ajastaan ja kontekstistaan toiseen aikaan ja yhteyteen. Samalla esineen alkuperäinen käyttötarkoitus muuttuu: siitä tulee muistelun kohde, ilmaus menneestä, yksilöllisestä tai kollektiivisesta historiasta. Tutkimukseni aineistojen valossa näyttää siltä, että mitä ikääntyneemmästä ihmisestä on kyse, sitä selvemmin lapsuuden leikkikalujen muistot ovat viestejä menneisyydestä. Niitä muistellaan selkeästi esineinä, kuvaillaan ulkonäköä, tekotapaa, usein tekijääkin muistellaan; ne ovat myös siteitä omaan perheeseen tai muihin ihmisiin. Usein yksityiskoh-
taisimmat muistot ja kuvaukset koskevat tavanomaisista poikkeavia leikki-
kaluja, joilla oli esimerkiksi statusarvoa harvinaisuutensa, tavallista hienomman ulkomuotonsa tai siihen sijoitetun rahan vuoksi (vrt. Csikszentmihalyi & Rochberg-Halton 1981, 30). Useimmiten leikkikalun arvo on kuitenkin muistelijan oma tunne ja muisto, kuten seuraavassa suntion yhdeksänlapsisen perheen tyttären kuvauksessa:

Teimme itse paljon kangasnukkeja, joskus äiti osti niihin kauniin porsiinipään, jossa oli kasvot ja hiukset maalattu. Ja puupäänukkeja meillä myös oli. Itse teimme niille paljon vaatteita. Kerran, ehkä v. 1914, kun Siiri sisko oli 5 v. teki pappilan neiti, Signe hänelle hienon riepunukan. Sillä oli pitsit, housun ja alushameen helmoissa ja kolttu silkkiä pitsein koristeltu ja hiukset hienoa pellavaa, kasvot maalattu kauniisti. Ja hatu oli kaareva pitsireunainen myssy. Se oli meistä kaikista hieno nukke, ehkä liian hieno niin pienelle tytölle.

Eräänä jouluaattona, kun olin noin 6 vuotias toi joulupukki meille suuren mustan puusta tehdyn keinuhevosen, sillä oli oikein harja ja häntäkin. Se oli paremmin pojille, mutta kyllä me tytötkin saatiin sillä ratsastaa (keinu). Sillä joulupukilla oli mustat turkit päällä, sokerikul-
lin päältä otettu pahvitötterö päässä ja pellavasta parta.

Kun Alli-siskoni oli 10 v. ja minä 13 v. saimme joululahjaksi, ensimmäiset, ostetut, silmät kiinni painavat nuket. Ne oli hienot. Toisella oli vaaleanpunainen puku ja vaaleat kiharat. Toisella vaaleansininen puku ja tummat kiharat, kummallakin oli valkoiset sukat ja kengät. Piharakennuksessa asuva Pyykkösen täti antoi niille hienot nimetkin: Berit ja Gunnel. 20 luvulla saimme pienen varjokuvakoneen. Siitä tuli seinälle pyöreitä, värillisiä, hassunkurisia kuvia, kun lasilevyä kuljetti takana. Näytimme niitä naapurin lapsille pienestä sisäänpääsystä. Möimme sen eräälle kauppiaan pojalle, kun saimme siitä hyvän hinnan (summaa en muista). (MV:K32/668.)

Lahjaksi saadun nuken arvoa lisäsi kertojan muistelun mukaan nimenomaan se, että nuken valmistajana oli omaa "säättyä" ylempi "pappilan neiti". Muisteluksessaan kertoja kuvaa muitakin perheen lasten leluja ja sivua niiden myötä oman lapsuutensa elämänpiiriä ja ihmisiä (vrt. Ljungström 1990, 84-86). Kertoja, joka on syntynyt 1901, muistelee muun muassa jouluaattoon kuusivuotiaana. Joulupukin vierailu maaseudun kodeissa noihin aikoihin oli vielä sen verran harvinaista, että muistelussa joulupukki saa lähes yhtä suuren roolin kuin lahjaksi saatu hieno keinuhevonen. Ensimmäisiä ostonukkeja kertoja niin ikään kuvailee tarkasti ja niidenkin muistoihin liittyy perheen ulkopuolinen henkilö: piharakennuksessa asunut täti, joka antoi nukeille hienot nimet. Oman monilukuisan perheen lisäksi lapsilla oli läheisyydessään monia muitakin, joilla oli aikaa ja vaikutusvaltaakin lasten elämässä.

Edellisessä muisteluksessa ei juurikaan ilmaista tunteita tai tunnelmia. Seuraaviin mieskertojan nostalgisävyisiin muistoihin niitä sen sijaan sisältyy. Tässäkin on ensin kyse lapsille statusta tuoneista leluista. Sedältä saatu puuhevonen, jonka varustuksia renki ja isä vielä täydentelivät, oli kaunis ja ylpeilyn aihe. Lahjahevosen elämänkaari jatkui lastenlasten leikeissä. Kertojan yhdessä sisarustensa kanssa kesävierailta tuliaisiksi saama soittorasia antoi kylän lapsille ihmettelyn aihetta, kun "meillä oli paremmin kuin toisilla"; leikkikalun koettiin nostavan haltijansa statusta muiden lasten silmissä. Muisteluksessa korostuu kaiken aikaa se, että leikkikalut olivat perheen lasten yhteisiä. Leikkikalujen muistelemisen assosioi kertomaan leikkikaluja valmistaneen talonpojan onnettomasta kohtalosta. Tästä kertojan mieleen muistuu naapurin tuvan nurkassa oleva keinuhevonen, jonka hän luonnehtii muistoesineeksi sen valmistaneesta talonpojasta sekä aikaisemmasta elämäntavasta "Kun [naapuri] nyt jo ajaa oikeallakin autolla":

Kun sain sedältäni lahjaksi puuhevosen se oli siinä 20 cm korkee, oli

harja ja häntä mustista jouhista tehty, liinakko, voi miten kaunis se oli meidän poikien mielestä. Kun vielä renki Manu teki vanhasta saappaan varresta valjaat, mäkivyyön, setolkan, johon kaiken kukkuraksi osti kaupasta pienen, pienen umpikulkusen. Sitten isä, renki (nykyisin mies palvelija) Manun kanssa teki kärryt ja rekiä. Me veljekset oltiin ylpeitä, kun emme tienneet kellään olevan niin komeaa hevosta ajopeleineen. Tämä hevonen on ollu lasten leikki-hevosena, vaikka ajanhammas on sitä kaltoin koiteltu. Meillä oli toisessa rakennuksessa kesäisin omaisia lomallaan ja kerra toivat tuliaisina meille pojille soitto rasian. Kauniisti kuvioitu pahvinen laatikko, siinä oli veivi. Kun pyöritti, soitti se kauniita säveliä. Olimme silloin 4-6-8 vuotiaat pojat, tytöt nuorempia. Oli se koko kylän lapsille ihme, että meillä oli paremmin kun toisilla. --

Täällä oli eräs talonpoika joka työkseen valmisti hevosia ja kaikkia eläimiä puusta. Kokonaisia lasten huonekalustoja, kelkkoja monta sorttia, en osaa sanoa mitä kaikkea leluja tekikään, hän lähti autollaan niitä kaupalle vallankin Joulun edellä. Oli toivottu kauppias. Vaan hän sairastui ja vietiin Törnävän sairaalaan vaan ei kauaa ollu kun hän alusvaatteissa karkasi, etsittiin, mutta vuosien päästä löysivät sieltä pellon ojasta hänen luunsa. Kaikkein kysytympiä oli polettavat puuhevoset, niillä voi ajella 10 v. pojatkin sisällä huoneissakin. Sitten toinen mieleinen oli ohjattava kelkka, johon sopi kerralla kaksikin lasta istumaan. Tällaisia polkuhevosia on nyt kaupoissa, sekä monenlaisia kelkkoja, mutta tämä – isäntä keksi omasta päästään jo 50 v. takaperin. Näkyy naapurin miehellä olevan polku hevonen kunnostettuna ja maalattuna tuvan nurkassa muistona. Kun nyt jo ajaa oikeellakin autolla.

Vähän yli vuoden 1900 oli pitäjässämme kiertäväkoulu, kiertokoulu. Koulu kulki vuoden jälessä kinkeriä ja oli kinkeritaloissa yhdeksän viikkoa. Täällä opetettiin lukemaan, kirjoittamaan ja kaikkea askartelua. Koulussa oli kuvakirjoja. Koulussa opetettiin tekemään paperilyhtyjä. Kun syksyisin tehtiin taloissa kynttilöitä, niin näihin lyhtyihin laitettiin talikynttilän pätkiä ja hämärän tullen koitettiin valaista huoneita, vaan kun ei ollu kunnan öljylamppujakaan oli elämä kuin sokkosilla. Mutta pirtin takassa oli aina illoin ja aamuin tervaskanto valkeet. Kiertokoulun opettajat opettivat kaikista värikorteista leikkaaman kuvia ja niistä liimaten tekivät seinätaulujakin. Ei ollu minun lapsena ollessa värikyniä. Kirjoitukset ja piirustukset tehtiin kivitaululle ”rihvelillä” piirtäen ja kirjoittaen. (MV:K26/401, mies s. 1898.)

Muisteluksensa loppuosassa kertoja ikään kuin rakentaa siltää menneen ja muisteluhetken välille. Hän luo muistellessaan osittain nostalgisävyistä

moraalista järjestystä arvioidessaan sitä, mitä ennen ei ollut tai oli: huonon valaistuksen vuoksi “oli elämä kuin sokkosilla”, mutta nostalgisoiden “pirtin takassa oli aina illoin ja aamuin tervaskanto valkeet”, eikä “ollu minun lapsena ollessa värikyniä”, vain kivitaloukseen ja rihveli. (Vrt. Turner 1987, 150-151.)

Leikkikalut ovat esineitä, jotka etenkin ennen kaupallista tavaravyöryä konkreettisesti leikittiin loppuun. Kovin tarkoituksellisesti niitä ei pyritty tallettamaan, esimerkiksi Leikkikalut-kyselyn perusteella vain harvat lelut säilyivät tai niitä säilytettiin leikkijöidensä kasvetta. Kun esine on fyysisesti lakannut olemasta, siitä voidaan kertoakin enää vain mielikuvien ja muistojen pohjalta. Tällöin muistaminen on ainoa, johon ylipäänsäkään voidaan esineen kuvailussa vedota. Kuitenkin kertojalle itselleen omaelämäkerrallinen, henkilökohtainen muistaminen on ikään kuin tae siitä, että juuri näin on ollut. Omakohtaisen muistamisen korostamisen ajatellaan riittävän myös kuulijalle vakuudeksi, kuten seuraavassa muisteluksessa, jossa kertoja ei edes yritä faktuaalisesti ajoittaa muistojaan. Tosin hän antaa niistä vihjeitä: “meillä entisajan lapsilla 50 vuotta sitten”, “kun olin pieni tyttö”:

Meillä entisajan lapsilla [kertoja syntynyt 1923] 50 vuotta sitten ei ollut monenlaisia leikkikaluja. Esineet tehtiin itse. Isä tai äiti tai joku vanhempi neuvoi.

Muistan kun puuhevonen tehtiin paksusta lankusta tai muusta puusta ensin piirrettiin lyjykynällä ääriiviivat ja sitten varovasti vuolttiin, kyllä se oli suuri ilo kun joku leikkikalu tuli valmiiksi. Naapurin lapsetkin tulivat katsomaan. Nuket tehtiin itse kyllä entisajan lapsikin osasi käyttää mielikuvitustaan. Kosmos kynällä piirrettiin silmät ja ripset. Vaatteita tehtiin kaikista tilkuista. Muistan kun olin pieni tyttö meille tuli Ameriikasta sukulaisilta paketti jossa oli vaatteiden lisäksi iso nukke jonka pää oli Guttaperkaa. Se oli niin kaunis nukke että se oli koko kyläkunnan lasten ihmettelyn aihe. Mahtoi se olla kovassa kulutuksessa kun se pää ei kovin kauan kestänyt se meni kappaleiksi. Mutta ei me tytöt toimeettomia oltu me tehtiin uusi pää kankaasta sahajauhoja täytteeksi ja kyllä se nukke meillä kauan oli käytössä. Erilaiset hyrrät oli hyvin suosittuja niitä isommat lapset neuvoivat tekemään. En tiedä mistä oli kotoisin se rautahyrrä joka meillä lapsena oli, varsi oli puuta se pyöri kauan kun vain onnistui vauhtiinlaitossa tasaisen alustan päällä oli paras paikka.

Meillä oli lapsilla aina kova kilpailu kenen pyöräyttämänä kauemmin pyöri. Se muuten oli hyvä harrastus siinä oppi tuntemaan kellon jo paljon ennen kouluun menoa. Pallot myös tehtiin itse, kankaasta silputtiin palasia ja neulottiin tiukkaan pallon muotoiseksi muistan kun

tuli ensimmäiset kumipallot kyllä ne oli kovassa käytössä.

Pajupilliä teki tytöt ja pojat ihan samalla tavalla niillä kesällä soiteltiin. Kukkopillit tuli sitten myöhemmin, niitä kauppasi kiertävät kulkukauppiat jotka ajelivat hevosilla heillä oli kauniita kivikuppeja myös kaupan.

Siihen aikaan kun olin pieni ei vielä leikkiautoja osattu tehdä kyllä pojat laittoivat pyörien päälle hevosen (puusta tehdyn) jota sitten narusta vedettiin pyörät sahattiin puusta kiekon muotoinen ja kyllä lapset osasivat ne kiinnittää että ne pyöri. Muistan miten oltiin iloisia kun opittiin joku uusi niksi toisilta. Heti piti päästä koettamaan onnistuuko se minulta.

Jo 50 vuotta sitten pelattiin tikkupeliä tulitikut heitettiin sokin ja siitä kasasta yritettiin toisia tikkuja liikauttamatta ottaa tikkuja. Se joka sai useamman tikun oli voittaja. Tikkupeliä pelattiin silloin kun vanhemmat oli pois kotoa. Ei tikuilla saanut leikkiä tulipaloo pelättiin aina joka kodissa. (MV:K26/822.)

Kertoja muistelee omakohtaisesti kokemaansa, vaikka käyttää enimmäkseen yleistäviä ilmaisuja, tällä tavoin hän kuvaa ja arvioi yleisemminkin lapsuusaikansa luonnetta ja elämänpiiriä. Tarkastelu tapahtuu kuitenkin kaiken aikaa leikkikalujen kautta: lelut ja niiden valmistaminen oli merkityksellistä itselle, samalla ne olivat lasten sosiaalisen kanssakäynnin välikappaleita. Kun kertoja muistelee itsensä ja sisarustensa leluja, muistelussa painottuu itsen saama prestiisi samaan tapaan kuin edellisessä esimerkissä. Naapurin lapset tulivat ihmettelemään ja ihastelemaan nimenomaan kertojan ja hänen sisarustensa leluja. Jo pelkkä lelun valmistusprosessi yhdisti naapurusten lapsia ja erityinen ihastelun kohde oli ”Amerikan paketissa” saatu tavallista hienempi nukke. Muisteluun sisältyy myös nostalgista kaipuuta yksinkertaisiin, spontaanisti jokapäiväisestä elämästä kirvonneisiin ilon aiheisiin. Tästä nostalgias-
ta nousee entisenkaltaisen elämän puolustelua ja tasavertaistamista selvästi monimutkaistuneen arkielämän kanssa, esimerkiksi: ”kyllä entisajan lapsikin osasi käyttää mielikuvitustaan” (vrt. Turner 1987, 152-153).

Tutkittaessa eri-ikäisten ja eri sukupuolta olevien ihmisten suhdetta kotinsa esineisiin on havaittu, että lapset mieltyvät esineisiin tai tavaroihin siksi, että ne tuottavat heille henkilökohtaista iloa ja mielihyvää. Aikuisten naisten ja ikääntyneiden esinesuhteita taas luonnehtivat niihin liittyvät muistot, sosiaaliset suhteet ja henkilökohtaisesti koetut tapahtumat. Miehillä korostui itsensä toteuttaminen, esimerkiksi esineen valmistamiseen liittyvänä. (Csikszentmihalyi & Rocberg-Halton 1981, 61.) Leikkikalujen muistelussa näkyvät samat erot jossain määrin. Edeltäneet esimerkit, jotka kaikki ovat

ikäntyneiden muisteluja, osoittavat, että niin naiset kuin miehetkin muistelevat lapsuutensa leikkikaluja henkilökohtaisten tapahtumien kautta. Muisteluun liittyy annos emotionaalisuutta ja nostalgisuutta. Toisaalta useat iäkkäämmät mieskertojat muistelevat leikkikalujaan niiden valmistusprosesseja selvittäen. Monet tällaisista kuvauksista ovat erittäin yksityiskohtaisia, ne korostavat nimenomaan tekemistä ja valmiin leikkikalun käyttökelpoisuutta leikissä. Kuvaava esimerkki on 1925 syntyneen miehen muistelu talven leikkivälineistä:

Pojilla oli kelkat ja sukset ja luistimet. Kelkat oli lautajalaksiset, laudat katteena, myöhemmin jalakset oli jo rimoista taivutetut ja jopa pellillä

Zorro Konnevedellä. – Kuv. Pirjo Korkiakangas 1991.

jalakset vuorattu kulumista vastaan. Ja katteena oli rimat. Luistimet oli puu purilaasta veistetty ja siloteltuja puoli pyöreitä möykkyjä joiden pohjan keskelle oli upotettu sahan latin pätkä sileä puoli jäätä vasten. Tasaaisessa ylä osassa oli nahka remmit joissa solet kiristystä varten ja hyvin niillä luisteltiin. Jää pallo mailoja tehtiin pajukon käyristä juurakoista. Ne vestettiin littoseks käyrältä osilta varsi jäi pyöreeksi. Pallo mitä lammen jäällä lyötiin, tehtiin rätistä punomalla tai sit tehtiin oikein hyvä pallo narusta kiertämällä ja se kastettiin sit sulaan puuliimaan ja kuivuttuaan se oli kuin kivi.

Lammen jäälle rakennettiin myös jää kelkka "Villikissa" joka oli pystyriuku ja poikki riuku jonka päässä kelkka.

Sit oli ns. "Ronkeli" kelkat. Lava ja jalakset eessä kääntyvät ja takana kiinteet ja naruohjaus etu jalaksista. Nämäkin kehittyivät ajanoloon ja niissä oli jo ratti ohjaus ja takana jalasten joustoja varten kumpareissa ne oli saranoitu ja ne tavallaan silloin niiasivat töyssy kohdissa laskiesä. Istuin oli ja usein katettu perä ja keulaosa taivutetusta vaneerista. Ja erikoista oli valo lamput eli "lyhdyt" ne oli maalipurkista tehty johon kynttilä pantiin palaan sisään. Purkki oli lappeittain ronkelin keulassa kahta puolen ja siihen oli pistelty reikiä ylä osaan kynttilän pito kohdalle. Kynttilä paloi hyvin niissä ja valaisi jonkin matkaa eteenkin ja ei sammunut vaikka kuinka hurjalla vauhdilla laski mäkeä ja maan teilläkin niillä laskeskeltiin silloin. Lisäksi mäkeä laskettiin tappikelkalla joka lie ollut joka töllissä niihin 30-luvun aikoihin. Sukset paahettiin itse ja kiverrys saatiin painin puussa, eli "Rengissä". (MV:K26/341.)

Toki naisetkin leikkikalujen valmistamista muistelevat, joskin eri tavalla. Tekemisessä ei korostu niinkään oma suoritus, vaan tavallisesti muistellaan jonkun muun valmistamaa lelua. Naisten muistelussa painottuu myös leikkikalujen valmistamisen sosiaalisuus, yhdessä tekeminen:

Talkoohommaa oli nuken teko. Saunakamarissa oli vuokralaiset. Iltsella kun oltiin samassa porukassa vuokralaisten kanssa, tehtiin porukalla. Olivat hyviä käsityöihmisiä, tekivät kaikenlaista. Äiti oli taitava ompelemaan koneella. Täti kutoi kangaspuilla ja jokaisella oli omat ideansa. Äiti teki ensimmäisen rättinuken ja ompeli sille mekon. Taisi sillä olla paitakin. Sitten kun niitä oikein porukalla tehtiin, vuokralaisten tytöllä oli semmoinenkin jalallinen riepunukke, jolla oli puikoilla kudotut juovikkaat villasukat jalassa. Kun kudottiin raanua, raanukankaasta tehtiin lasten leikkikiikkuun istuinmatto ja nuken kätkeyeseen peitto. Äiti vielä vuorisatiinilla reunusti ne. (H82N1924, 6.)

Leikkikaluja muisteltaessa voidaan ottaa kantaa yleisemmin omaan lapsuuteen, joka kertojasta riippuen värityy eri tavoin. Esimerkiksi katkeruus leikkikalujen puutteesta kohdistuu aikuisiin, jotka eivät edes halunneet ilahduttaa lasta. Ilman omatoimisuutta leikkikaluja ei olisi ollut lainkaan. Ne vähäiset, aikuisten hankkimat leikkikalut, joita voisi muistella, ovat hävinneet tai tuottaneet pettymyksiä:

Taisin olla 6-vuotias, kun tuvan ullakolta löysin kaaripyssyn. Se oli ollut edesmenneen serkkuni Arvi Matilaisen kalu. Kuoli v. 1916. Siis ainakin 15 vuotta se oli lojunut siellä vintillä. Serkkuni Eemeli, joka oli lapsuuskodissani renkinä, teki siihen kaaren ja jouset. Mieluisin leikkipaikkani oli koko lapsuuteni ajan kytömaalla juokseva puro, jossa oli hyviä putouksia. Laitoin siihen patoja ja rännejä sekä rattaista. Vasta toisella kymmenellä ollessani osasin rakentaa takovan rattaan. -- Niin kuin edellä ilmeni, kyllä minun oli itse vartuttuani hankittava leluni. Ei aikuisilla ollut kiinnostusta niiden tekoon. Tein koivukiekoista ja naulalaatikosta kärryt. Myös väkkärän tein katolle. Taisin olla 14-vuotias kun omilla rahoilla ostin lennokkisarjan. Se oli palsaa ja kumilenkki moottorina. Kokosin sen itse. -- Tuo jojo oli koulussa n. v. 1933 yhdellä pojalla. Yleinen asenne tuohon aikaan siellä sydänmaalla oli sellainen, että herätti jonkinmoista irvistelyä kylässä jos tuollainen ylellisyys olisi ostettu kaupasta. "On noilla rahaa tuommoiseenkin", olisi sanottu. Ja tästä arvostelun pelosta ei lapselle ostettu mitään turhaa. Ainoa ostolelu, jonka minä sain, oli serkkuni ostama 10 cm:n mittainen guttaperkasta tehty poika. Sitä säilytin tarkasti, mutta hukkuu kai sitten. Muistaakseni äiti toi yhden kerran minulle kumipallon. Mutta ei hän sitäkään ostanut vaan kirkonkylän kauppias antoi sen mainoslahjaksi eli kaupanpäälliseksi äidilleni ja käski sen tuoda minulle. Ei se kauan kestänyt. (MV:K26/498.)

Kun leikkikalu on säilynyt vuosikymmeniä ja siitä on kehittynyt todellinen lapsuuden leikkien muistoesine ja muistelun välikappale, sen äkillinen menettäminen voi tuntua katkeralta aikuisestakin. Muistelusta kehittyä menettämiskertomus, jossa menetykselle etsitään syytä tai jonka kautta moralisoidaan nykyaikaa:

-- pieniä taloja Uunon kanssa rakennettiin tämä oli sitä leikkiä minkä minä muistan ja minulla oli vielä aina viime kesään asti tämä nätti 2 huoneinen Mökki mutta sisaren tyttären pojat hakkas sen palasiksi tämä oli maalattu Punaiseksi ja Valkoiset oli akkuna laudat minä pidin

paljon tästä tämän olisin mielihyvin lähettäny sinne teille talteen mutta nyt se on vain muistojen joukoon jäännästä tämän olisin saannu jos olis ollu aikasemmin puhe ni se olis kukoistannu siellä sitä paikka mihiin se olis kuulunut ja missä se olis ollu monen silmien edessä.-- Tämä tuottaa minulle miettimisen aikoja Minun tekemä puuplikoista 2 huoneinen talo ja kun se säilyi ainakin 46 vuotta ehjänä mutta Siskon tyttären pojat näki sen ni heti hakattiin palasiksi onko todella asi ja näin että nyky nuoret eivät siedä näkökentällään mitään vanhaa Mikä on taas minulle kallein aarteeni ja vielä tämä oma tekemäni pieni Punainen mökki. (MV:K26/89, mies s. 1916.)

Leikkikalut voivat olla ikään kuin rekvisiittana tai lähtökohtana omakohtaisten tapahtumien muistamisessa. Tällainen muistelu näyttää olevan tyypillistä etenkin nuoremmille haastateltaville ja sisältävän eräänlaista itsellä leikkittelyä: asia joka lapsena tuntui äärettömän tärkeältä asettuu muistellessa aikuisen käsityskyvyn ja ajattelutavan mukaisesti mittoihin. Leikkikalua jota tapahtuman kautta muistellaan, ei ole – ainakaan vielä – kehittynyt yhtä selkeäksi ja arvokkaaksi muistoesineeksi kuin vanhemmilla. Seuraavan kertojan lapsuutensa rakkaimmiksi “leikkikaluihinkin” nimeämien “Beatlesien kuvien” menettäminen on ollut katkera kokemus. Aikuisena tapahtumaa voi muistella huumorilla sävyttäen, vaikka muistelu palauttaa mieleen ainakin jonkintasoisen lapsuuden surun:

Joo mä siitä kirkonkylän kioskilta ostin niitä purukumia ja mistä, muistat varmaan ku oli ne, ne oli semmosia tään kokosia ja mulla oli melekeen kaikki ne oli kerätty. Sitte ku mä olin, puolittain rakastunu niihin mun verryttelyhousuihini mitkä oli aina mun jalassa, -- vetskari oli siinä takataskussa,-- niin ne oli siellä ne kuvat ja. Ja tota, äiti sitten ne puolittain kerran väkisin otti mun, mun tota jalasta ne housut että ne on saatava pesuun. Ja mä onneton onohin ne kuvat sinne taskuun ja eikä sekään [äiti] niitä... Ne levis pitkin sitte sitä Keitelettä, järven rannassa kun ne pestiin. Se oli katkera pala. -- Itkun kanssa keräsin sieltä rannoilta niitä, eihän niistä enää mitään tullu niistä kuvista ne oli menny pilalle. Ja ne oli melkeen kaikki... Ja sen voit kuvitella kuule, kun se makso se purkka kymmenen penniä muistaaksen sillo. Ja kun sitä rahaa sai sillä tavalla, että kaksikymmentä penniä jos joskus sai se oli hirveän iso raha. (H91M1956, 26-27.)

Hartaasti toivotun ja itselle mieluisan leikkikalun saantia kuvaavista muisteluista voi kehittyä etenkin nuoremmilla haastateltavilla monipolvisia, eloisia kertomuksia. Mieluisa leikkikalu erottuu muistellessa muiden lelujen joukosta toiveen täyttymyksenä ja jotta täyttymys olisi täydellinen, on sen toteutumiseen liitettävä joko todellinen tai muistellessa paisuteltu yksityiskohta; esimerkiksi leikkiompelukoneen harvinaisuus ja sen työläs etsiminen kaupungin kaupoista, kunnes ”vihon ja viimein” löytyi ilmeisesti viimeisestä mahdollisesta paikasta. Näillä lelun hankkimiseen liittyvillä ongelmilla aikuiset ovat ehkä esimerkkitapauksessa pääasiassa lohduttaneet lelun saajaa, joka alkuun oli pettynyt. Itse tapahtumaa muistellessaan hän kuitenkin liittää sen lelunsa arvoa ja merkitystä lisänneeksi ominaisuudeksi. Loppujen lopuksi ompelukone merkityksellistyy kertojan lapsuuden tärkeimmäksi leluksi ja sen säilyminen omien tyttärien leikkeihin kuljettaa osaa lapsuudesta seuraavalle sukupolvelle:

[Oliko joku leikkikalu muita mieluisampi?] Ol joo ja se on, tällä hetkelläkin ni se on mulla tuolla kotona ja minun tää nuorin tyttö Mari joka on nyt justiinsa kaheksan vanha, ni ompelee sillä leikisti. Mut se on semmonen, siihe ei oo ikinä saanu niin kun oikeesti lankoja eikä neulaa, ett se on vaan ollu semmonen, että kammista pyöritetään sieltä sivusta, ja se kangas kulkee siinä niin ku niissä hampaissa näi eteenpäin ihan niin kun oikeessakin ompelukoneessa, mutta siihe ei oo neulaa eikä lankaa saanu, millonkaan. Minua suuresti kyllä harmitti se, olin pahalla päällä jo sillon kun minä sain sen että eihän tää oo mikään oikee ompelukone kun ei tällä tuu mittään tikkiäkään. Se oli vähän, mutt kyllä se kumminkin on nyt ollu sitte ihan hyvä. Kyllä sillä nyt omat lapset leikkii sitten kuitenkin. -- No mä sain sen sillä tavalla että mä en kyllä varmaan ollu ku ehkä joku kuuven vanha eli minä en ollu koulussakkaan. Minä olin viis kuus vuotias kun minä sain sen. Ja mä niin kovasti olin toivonu sitä ompelukonetta, ett kun mä niin paljon istuin aina sen mun tätini vieressä kun se ompeli, ja mua kiinnosti tää ompeluhomma. Niin sitten ne kävi mun, kävikö ne vanhemmat vai kävikö se tää mun täti Jyväskylässä, ni Jyväskylästä jostakin toi tään pikkusen ompelukonkeen. Niitä ei siihen aikaan ollu läheskään joka paikassa, niillä oli ollu oikeen ehtiminen ja työn takana että ne ylleensä löyti. Ja vihon ja viimein yhestä paikasta löytivät sen ja mä en muista, se tais olla vielä ett mä sain sen joululahjaks. Se ol kyllä hyvin mieluisen lahja sitte. Kuitenkin loppujen lopuks vaikka sillä ei oikeeta jäläkee

tullukkaa. Mutta tati ku ompeli, nii työskenteli siinä, ni mulla oli oma pikkunen pöytä ja pikkunen jakkara, ja minä sitte siinä tein niitä omia hommia siinä vieressä. (H91N1960, 18-19.)

Omaelämäkerrallisessa muistelussa rakennamme samalla omaa minuuttamme. Kertoessamme omaelämäkerrallisia "tarinoita" toisille kerromme niitä myös itsellemme niin, että tarinat limittyvät toisiinsa yhden ja saman kertomuksen sisällössä. Muistelu ei koskekaan yksistään menneisyyttämme, vaan kohdistuu samalla myös nykyisyytemme. Omaelämäkerrallisten muistojen, yksittäistenkin episodien, kautta luonnehdimme itseämme, elämämme peruspyrkimyksiä, tavoitteita, osaamista ja onnistumista. Muistelu voi siis tuoda esiin elämämme keskeisen juonteen. (Vrt. Bruner 1990, 112-122.) Valaisen asiaa esimerkillä, jossa mieshaastateltavani muistelee lapsuutensa luistimet paperimarkalla -episodia. Kertoja muistaa 1950 - 1960-luvuille ajoittuvan lapsuutensa hyvin köyhänä. Rahaa oli niukalti lasten tarpeisiin, mikä kasvatti monenlaiseen oma-aloitteisuuteen esimerkiksi leikkivälineiden hankinnassa. Vaikka kertoja muistelee luistimien hankintaansa "huvittavana juttuna", tapahtuma on yksittäisenä muistonakin avain hänen ajatuksiinsa oman elämänsä perusteista, joilla hän muistelustaan kehystääkin:

Ni ett se niinku mulla on ollu joitain asioita semmosia tavallaan tään elämän aikaan, sellasia itsestään selviä juttuja. Luisteleminen oli semmonen asia että kun mä näin, ku ikäkaverit luisteli kun ne oli saanu luistimet, ni minä katoin sitä ja mä sanoin että toi on niin simpelli juttu, että kun mä saisin vaan luistimet mä oppisin luisteleen. Ja Mäkisen Antti sitte yhen kerran sano että hänellä on sellaset nurmekset, ne on sellaset luistimet jotka kiinnitetään, ne on pelekät terät jotka laiteetaan monon pohjaan kiinni. Ja se kerta kaikkiaan huvittava juttu. Niin tuota mä sitten kysyin Antilta, että paljolla sä myyt ni se sano että markalla. Se oli hirveen halapa hinta, ni mä menin äitille ja mä sanoin että nyt kyllä annat mulle markan rahaa, että mä saan Mäkisen Antilta luistimet. Ja tuota, määkin pääsen luisteleen. Äiti ei vielä uskonu millään, että eehän nyt hyvänen aika voi markalla saaha niitä. Ja mä menin, se oli vielä semmonen paperimarkka, menin sen paperimarkan kanssa Mäkiselle ja Antti ei ollu kotona, ni mä sitten Antin isälle siinä ovella puhuin, että me Antin kanssa sovittiin näin ja sillä hyvä ja, ja tuota. Se ei millään ottanu uskoaksensa Antin isäkään sitä juttua. Kuitenkin se haki ne sieltä varastosta ne nurmekset ja löi mun käteen, ja minä löin sen markan sitten ja sanoin että anna se Antille. Ja läksin luisteleen, ja se tosiaan oli sillai niin kun mä olin miettinytkin sen.

Kun mä laitoin ne jalakaan ja läksin ja se oli sillä kertaa selevä se asia, ei mun tarvinnu harjotella luistimilla olemista eikä luistelua, mä osasin ja muuta kun sain saikaran käteen, mailan ni mä aloin pelata isojen poikien kanssa sitä peliä. (H91M1956, 4.)

Hartaasti toivottuna tai mieltä erityisesti ilahduttaneena lahjana muistettiin leikkikaluja, jotka ovat selvästi poikennet muista tai joista on saatettu vain salaisesti haaveilla. Myös lelun saantitilanne voi olla muiston arvoinen, kuten esimerkeistä ensimmäisessä. Toisaalta vaikka leikkikaluja olisi ollut enemmänkin, oli niiden joukossa omat aarteensa, joiden merkitys jopa lisääntyy, kun leikkikalut ovat olemassa enää vain muistoesineinä:

Hevoset tehtiin puusta ja kärryt samanlaisia. Tekipä Eero-veikka oikein puolapyörät ja tuohesta pyörän vanteet. Muistan sen hyvin, kun Eero oli 4 vuotta minua vanhempi, niin meille tuli usein riitaa asioista ja hän yritti usein kurittaa minua. Kerran hän paiskasi kourallisen saviruukkia ja se osui minua suoraan korvaan, minä porasin lujaa ja niin hän puhdisti minun korvani ja antoi minulle lepytykseksi tuon hevosen ja rattaat. Se oli paras lahja, jonka olen saanut. Kotona emme tietenkään hiiskuneet asiasta mitään. (MV:K26/934, mies, s. 1907.)

Minulla oli 40 nukkea, enimmäkseen perittyjä. Oli pieniä posliininukkeja, esim. pariskunta punaisissa samettivaatteissa, oli pienenpieniä guttaperkkanukkeja ja isoja hienoja silmänsulkijanukkeja ja kaikkea tältä väliltä. Sen muistan, että mollamaijoja en hyväksynyt enkä niistä pitänyt. -- Omat leikkikaluni olivat aina hyvässä järjestyksessä joko ullakolla tai siellä missä nukuin. Loukkaannuin kovasti kun nuorempi sisareni ei välittänytään nukeista eikä huolinut näitä aarteita ollenkaan vastuksikseen. Ne menivät sitten aikanaan luultavasti sisaren lapsille. -- Missäpä näkisi enää sellaisia posliinista tehtyjä kilipukkeja, norsuja ja kameleita, joitasilloin oli, tai sellaista punaposkista mustatukkaisista posliininukkeja kuin se nimenomainen nukke siinä 40 nukken joukossa. (MV:K26/286, nainen s. 1921.)¹⁰

¹⁰Leikkikalu voi lapsen omistuksessa ja leikeissä saada hyvin yksilöllisiä piirteitä, joihin muistelu osaltaan perustuu. Esimerkiksi nukelle annetaan nimi ja sitä kohdellaan ikään kuin elävänä persoonana. Nimi voi symboloida nukken sosiaalista tai hierarkista asemaa muiden nukkien joukossa. (Ks. Enäjärvi 1928, 266-267; Bringéus 1990, 24.) Joskus rakkaimman nukken nimi on myöhemmin annettu jopa omalle lapselle (Pekkanen 1988, 67).

Nykyisin lasten leikkikalujen saanti perustuu lähes kaikilla lapsilla entiseen verrattuna aivan erilaisiin mahdollisuuksiin. Kuitenkin leikkikalurunsaudessakin yleensä erottuvat mieluisimmat ja toivotuimmat. Monet koulu-laiskirjoittajat kertoessaan mieluisista leikkikaluistaan halusivat täsmentää kertomustaan tarkoilla leikkejä ja leikkikalujen saantia koskevilla ikämääritteillä: tiettyjä leikkejä on leikitty tai tietyt leikkikalut on saatu nimenomaan tietyn ikäisinä. Kertomuksia voitiin kehystää faktoilla tai muistoilla, joita on jäänyt mieleen esimerkiksi vanhempien kanssa keskusteltaessa:

Hauskimmat leikkini oli aivan pienenä tanssiminen ja piirileikit. Ensimmäinen kirjani oli hyvä koska se oli melkein heti tutkittu ja syöty. Papalta sain vähän sen jälkeen kun olin saanut kirjan sain Ellu nuken. Leikin yleensä Ellun kanssa laivaa. 3-vuotiaana sain Ossi herculeksen sillä ajelin takapihalla. Ossi hercules on saanut nimensä siitä, että sain sen Ossi nimiseltä sedältä. Minä sain 2,5 vuotiaana nallen jonka kanssa nukuin ja se oli minulla joka paikassa mukana jopa eläintarhassa. Pidin kauheasti lukemisesta ja piirtämisestä. Matkailin myös 3-vuotiaana pitkin taloa Ellu-nuken ja repun kanssa. Leikin myös usein mummin kanssa hiekka laatikolla pidin siitä kovasti. 3-vuotiaana sain uuden karhun sen nimeksi tuli Icy kastoin sen itse. Sillä oli pikkusiskoni vanha kaste-mekko päällä ja sitte kastoin vielä samasta maljasta kun minutkin oli kastettu. Icy on minulla vieläkin. Minulla oli myös punainen pupu jonka äiti oli tehnyt pupu on vieläkin minulla. Se oli ihanin lelu siihen aikaan. 4-vuotiaana retkeilin kauheasti Ellun kanssa kävin melkein joka päivä retkellä.

4-vuotiaana sain Jopo-pyörän se oli oranssi ja ajelin sillä vaikka misä.

5-vuotiaana tanssin balettia minulle tuli hirveä tanssi villitys tanssin siskoni kanssa. Leikin myös vedellä rakastin suorastaan sitä, että sain polskutella ja räiskyttellä vedessä. 6-vuotiaana aloin leikkiä barbeilla ja muilla nukeilla. 6-vuotiaana sitten pääsin balettiin saimme silloin myös koiran. (A91/T4.)

Seuraavaan kuudesluokkalaisen tytön kirjoitelmaan sisältyy monenlaista oman lapsuusajan kommentointia. Kirjoittaja ikään kuin todentaa muistojaan tiedoillaan pikkulapsista yleensä. Hän myös ajallistaa leikkejään viittaamalla esimerkiksi muutamien muotilelujen markkinoille tuloon. Kirjoittaja risteilee näin omien muistojensa ja yleisten, todellisten tapahtumien välillä:

Ihan pienenä olivat kaikensorttiset mollamaijat ja karvalelut leikkien

kohteena. Vaikka en minä kyllä silloin osannut muuta kuin purra, repiä ja huutaa!

Myöhemmässä vaiheessa olivat ehdottomasti lempileikkikalujani pikkuruiset ”pikkueläimet”. (Silloin en enää syönyt ja niellyt niitä!) Pikku hiekka-autoilla leikkiminen kuului myös asiaan.

Koko ikäni kun olen hevosia/poneja rakastanut, olivat pienet leikkihevokset rakkaimpia leikkivälineitani. Kaikkein rakkain leluistani on ollut pieni pehmeä tiikeri, jonka sain kun olin alle neljävuotias! Se oli minulla mukanani joka paikassa! Sitä puettiin ja kammattiin...

Voin myös muistaa legot, joita minulla ei paljon ollut. Ne olivat myös kivoja leikkikaluja.

Myös kaikki pikkuastiatot olivat mieluisia, kuten myös palapelit.

Kun barbit tulivat muotiin, oli minun saatava sellainen. Usean huu-don ja riidan jälkeen sainkin barbin. Ja My Little Ponyjen tullessa markkinoille, sain minäkin pitkän odotuksen (jouluun asti) jälkeen sellaisen. Aikojen kuluessa niitä kertyi neljä, ja niillä minä tykkäsin leikkiä.

Oli myös aikaa, jolloin pidin hurjasti (!) pikkuautoista.

Yleensä nukkekoti on ollut joka tytöllä, minulla myös, ja siitä minä pidin tosi paljon!

Nuket ja nukenvaatteet olivat picnempänä ollessani nro 1, kuten huomata saattaa.

Kun vartuin, leikkikalujen tilalle tuli puhdas mielikuvitus, ja itse lelut jäivät syrjään, vaikka kyllä minä niillä silloinkin vielä joskus leikin, jos aikaa jäi muiden touhujen seasta. (A91/T6.)

Joistakin muistoesineiksi ”muuttuneista” leikkikaluista tulee siinä mielessä ylisukupolvista perheen historiaa, että niitä säilytetään annettaviksi lapsille näiden aikuistuttua. Esimerkiksi kallisarvoisemmista, jo lasten leikeissäkin aikoinaan rikkoontumisesta varoitelluista, leluista voi kehittyä eräänlaisia koriste-esineitäkin. Toisaalta pikkulapsi-ikästä saatetaan säilyttää erityisen mieluista nalle tai joku muu pehmolelu mahdollisen yhteisen muistelun esineeksi.

Ostoleikkikalut mieluisina ja erityisesti toivottuina leluina alkoivat yleistyä vasta toisen maailmansodan jälkeen syntyneillä sukupolvilla. Tätä aiemilla sukupolvilla hartaasti toivotut leikkikalut olivat useimmiten kotona tehtyjä ja osa muisteluista keskittyi enemmänkin lelujen valmistamiseen. Ennen viime sotia ostolelut mieluisien lelujen roolissa olivat erittäin selvästi yhteydessä perheen sosiaaliseen asemaan. Esimerkiksi papin tyttö saattoi muistellessaan kaivata tiettyä posliininukkekaikkien 40 nukkensa joukosta. Kun

ostolelujen määrä hartaasti toivottujen lelujen näkökulmasta tarkasteltuna alkoi tulla hallitsevaksi 1950-luvulta lähtien, ei kovin olennaisia eroja kuitenkaan näyttäisi olleen tutkimusalueellani selvästi agraariympäristön tai taajamassa asuneiden eikä toisaalta maalaistalojen tai muusta kuin maataloudesta elantonsa saaneiden perheiden lasten välillä. Kuitenkin maatalousvaltaisissa kunnissa ostolelut näyttävät tulleen selvemmin enemmistöksi lasten mieluisimpina leluina vasta 1960-luvulla.

Koululaisten vanhempien kyselyissä pyysin heitä luettelemaan lapsuutensa mieluisimpia leikkikaluja. Vastaukset luokittelin 12:een leikkikalujen ryhmään (esim. nuket ja nukenvarusteet; leikkiautot, -junat, -laivat yms; nallet ja muut pehmolelut; luonnontuotteet ja "romulelut"). Taulukossa 7 on yhteenveto siitä, millaisia olivat eri sukupolvien naisten ja miesten muistot mieluisimmista leikkikaluksistaan. Taulukossa tarkastelen vain viittä yleisimmän esiintynyttä leikkikalujen ryhmää.

Taulukko 7. Koululaisten vanhempien muistot mieluisimmista leikkikalusta: viiden yleisimmän ryhmän prosentuaaliset osuudet

Leikkikaluryhmä	Syntymäaika/sukupolvi					
	1920 - 1939		1940 - 1954		1955 - 1964	
	Naiset	Miehet	Naiset	Miehet	Naiset	Miehet
Nuket	83	0	86	9	80	3
Autot	6	32	6	55	7	61
Pyssyt	0	52	1	33	2	37
Liikuntavälineet	33	20	12	23	13	29
Luonto & romu	16	4	21	3	18	2

Muistot mieluisimmista leikkikalusta jakautuivat hyvinkin selvästi stereotyyppisten sukupuoliroolien mukaisesti. Kaikkien ikäryhmien naisista yli 80 % mainitsi yhtenä lapsuusaikansa mieluisimpana leikkikalunaan nuket tai nuken varusteet. Autot ja muut kulkuneuvot -ryhmän leluja mainitsi miehistä noin puolet ja hiukan yli kolmasosa pyssyt ja muut leikkiaseet. Miehet ja naiset muistivat lähinnä vain liikuntavälineet suunnilleen yhtä usein lapsuusajan mieluisiksi leikkikaluiksi. Erityisesti naiset muistivat leikkineensä mielellään myös luonnonmateriaaleilla ja romuleluilla (esim. käytöstä poistetut astiat, astiankappaleet, vanhat vaatteet). Tällaisia leikkivälineitä muisteli lähes viidesosa naisista, miehistä vain muutamat. Eri sukupolvien mielitykset näyttävät hyvin samanlaisilta. Stereotyyppisen sukupuoliroolirajan ylittäviä muistoja mieluisista leikkikalusta ei vanhimmilla vastaajilla ollut

lainkaan, nuoremmista sen sijaan joillakin. Leikkikalukulttuuri näyttää olleen ainakin 1960-luvun loppuun saakka, johon tutkimukseni kyselyaineistot yltyvät, hyvin selvästi sukupuoliroolisidonnaista.

Mieluisten ja toivottujen leikkikalujen muistelu keskittyi nimenomaan leikkikaluiksi valmistettuihin esineisiin. Sen sijaan leikkipaikkojen ja yleisemmin leikkien muistelun yhteydessä leikkikalu käsitteenä on laaja-alaisempi: leikin välineinä ovat voineet olla mitä erilaisimmat esineet tai luonnonmateriaalit ja eläimetkin, jotka hetkellisillä leikin näyttämöillä ovat muuntuneet "leikkikaluiksi".

*Barbien korttipeli: "Sandra ja serkku pelaavat sikaa".
– Kuv. Pauliina Korkiakangas 1992.*

5. Muisteltu lapsuus, yksityinen ja yhteinen

KERTOJAN ÄÄNI, TUTKIMUKSEN ÄÄNI

Tutkimukseni on pienten, arkisten kertomusten historiaa. Se kuvaa muistojen lapsuuden maailmaa, johon voidaan palata ja eläytyä enää vain muistoissa. Henkilökohtaisena historiana lapsuutta kuitenkin rakennetaan muistelun kautta aina uudelleen, uusien elämänvaiheiden ja -kokemusten myötä. Monet lapsuusmuistomme ovat äärimmäisen individuaalisia, toiset taas yhteisesti jaettuja. Yksilöllisen ja kollektiivisen tai sosiaalisen kohtaaminen onkin yksi tämän tutkimuksen peruskysymyksistä, se liittyy yhtä lailla kokemustason kuin tutkimustapojen tulkintoihin. Yksilöllisiin muistoihinkin sisältyy paljon sellaista, joka on lähtökohdiltaan sosiaalista; muistojen ja muistelun sosiaaliset aspektit kietoutuvat erityisesti muistoista puhumiseen. (Fentress & Wickham 1992, ix-x.)

Olen tutkimuksessani pyrkinyt problematisoimaan yleisemmin lapsuuden kulttuurisia ja historiallisia sisältöjä lasten työnteon ja leikkien muistelun kautta. Lapsuudenkin ilmiöt hahmottuvat historiallisiksi vasta, kun niille annetaan yhteiskuntaa ja kulttuuria koskevia merkityksiä. Eriaikaisten lapsuuden ilmiöiden painotukset eivät kuitenkaan rajoitu vain yhteen pätevänä pidettävään tulkintaan, vaan kulttuurin tutkijana olen etsinyt erilaisia mahdollisia tulkintatapoja, joilla ajalliset ulottuvuudet saavat mieltä ja merkitystä. Erityisesti historiallis-antropologisesti painottunut etnologian tutkimus tarkastelee kulttuurin ilmiöitä nimenomaan muutoksen perspektiivissä. Kyseessä ei kuitenkaan ole vain lineaarisesti tai kronologisesti etenevien vaiheiden

kuvaaminen, vaan historiallisten ilmiöiden erittelemine erilaisten luonteeltaan episodisten tulkintojen koosteena tai tiheinä kirjauksina, moniäänisenä merkitysten, mielten ja representaatioiden kokonaisuutena (vrt. Knuuttila 1994, 61-67).

Kulttuuria ja sen muutoksia kuvaillessaan tutkija joutuu aina kysymään, miten hän mahdollisimman hyvin pystyisi tavoittamaan tutkimuskenttäänsä ja informanttiansa ymmärrysmaailman ja miten edelleen voisi välittää sitä lukijakunnalleen (Lönngqvist 1990, 22). Tässä tutkimuksessa vaatimusta ja mahdollisuutta kulttuuristen ilmiöiden moniäänisyyden tunnistamiseksi ja esiintuomiseksi (ks. Clifford 1986, 101-103) olen toteutettanut tutkimuksen aineistolähtöisyyden korostamisella. Olen antanut muistoistaan kertovien tai kirjoittavien informanttien äänen kuulua läpi tutkimuksen; toisaalta olen katsonut käsittelemiäni asioita monien erilaisten aineistojen kautta. Näin olen ikään kuin nostanut esiin neuvottelun erilaisista ja mahdollisista tulkinnoista informanttien kertomusten ja omien tulkintojeni kesken.

Perinnetieteellinen ja kasvatusantropologinen lapsuuden tutkimus ovat usein sitoutuneet aikuisten kasvatuksellisen vallankäytön perspektiiviin. Tutkijan auktoriteetti suhteessa tutkittaviin on ollut tavallaan kaksinkertainen: lapsuuden asioita on tarkasteltu aikuisten kasvattavan katseen mukaisesti ja tutkijalla on ollut problematisoimaton tulkitsijan auktoriteetti suhteessa koko tutkimuskenttäänsä. Lasten leikkiperinteen tutkimus on osittain muuttanut perinnetieteiden tapaa hahmottaa tutkijan asemaa, kun lapset ja lapsuus on hyväksytty tutkimuskohteeksi "vakavampiin" asioihin verrattavalla tavalla. Erityisesti niin sanottu näkyvä leikkiperinne on vakiintunut tallentamisen ja tutkimisen alueeksi.

Etnologian tutkimuksessa muistitietoa on usein käsitelty yksilotteisen kumulatiivisesti, jolloin toisiaan tukevien ja kontrolloivien tiedonantojen kasautumisen on lähes sellaisenaan oletettu tuottavan tutkittavista asioista mahdollisimman totuudenmukaisen kuvauksen. Tällainen suhtautuminen muistitietoon sopii paradigmaan, joka tarkastelee informanteilta saatuja aineistoja ikään kuin rajoittamattoman tulkinta-auktoriteetin omaavan tutkijan muokattavana olevana raaka-aineena. Mikäli korostetaan tutkijan tulkitsevan informanttiansa tulkintoja ja suhteuttavan niitä niin toisiinsa kuin omiinsakin, moniäänisyyden esiin tuominen ja arviointi korostavat osaltaan muistelun sosiaalisia aspekteja, toisaalta tutkimustiedonkin sosiaalista konstruotumista.

Tutkimuksessani seuran yhtäältä niitä puolia eri sukupolvien muistoista ja tulkinnoista lapsuutensa asioista, joista muistelijat ovat itse halunneet puhua ja kirjoittaa. Toisaalta moniäänisyyttä voidaan kuulla vasta, kun sitä pystytään jäsentämään yhteisten tulkintajärjestelmien avulla; yksilöllisyyttä

ei voida tunnistaa, ellei tiedosteta kulttuurisesti yhteistä. Perusteiltaan tätä tutkimusta ei ole rajattu vain ennalta valmiina olleille lapsuuden töiden ja leikkien historiallisia muutoksia koskeville teoretisoinneille. Tutkimus ei ole systemaattinen selvitys tarkasti spesifioiduista lapsuuden asioista, se ei myöskään pyri olemaan kaikkien mahdollisten aineistoista esiin nousevien ja sellaisinaan ilman muuta tärkeiden näkökohtien etnografista kuvailua ja tulkintaa. Vaikka tutkimuksen johtotähtenä on yritys kuunnella kertojien ääntä, tarkastelussa on samalla osaltaan kyse aina itsensä vieraannuttamisesta, jotta voisi ylipäättänsä kuulla jotain myös kertojan äänen “ulkopuolelta” (vrt. Apo 1995, 182-184). Itsensä vieraannuttamisen ongelma on aina akuutti kulttuurisesti ja kokemuksellisesti läheisen tutkimusaiheen parissa työskennellessä – tässä tutkimuksessa osittain omankin lapsuuden kohtaamisessa. Olen tehnyt tuttua vieraaksi, vieraannuttanut itseäni liian ilmeisistä lapsuuden tulkintoista tarkastelemalla asioita usean sukupolven muistojen varaan rakentuvasta historiallisesta perspektiivistä.

Omaelämäkerran tuottaminen rakentuu usein siten, että aikuisiän elämäntilanteen tulkinnan keskeiset juonteet jäsentävät muistelua, taakse päin katsottaessa elämänsä tapahtumat ja käänteet tuntuvat liittyvän toinen toisiinsa ja olevan ikään kuin seurausta toinen toisistaan. Lapsuutta elämänsävaiheena sen sijaan muistellaan usein yksittäisinä tapahtumina tai ikään kuin avainpisteinä, joilla omaelämäkertaa voidaan kuvittaa tai joita käytetään odottamattomien elämänsävaiheiden perusteluna. Muistellut lapsuuden tapahtumat ovat episodisia, usein jossain mielessä triviaalejakin. Kuitenkin ne voivat toimia vihjeinä ja johtolankoina niin oman lapsuuden kuin lapsuusikästensä koostamisessa. Toisaalta lapsuuttakin voidaan muistella strukturoitujen aiheiden ja vihjeiden perusteella, jolloin kertojan tematisoinnit ja esimerkiksi kyselyn laatijan tematisoinnit kohtaavat toisella tavoin kuin omaelämäkerrallista aineistoa analysoitaessa. Kuitenkin strukturoidussakin kyselyssä lapsuusmuistojen erityisluonne lyö usein läpi: muistelu voi olla hyvinkin individuaalista ja episodimaista ja sellaisena ylittää kyselyn “rajat”. Kyselyaineistoja onkin analysoitava eri suunnista, yhtäältä on tarkasteltava millaisia yhteisesti jaettuja muistoja ne tuottavat, toisaalta miten ja millaisissa asioissa ne eivät asetu tarjottuun skeemaan, vaan kertovat yksilöllistä tarinaa. Tutkijan tuleekin suhtautua riittävällä arvostuksella myös keruuarkistojen kyselyaineistoihin, jos hän haluaa todella kuunnella informanttiansa ääntä. Sama koskee lasten tuottamia aineistoja, joihin on usein suhtauduttu varsin varauksellisesti. Tutkimuksessani olen nimenomaan halunnut antaa kaikenlaisille aineistoille mahdollisuuden saada kertomuksiansa kuuluviin.

TYÖNTEON ETHOS JA LEIKKIMISEN KEPEYS

Olen hahmotellut suomalaista lapsuutta kahden agraarisen elinympäristön ja elämäntavan puitteissa ääripäinä pidetyn asian, työnteon ja leikkien, kannalta. Lasten elämässä ne ovat usein limittyneet toisiinsa, ja niiden erottaminen toisistaan tutkimuksen logiikkaa palvelevasti on eräällä tavalla väkivaltaista. Leikin ja työn rinnakkain juoksuttaminen ei kuitenkaan tässä tutkimuksessa ole ollut mahdollista, koska niitä käsittelevät aineistot ovat erillisiä. Jossain määrin olen kuitenkin voinut yhdistellä työnteon ja leikin sisältöjen tarkastelua.

Suomalainen yhteiskunta on muuttunut tämän vuosisadan aikana monin tavoin. Erityisen selvästi muutokset ovat ravistelleet maaseudun väestöä ja maataloudesta eri tavoin elantonsa saaneita. Perustavin katkos "isien työn perintöön" lienee tapahtunut 1960-1970-lukujen suuren maaltamuuton aikana; 1990-luvun puolivälissä maaseutu on jälleen joutunut puolustusasemaan. Tutkimukseni peruskysymyksenä en kuitenkaan ole tarkastellut suoranaisesti maaseudun elinkeinorakenteen muutoksia suhteessa lapsuuden töihin ja leikkeihin. Tosin olen tätä sivunnut yhden tutkimukseni läpi käyvän perusjuonteiden kautta: miten elinkeinorakenteen muutokset voivat osaltaan ilmetä mentaalisisällä tasolla, voidaanko agraariseen ympäristöön ja elämisen ehtoihin elimellisesti liittyneitä lapsia koskeneita ajattelu- ja toimintatapoja tarkastella sukupolvesta toiseen jatkuneina ja ehkä osin muuttuneina käsityksinä lasten työnteosta ja leikkimisestä. Uudenlaisiin olosuhteisiin sopeutumisesta huolimatta ajattelu- ja toimintatavoissa voi olla monenlaista jatkuvuutta, kuten Antti Eskola jo 1960-luvun alun tutkimuksessaan maalaisten ja kaupunkilaisten asenteista maalaisuuteen ja kaupunkilaisuuteen kirjoitti: "On syytä hylätä se olettaus, että sopeutuminen kaupunkiympäristöön edellyttäisi maalaisvanhempien lapselta keskimääräisempää jyrkempää ja kielteisempää suhtautumista maaseutuun ja maalaisiin. Edellisen sukupolven perinnöstä ei tarvitse luopua kokonaan, vaan osa siitä voidaan säilyttää". (Eskola 1963, 116.) Käsitysten jatkuvuus ja muutokset sukupolvesta toiseen näyttävät selväpiirteisemmin löytyvän lasten työnteosta koskevista asioista; sen sijaan leikkimistä saatetaan muistella joko muisteluhetken tulkintoihin suhteutettuna tai ikään kuin työnteon linssiä kautta. Molemmista muistelu voi kuitenkin painottua kollektiivisesti jaettuun tai yksilöllisiin, monella tavalla varioivampiin tulkintoihin.

Lasten leikeille on ominaista omien reviirien luominen. Tärkeä muutoksen suunta näyttää tämän vuosisadan alkua nykyaikaan verrattaessa kiteytyvän siihen, miten lapset työväritteisissä ympäristöissä itse luovat leikin reviirin ja toisaalta miten aikuiset määrittelevät leikin paikat ja välineet leikkeihin,

jotka sijoittuvat toimintoina täysin irralleen aikuisten työnteon ympäristöistä. Vuosisadan alkupuolella lasten leikit sijoittuivat työnteon määrittelemiin ympäristöihin ja leikeissäänkin lapset käsittelivät aikuisten työnteosta tulevia vaikutteita. Lasten työnteon ja leikkien ehdot ja edellytykset alkoivat muuttua 1950 - 1960-lukujen vaihteessa. Muutosten taustalla oli monia lasten yhteiskunnalliseen ja kulttuuriseen asemaan vaikuttaneita asioita. Yleisen oppivelvollisuuden toteutuminen oli vähitellen muokannut maaperää koulutuksen merkityksen tunnistamiselle niin, että koulunkäyntiä ei nähty enää niinkään uhkana, omasta elämänpöyristä vieroittamisena, vaan mahdollisuutena. Maaseudun peruselinkeinojen koneistumisen tehostuminen vähensi lasten kotipiiriin työvelvollisuuksia. Lisäksi aivan uudenlaiset ulkopuoliset vaikutteet, kuten televisio, alkoivat vähitellen säädellä lasten ajankäyttöä ja muokata leikkien sisältöjä. Toisaalta lasten määrän väheneminen on vaikuttanut siten, että koulunkäynnistä ja järjestetystä harrastustoiminnasta sekä viime aikoina myös päivähoidosta on tullut tärkeitä lasten sosiaalisen kanssakäymisen konteksteja.

Monista muutoksista huolimatta maaseutumaisissa ympäristöissä lasten leikit edelleenkin sijoittuvat varsin väliin ja luovuuttakin salliviin tiloihin ja ympäristöihin, vaikkakaan vanhemmat eivät enää aikaisempien sukupolvien tavoin täysin luota lastensa kykyyn hallita ympäristöjään, vielä vähemmän lapsille sysätään vastuuta työnteon yhteydessä selvittää mitä erilaisimmissa olosuhteissa. Toinen leikkien reviirien määrittämisen muutoksen aspekti näkyy hyvin siinä, miten eri sukupolvet muistavat vanhempiensa osallistuneen lasten leikkeihin. Nykyajalle ominainen tietoista ja vastuullista kasvattamista korostava vanhempien toteuttama lasten leikkien ohjaaminen ja osallistuminen lasten leikkeihin on vasta aivan viime vuosikymmenien aikoina vakiintunut ja valistuneeksi koettu "keskiluokkainen ajattelu- ja toimintatapa" (vrt. Brembeck 1992). Oma osuutensa käsityksiin leikkien ohjaamisesta ja niihin osallistumisesta on varmaankin ollut organisoituneen päivähoidon lisääntymisellä, myös maaseudulla. Päiväkodeista näyttääkin tulleen leikkien kannalta tärkeitä lasten kohtaamispaikkoja ja sosiaalisten suhteiden kenttiä (vrt. Strandell 1995).

Työnteossa agraarinen yhteisö on melko selväpiirteisesti jakautunut miesten ja naisten, poikien ja tyttöjen, maailmoihin. Miesten toimet suuntautuivat paljolti kodin ulkopuolelle, naisten rajoittuivat pääosin kotipiiriin. Tosin monien maatalouden töiden sujuminen edellytti kaikkien yhteistä osallistumista sukupuoleen ja ikään katsomatta, kuitenkin niin, että kullakin oli omat sukupuolensa tai ikänsä mukaiset työtehtävät. Kotipiirissä miesten ja poikien sekä toisaalta naisten ja tyttöjen alueiden raja kulki tallin ja navetan välillä. Töiden ulospäin suuntautumiselle tai kotipiiriin rajoittumiselle olivat

Työtä ja leikkiä päiväkodissa 1990. – Sisä-Suomen Lehden kuva-arkisto.

analogisia poikien ja tyttöjen leikit. Poikien leikeille oli ja näyttää edelleenkin maaseudulla olevan ominaista ympäristön laaja-alainen haltuunotto, hyvin konkreettisesti liikkumalla eri tavoin luonnossa. Tytöille olivat ja ovat tyyppillisempiä kodin lähistölle rajoittuvat leikit. Leikeissä ja erityisesti työnteossa on kuitenkin tytöillä ollut poikia selvemmin perinteisten sukupuoliroolirajojen ylityksiä. Viime vuosikymmenien tasa-arvoistuminen näyttäisi olleen erityisesti tyttöjen leikkien “poikamaistumista”: tytöille on entistä enemmän luvallista sellainen mikä ennen oli sallittua vain pojille tai tytöt tunkeutuvat aiemmin vain poikien hallitsemille alueille. Muutenkaan leikkien maailmassa ei samassa mielessä kuin aiemmin esiinny enää lasten sukupuoleen liittyviä uskomusperäisiä leikkimiskieltoja.

Yleensä maalaisympäristön lasten työnteon ja leikkien ajatellaan kietoutuvan toisiinsa. Näin usein onkin. Muistoja leikin ja työnteon yhteisestä kontekstista kuvaavat esimerkiksi puuhailut eläinnimikoiden kanssa. Toisaalta vaikka työnteon muistelu on usein varsin asiallista muistitietoa korostavaa tai karuakin työnteon ethoksen ja velvollisuusluonteen korostamista, pilkkahtaa muisteluksissa myös työnteon leikkilisempi puoli. Aikuisten ja lasten yhteisistä töistä saatettiin totisen puurtamisen tai omien voimien riittämättömyyden tunteiden ohella muistaa myös leikkillisyyden juonteita. Leikillinen kilpailu, jota aikuiset aiemmin toteuttivat esimerkiksi talkootöissä, liittyi joskus lastenkin työntekoon; kilpailtiin vaikkapa siitä, kuka ensimmäisenä haravoi heinäsaransa. Työn tehokasta loppuun saattamista motivoi usein myös töiden urakkaluonteisuus, uimaan pääsy palkkiona odotti heinäsarana päässä.

Vaikka aineistojeni vanhimpien sukupolvien muistojen mukaan työnteoko leimasi jo varhaislapsuudesta alkaen kokonaisvaltaisesti lasten elämää, oli muistoissa myös vivahde-eroja. Maahan sidottu “talonpoikaisuus” määritteli lasten tulevaisuutta ja elämää yksiselitteisemmin kuin maattomien mäkitupaisten tai muiden maaseudun pieneläjien näennäisesti riippumattomampi elämäntapa. Talollisten lapsille oli kotitilalla tehtävänä monenlaisia töitä, maata omistamattomien lapsia taas odotti lähtö vieraan töihin usein jo varsin nuorina. Työntekoon oli opittava ja tärkeintä oli itsensä elättäminen. Toisaalta iäkkäämmät informantit muistelivat varhaislapsuuden aikaisia lapsenomaisia puuhailujakin työnteon kautta. Hetkelliset työssä mukana olot liitettiin ikään kuin kehikoksi, johon muuta elämänmenoa projisioitiin. Työnteon koettiin määritelleen kaikkea elämänmenoa ja nimenomaan työntekoon perustui se ajattelumalli, jonka pohjalta lapsuutta muisteltaessa rakennettiin.

Työnteoko jäsentää vielä 1940 - 1950-luvuilla syntyneiden lapsuusmuistoja, vaikka lapsuutta muistellaan muutenkin kuin työnteon kautta ja lapsuuteen muistetaan liittyneen muitakin asioita. Työnteon ethosta nykyvanhemmat näyttävät haluavan välittää myös omille lapsilleen, joskin “modernimman”

maailman ja elämäntavan vaatimusten mukaisesti. Koululaisten kirjoitelmiin mukaan kosketus työntekoon näyttäisi säilyneen jollakin tavoin: erityisesti tytöt mutta myös pojat kertoivat monenlaisten kotitöiden tekemisestä. Toisaalta maalaistalojen poikien kertomuksissa oli saavutuskokemusten kuvauksia maatalouden töissä avustamisesta. Olennaisia eroja suhteessa aikaisempiin sukupolviin ovat työtehtävien väheneminen ja niihin kuluneen ajan supistuminen sekä lisäksi se, että koululaisten tulevia aikuisiän muisteluja tuskin sävyttävät muistot työntöön ehdottomuudesta, tottelemisesta käskemättä ja oman kotona elämisen lunastamisesta työntöön kautta. Päinvastoin työnteko näyttäytynee nykykoululaisten tulevaisuuden muistoissa perustuneen enemmänkin vapaaehtoisuuteen ja omaan kiinnostukseen.

Aikuisena leikkejä saatetaan muistella me-muodossa yksilöllisen kokemuksen rajat ylittävänä. Tällöin muistelun kohteena ovat ensisijaisesti kokemukset lapsiryhmän yhteisistä pihaleikeistä. Toisaalta haastattelutilanteessa samoin kuin temaattisen kirjoittamisen luonteiseen kyselyyn vastattaessa leikkejä voidaan muistella hyvinkin yksilöllisten kokemusten, tunnelmien ja tunteiden pohjalta. Muistelu perustuu nimenomaan leikkitoimintojen muistamiseen, vaikka muistelun kontekstina olisivatkin muistot leikkipaikoista tai leikkikalusta. Leikkikalut ovat usein muistelussa mukana vain muistoesineinä, niitä on säilytetty tai säilynyt harvoin. Kuitenkin lapsuuden leikkipaikat ja leikkikalut aikuisina muistellessa koetaan edelleenkin merkityksellisinä, siitä huolimatta, että esimerkiksi leikkipaikat muistelun kontekstistaan irrotettuina näyttäisivät vain paikoilta muiden paikkojen joukossa.

Leikkien muistelu on usein monisärmäisempää kuin töiden muistelu. Tämä liittyy siihen, että leikkien ja työntöön muistelulla on eri asema suhteessa myöhempiin elämänvaiheisiin. Monet lapsuuden työntöön muistot nivoutuvat osaksi aikuista minuutta, niiden kautta rakennetaan huomaamatta yhteistä muistokulttuuria ja seuraavallekin sukupolvelle välitettäviä käsityksiä elämän "realiteeteista". Leikkimuistoihin vaikuttaa sen sijaan merkittävästi se, että leikkiminen rajataan ja sen ajatellaankin kuuluvan vain lapsuuteen. Leikkimuistot ovat eräänlaisia välähdyksiä nimenomaan lapsuudesta, joka on mennyttä ja kokemuksellisesti kadotettua ja johon voidaan aikuisena hetkellisesti siirtyä esimerkiksi nostalgian kautta.

MUISTELUN RAKENTEET JA STRATEGIAT

Perinnetieteilijä tarkastelee muistia yleensä kokemuksista puhumisen tai kirjoittamisen näkökulmasta, lähtökohtana on muistin ja muistelun liittymi-

nen kiinteästi puheen kontekstiin. Toisaalta arkielämässä muistilla ja muistamisella samoin kuin unohtamisellakin on monia sosiaalisia tehtäviä. Muistaminen ja unohtaminen ovat mukana kaikissa todellisuuden tulkinnoissa, muistaminen ja unohtaminen myös luovat pohjan niille todellisuuden representaatioille, joita välitetään seuraavalle sukupolvelle – ja joista myös tutkija joutuu ikään kuin neuvottelemaan muistiin perustuvassa tutkimuksessa.

Yleensä perinnettä koskeviin asioihin sisältyy ajatus jonkin arvokkaana pidetyn säilyttämisestä. Kuitenkaan perinteistä ei useinkaan ole säilynyt niitä esineitä tai paikkoja, joihin muistelu liittyy; perinteenä konkretisoituu usein vain puhuminen tai kirjoittaminen menneistä ajoista. Tältä osin perinnetieteilijä on muistin kysymysten yhteydessä erilaisessa asemassa kuin esimerkiksi kokeellis-psykologisesti muistia tutkiva. Perinteitä koskevan muistitiedon yhteydessä ei useinkaan ole “ulkopuolista” tietoa muisteltavista tapahtumista, vaan tarkasteltavana voivat olla vain enemmän tai vähemmän yksilölliset tai kollektiiviset muistot ja nimenomaan niitä koskevat kertomukset. Vaikka muistin asiat ovat usein paljolti muistiin perustuvaa puhumista tai kirjoittamista, lapsuuden muistelun tarkastelussa ei ole olennaista puhumisen ja kirjoittamisen erilaisuuksien korostaminen. Lapsuuden muistelu näyttää usein rakentuvan episodimaisesti ja kirjoittaminenkin voi olla ikään kuin puhetta. Historiallisesti eriaikaisten aineistojen yhteydessä kulttuurin- ja perinteen-tutkija joutuu kuitenkin keskelle erilaisten tulkintojen kenttää.

Henkilökohtaiset muistot ja sosiaaliset, kollektiiviset näkökohdat ovat monin tavoin vuorovaikutuksessa toinen toisiinsa (Ross 1991, 196-199). Sosiaaliseen vuorovaikutukseen sisältyvä dialogi voi tuottaa muistoja, joita ei koskaan aikaisemmin ole ilmaistu. Toisaalta erilaisiin ryhmiin, perheestä kansakuntaan, samastuminen värittää niin muistojen rakennetta kuin sisältöjäkin. Yhteiset sosiaaliset stereotyyppit välittyvät henkilökohtaisiin muistoihin niin, että ne osaltaan ohjaavat muistojen häipymistä ja unohtuneiden aukkojen täyttämistä. Muistojen siirtymiseen henkilöltä tai sukupolvelta toiselle liittyy myös sosiaalista amnesiaa niin, että tietyistä muistoista lakataan kokonaan puhumasta. Sosiaalisesti jaettuina muistoja ja yksilöllisiä “kuvitelmia” opitaan, etenkin lapsuudessa, erottamaan toisistaan erityisesti niistä keskusteltaessa. Kaikki nämä näkökohdat omalta osaltaan problematisoivat kysymystä “objektiivisesta” muistitiedosta.

Muistelua ohjaavat aina kollektiiviset käsitykset, skeemat, skriptit ja kulttuurimallit, jotka on sisäistetty omaan kulttuuriin kasvettaessa. Yhdessä puhuessamme ja muistelllessamme opimme myös konventionaaliset muistellutavat ja niistä kertomisen. Tässä mielessä voisi jopa ajatella, että muistelu on tavallaan aina tapahtunut jo etukäteen – ja tapahtuu uudelleen muistelun hetkellä. Muistelu ja muistot konstruoituvatkin jatkuvasti sekä ajallisesti että

sisällöllisesti uudelleen. Sama pätee myös perinnekeruiden kyselyihin vastaamiseen, tällöin skeemoja ja skriptejä ovat tarjoamassa kyselyjen laatijat. Kyselyiden on luonnollisesti oltava sellaisia, että vastaaja ne ymmärtää, niiden täytyy olla yhteiseen, kollektiiviseen, kokemusmaailmaan ja sen hahmottamiseen perustuvia. Kyselymuotoista keruutoimintaa voidaan tosin helposti arvostella liiallisesta ohjailevuudesta tarkkuutta tavoiteltaessa, mutta kuten tutkimukseni aineistojen analyysit osoittivat, vastaajat eivät aina noudata kovinkaan selvästi kyselijän skeemoja, vaan he voivat kulkea ikään kuin omia polkujaan. Varsin usein he esimerkiksi valikoivat kysymyksistä sellaiset, joihin katsovat voivansa tai joihin haluavat vastata. Tällaisen monenkirjavan vastausaineiston edessä tutkijalta voidaan odottaa monia lukutapoja, sillä kyselyaineistoistakin löytyy varsin individuaalisten kokemusten ja muistojen kuvauksia, jotka monin tavoin ylittävät usein faktapitoisen muistitiedon keruuseen pyrkineiden kyselyjen skeemat.

Temaattisesti jäsennetty lapsuuden muistelu poikkeaa vapaamuotoisen omaelämäkerran tuottamisesta, joka pohjautuu kertojan tai kirjoittajan omien tematisointien varaan. Sen sijaan lapsuuden muistojen läpi käyminen tiettyjen teemojen puitteissa pitää muistelua koossa fragmentaarisemmin; tematisointeja eivät ratkaise yksin kertoja tai kirjoittaja, vaan kuvauksiin ja arvioihin tulevat osaltaan mukaan kyselyn tekijän, vastaajan ja tulkitsijan implisiittiset oletukset siitä, mistä kulloinkin on kyse. Toisaalta lapsuuden muistelu on luonteeltaankin siinä mielessä episodimaista ja usein fragmentaaristakin, että muistellaan yksittäisiä tapahtumia, ei niinkään loogisessa aikajärjestyksessä etenevää elämänvaihetta. Usein lapsuuden muistelu näyttää kietoutuvan muistelun kontekstista irrotettuna vain trivialiteeteilta näyttäviin asioihin, jotka kuitenkin muistojen kannalta voivat olla hyvinkin merkityksellisiä. Trivialiteetit ovat osa muistojen eloisuutta ja niiden avulla muistoja epäsuorasti myös "varmennetaan".

Lapsuuden muistoista puhutaan usein arvioimalla muisteltuja asioita suhteessa nykypäivään, etsitään kaikupohjaa arvioille ennen – nyt, paremmin – huonommin. Näin lapsuuden muistelua ei voi koskaan irrottaa muistelun hetkestä, vaan muisteltu lapsuus painottuu sen suuntaisesti, millaisia kontrastointeja tehdään. Tutkimuksessani olen tarkastellut kontrastoinnin näkökohtia niin, että olen katsonut eri sukupolvien lapsuuden kysymyksiä yhtäältä menneisyyden ja toisaalta nykyisyyden näkökulmista. Muistelun ajankohdan vaikutus voi tulla näkyviin suhteellisesti lyhyenkin aikavälin puitteissa. Esimerkiksi samaa sukupolvea edustavat vastaajat näyttivät 1991 kyselyissäni joskus ikään kuin painottavan vastauksissaan sitä, minkä he kokivat jo menneeksi, kun taas 1982 kyselyssä saatettiin kertoa sisällöllisesti samoista asioista tuolloin vielä mahdollisesti olemassa olevinakin.

Luomme kuvaa menneestä myös välittämällä käsityksiämme seuraaville sukupolville. Unohtaminen kuitenkin aina sävyttää, suodattaa ja arvottaa puheita ja kirjoituksia tapahtumista ja kokemuksistamme monin eri tavoin. Lapsuudenkin muistelu liittyy usein vanhenemiseen, jolloin nykyisyyden ja menneen kontrastointi on selväpiirteisintä. Muisteluun perustuvan perinteen kannattelevana teemana voikin olla niin refleктоimaton nostalgia kuin katkeruuden purkaminen tai sankarikertomukset siitä, miten kurjista lähtökohdista on jouduttu taistelemaan ja voittamaan oman elämänsä aikana kohdatut vaikeudet.

Osa ns. kansanperinnettä lieneekin melko erottamattomasti sidoksissa iäkkäiden perinteen taitajien ja tietäjien perspektiiviin, jolloin menneen tarkastelu on keskittynyt häviämässä olevaan ja jo pelkästään siksi arvokkaana säilytettävään. Toinen näkökulma lapsuusmuistoihin ja lapsuutta koskevaan perinteeseen näyttäisi elävän jokapäiväisissä lasten hoidon ja kasvatuksen keskusteluissa, joita hallitsee lasten vanhempien, yleensä nuorten aikuisten, näkökulma. Tässä yhteydessä rinnastukset omaan lapsuuteen voivat aktualisoitua enemmän tai vähemmän satunnaisesti mitä erilaisimmissa kasvatusta koskevien asioiden reflektionneissa, kun otetaan retorisoitua kantaa kulloisiinkin päiväkohtaisiin lasten elämää koskeviin puheenaiheisiin.

MENNYT, NYKYINEN, TULEVA

Käsitykset entisaikojen työtä tekevistä maaseudun lapsesta ovat kauttaaltaan läsnä tavassamme hahmottaa tämän vuosisadan osalta suomalaista lapsuutta työtä tekevistä lapsesta leikkiväksi ja koulua käyväksi lapseksi. Työtä tekevän lapsen muistelu, myytti ja historiointi kulkevat monilta osin käsi kädessä. Eri näkökulmat vain sävyttävät sitä eri tavalla. Muistelijä korostaa, miten työntekevä lapsi oli kaikkialla läsnä hänen lapsuudessaan ja miten paljon lapset tekivät ja myös osasivat tehdä erilaisia töitä. Käsitykset työtä tekevistä lapsesta kiteytyvät ehkä selvimmin siinä, miten iäkkäämmät ihmiset kertovat entisaikojen työn täyttämästä lapsuudesta ja mitä lapset siitä omaksuvat. Perinnetieteiden tutkija taas yrittää spesifisemmin erilaisten variaatioiden selvittelyn kautta löytää moniulotteisempaa kokonaiskuvaa. Näiden lisäksi arkikeskustelussa elää ainakin jonkin tasoisen toiveena se, että työnteon merkitys pitäisi välittää myös nykylapsille.

Leikeistä puhuttaessa muistot, myytit ja perinnetieteilijän perspektiivit voivat mennä monin tavoin ristikkäin. Muistojen lapsuudessa entisajat voivat olla niin leikkittäviä kuin nostalgisia kadotetun paratiisin omaisia leikkimi-

sen ideaalikuviakin. Samoin ylisukupolviset kuvat entisaikojen lasten elämästä leikkien osalta voivat vaihdella: ennen lapsilla ei ollut vapaa-aikaa, vaan kaikki valoisa aika meni töihin tai toisaalta entisaikojen lapsilla oli kaikenlaisia viattomia leikkejä, kisailuja ja pelejä, jotka syystä tai toisesta ovat kuitenkin hävinneet tai niitä ei enää osata arvostaa. Myös perinnetieteellinen lapsuuden tutkimuksen suuntautuminen ja korostukset vaihtelevat. Tutkimus on nostonut esiin ja korostanut kaikkia niitä leikkien piirteitä, joiden on oletettu olevan häviämässä (esim. pihaleikit) tai tuonut näkyviin niitä elämän pakko-rakoja ja välttämättömyyksiä, joissa lapset aiemmin elivät, mutta joista kuitenkin löytyy pilkahduksia lasten leikeistä tai yleisemmin lapsuuden arvostamisesta.

Menneen ja nykyisen lapsuuden tarkastelun retoriikkana näyttää toistuvan kaksi ydinkertomusta. Toinen tulkitsee menneen ajan köyhäksi ja yksinkertaiseksi mutta onnelliseksi vastakohtana nykyajan liiallisena pidetylle vauraudelle, helpvoudelle ja monimutkaisuudelle. Uskotaan tai uskotellaan, että monet asiat olisivat paremmin, jos voitaisiin palata entiseen. Toinen menneen hahmottamistapa on löytää edistyksen merkkejä myöhempien aikojen ja erityisesti nykyajan lapsuudesta, eli menneen tarkastelu ei ole vain idealisoitunutta nostalgiaa. Edistyksen näkökulma voi kietoutua oman lapsuusajan huonojen puolten korostamiseen: elämä omassa lapsuudessa oli puutteellista ja ankaraa, ei suinkaan yksinkertaista ja turvattua. Näitäkin juonteita, lasten ymmärtämätöntä kohtelua ja heille asetettuja liian suuria vaateita, esiintyi tutkimukseni vanhimmillakin vastaajilla. Kun tämäntapaisia kertomuksia tarkastellaan omaelämäkerrallisina kokonaisuuksina, juonteet tulevat yksittäisten teemojen tarkasteluun verrattuina selväpiirteisemmin esiin. Edistyksen merkkeihin liittyy usein kertomuksia sankaruudesta, vaikeuksien voittamisesta ja niistä selviämisestä. Muistelija kokee, että kaikesta huolimatta hengissä on pysytty ja elämä on otettu haltuun, vaikka edellytykset ovat lapsuudessa olleet huonot. Tulkintana on usein, että vastaava ei olisi onnistunut enää myöhemmiltä sukupolvilta.

Nykyään kulttuurin- ja perinteentutkijat haluavat usein nähdä lähes kaiken toisin, kumota myytit. Esimerkiksi aikaisempien tutkimusten rakentamat tulkinnat suomalaisesta agraarisesta elämästä voidaan katsoa helposti täysin aikansa eläneiksi, ikään kuin niillä olisi arvoa vain tieteenalan tutkimushistorian kannalta. Kuitenkin monet tässä mielessä vanhanaikaisiksi leimatut tulkinnat näyttivät löytyvän tässäkin tutkimuksessa hyvin realistis-sävytteisinä – nimenomaan kertojien äänestä, esimerkkinä vaikkapa vahvana vaikuttanut ja pitkään elänyt työnteon ja jokapäiväisen leivän harras kunnioitus. Mitä moninaisimmat perinteentutkimuksen kuvailut ja tulkinnat voivatkin suodattua osaltaan ikään kuin vahvistamaan arki ajattelun käsityksiä.

Tutkimuksessani olen tarkastellut asioita, joiden ei ehkä pitäisi olla kovin-kaan kiinnostavia, koska maaseudun ja talonpoikaisuuden tutkiminen näyttää liittyvän jo menneisyyteen kuuluvan etnologian talonpoikaiskulttuuriin keskittyneeseen tutkimustraditioon. Kuitenkin koska etnologian tutkimus on keskeisiltä osin kietoutunut talonpoikaiskulttuuriin, lasten työnteon ja leikkien tutkimuksessa joudutaan enemmänkin arvioimaan ja tavallaan testaamaan nimenomaan tieteenalan perusparadigmaan kytkeytyneitä näennäisiä itsestään selvyksiä. Toisaalta maaseudulla elämisessä on alkanut olla jo sellaisia marginalisoitumisen piirteitä, että agraarinen perintömme näyttää kääntyvän haasteelliseksi tutkimuskohteeksi, se suorastaan odottaa uutuuksista viehättyneiden kulttuurin- ja perinteentutkijoiden tematisointeja. Arvattavaksi jää, millaisia muistoja suomalaisella maaseudulla meneillään olevista muutoksista tulevaisuudessa hahmottuu, voidaanko niitä verrata esimerkiksi suurten ikäluokkien viime sotien jälkeiseen jälleenrakennuskauteen yhdistyviin lapsuusmuistoihin tai 1960 - 1970-lukujen maaltamuuton kokeneiden muistelun piirteisiin. Onko agraarisessa perinnössämme sellaisia aineksia, joiden pohjalta voidaan esittää arvioita siitä, mitä tulevat sukupolvet lapsuudesta muistavat, unohtavat, nostalgisoivat, tai mitä vanhaa ja mitä uutta ylisukupolvisessa muistelussa tullaan kannattelemaan?

Lähteet

ARKISTOAINEISTOT

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTON ETNOLOGIAN LAITOS, KESKI-SUOMEN MUISTIARKISTO,
JYVÄSKYLÄ

Tutkimuksen tekijän itse kokoama primaariaineisto tullaan tallettamaan 1.6.1996 toimintansa aloittaneeseen Keski-Suomen Muistiarkistoon; aineistojen viittauskoodit eivät vastaa arkistotunnuksia.

Haastattelut Sumiaisissa, Konnevedellä ja Äänekoskella 1981 - 1992. Haastattelunauhoitukset, litteroinnit ja haastattelumuistiinpanot (haastattelija Pirjo Korkiakangas).

Kirjoitelmat 1982. Sumiaisten peruskoulun Kirkonkylän, Rautionmäen ja Syvälahden ala-asteiden oppilaat (toteuttaja Pirjo Korkiakangas).

Kirjoitelmat 1986 - 1987. Sumiaisten peruskoulun Kirkonkylän, Rautionmäen ja Syvälahden ala-asteiden, Suolahden peruskoulun Keskustan ja Majalan ala-asteiden sekä Jyväskylän maalaiskunnan peruskoulun Jyskän ala-asteen oppilaat (toteuttaja Pirjo Korkiakangas).

Kirjoitelmat 1991. Konneveden peruskoulun Kirkonkylän ja Istunmäen ala-asteiden sekä Äänekosken Keskustan ala-asteen oppilaat (toteuttaja Pirjo Korkiakangas).

Kysely 1982. Sumiaisten peruskoulun Kirkonkylän, Rautionmäen ja Syvälahden ala-asteiden oppilaiden vanhemmat (toteuttaja Pirjo Korkiakangas).

Kysely 1991. Konneveden peruskoulun Kirkonkylän ja Istunmäen ala-asteiden ja Äänekosken keskustan ala-asteen oppilaiden vanhemmat (toteuttaja Pirjo Korkiakangas).

MUSEOVIRASTON KERUUARKISTO, HELSINKI

- Elämäkertakysely 1964. Museoviraston keruuarkiston elämäkertakysely tiedonantajilleen (MV:EL1964). Laatijat Niilo Valonen ja Hilkka Vilppula.
- Elämäkertakysely 1991. Museoviraston keruuarkiston elämäkertakysely tiedonantajilleen (MV:EL1991). Laatija Pirkko Hakala.
- Lapsi ja työ. Museoviraston kysely 1978, A21 (MV:KA21). Laatijat Sirkku Dölle, Raija Järvelä, Kirsti Melanko ja Markku Aukia.
- Leikkikalut. Museoviraston kyselylehti 1979, 26. kansanperinteen keruukilpailu (MV:K26). Laatija Bo Lönnqvist.
- Naisen asema. Museoviraston kyselylehti 1985, 32. kansanperinteen keruukilpailu (MV:K32). Laatija Pirkko Sallinen-Gimpl. Kysymykset 1-7.

MUSEOVIRASTON KANSATIETEEN KÄSIKIRJOITUSARKISTO (MV:KTKKA), HELSINKI

- Ala-Salmi, Tuulikki & Riipinen, Esa 1961. Lastenkasvatus Keuruulla ja Petäjävedellä.

PAINAMATTOMAT TUTKIELMAT

- Aro, Laura 1996. *Minä kylässä*. Identiteetikertomus haastattelututkimuksen folklorena. Väitöskirjan käsikirjoitus. Jyväskylän yliopisto. Etnologian laitos.
- Aukia, Markku 1979. *Suomenkielisen maaseudun lasten kulttuurinoppimisyjärjestelmistä n. 1890 - 1940*. Ensimmäinen oppimiskausi, ruokailutapojen ja työnteon oppiminen. Lisensiaatintutkielma. Turun yliopisto. Kansatieteen laitos.
- Korkiakangas, Pirjo 1986. *Leikit ja leikkikalut kansanomaisen kasvatuksen osana Suomessa 1900 - 1982*. Suomalaisen ja vertailevan kansatieteen pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto. Etnologian laitos.
- Korkiakangas, Pirjo 1989. *Leikistä työhön - työstä leikkiin*. Leikit ja kansanomaisen kasvatusta keski-suomalaisessa maaseutuyhteisössä 1900-luvulla. Suomalaisen ja vertailevan kansatieteen lisensiaatintutkielma. Jyväskylän yliopisto. Etnologian laitos.
- Lehtonen, Marjo 1992. *Maatalouden työnjaon ja vapaa-ajan muutokset Äänekoskella vuosina 1930 - 1989*. Suomalaisen ja vertailevan kansatieteen pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto. Etnologian laitos.
- Malmberg, Raili 1974. *Lasten kielletyt leikit*. Lasten leikkiperinteen elinmahdollisuuksien tarkastelua 10-vuotiaiden käsitysten valossa. Lisensiaatintyö. Helsingin yliopisto.
- Pekkanen, Anne 1988. *Nukkeleikki Jyväskylän seudulla 1900-luvun alusta 1940-luvun lopulle*. Suomalaisen ja vertailevan kansatieteen pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto. Etnologian laitos.

KIRJALLISUUS JA MUUT PAINETUT LÄHTEET

- Ahponen, Pirkkoliisa & Järvelä, Marja 1983. *Maalta kaupunkiin, pientilalta tehtäseen*. Tehdastyöläisten elämäntavan muutos. Porvoo: WSOY.

- Alanen, Leena 1992. *Modern Childhood? Exploring the 'Child Question' in Sociology*. University of Jyväskylä. Institute for Educational Research. Publication Series A. Research Reports 50.
- Alver, Brynjulf 1989. Historical Legends and Historical Truth. Teoksessa: Kvideland, Reimund & Sehmsdorf, Henning K. (Eds.) *Nordic Folklore: Recent Studies*, 137-149. Bloomington: Indiana University Press.
- Anttila, Veikko 1974. *Talonpojasta tuottajaksi*. Suomen maatalouden uudenaikaistuminen 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Anttila, Veikko 1982. *Jyväskylän Tourula*. Pienyhteisötutkimus. Suomi 123:4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Anttila, Veikko & Räsänen, Matti 1987. Kansankulttuurin murros. Teoksessa: *Suomen historia* 7, 8-79. Espoo: Weilin + Göös.
- Apo, Satu 1993. Kirjoittavat kertojat. Teemakirjoittaminen - folkloristiikan "näkyvätön" aineistonhankintamenetelmä. *Elias* (4), 12-15.
- Apo, Satu 1995. *Naisen väki*. Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta. Helsinki: Hanki ja jää.
- Arbaeus, Kerstin 1993. Att berättä sin barndom. Teoksessa: Arvidsson, Alf (red.) *Muntligt berättande*. Verklighetskonstruktion och samhällspegel, 47-60. Etnologiska institutionen. Umeå universitet.
- Ariès, Philippe 1962. *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*. New York: Vintage Books.
- Bartlett, Frederic C. 1932. *Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas 1994 [1966]. *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*. Tiedonsosiologinen tutkielma. Helsinki: Gaudeamus.
- Berggreen, Brit 1984. The Female Peasant and the Male Peasant: Division of Labour in Traditional Norway. *Ethnologia Scandinavica*, 66-78.
- Bertaux, Daniel & Thompson, Paul 1993. Introduction. Teoksessa: Bertaux, Daniel & Thompson, Paul (Eds.) *Between Generations: Family Models, Myths, and Memories*. International Yearbook of Oral History and Life Stories, Volume II, 1-12. Oxford: Oxford University Press.
- Bertaux-Wiame, Isabelle 1993. The Pull of Family Ties: Intergenerational Relationships and Life Paths. Teoksessa: Bertaux, Daniel & Thompson, Paul (Eds.) *Between Generations: Family Models, Myths, and Memories*. International Yearbook of Oral History and Life Stories. Vol. II, 39-50. Oxford: Oxford University Press.
- Billig, Michael 1987. *Arguing and thinking: A rhetorical approach to social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bjurman, Eva Lis 1981. *Barn och barn*. Om barns olika vardag. Malmö: Liber.
- Bohman, Stefan 1986. *The people's story: On the collection and analysis of autobiographical material*. Stockholm: Nordiska Museet, Methodological Questions No. 3.
- Bornat, Joanna (Ed.) 1994. *Reminiscence reviewed: Evaluations, achievements, perspectives*. Rethinking ageing series. Buckingham: Open University Press.
- Brembeck, Helene 1986. *Tyst - lydig - arbetsam*. Om barnuppfostran på den västsvenska landsbygden under senare delen av 1800-talet. Göteborg: Etnologiska Föreningen i Västsverige.
- Brembeck, Helene 1992. *Efter Spock*. Upfostringsmönster idag. Göteborg: Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige 15.
- Brewer, William F. 1986. What is Autobiographical Memory? Teoksessa: Rubin,

- David C. (Ed.) *Autobiographical Memory*, 25-49. New York: Cambridge University Press.
- Bringéus, Nils-Arvid 1990. Människan och föremålen. Teoksessa: Arvidsson, Alf, Genrup, Kurt, Jacobsson, Roger, Lundgren, Britta & Lövkrona, Inger (red.) *Människor & föremål*. Etnologer om materiellkultur, 18-38. Stockholm: Carlsson.
- Brown, Roger & Kulik, James 1977. Flashbulb memories. *Cognition* 5, 73-99.
- Bruner, Jerome 1990. *Acts of Meaning*. Cambridge: Harvard University Press.
- Burke, Peter 1989. History as Social Memory. Teoksessa: Butler, Thomas (Ed.) *Memory: History, Culture and the Mind*, 97-113. New York: Basil Blackwell.
- Buytendijk, F.J.J. 1933. *Wesen und Sinn des Spiels*. Die Spielen des Menschen und der Tiere als Erscheinungsform der Lebenstrieb. Berlin: Kurt Wolff Verlag.
- Clifford, James 1986. On Ethnography Allegory. Teoksessa: Clifford, James & Marcus, Geogre E. (Eds.) *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*, 98-121. Berkeley: University of California Press.
- Coe, Richard N. 1984. *When the Grass Was Taller: Autobiography and the Experience of Childhood*. New Haven: Yale University Press.
- Cohn, Bernard S. 1987. *An Anthropologist among Historians and Other Essays*. Oxford: Oxford University Press.
- Collins, Alan F., Gathercole, Susan E., Conway, Martin A. & Morris, Peter E. (Eds.) 1993. *Theories of memory*. Hove: Lawrence Erlbaum Associates.
- Connerton, Paul 1989. *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Conway, Martin A. 1990. *Autobiographical Memory: An Introduction*. Milton Keynes: Open University Press.
- Conway, Martin A. 1995. *Flashbulb memories*. Hove: Lawrence Erlbaum Associates.
- Conway, Martin A. & Rubin, David C. 1993. The structure of autobiographical memory. Teoksessa: Collins, Alan F., Gathercole, Susan E., Conway, Martin A. & Morris, Peter E. (Eds.) *Theories of memory*, 103-137. Hove: Lawrence Erlbaum Associates.
- Csikszentmihalyi, Mihaly 1975. *Beyond boredom and anxiety: The experience of play in work and games*. Scan Fransisco: Jossey Bass.
- Csikszentmihalyi, Mihaly 1981. Some Paradoxes in the Definition of Play. Teoksessa: Cheska, Alyce T. (Ed.) *Play as Context*. Proceedings of the Association for the Anthropological Study of Play, 14-26. West Point, NY: Leisure Press.
- Csikszentmihalyi, Mihaly & Rochberg-Halton, Eugene 1981. *The meaning of things: Domestic symbols and the self*. Cambridge: Cambridge University Press.
- D'Andrade, Roy G. & Strauss, Claudia (Eds.) 1992. *Human motives and cultural models*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Davis, Fred 1979. *Yearning for yesterday: A sociology of nostalgia*. London: The Free Press.
- DeMause, Lloyd (Ed.) 1976. *The history of childhood: The evolution of parent-child relationships as a factor in history*. London: Souvenir Press.
- Durkheim, Émile 1977 [1895]. *Sosiologian metodisäännöt*. Helsinki: Tammi.
- Edwards, Derek, Potter, Jonathan & Middleton, David 1992. Toward a discursive psychology of remembering. *The Psychologist: Bulletin of the British Psychological Society* (5), 441-446.
- Eenilä, Jukka (toim.) 1971. *Ruotiukkoja ja huutolaisia*. Muistelmia entisajan vaivahoidosta. Helsinki: Tammi.

- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar 1982. *Kulturanalys. Ett etnologiskt perspektiv*. Lund: Liber.
- Elder, Glen H., Jr., Modell, John & Parke, Ross D. (Eds.) 1993. *Children in time and place: Developmental and historical insights*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elkonin, Daniil B. 1980. *Psychologie des Spiels*. Berlin: Volk und Wissen.
- Enäjärvi, Elsa 1928. Nukke. *Kalevalaseuran vuosikirja* 8, 232-280. Porvoo: WSOY.
- Enäjärvi-Haavio, Elsa 1932. *The game of rich and poor: A comparative study in traditional singing games*. FF Communications N:o 100. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- Erikson, Erik H. 1982 [1950]. *Lapsuus ja yhteiskunta*. Toinen, tarkistettu painos. Gummerus: Jyväskylä.
- Erixon, Sigurd 1958. Eurooppalaisen kansatieteen päämäärät ja metodit. Teoksessa: Vuorela, Toivo (toim.) *Kansatieteen ongelmia*. Tutkielmia kansatieteen alalta. Tietolipas 12, 27-54. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Eskola, Antti 1963. *Maalaiset ja kaupunkilaiset*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Fabricius, Nina 1971. En landsby set i legeperspektiv. Bornelage i en dansk landsby omkring år 1900. *Nord Nytt* (1), 38-46.
- Fentress, James & Wickham, Chris 1992. *Social memory*. Oxford: Blackwell.
- Fitzgerald, Joseph M. 1988. Vivid Memories and the Reminiscence Phenomenon: The Role of a Self Narrative. *Human Development* 31, 261-273.
- Fivush, Robyn 1993. Emotional Content of Parent-Child Conversations About the Past. Teoksessa: Nelson, Charles A. (Ed.) *Memory and Affect in Development*. The Minnesota Symposia on Child Psychology, Vol. 26, 39-77. Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- Fivush, Robyn 1994. Constructing narrative, emotion, and self in parent-child conversations about the past. Teoksessa: Neisser, Ulric & Fivush, Robyn (Eds.) *The remembering self: Construction and accuracy in the self-narrative*, 136-157. Cambridge: Cambridge University Press.
- Foucault, Michel 1980. *Tarokkailla ja rangaista*. Helsinki: Otava.
- Foucault, Michel 1990. *The history of sexuality*. Vol. I: An introduction. New York: Penguin Books.
- Freud, Sigmund 1954 [1904]. *Arkielämämme psykopatologiaa*. Unohtamisesta, virhesanonnoista, virheteoista, taikauskosta ja erehdyksistä. Helsinki: Otava.
- Freud, Sigmund 1993 [1920]. *Juhdatus narsismiin ja muita esseitä*. Helsinki: Love Kirjat.
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar 1979. *Den kultiverade människan*. Lund: Liber läromedel.
- Geertz, Clifford 1973. *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books.
- Golant, Stephen M. 1984. *A Place to Grow Old: The meaning of Environment in Old Age*. New York: Columbia University Press.
- Groos, Karl 1899. *Die Spiele der Menschen*. Jena: Verlag von Gustav Fischer.
- Gullestad, Marianne 1994. Sticking together or standing out? A Scandinavian life story. *Cultural Studies* 8 (2), 253-268.
- Haatanen, Pekka 1968. *Suomen maalaisköyhälistö tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa*. Porvoo: WSOY.
- Haavio-Mannila, Elina 1968. *Suomalainen nainen ja mies*. Asema ja muuttuvat roolit. Porvoo: WSOY.
- Hakokorpi-Jumppanen, Maria 1981. Nuoriso ja kansanperinne: luomista ja lyömis-

- täkin. Teoksessa: Hägglund, Tor-Björn, Katajamäki, Marjatta, Pylkkänen, Kari & Taipale, Vappu (toim.) *Luoda vai lyödä. Suomen nuorisopsykiatrisen yhdistyksen vuosikirja III*, 18-47. Jyväskylä: Gummerus.
- Halbwachs, Maurice 1992 [1941/1952]. *On Collective Memory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Halila, Aimo 1949a. *Suomen kansakoululaitoksen historia. Ensimmäinen osa*. Kansanopetus ennen kansakoulua ja kansakoululaitoksen synty. Porvoo: WSOY.
- Halila, Aimo 1949b. *Suomen kansakoululaitoksen historia. Toinen osa*. Kansakouluasetuksesta piirijakoon. Porvoo: WSOY.
- Halila, Aimo 1950. *Suomen kansakoululaitoksen historia. Neljäs osa*. Oppivelvollisuuskoulun alkuvaiheet (1921-1939). Porvoo: WSOY.
- Hareven, Tamara K. 1978. The Search for Generational Memory: Tribal Trites in Industrial Society. *Daedalus* 107 (4), 137-149.
- Harvilahti, Lauri 1992. *Kertovan runon keinot*. Inkeriläisen runoepiikan tuottamisesta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hedlund, Märta 1943-44. Barnets uppfostran och utbildning i en storfamilj. *Folkliv, Acta Ethnologica et Folkloristica Europaea* 7-8, 72-90.
- Helanko, Rafael 1975. *Keski-Suomen pihaleikkejä I*. (Keski-Suomen ja Kuopion läänit). Turku: Turun yliopiston sosiologian laitoksen monisteita 77.
- Hirn, Yrjö 1916. *Barnlek*. Några kapitler om visor, danser och små teatrar. Helsingfors: Söderström.
- Hockey, Jenny & James, Allison 1993. *Growing up and growing old: Ageing and Dependency in the Life Course*. London: Sage.
- Hodne, Bjarne 1981. Overføring av muntlig stoff. Teoksessa: Hodne, Bjarne, Kjeldstadli, Knut & Rosander, Göran (red.) *Muntlige kilder*. Om bruk av intervjuet i etnologi, folkeminnevitenskap og historie, 34-44. Oslo: Universitetsforlaget.
- Huizinga, Johan 1967 [1944]. *Leikkivä ihminen*. Yritys kulttuurin leikkiaineksen määrittämiseksi. Toinen painos. Porvoo: WSOY.
- Husso, Sirkka 1976. Keruutoiminnan vaiheita. Teoksessa: Erkola, Toini (toim.) *Jopa kynnit kynälläsi*. Kansanperinteen keruun satoa kahden vuosikymmenen ajalta, 5-7. Helsinki: Museovirasto ja Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Hämäläinen-Forslund, Pirjo 1987. *Maammon marjat*. Entisaikain lasten elämää. Helsinki: WSOY.
- Häyrynen, Yrjö-Paavo 1995. Koulutus ja ammattiura. Teoksessa: Lyytinen, Paula, Korkiakangas, Mikko & Lyytinen, Heikki (toim.) *Näkökulmia kehityopsykologiaan*. Kehitys kontekstissaan, 368-380. Helsinki: WSOY.
- James, Allison & Prout, Alan (Eds.) 1990. *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. London: The Falmer Press.
- Jenks, Chris 1996. *Childhood*. London: Routledge.
- Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero 1993. *Diskurssianalyysin aakkoset*. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, Jukka 1993. Keski-Suomen talouselämä. Teoksessa Jokipii, Mauno (toim.) *Keski-Suomen historia 3*. Keski-Suomi itsenäisyyden aikana, 100-277. Jyväskylä: Keski-Suomen maakuntaliitto.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki 1988. *Kertomus ja kerronta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 480. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- King, Nancy R. 1987. Researching a play in schools. Teoksessa: Fine, Gary A. (Ed.) *Meaningful play, playful meaning*, 85-99. Champaign, IL: Human Kinetics Publishers.

- Knuuttila, Seppo 1992. *Kansanhuumorin mieli*. Kaskut maailmankuvan aineksena. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 554. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Knuuttila, Seppo 1994. *Tyhmän kansan teoria*. Näkökulmia menneestä tulevaan. Tietolipas 129. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Korkiakangas, Pirjo 1990. Work and Play in the Lives of Country Children. *Ethnologia Scandinavica* 20, 85-93.
- Korkiakangas, Pirjo 1992. The Games Children May not Play: Improper, Prophetic or Dangerous. *Ethnologia Scandinavica* 22, 95-104.
- Korkiakangas, Pirjo 1994. Sumiaisten pojat kilpasilla. *Kotiseudun joulu, Vanhan Äänekosken kotiseutuyhdistyksen joulujulkaisu* 1994, 33-36.
- Korpela, Kalevi 1988. Mielipaikkakokemukset psyykkisen itsesäätelyn tukena. *Psykologia* 23 (4), 178-186.
- Korpela, Kalevi 1995. *Developing the environmental self-regulation hypothesis*. Acta Universitatis Tamperensis, Ser. A, Vol. 446. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Kortteinen, Matti 1982. *Läbiö*. Tutkimus elämäntapojen muutoksesta. Helsinki: Otava.
- Kortteinen, Matti 1992. *Kunnian kenttä*. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona. Helsinki: Hanki ja jää.
- Koskenniemi, Matti 1980. *Koululaisen päivänkehä*. Oppilaiden vapaa-ajan käyttö muuttuneissa oloissa. Helsingin yliopiston kasvatustieteiden laitos. Tutkimuksia 84.
- Koukkunen, Kalevi 1990. *Nyky-suomen sanakirja* 8. Vierassanojen etymologinen sanakirja. Helsinki: WSOY.
- Kuusi, Matti 1953. *Vanhan kansan sananlaskuviisaukset*. Suomalaisia elämänohjeita, kansanforismeja, luentavia lausuita ja kokkapuheita vuosilta 1544-1826. Porvoo: WSOY.
- Kvideland, Reimund 1976. Barnetru. Ein faktor i den kulturelle innlaeringsprosessen. *Fataburen, Nordiska museets och Skansens årsbok* 1976, 233-254.
- Laitinen, Erkki 1988. Väestö ja yhteiskunta. Teoksessa: Jokipii, Mauno (toim.) *Keski-Suomen historia* 2. Keski-Suomi maakunta-ajatuksen synnystä itsenäisyyden aikaan, 63-138. Jyväskylä: Keski-Suomen maakuntaliitto.
- Lallukka, Kirsi 1993. *Lasten paikka sukupolvijärjestelmässä* - koettu lapsuus 9-vuotiaiden näkökulmasta. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen työpapereita. N:o 80. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitos.
- Le Goff, Jacques 1992. *History and memory*. New York: Columbia University Press.
- Lehman, Albrecht 1977. Autobiographische Erhebungen in den sozialen Unterschichten. Gedanken zu einer Methode der empirischen Forschung. *Zeitschrift für Volkskunde* 73 (II), 161-180.
- Lehtipuro, Outi 1982. Historialliset tarinat. Teoksessa: Järvinen, Irma-Riitta & Knuuttila, Seppo (toim.) *Kertomusperinne*. Kirjoituksia kansanperinteen lajeista ja tutkimuksesta. Tietolipas 90, 44-55. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Leimu, T., Saressalo, L. & Leimu, P. 1979. *Etnologian sanasto*. Turun Yliopiston Kansatieteen laitoksen Toimituksia 1. Toinen, uudistettu painos. Turku.
- Lejeune, Philippe 1989. *On Autobiography*. Theory and History of Literature. Volume 52. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel 1985. *Montaillou*. Ranskalainen kylä 1294 - 1324. Helsinki: Otava.

- Lilja, Agneta 1996. *Föreställningen om den ideala uppteckningen*. En studie av ide och praktik vid traditionssamlade arkiv - ett exempel från Uppsala 1914-1945. Skrifter utgivna genom dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. B:22. Uppsala: Dialekt- och folkminnesarkivet.
- Lilieqvist, Marianne 1991. *Nybyggarbarn*. Barnuppfostran bland nybyggare i Frostvikens, Vilhelmina och Tärna socknar 1850 - 1920. Acta Universitatis Umensis. Umeå Studies in the Humanities 103. Umeå: Umeå universitet.
- Lindström, Ulla 1986. Landsbygdpojkar och husdjur. *Fataburen, Nordiska museets och Skansens årsbok* 1986, 133-142.
- Lipponen, Ulla 1990. Tyttöjen taputusleikki - feminiinistä kulttuuria? Teoksessa: Nenola, Aili & Timonen, Senni (toim.) *Louhen sanat*. Kirjoituksia kansanperinteen naisista, 105-114. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ljungström, Åsa 1990. Föremålen, nycklar till det förflutna: Berättelser i en hemsöjdsinventering. Teoksessa: Elverdam, Beth, Hertzberg Johnsen, Birgit & Ljungström, Åsa (red.) *Kvinnfolk*. Kvinnor i tradition och kultur, 75-101. NIF Publications No. 21. Uppsala: Uppsala universitet.
- Lowenthal, David 1988. *The Past is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Löfgren, Orvar 1975. Arbeitteilung und Geschlechterrollen in Schweden. *Ethnologia Scandinavica*, 48-72.
- Löfgren, Orvar 1982. Kvinnfolksgöra - om arbetsdelning i bondesamhället. *Kvinnvetenskaplig tidskrift* (3).
- Lönnqvist, Bo 1971. Leksaker bland finlandssvenskarna. *Budkavlen* 1969-1971, 80-123.
- Lönnqvist, Bo 1989. Lekens redskap. Teoksessa: Lindh-Munter, Agnetha (red.) *Att leka är nödvändigt*, 198-214. Solna: Liber.
- Lönnqvist, Bo 1990. Remembering and Forgetting: Recording for Posterity. *Ethnologia Scandinavica* 20, 19-30.
- Lönnqvist, Bo 1992. *Ting, rum och barn*. Historisk-antropologiska studier i kulturella gränser och gränsöverskridande. Kansatieteellinen arkisto 38. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Lönnqvist, Bo 1993. Etnologien och den historiska dimensionen. *Dugnad* 19 (4), 43-54.
- Lövkrona, Inger 1990. Nyckelknippans semiotik. Den starka bodkvinna - myt eller verklighet. Teoksessa: Gustavsson, Anders (red.) *Nordisk etnologi och folkloristik under 1980*. Några forskningstrender presenterade vid en forskarkurs i Uppsala, 179-217. Uppsala: Uppsala universitet.
- Malmberg, Raili 1971. Barnförbudna lekar. *Nord Nytt* (1), 47-52.
- Manninen, Laura ym. (toim.) 1994. *Jargon*. Kulttuuriantropologian englanti-suomi oppisanasto. Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunta. JYY julkaisusarja n:o 35.
- Markkola, Pirjo 1989. Maaseudun työläisnaiset. Teoksessa: Laine, Leena & Markkola, Pirjo (toim.) *Tuntematon työläisnainen*, 39-60. Tampere: Vastapaino.
- Mead, Margaret 1930. *Growing up in New Guinea*. New York: Morrow.
- Mead, Margaret 1964. *Continuities in cultural evolution*. New Haven: Yale University Press.
- Middleton, David & Edwards, Derek 1990. Conversational Remembering: A Social Psychological Approach. Teoksessa: Middleton, David & Edwards, Derek (Eds.) *Collective Remembering*, 23-45. London: Sage.
- Murray, Kevin 1989. The Construction of Identity in the Narratives of Romance and Comedy. Teoksessa: Shotter, John & Gergen, Kenneth J. (Eds.) *Texts of Identity*, 176-205. London: Sage.

- Myerhoff, Barbara 1992. *Remembered Lives: The Work of Ritual, Storytelling, and Growing Older*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Mäkelä, Klaus 1990. Kvalitatiivisen aineiston analyysin arviointiperusteet. Teoksessa: Mäkelä, Klaus (toim.) *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta*, 42-61. Helsinki: Gaudeamus.
- Neisser, Ulric 1994. Self narratives: True and false. Teoksessa: Neisser, Ulric & Fivush, Robyn (Eds.) *The remembering self: Construction and accuracy in the self-narrative*, 1-18. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nelson, Katherine 1993a. Events, Narratives, Memory: What Develops? Teoksessa: *Memory and affect in development*. Minnesota Symposia on Child Psychology, Vol. 26, 1-24. Hove: Lawrence Erlbaum Associates.
- Nelson, Katherine 1993b. Explaining the Emergence of Autobiographical Memory in Early Childhood. Teoksessa: Collins, Alan F., Gathercole, Susan E., Conway, Martin A. & Morris, Peter E. (Eds.) *Theories of memory*, 355-385. Hove: Lawrence Erlbaum Associates.
- Nikki, Kalevi 1991. "Suomen poika pellollansa". Talonpojan kuva suomalaisessa kertomakirjallisuudessa. Jyväskylän Studies in the Arts 35. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Norbeck, Edward 1977. The Study of Play - Johan Huizinga and Modern Anthropology. Teoksessa: Lancy, David F. & Tindall, Allan B. (Eds.) *The Study of Play: Problems and Prospects*. The Association for the Anthropological Study of Play, 13-22. West Point, NY: Leisure Press.
- Nyberg, Bertel 1929. *Lapsi kautta vuosisatojen*. Kuvauksia lapsen historiasta. Helsinki: Otava.
- Nyberg, Bertel 1931. *Kind und Erde*. Ethnologische Studien zur Urgeschichte der Elternschaft und des Kinderschutzes. Helsingfors: Akademische Abhandlung.
- Näre, Sari & Lähteenmaa, Jaana (toim.) 1992. *Letit liehumaan*. Tyttökulttuuri murroksessa. Tietolipas 124. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ojakangas, Mika 1992. "Kuri käsittää koulun koko elämän..." Viime vuosisadanvaihteen suomalainen kansakoulupedagogiikka ja ruumiin poliittiset teknologiat. *Sosiologia* 29 (4), 277-293.
- Okkola, Toivo 1928. *Suomen kansan kilpa- ja kotileikkejä*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 175. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pedersen, Ragnar 1975. Die Arbeitsteilung zwischen Frauen und Männern in einem marginalen Ackerbauggebiet - Das Beispiel Norwegen. *Ethnologia Scandinavica*, 37-48.
- Pedersen, Ragnar 1988. Etnologiske perspektiver på sosialiseringssprosessen. *Dugnad* 14 (2/3), 63-85.
- Peltonen, Matti 1992a. *Matala katse*. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta. Tampere: Hanki & Jää.
- Peltonen, Matti 1992b. *Talolliset ja torpparit*. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa. Historiallisia tutkimuksia 194. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Pennanen, Jukka 1985. Mistä on kysymys. Teoksessa: Pennanen, Jukka, Sammallahti, Leena & Haapalainen-Tiainen, Helena (toim.) *Teoriaa, aihepiirejä ja näkökulmia kansatieteellisessä tutkimuksessa*. Ethnos-julkaisu 1.
- Piaget, Jean 1952. *Play, dreams and imitation in childhood*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Piela, Ulla (toim.) 1993. *Aikanaisia*. Kirjoituksia naisten omaelämäkerroista. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Pillemer, David B. & White, Sheldon H. 1989. Childhood events recalled by children and adults. Teoksessa: Reese, Hayne W. (Ed.) *Advances in child development and behavior*. Vol. 21, 297-340. New York: Academic Press.
- Pollock, Linda A. 1983. *Forgotten children: Parent-child relations from 1500 to 1900*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Postman, Neil 1985. *Lyhenevä lapsuus*. Porvoo: WSOY.
- Prout, Alan & James, Allison 1990. A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems. Teoksessa: James, Allison & Prout, Alan (Eds.) *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*, 7-34. London: Falmer Press.
- Proshansky, Harold M. & Fabian, Abbe K. 1987. The development of place identity in the child. Teoksessa: Weinstein, Carol S. & David, Thomas G. (Eds.) *Spaces for Children: The Built Environment and Child Development*, 21-40. New York: Plenum Press.
- Pulkkinen, Lea 1977. *Kotikasvatuksen psykologia*. Jyväskylä: Gummerus.
- Pulma, Panu & Turpeinen, Oiva 1987. *Suomen lastensuojelun historia*. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto.
- Pöysä, Jyrki 1991. Nykyisyys perinteenä. *Suomen Antropologi* 16 (3), 34-48.
- Pöysä, Jyrki 1993. Ei palkinnon toivossa. *Elias* (4), 16-18.
- Quinn, Naomi & Holland, Dorothy 1989. Introduction. Teoksessa: Holland, Dorothy & Quinn, Naomi (Eds.) *Cultural Models in Language and Thought*, 3-40. New York: Cambridge University Press.
- Qvortrup, Jens, Bardy, Marjatta, Sgritta, Giovanni & Wintersberger, Helmut (Eds.) 1994. *Childhood Matters: Social Theory, Practice and Politics*. Avebury: European Centre Vienna.
- Radley, Alan 1990. Artefacts, Memory and a Sense of the Past. Teoksessa: Middleton, David & Edwards, Derek (Eds.) *Collective Remembering*, 46-59. London: Sage.
- Rapoport, Amos 1983. *The Meaning of the Built Environment: A Nonverbal Communication Approach*. London: Sage.
- Rasila, Viljo 1961. *Suomen torpparikysymys vuoteen 1909*. Yhteiskuntahistoriallinen tutkimus. Historiallisia tutkimuksia 59. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Rauhala, Urho 1966. *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalinen kerrostuneisuus*. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 14. Porvoo: WSOY.
- Roberts, Elizabeth 1984. *A Woman's Place. An Oral History of Working-Class Women 1890-1940*. Oxford: Basil Blackwell.
- Roos, J.P. 1987. *Suomalainen elämä*. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 454. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Roos, J.P. & Peltonen, Eeva (toim.) 1994. *Miehen elämää*. Kirjoituksia miesten omaelämäkerroista. Tietolipas 136. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ross, Bruce M. 1991. *Remembering the personal past: Descriptions of autobiographical memory*. New York: Oxford University Press.
- Rubin, David C. (Ed.) 1986. *Autobiographical Memory*. New York: Cambridge University Press.
- Ruoppila, Veikko 1954. *Kansa lastensa kasvattajana*. Porvoo: WSOY.
- Räsänen, Matti 1989. Kansankulttuuri kansakunnan identiteetin rakennuspuuna. Teoksessa: Korhonen, Teppo & Räsänen, Matti (toim.) *Kansa kuvastimessa*. Etnisyys ja identiteetti. Tietolipas 114, 10-28. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Rönnerberg, Margareta 1990. *Siistiä!* Ns. roskakulttuurista. Helsinki: Love Kirjat.
- Saarenheimo, Marja 1991. Omaelämäkerrallinen muisti ja elämäkerta. *Gerontologia* 5 (4), 260-269.
- Sallinen-Gimpl, Pirkko 1994. *Siirtokarjalainen identiteetti ja kulttuurien kohtaaminen*. Kansatieteellinen arkisto 40. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Sammallahti, Leena 1980. *Suomalainen kansanomainen jalaskehto*. Kansatieteellinen arkisto 31. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Samuel, Raphael & Thompson, Paul (Eds.) 1990. *The Myths We Live By*. London: Routledge.
- Sananlaskut* 1978. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 346. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sarmela, Matti 1969. *Reciprocity systems of the rural society in the Finnish-Karelian culture area*. FF Communications No. 207. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia.
- Schachtel, Ernest G. 1982 [1947]. On Memory and Childhood Amnesia. Teoksessa: Neisser, Ulric (Ed.) *Memory Observed: Remembering in Natural Contexts*, 189-200. San Francisco: W.H. Freeman.
- Schlumbohm, Jürgen 1983. *Kinderstuben*. Wie Kinder zu Bauern, Bürgern, Aristokraten wurden 1700-1850. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Schwartzman, Helen B. 1978. *Transformations: The Anthropology of Children's Play*. New York: Plenum Press.
- Segalen, Martine 1983. *Love and Power in the Peasant Family: Rural France in the Nineteenth Century*. Oxford: Basil Blackwell.
- Setälä, E.N. 1915. Kansatieteestä ja sen tehtävistä. *Suomalais-ugrilaisen seuran aikakauskirja* XXIX, 2-22.
- Sievers, Kai, Koskelainen, Osmo & Leppo, Kimmo 1974. *Suomalainen sukupuolielämä*. Porvoo: WSOY.
- Siikala, Anna-Leena 1987. Myytti ja historia eepissä kansanrunoudessa. Teoksessa: Linna, Martti (toim.) *Muinaisrunot ja todellisuus*. Suomen kansan vanhojen runojen historiallinen tausta. Historian Aitta XX, 11-19. Helsinki: Historian Ystävien Liitto.
- Siikala, Anna-Leena 1990. *Interpreting oral narrative*. FF Communications No 245. Helsinki: Suomalainen tiedekatemia.
- Siikala, Jukka 1989. Aika, historia ja myytti antropologian näkökulmasta. Teoksessa: Heiskanen, Pirkko (toim.) *Aika ja sen ankaruus*, 217-228. Helsinki: Gaudeamus.
- Siiskonen, Pirjo 1990. *Emännän ja isännän roolin muutos maatalouden uudenaikaisuudessa*. Tutkimus maatalon emännän ja isännän muuttuvista rooleista työnjaon avulla tarkasteltuna. Helsingin yliopisto. Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus, Mikkeli: Julkaisuja 7.
- Solberg, Anne 1990. Negotiating Childhood: Changing Constructions of Age for Norwegian Children. Teoksessa: James, Allison & Prout, Alan (Eds.) *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*, 118-137. London: The Falmer Press.
- Stahl, Sandra D. 1989. *Literary Folkloristics and the Personal Narrative*. Bloomington: Indiana University Press.
- Stattin, Jochum 1984. *Näcken*. Spelman eller gränsvakt? Lund: Liber.
- Stejskal, Maximilian 1954. *Folklig idrott*. En etno-sociologisk undersökning av den finlandssvenska allmogens manliga friluftsspel, särskilt under sommarhalvåret, deras miljö och tradition i belysning av idrottens allmänna historiska förän-

- dringar och sociala betydelse. *Folklivsstudier III. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland* 344. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Strandell, Harriet 1995. *Päiväkoti lasten kohtaamispaikkana*. Tutkimus päiväkodista sosiaalisten suhteiden kenttänä. Tampere: Gaudeamus.
- Strauss, Anselm & Corbin, Juliet 1990. *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. Newbury Park: Sage.
- Suomen kielen perussanakirja. Toinen osa*. L-R 1992. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Sutton-Smith, Brian 1983. Play Theory and Cruel Play of the Nineteenth Century. Teoksessa: Manning, Frank E. (Ed.) *The World of Play*. Proceedings of the 7th Annual Meeting of The Association of the Anthropological Study of Play, 103-110. New York: Leisure Press.
- Sutton-Smith, Brian 1986. *Toys as Culture*. New York: Gardner Press.
- Sutton-Smith, B. & Rosenberg, B.G. 1961. Sixty Years of Historical Change in the Game Preferences of American Children. *The Journal of American Folklore* 74, 17-46.
- Szabó, Mátyás 1971. Barnarbete i agrarsamhället. *Fataburen, Nordiska museets och Skansens årsbok* 1971, 19-37.
- Takala, Martti 1979. *Perheen elämäntapa, vanhempien kasvatustietoisuus ja lasten sosiaalinen kehitys*. Reports from the Department of Psychology, University of Jyväskylä 219.
- Talve, Ilmar 1967. Turun, Rauman ja Salon nykyisistä lastenleikeistä. *Kalevalaseuran vuosikirja* 47, 309-336. Porvoo: WSOY.
- Talve, Ilmar 1990. *Suomen kansankulttuuri*. Kolmas, tarkistettu ja täydennetty painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 514. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Thomson, Arthur 1960. *Barnkvävningen*. En rätthistoriska studie. Skrifter utgivna av Kungl. Vetenskapssamfundet i Lund LVIII. Lund.
- Thorsen, Liv Emma 1993. *Det fleksible kjønn*. Mentalitetsendringer i tre generasjoner bondekvinner 1920-1985. Oslo: Universitetsforlaget.
- Tillhagen, Carl-Herman 1983. *Barnet i folktron*. Stockholm: LTs förlag.
- Tommola, Birgitta 1955. *Yliluonnolliset olennot lastenpelotuksina*. Suomi 107: 2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tuan, Yi-Fu 1974. *Topophilia: a study of environmental perception, attitude, and values*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Tuan, Yi-Fu 1978. Children and the Natural Environment. Teoksessa: Altman, Irwin & Wohlwill, Joachim F. (Eds.) *Children and the Environment*, 5-32. New York: Plenum Press.
- Tulving, Endel 1983. *Elements of episodic memory*. Oxford: Oxford University Press.
- Tulving, Endel 1985. How Many Memory Systems Are There? *American Psychologist* 40, 385-398.
- Turner, Bryan S. 1987. A Note on Nostalgia. *Theory, Culture & Society* 4 (1), 147-156.
- Tähtinen, Juhani 1992. Pikkulastenkasvatukseen liittyvien näkemysten muutokset Suomessa 1850 - 1989. *Kasvatus* 23 (3), 209-221.
- Valonen, Niilo 1977. 20 vuotta perinteen keruuta. Julkaisussa: *Seurasaari, Fölisön* 1977, 3-8. Helsinki: Seurasaarisäätiön julkaisu.
- Vansina, Jan 1988. *Oral tradition as history*. London: James Currey.
- Verdier, Yvonne 1981. *Tvätterskan, sömmerskan, kokerskan*. Livet i en fransk by genom tre kvinnoyrken. Stockholm: Atlantis.

- Vesterinen, Ilmari 1995. *Valkoisen rannan kylä*. Tutkimus itäjapanilaisesta pienyhteisöstä. Helsinki: Yliopistopaino.
- Vihola, Teppo 1991. *Leipäviljasta lypsykarjaan*. Maatalouden tuotantosuunnan muutos Suomessa 1870-luvulta ensimmäisen maailmansodan vuosiin. Historiallisia tutkimuksia 159. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Vilkko, Anni 1989. Eletty elämä, kerrottu elämä, tarinoitunut elämä - omaelämäkerta ja yhteisymmärrys. *Sociologia* 25 (2), 81-90.
- Vilkuna, Asko 1959. *Die Ausrüstung des Menschen für seinen Lebensweg*. FF. Communications N:o 179. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- Vilkuna, Kustaa 1958. Suomalais-ugrilaisesta kansatieteestä. Teoksessa: Vuorela, Toivo (toim.) *Kansatieteen ongelmia*. Tutkielmia kansatieteen alalta. Tietolipas 12, 7-26. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vilkuna, Kustaa 1983 [1946]. *Työ ja ilonpito*. Kansanomaisia työnjuhlia ja kestitöitä. Toinen uusittu painos. Helsinki: Otava.
- Vilkuna, Kustaa 1988 [1943]. *Isien työ*. Veden ja maan viljaa. Arkityön kauneutta. Kymmenes painos. Helsinki: Otava.
- Virtanen, Leea 1970. *Antti panti pakuna*. Koululaisten nykyperinne. Porvoo: WSOY.
- Virtanen, Leea 1972. *Tytöt, pojat ja tykkääminen*. Porvoo: WSOY.
- Virtanen, Leea 1980. *Lastenperinne*. Helsingin yliopiston kansanrunoustieteen laitoksen toimitte 6. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Virtanen, Leea 1981. Loppuvatko leikit? Teoksessa: Laaksonen, Pekka (toim.) *Pelit ja leikit*. Kalevalaseuran vuosikirja 61, 68-77. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Virtanen, Leea 1982. Henkilökohtainen kerronta. Teoksessa: Järvinen, Irma-Riitta & Knuutila, Seppo (toim.) *Kertomusperinne*. Kirjoituksia proosasaperinteen lajeista ja tutkimuksesta. Tietolipas 90, 171-205. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Virtanen, Leea 1990. Huoraksi nimittely suomalaisessa perinteessä. Teoksessa: Nenola, Aili & Timonen, Senni (toim.) *Louhen sanat*. Kirjoituksia kansanperinteen naisista, 139-160. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vuorela, Toivo 1983. *Suomalainen kansankulttuuri*. Kolmas painos. Porvoo: WSOY.
- Vygotsky, Lev S. 1978. *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Weber, Max 1980 [1905]. *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki*. Porvoo: WSOY.
- Weber-Kellerman, Ingeborg 1979. *Kindheit*. Kleidung und Wohnen, Arbeit und Spiel. Eine Kulturgeschichte. Frankfurt am Main: Insel Verlag.
- Wessman, V.E.V. 1962. *Lekar och spel*. Finlands svenska folkdiktning VIII. Skrifter av Svenska litteratursällskapet i Finland 390. I Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Whiting, Beatrice & Whiting, John W.M. 1977. *Children of six cultures: A psychocultural analysis*. Third Printing. Cambridge: Harvard University Press.
- Wiegelmann, Günter 1975. Bäuerliche Arbeitsteilung in Mittel- und Nordeuropa - Konstanz oder Wandel. *Ethnologia Scandinavica*, 5-22.
- Wolf, Eric 1966. *Peasants*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Zinsser, Caroline 1987. Playing around: Children's play under constraint. Teoksessa: Fine, Gary A. (Ed.) *Meaningful play, playful meaning*, 75-84. Champaign, IL: Human Kinetics Publishers.
- Zonabend, Françoise 1984. *The Enduring Memory: Time and History in a French Village*. Manchester: Manchester University Press.
- Åström, Anna-Maria & Sundman, Maud 1990. *Hemma bäst*. Minnen från barndoms-

hem i Helsingfors. Meddelanden från Folkkultursarkivet nr 10. Helsingfors:
Svenska litteratursällskapet i Finland.

Österman, Annika 1986. Kvinnor och kor. *Fataburen, Nordiska museets och Skansens årsbok* 1986, 65-76.

Österman, Annika 1991. *Människors egen historia*. Om Nordiska Museet frågelistverksamhet. Stockholm: Nordiska museet.

VALOKUVAT

ARKISTOT JA MUSEOT

Jyväskylän yliopiston etnologian laitoksen kuva-arkisto, Jyväskylä.

Keski-Suomen museon kuva-arkisto, Jyväskylä.

Museovirasto, kuva-arkisto, Helsinki.

Saarijärven museon kuva-arkisto, Saarijärvi.

Sisä-Suomen Lehden kuva-arkisto, Äänekoski.

Vanhan Äänekosken Kotiseutuyhdistys, Suolahti.

Äänekosken kaupunginmuseo, Äänekoski.

YKSITYISHENKILÖT

Lauri Hytönen, Sumiainen.

Olavi Hytönen, Sumiainen.

Helena Isokoski, Sumiainen.

Pauliina Korkiakangas, Jyväskylä.

Pirjo Korkiakangas, Jyväskylä.

Ulla Lipsanen, Jyväskylä.

Summary

THE CHILDHOOD OF MEMORY

THE AGRARIAN ETHOS IN THE RECOLLECTION OF CHILDHOOD WORK AND PLAY

This study examines childhood from the perspective of memories and recollection. Childhood, concepts and memories of childhood are viewed in the context of the changes taking place in the agrarian way of life in Finland in the course of the 20th century. The focus is on the cultural models manifest in the agrarian way of life which rise to the fore when members of different generations recall the work and play of their childhood. Through this recollection the cultural and historical meanings of and changes in childhood are addressed from the point of view of ethnological and historical-anthropological research. Historical phenomena are analysed as collages or, in Geertzian sense, thick descriptions of episodic or fragmentary interpretations arising from the recollected material. The study is material-oriented in the sense that it allows the voices of the informants to be heard.

Memorised tradition is most often treated in ethnological research as being unidimensionally cumulative: the more complementary records there are of a particular item for study, the more likely the account is to be true. This fits a paradigm that examines the material supplied by informants as raw material to be processed by a scholar with, as it were, unlimited authority to make his or her own interpretations. I nevertheless wish to stress that, as a scholar, I interpret the concepts and interpretations made by my inform-

ants in relation both to one another and to my own. My study has thus been guided not by the “source criticality” inherent in the unidimensional accumulation assumption but by a demand for polyphony. With this in mind, I have analysed and appraised the encounter between individual and collective in recollection: I have based my studies on the individual childhood experiences and memories of my informants and used them to analyse the links between individual memories recalled during childhood and the concepts shared with others at the moment of recollection. Although I make a point of individual polyphony, it is nevertheless important to note that as individuals, we are always members of some community; we remember and recall collective experiences as well as individual ones.

The material for the study consists of interviews, questionnaires, items written by schoolchildren and materials from the Collection Archives of the National Board of Antiquities. I interviewed 75 men and women of different ages in three municipalities in Central Finland. During the interviews we discussed the interviewees’ memories and concepts of childhood, their childhood families, the jobs they were expected to do as children, their games, upbringing, experiences, and their ideas on bringing up their own children. The second corpus of material consists of questionnaires addressed to the parents (440 respondents) of schoolchildren and dealing with themes similar to those of the interviews. Thirdly, 358 pupils in junior schools wrote about their games, household chores, and what they knew about the lives of children in former times. The fourth corpus of material comprised three inquiries conducted by the National Board of Antiquities (The child and work, The position of women, and Toys), from which I selected the recollections of 143 respondents who spent their childhood in what is nowadays the province of Central Finland.

Through all my materials I have sought links with the agrarian life domain and lifestyle; such links are characteristic of all the older informants (born before 1920). From then onwards fewer people made a living in agriculture; three-quarters of those born in 1920-1939 lived on a farm as a child, about half those born in 1940-1954, and one third of those born after 1955. I examine the changing agrarian orientation of the different generations via one basic factor running right through the research: the perpetuation and change at mental level of the concepts, attitudes and daily routines associated with living in the country and a rural way of life.

I analysed all my materials from the perspective of autobiographical memory by concentrating on the memories and recollection of childhood of narrators representing different generations. In particular I sought out episodic and vivid memories of games and chores in the informant’s own child-

hood. I also examined reminiscing from the perspective of nostalgia for the past and rhetoric on the past and present.

According to the oldest narrators, children were expected to help with work at a very young age, and their responsibility for their chores grew and diversified as they got older. The ethos of physical work remained with them throughout their lives and they took for granted their commitment to a way of life learnt from former generations. Although the younger generations still appreciate the importance of learning to work, it has taken a slightly different form: learning to work is thought of not so much as tying them to the past as of a way of managing their lives in the face of new challenges and possibly of an unknown future.

The informants recalled that there was a clear demarcation line between the worlds of men and women, boys and girls. The men's world looked outside the home, while the women's was confined to the domestic circle. Within this domestic circle the border between the men's and women's, and between the boys' and girls' domains ran between the stable and the cowshed. Analogous with the outward- and inward-looking nature of work were the games played by boys and girls. Broad occupation of the environment seems to have been an inherent feature of boys' games, as indeed of life in the country even today. Girls tended (and still do) to play games limited to the domestic circle. Yet girls clearly broke away from the gender roles more than the boys in their games and, in particular, their chores. The growing gender equality of the past few decades appears to be manifest particularly in the girls' games, which have become increasingly "boyish": it is as if girls are invading areas formerly ruled only by boys.

The establishment of a sphere of their own is a typical feature of children's games. One major change between the early decades of the century and the present day is the recalled relationship between children's games and their domains, work and, more generally, values and attitudes. The regulation on play is manifest most clearly in the memories of games prohibited by adults. The freedom of play, especially in the childhood memories dating from the first half of the century, was further restricted by the adult view that time spent playing was time away from work, even though children's games fell very much within work-oriented contexts. The world of children's play has changed in many ways, beginning in the 1950s. People now receive more education and influences from outside the community, and there is less need for children to join in work now that farming has become mechanised. Yet the games played by country children continue to fall within a very loosely-defined environment permissive of creativity. The change of aspect in defining the realm of children's games is also visible in the way different

generations recall how their parents joined in their games. The tendency of modern parents to influence and take part in their children's games in an attempt to assume conscious responsibility for their upbringing has become established only in very recent decades, along with what is felt to be an enlightened "middle-class way of thinking and acting".

Games may be recalled in adulthood in a "we" form transcending the borders of individual experience. In this case the memories primarily concern the yard games shared by a group of children. On the other hand people may in an interview or in replying to a questionnaire recall games on the basis of highly individual experiences, emotions and feelings. Recollection relies specifically on the remembering of play activities, but the contexts for recollection are memories of places where games were played, and toys. Toys often feature in recollections only as reminders; they have seldom survived or been kept. It nevertheless appears that the scenes of childhood games and toys are, when recalled in adulthood, still felt to be significant, even though the scenes may, when isolated from e.g. their recalling contexts, seem just places like any other.

Childhood memories are often evaluated in relation to the present day, seeking a sounding board for such evaluations as former times - nowadays, better - worse. Thus the recollection of childhood can never be detached from the moment of recalling; the childhood recalled is mirrored according to the contrasts made. I have in my study examined aspects of contrasting and, more generally, constructing by viewing items in the childhood of different generations from the perspective of both the past and the present. I have been particularly concerned with scrutinising the way each generation has conceived of its place in the community as regards work, and with the culture of the community manifest in games when the members of that generation were children. We also create an image of the past by handing on our concepts to the next generations. Our narratives and writings on events and experiences are, however, also tinged, filtered and given significance in many ways by what we forget. Reminiscing on childhood is often part of ageing, and one in which the contrasting of past and present is most clear. The underlying theme supporting tradition based on recollection may thus be simple or diffuse nostalgia just as much as a need to express bitterness, or heroic tales about childhood poverty and having to fight for and overcome life's adversities.

Concepts of the former country child and the obligation to work appear to colour all 20th Finnish history of the child. The recollection and historical view of the working child in many respects go hand in hand and merely acquire a different tone according to how they are examined. The recollectors,

especially the oldest among them, claim that work was present in everything in childhood, and stress how much children did and the various jobs they could handle. The folklorists and ethnologists have most specifically tried to construct a more complex overall picture by examining variations. The wish that the importance of work may be passed on to children today also seems to be present in everyday discourse.

Memories and the ethnologist's perspectives may conflict in many ways in speaking of play. In the childhood of memories, past times may be as devoid of play as the idealised images comparable to a lost paradise. The cross-generational images of the lives and games of children in days gone by may also vary: in the olden days children had no free time; all the daylight hours were spent working. Or then children in the olden days had all sorts of innocent games and contests that have for one reason or another subsequently been lost or have come to be looked down upon. The orientation and focus of ethnological research into children also vary. Research has raised and emphasised features of play assumed to be vanishing (such as yard games) and brought to light the straits and hardships in which children used to live. Yet it has also provided glimpses of children's games or of respect for childhood in general.

Two trends would seem in the light of this research to be underlined in the recollection of childhood. One is the picture of childhood in times gone by as something happy and simple, even in the face of hardship. The other is the search for signs of progress in the childhood of later times and, especially, the present day. Recollections of this type were also to be found among the oldest informants; reflection of the past is not only idealised nostalgia. The progress aspect may lead to a stressing of the "bad sides" of one's own childhood, when life was hard and poor and by no means simple and secure. Elements such as this, the failure to understand children and the tendency to make excessive demands on them were expressed in the research materials. The signs of progress often involve the recollection and stressing of heroism, and adversities overcome and survived. The recollector felt that in the face of everything, he or she had survived and taken control of his/her life, even though the potential for this was slight in childhood. The interpretation was often accompanied by the idea that later generations would not have succeeded so well in this.